

ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA

KÉT ÉVTIZED A HELYESÍRÁSÉRT

EKF LÍCEUM KIADÓ
EGER, 2005–2007

KÉT ÉVTIZED A HELYESÍRÁSÉRT

*A Nagy J. Béla országos helyesírási verseny
előadásai és feladatai*

EKF LÍCEUM KIADÓ, EGER
2005–2007

**A kötet megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap
Ismeretterjesztés és Környezetkultúra Szakmai Kollégium
pályázata támogatta**

Szerkesztette:

Bozsik Gabriella
főiskolai tanár

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a mű bővített,
illetve rövidített változata kiadásának jogát is.
A kiadó hozzájárulása nélkül sem a teljes mű, sem annak része semmiféle formában
(fotokópia, mikrofilm vagy más hordozó) nem sokszorosítható.

ISBN: 978-963-9417-79-3

A kiadásért felelős:
az Eszterházy Károly Főiskola rektora
Kiadja az Eszterházy Károly Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke
az EKF Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Kis-Tóth Lajos
Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád
Műszaki szerkesztő: Nagy Sándorné

Megjelent: 2008. március
Példányszám: 200

Készítette: B.V.B. Nyomda és Kiadó Kft., Eger
Ügyvezető: Budavári Balázs

Tartalomjegyzék

Előszó	5
A Nagy J. Béla-emlékplakett és kitüntetettjei	7
A Nagy J. Béla országos helyesírási verseny díjazottjai	11
I. Tanulmányok helyesírásunk elméleti kérdéseiből	13
Balázs Géza: Hatalom és helyesírás	15
Bíró János: A betűszók írásmódja egy empirikus vizsgálat tükrében	28
Csontos Nóra: Az idézés jelölésének módja a XVII. század közepétől a XIX. század elejéig.....	47
Fercsik Erzsébet: A tulajdonnevek helyesírásáról.....	57
Keszler Borbála: Csak a helyesírás problémája az írásjelhasználat?	66
Laczko Krisztina: Gondolatok a magyar helyesírásról egy új kézikönyv kapcsán I.	90
Mártonfi Attila: Gondolatok a magyar helyesírásról egy új kézikönyv kapcsán II.	97
Misad Katalin: A tulajdonnevek írásának sajátos esetei a szlovákiai magyar nyelvű sajtóban	104
Cs. Nagy Lajos: Kalandozások a rövidítések birodalmában	118
Szathmári István: Simonyi és helyesírásunk	129
Vörös Ferenc: A kézírástól a szövegszerkesztésig	135
Zimányi Árpád: A magyar orvosi szaknyelv helyesírásáról	149
II. A helyesírás tanulásáról és tanításáról	161
Bozsik Gabriella: Módszertani javaslatok néhány tulajdon- névfajta helyesírásának tanításához	163
Elekfi László: Helyesírási hibák minősítése.....	176
Hangay Zoltán: Az írásjel mint az értelemtükrözés eszköze.....	182
Hangay Zoltán: Az írásjelek fontossága a szövegértésben.....	187
Hangay Zoltán: A magyar nyelvtanítás és Nagy J. Béla.....	195
H. Tóth István: „Adj Esélyt!” – Egy helyesírási verseny tényei, adatai és feladatsorai.....	204
III. Helyesírási feladatsorok és tollbamondásszövegek	235
Kardos Tamás: Tollbamondások, feladatsorok	237
Bozsik Gabriella: Készségfejlesztés és helyesírás	258
A pedagógusjelöltek Nagy J. Béla országos helyesírási versenyéhez kapcsolódó eddig megjelent kötetek.....	269
A verseny és a kötet megjelenésének támogatói	270

ELŐSZÓ

1987–2007. A két évszám sokat jelent a Nagy J. Béla országos helyesírási verseny történetében. Az első felidézi mindannyiunkban a hivatalos felkérést, a lázas készülődést, szervezést az egri nyelvészeti tanszéken, ahová áprilisban az ország tudományegyetemeinek, tanító- és tanárképző főiskoláinak pedagógusjelöltjei közül a legjobb helyesírók jelentek meg az emlékezetes, első ízben megrendezett döntőn.

2007 viszont azt jelezte számunkra, hogy az eltelt két évtized alatt a helyesírást oktató kollégák és hallgatóik érdeklődése egyre inkább fokozódott. Az utóbbi időben néhány határon túli egyetem (Besztercebánya, Pozsony, Nyitra) rendszeresen képviseltette magát egy-egy ügyes tanítvánnyal.

A kezdetben egynaposnak induló verseny – a kívánságoknak eleget téve – nemsokára kibővült egy szakmai programmal, ahol számos kitűnő elemzés, bemutatás, problémafelvetés hangzott el a helyesírás legkülönbözőbb elméleti és gyakorlati kérdéseiből.

A 90-es évek derekán főiskolánknak és tanszékünknek olyan fontos, közös elhatározása született meg, miszerint 2-3 évenként kötetekbe rendezzük az elhangzott előadásokat, valamint a felkészítést/felkészülést segítő versenyfeladatokat (a tollbamondásszövegeket és a gyakorlatsorokat). Az eddig megjelent hét kiadvány, mellyel a versenyek valamennyi résztvevőjét megajándékoztuk, jól tükrözi a témák sokféleségét. Szó esett többek között a helyesírás történeti változásairól, a 10. és a 11. kiadású akadémiai helyesírási szabályzat összehasonlításáról, az értelemtükrözés fontosságáról, a *j* és az *ly* jelöléséről, a sokféle szóösszetétel és tulajdonnév írásának legújabb, bonyolultabb eseteiről, a napjaink életéhez hozzátartozó tengernyi mozaikszó írásáról, de előadónk új jelenséggént a számítógép és a helyesírás kapcsolatát is megvizsgálták.

A téma elméleti vonatkozásain kívül sorra-rendre előkerültek a helyesírás-tanítás módszertani kérdései is: mindenekelőtt a helyesírás taníthatósága, a hatékony eljárások jellemzői, sőt a különféle tankönyvcsaládok helyesírási fejezetei. Értelemszerűen nem maradhatott ki az újabb, ajánlható gyakorlókönyvek, kézikönyvek és szakmai helyesírási szabályzatok rövid bemutatása sem.

Köteteink utolsó fejezeteiben közreadtunk újabb, nehezebb példákat is tartalmazó, gyakorlásra szánt feladatsorokat, szövegeket, illetve teszteket azzal a szándékkal, hogy mindezek hatékonyan segítsék a helyesírási kompetenciafejlesztést az anyanyelvi nevelésben.

2002 azért volt fontos állomás, mert főiskolánk és tanszékünk akkor állapodott meg abban, hogy létrehozza a Nagy J. Béla-emlékplakettet. Ezzel a díjjal a közös megegyezés szerint évente olyan kollégát jutalmazunk, aki kiemelkedő eredményességgel munkálkodik a helyesírás oktatásában, és hallgatói 1987 óta többször helyezést értek el a döntőben.

2008-ban, immár elkezdve a harmadik évtizedet, őszintén bízunk abban, hogy folytatódik leendő magyartanárainknak ez a pedagógiailag és szakmailag egyaránt hasznos találkozója, ahol helyesírástudásukat, továbbá műveltségüket gyarapíthatják.

Ezúttal szeretnénk hálás köszönetünket kifejezni mindazon kiváló szakembereknek, kutatóknak, oktatóknak, akik a kezdetektől mindmáig tudásukkal és lelkesedésükkel önzetlenül segítették céljaink elérését. A hosszú névsorból szeretnénk kiemelni Fábián Pál professzor úr nevét, aki 1987-től nemcsak szakmai támogatóként, zsűrielnökként, előadóként, tanulmány szerzőként, hanem névadóként is igen eredményesen közreműködött: az ő tanácsára neveztük el versenyünket Nagy József Béláról, a Heves megyei születésű, ismert nyelvművelőről.

Kötetünket szeretettel ajánljuk a helyesírás iránt érdeklődő tanároknak, szakembereknek és hallgatóinknak abban a reményben, hogy munkájuk során haszonnal forgatják.

A szerkesztő

**A NAGY J. BÉLA-EMLÉKPLAKETT ÉS
KITÜNTETETTJEI**

Dr. Hangay Zoltán főiskolai tanár (2005.)

Dr. Hangay Zoltán főiskolai tanár a kezdetektől folyamatosan részt vesz a Nagy J. Béla országos helyesírási verseny bírálóbizottságának munkájában mint a tanítóképző főiskolák képviselője. Szakszerű és alapos tevékenysége, pontos adminisztrációja, minden apró részletre kiterjedő figyelme nagy segítséget jelent a zsűri számára.

Több alkalommal tartott előadást a versenyhez kapcsolódó szakmai konferencián, és az elhangzottak alapján készült tanulmányokat gyűjteményes kötetekben megjelentettük. Különösen emlékeztető közülük az *ly* és a *j* helyesírásáról készült kiváló összefoglalás, amely a verseny 20. évfordulójára kiadott válogatásunkban másodközlésben is napvilágot látott. Feldolgozott témái gyakorlatiasan közelítik meg a nehezebb és elvont kérdéseket is, figyelembe veszik a tanár- és tanítóképzésben nélkülözhetetlen módszertani szempontokat. Tanulmányait több évtizedes oktatói tapasztalatára támaszkodva nagy szakértelemmel készíti. A helyesírási versenyhez kapcsolódó szakmai fórumon is sokszor hasznos észrevételekkel segítette a vitát. Szerény, ám lelkes munkájára a továbbiakban is számítunk.

Antalné dr. Szabó Ágnes egyetemi docens (2006.)

Antalné dr. Szabó Ágnes egyetemi docens az 1990-es évek közepétől részt vesz a felsőoktatási intézmények országos helyesírási versenyén mint felkészítő tanár. Hallgatói rendszeresen a díjazottak között szerepeltek. Oktatói munkásságában az ELTE Tanárképző Főiskolai Karán, majd az egyetem Mai Magyar Nyelvi Tanszékén jelentős szerepet töltött be a helyesírás tanítása. Nevéhez fűződik az általános iskolai tanulók számára szervezett Simonyi Zsigmond országos helyesírási verseny létrehozása és évenkénti megrendezése.

Publikációi között nagy számban megtaláljuk a helyesírás tanításának módszertani kérdéseit. A Simonyi-verseny anyagát minden évben megjelenteti a Nemzeti Tankönyvkiadó jóvoltából. A Nagy J. Béla országos helyesírási versenyen is több alkalommal tartott előadást, valamint tanulmányait közzétette a versenyhez kapcsolódó szakmai kötetekben.

Dr. Fercsik Erzsébet főiskolai tanár (2007.)

Dr. Fercsik Erzsébet főiskolai tanár a kezdetektől, 1987-től részt vesz a felsőoktatási intézmények országos helyesírási versenyén mint felkészítő tanár. Másfél évtizeden keresztül oktatói munkásságával az ELTE Tanárkép-

ző Főiskolai Karát szolgálta. Hallgatói eredményesen szerepeltek országos döntőnkön, és számos alkalommal végeztek a legjobbak között.

Több alkalommal tartott előadást a versenyhez kapcsolódó egri rendezvényünkön. Előadásai, tanulmányai napvilágot láttak korábbi konferenciakiadványainkban, és olvashatók most megjelent jubileumi kötetünkben is. Témájuk változatos: felölelik a helyesírás elméletét, gyakorlatát, valamint oktatásának módszertanát, de olvashatunk a német helyesírás változásáról és névtani kérdésekről, többek között olyan sajátos területekről, mint a márka-nevek vagy a lakóparkok.

Önálló kötetei közül megemlíthjük a Helyesírási kalauz és a Ki szavatol a helyesírás biztonságáért? című munkákat. Mindkettő jól használható könyv, és kiválóan szolgálja a helyesírás tanításának ügyét.

A NAGY J. BÉLA ORSZÁGOS HELYESÍRÁSI VERSENY DÍJAZOTTJAI

2005. I. díjas: Kozma Judit (ELTE BTK, Budapest)
II. díjas: Biró János (Eszterházy Károly Főiskola BTK, Eger)
III. díjas: Huszár Ágnes (Veszprémi Egyetem TK)
2006. I. díjas: Szegi Ádám (ELTE BTK, Budapest)
II. díjas: Bitai Tamás (Szegedi Egyetem TTK)
III. díjas: Jakus Ágnes (Eszterházy Károly Főiskola BTK, Eger)
2007. I. díjas: Ludányi Zsófia (ELTE BTK, Budapest)
II. díjas: Juhász Péter (Eszterházy Károly Főiskola BTK, Eger)
III. díjas: Hasap Klára (Pázmány Péter Katolikus Egyetem
BTK, Budapest)

I. TANULMÁNYOK HELYESÍRÁSUNK ELMÉLETI KÉRDÉSEIBŐL

HATALOM ÉS HELYESÍRÁS

Mottó:

„Merthogy a helyesírás elsősorban egy kacifántos történettel bíró szabályrendszer, mely tekintélyével a változatlanságot és a sérthetetlenséget hirdeti, holott persze állandó változásban és zömmel jó szándékú támadások keresztüzében áll. Egy olyan örökség tehát, mely a nyelvhasználó közösség generációi közti folyamatosságot diktátumaival szolgálja: önmaga ismétlését írja elő, miközben a már végbement nyelvi cselekvések millióira utal vissza. Amikor a szabályoknak megfelelően, helyesen írunk le valamit, ehhez az örökséghez igazodunk, és egyben a nyelvet szabályszerűen használók köréhez csatlakozunk.” (Mestyán Ádám A magyar helyesírás szabályai című verseskötetéről Bedecs László Nyelvtant tanul című írása az Élet és Irodalomban.)

Szemiotika és helyesírás

A szemiotika az 1960-as évek felfutását és az 1980-as évek hanyatlását követően továbbra is a jelek keletkezésével, használatával, jelentésével foglalkozó tudomány.¹ Bizonyos jelek, jelrendszerek szemiotikai vizsgálatára továbbra is alkalmas lehet a szemiotika. Ide tartozandónak vélem a helyesírást is. Az írás önmagában is „jelező” viselkedés, szemiózis, a helyesírás az íráshasználatnak magasabb szervezettségű, kitüntetett kódja, kódrendszere. A helyesírásban használóikra mutató, jelentéshordozó jelként funkcionálnak az eltérések. Alkalmazott szemiotikai feladat lehetne a helyesírás szabályozásában, fejlesztésében vizuális memóriánkat elősegítő, gyakorlati szempontok bevezetése. Erre a továbbiakban is történik említés, s ugyanott megtalálhatók a korábbi fölvetések bibliográfiai adatai is.

Ebben a tanulmányban a helyesírásban fölfedezhető hatalmi jegyeket (jeleket), hierarchiális jeleket, jelhasználatot veszem szemügyre.

¹ Idézet A jel tudománya című könyv bevezetőjéből: „az emberi kultúra egésze jelekből és jelrendszerekből tevődik össze – a jelek, a jelölő rendszerek és mindaz, ami ide sorolható, éppen jeltermészetük miatt is önálló kutatás anyagát szolgálhatják.” (Horányi–Szépe [vál.], 1975: 9)

Írás, helyesírás, hatalom

A hatalom, az erőviszonyok együttese a társadalmi viszonyokban, a nyelvben is megjelenik. A nyelvhasználat különböző területein vizsgált hatalomjelenségek közül most az írást, azon belül különösen a helyesírást vesszük szemügyre. (A hatalom szemiotikai és nyelvi megközelítéséhez lásd: Tóth 2006.)

Az írás minden korban mágikus, emberfelettinek tűnő erővel bírt. Mi ennek az oka? Részben az, hogy az írás egy jelrendszer, amelynek ismerete nem mindenki számára van egyformán adva. Az ismeretlentől pedig félünk. De azért is tartottak tőle, mert ami írva van, az kevésbé van kitéve az elmúlásnak. Ahogy a közkeletű, sokat idézett szólás is tartja: Verba volant, scripta manent. Az ember élete, beszéde, véleménye sokkal inkább illékony, az írás viszont megőrizhető, megváltoztathatatlan, elidegenedett „beszéd”, a számonkérhetőség összes veszélyével. Nem véletlen, hogy a jog is az írásban bukkan fel, s az írást kezdetektől nagy becsben tartották, őrizték, olykor félték.

Az írásbeliség első évezredeiben még viszonylag kevesen írtak és olvastak, az írások sokféleségben, változékonyságban éltek, bár mindig volt törekvés valamiféle egységességre a különféle egyedi írásmódok között. Az ösztönös írásmód helyett a szabályozott helyesírások megszületését a nagyfokú írástermelés, a terjedő írásoktatás, a nyomtatás, a sajtó ösztönözte. A szabályozott helyesírások létrejöttével azonban szűkült az egyéni, alkalmi írásváltozatok száma, bár teljesen azért nem szorultak vissza. Sőt manapság, amikor újabb technológiák követelnek maguknak részt az írásbeliségben, egy egészen újfajta írásbeliség, az ún. másodlagos írásbeliség van kialakulóban a maga meglehetősen spontán szabályozódásában (vö. pl. Balázs–Zimányi [szerk.] 2006. 161–162).

A nyelvhasználat minden szintjén, így annak különféle „technológiai” megvalósulásaiban, jelen esetben az írásban és annak kivételes, emelkedett formájában, a helyesírásban is megragadhatók társadalmi jegyek, éppenséggel a társadalmi-kulturális stb. változások nyomai. Egészen egyszerűen azt is mondhatjuk, hogy a helyesírás egy adott korszakról, a helyesírás használata pedig egy csoportról vagy akár egy emberről is vall. Persze ehhez szóra kell bírni az adott társadalom helyesírását. Tehát jeleket kell találni, azokat értelmezni, s azokból helyes vélekedéseket, következtetéseket (Peirce szavaival: abdukciót²) levonni. Mivel a helyesírás mindig egy finoman szabályozott jelkészlet, és használata során mindannyian mindig döntésekre kényszer-

² Vö. Peirce fölvetéseit az abdukcióról: T. A. Sebeok – J. U. Sebeok 1990.

rülünk, a helyesírási változatokból, eltérésekből adódó különbségek mindig lehetőséget adnak az értelmezésre.

A jelentősebb történelmi-politikai változások kulturális átalakulással is együtt járnak, s ezek szinte mindig a nyelvhasználatra s az írásmódra is hatással vannak. A nyelvújítások rendszerint egy-egy nép nemzeti törekvéseinek a megfogalmazásakor bukkannak föl, de kisebb, mindennapi nyelvújítások, nyelvi korszerűsítések ettől függetlenül bármikor megjelenhetnek.

Tudatosan megalkotott, jóváhagyott, szimbolikussá tett szabályok alkotják a nemzeti grafolektusokat (helyesírásokat). A helyesírás tehát szimbolizációs folyamat eredménye, a helyesírás maga kiemelkedő jel. És az is érdekes, hogy egyes hatalmi berendezkedések rögvest hozzálátnak a különféle szimbólumok, köztük gyakran a helyesírás, megreformálásához.

Egyáltalán nem véletlen, hogy több száz éves előkészület, próba után a magyar történelemben a reformkorban érik meg a helyesírási reform, vagyis születik meg a szabályozott (nálunk akadémiaiinak nevezett) helyesírás. Az is igen érdekes vizsgálat tárgya lehetne, hogy a magyar helyesírás további kisebb-nagyobb kiigazításait, amelyeket már nem lehet reformnak nevezni, milyen politikai-hatalmi légkör, társadalmi mentalitás ösztönözte és formálta. Mindenesetre az 1832-ben, a reformkor légkörében megalkotott első, egységes helyesírási szabályzat folyamatosan fejlődött mai formájáig. Minden írásmód- vagy helyesírás-változtatás politikai és/vagy tudományos viták összttüzében valósul meg. A magyar helyesírás-szabályozásban szerencsés módon főként tudományos vitákról tehetünk említést. Legfőljebb oktatás- vagy művelődéspolitikai kérdés volt a XX. század elején a két részre, iskolaira és akadémiaiakra szakadt helyesírás. Az 1954-es helyesírási szabályzatot még véletlenül sem lehetne sztálininak nevezni (akkor sem, ha néhány helyesírási jelenségben tetten érhető a szervilisség), az 1984-esről pedig semmiféle politikai-hatalmi jelleg nem mondható el. Más országokban sokkal erőteljesebben szólt bele a politika a helyesírásba. Mivel elég közeli riasztó példákat is ismerünk, a mai magyar helyesírás „megreformálásáról” inkább csak fölvetések vannak, az MTA Magyar Nyelvi Bizottságában folyó munka pedig inkább néhány ponton való kiigazításra vonatkozik, mint egy új helyesírási szabályzat megalkotására.

A politika, a hatalom és a helyesírás kapcsolatára néhány történelmi korokban emblematikus példákat idézhetünk. A hatalomnak való gesztus, szervilisség valójában a hivatalos szabályozásban is felbukkant. Így 1954 és 1984 között valóban csupa nagybetűvel kezdték a következő történelmi események szavait:

Nagy Októberi Szocialista Forradalom
Nagy Honvédő Háború

Természetesen az *angol polgári forradalom*, a *francia forradalom* vagy a *48-as szabadságharc* kisbetűs maradt. A szovjet hatalom iránti szervilisség, hajbókolás ritka, de azért meggyőző példája volt a nagybetűzés. Tegyük persze hozzá azt, hogy még jóval a rendszerváltozás előtt, 1984-ben kivették ezt a két kivételt a szabályzatból!

Czigány Lóránt (1997) esszéjében a helyesírás 1954. évi szabályozóinak számlájára írja a *Sztálin* és a *Sztálingrád* – azóta nyelvi ténnyé vált – írás- és (ebből következő) ejtismódot (294. pont) a *Sztalin* ejtismód helyett. És innen idézzük Czigány Lórántot (1997), aki érdekes helyesírási-nyelvi anekdotákat elevenít fel: „Ezt a helyesírási anomáliát egyszer már kipécézte Balla László írókollégám [...]: »Az Akadémia ezzel – az addigi Sztalin helyett – törvényessé tette a két világháború közti és alatti moszkvai magyar kommunista emigráció írásmódját, amelyben valami (logikával nehezen követhető) hódolat nyilvánulhatott meg a Nagy és Bölcs³ iránt; lám, ő még itt is kivétel. A Helyesírási kézikönyvtár (mely korábban megelégedett a szerényebb Helyesírási tanácsadó szótár címmel) újabb kiadása nem tartalmazza a Sztalin nevet, szemérmesen csupán Sztálingrádot ismer (odabiggyesztve hozzá: történelmi név). A szerkesztő tehát érzi, hogy annak idején *túlhyaltunk* a célon, de nem hajlandó semmit sem tenni a moszkovita [...] helyesírás ellen.«”

Ugyancsak Czigány Lóránt (1997) meséli el, hogy a sztálini időszakban a szótárszerkesztők a magyar ábécét is meghamisították, nehogy valaki furcsa asszociációkat olvasson ki belőle. Korábban a *bolond* szó után a *bolt* következett, mindaddig, amíg a *bolsevik* be nem került a nyelvbe. Eleinte nem volt vele probléma, ott volt az 1940-es Balassa-féle értelmező szótárban a *bolond* után a *bolsevik*. De a hétköznapi értelmező szótárban (1959) valaki már nem tűrte meg, és beillesztette a két szó közé az egyébként nem vagy csak szórványosan létező *bölongat* szót. (Az új értelmező kézikönyvtárban már ismét nincs benne, baj nélkül követi a *bolondul*-t a *bolsevik*.) Az etimológiai szótárban az alig ismert *bolonyik* szóval oldották meg az egymás után következőből adódó kellemetlennek tűnő asszociációt.

A helyesírás, az írásreform lehet a modernizáció eszköze. A török írásreform része volt Törökország modernizációjának. A közvetlenül képirás eredetű kínai írásmód alkalmas arra, hogy Kína, sőt Korea, Japán és Vietnam lakosait területileg és történetileg összetartsa. Az írás ugyanis alkalmas arra, hogy évezredekkel korábbi, illetve más nyelven beszélő embereket összefogjon (vö.: Coulmas 1982: 80–109). Talán ez is segíti a Távol-Kelet modernizációját, illetve, ahogy Ankerl (2000: 297) megfogalmazza: „A több mint három évtizeden keresztül megőrzött kínai óriásbirodalom minden sarkában olvasható piktografikus eredetű írásmód garancia arra, hogy Kína marad a

³ Itt is megfigyelhetjük a „hatalmi” nagybetűzést. B. G.

civilizáció-állam prototípusa. Bár a kínai képirás nem is volt az első a világon, de a benne rejlő alkalmazkodó-, túlélőképeség, monumentális marandóság a civilizációalkotó.”

A náci Németországban a dicső múlt romantikájának fényében egy időre hivatalos rangra emelkedett a gót betű, amelyet még a bukás előtt eltöröltek.⁴ Jugoszláviában létrehozták a szerb nyelv hagyományos cirill betűs írásmódja mellett a latin betűs formáját, amelyek azóta is változó intenzitással egymás mellett élnek.

Az írásreformok ma is tartanak. Azerbajdzsán, Türkmenisztán, Moldova egykori szovjet tagköztársaságok a függetlenné válás után a cirill betűs írásról áttértek a latin betűsre. Ugyanezt tervezik Kazahsztánban, Kirgizisztánban, Üzbegisztánban.⁵

A helyesírás mint társadalmi megkülönböztetés

Az írás létrejötte felosztotta a társadalmat írókra és nem írókra. Érthető módon az írók, eleinte az iskolázottak, különösen az írnokok az írástudás által különleges hatalomra tettek szert. (Milyen érdekes, hogy még a magyar néphadseregben is, a legutóbbi időkig, ameddig volt kötelező sorkatonaság, az írnok kivételezett helyzetű, irigyelt katonának számított. Teljesen nyilvánvaló, hogy ez fakadt egy részből az „íráskészség birtoklásából”, de legalább annyira abból a tényből, hogy közelebb volt a hatalomhoz, a döntésekhez, így könnyebben tudott egyéni előnyökhöz jutni.)

A helyesírás létrejötte felosztotta a társadalmat helyesírókra és helyesen nem írókra (jó és rossz helyesírókra).

Ezek a felosztások természetesen elnagyoltak. Hiszen az írók és nem írók között vannak a félalnfabéták, a kicsit írók, kicsit olvasók. És a helyesírásnak is számos fokozata van.

Mindenesetre valósnak tűnik Robert A. Hall (1960: 45) megállapítása a beszédes című *Leave Your Language Alone!* (Hagyd békén a nyelvedet!) könyvéből: „a grammatikusok és szótárkészítők által felállított [...] ortográfia szabályainak való engedelmeskedés fontos megkülönböztető ismérvvé lett társadalmunkban. [...] Ez az ismérv, csakúgy, mint a »helyes« beszédé a társadalmi megkülönböztetés eszköze.”⁶

Valójában mitől és hogyan különbözteti meg egymástól egy társadalom egyes tagjait a helyesírás?

⁴ Vö. Almási 2007.

⁵ Vö. Gerlóczy–Pethő 1998.

⁶ Nyíri Kristóf fordítása és idézete: 1989: 16.

A helyesírás a nyilvános, hivatalos írásbeliség szabályokba foglalt, elvárt írásmódja. Ezt tanítják az iskolákban, ezt kérik számon a hivatalos, nyilvános fórumokon. Azonban létezik, létezhet ettől eltérő írásgyakorlat is. Az iskolások sokszor produkálnak nem helyes formákat. Ezt az iskola rossz jeggyel torolja meg. Mivel nem mindenki tanulja meg alaposan a helyesírást, sokaknak egész életére rossz, szégyenletes emlék marad az írás, vagy egyáltalán nem írnak, vagy csak maguknak, és nem mutatják meg másoknak. Ha megmutatják, mindig szabadkozhatnak: ezt csak magamnak írtam, nem felel meg az elvárt írásbeli követelményeknek.

Helyesírása jobbára csak a standardnak, a köznyelvnek van. De előfordulnak tájnyelvi⁷ és csoportnyelvi⁸ helyesírások is.

A magyar helyesírásban rejtett diszkriminatív (kirekesztő) jelenséget vélt fölfedezni Csalog Zsolt, akit később Kontra Miklós (1997) ekként idézett egy interjúban: „Rejtetten működik a diszkrimináció. Csalog Zsolt közel húsz évvel ezelőtt írt arról, hogy a magyar helyesírási szabályok mennyire diszkriminatívak a cigányokkal szemben. Azóta sem változott semmi. Az 1972-es Értelmező kéziszótárban ilyen összetett szavak vannak: *cigánygyerekek*, *cigányasszony*, *cigányleány*, *cigánylegény*. De nincs *svábgyerek*, *svábasszony*, és olyan összetett szó sincs, hogy *magyargyerek*, *magyarasszony* stb. Ezt az egészet változatlanul megtaláljuk az 1988-as, tehát a most érvényes Helyesírási kéziszótárban is, ami azt az előítéletet képezi le, hogy a cigány ember nem olyan, mint a magyar ember, nem olyan, mint a német vagy az angol ember. Érdekes egyébként, hogy míg a *cigányasszony* egybeírják, addig a *cigány férfi* két szóba, ami azt mutatja, hogy a szabályzatírók következetlenek, és nem is tudják, hogy diszkriminatívak. Tudatlanságból azok.”

A következtetés vagy vélekedés egy kicsit elhamarkodott. Az abdukciónak nagy szerepet tulajdonító Peirce is felhívja a figyelmet arra, hogy „a legjobb hipotézis az, amely a legegyszerűbb és a legtermészetesebb, amelyet a legkönnyebb és a legolcsóbb ellenőrizni...” (Sebeok 1990: 39).

Tudvalévő, hogy a külön- és az egybeírás sokszor bizonytalan, s felvet vitás kérdéseket. A szabályzat és a szótár készítői nyilván nem (rejtett) diszkriminatív céllal, hanem esetleges jelentésváltozás vagy hagyományos összeforrottság okán írták egybe a *cigányasszonyt*, *cigánygyereket*, és tudatosan nem a *cigány embert*. És persze az is lehet, hogy egyszerű tévedésből. (A helyesírási szótárakban is vannak tévedések, gondoljunk csak az ugyancsak

⁷ A svájci kantonokban az egyes helyi nyelvjárásokban megjelenik a sajtó, tehát létezik a nyelvjárásoknak is helyesírása.

⁸ Csoportnyelvi helyesírásnak tarthatjuk egy-egy tudomány vagy szakma elkülönülő, külön is szabályozott helyesírását. Voltaképpen az orvosi, kémiai, matematikai stb. helyesírások ide is besorolhatók.

ideológiai vihart kiváltott, 1954-es szabályzatban véletlenül egybeírt *zsíroskenyérre*.⁹⁾ Az 1984-es szabályzatban csak a *cigányzene* és a *cigánypecsenye* szerepel egybeírva, a *cigány nő* és a *cigány nyelv* különírva található. A Magyar helyesírási szótárban (1999) a *cigány férfi* és *cigány gyerek* különírva található, ez utóbbinál megjegyezve, hogy van egybeírt változat is: „*Cigánygyerekek* potyognak az égből.” Az Osiris Helyesírásban (2004) a *cigány asszony*, *cigány ember*, *cigány férfi*, *cigány lány/leány*, *cigány tanuló* különírva szerepel. Mindebből látható, hogy korrigálták és pontosították a korábbi egybeírást.

A helyesírás mint jel, az írásjelek mint jelek

Nyilvánvaló, hogy a helyesírás önmagában is jel: jele annak, hogy valaki képes (ki)művelt módon írni.

A helyesírás minden eleme is jel, hiszen megkülönböztető eszköz, amelynek jelentése van. A helyesírás jeleit szemiotikai, peirce-i értelemben föloszthatjuk indexikus, ikonikus és szimbolikus jelekre, vagyis rámutató, hasonlósági és absztrakt jelentést hordozó jelekre, a helyesírás gyakorlata szerint azonban betűkről és (egyéb) írásjelekről beszélünk. A betűket egy adott nyelv fonetikája, fonológiája, míg az írásjeleket egyéb fonológiai, morfológiai, grammatikai, szemantikai és pragmatikai érvek alapján határozzák meg.

A helyesírás számos további eszközzel képes jelentést adni. Ezek közül több kifejtve (explicit módon), mások az íráshasználók önkénye, egyéni vagy közösségi elképzelései, szabályai szerint alakul. Sőt korábbi helyesírások nyoma több generáción keresztül érvényesül, hiszen csaknem mindenki az iskolában megtanult helyesírását tartja örökké érvényesnek, akkor is, ha időközben a helyesírás esetleg megváltozott.

Néhány példa a helyesírás jelentésadó eszközeire, amelyeket többnyire ellentétpárokból ragadhatunk meg:

- kisbetű – nagybetű (szó kezdetén) (*iskola* – *Akadémia*, *budapesti* – *Budapest*)
- kisbetű – nagybetű (szó belsejében) (*Kerepesi temető* – *Magyar Tudományos Akadémia*)
- kisbetű – nagybetű (szavak írásában) (*tv* – *ENSZ*)
- régies írásmód – új írásmód (*Eötvös* – *Ötvös*)

⁹⁾ A szabályzathoz mellékelte szöszedetben a *zsíroskenyér* tévedésből szerepelt egybeírva. Hogy védjék a mundér becsületét, azt a magyarázatot találták ki, hogy a *zsíroskenyér* nem egyszerűen zsíros kenyér (azaz zsírral megkent kenyér), hanem az elnyomott munkásosztály mindennapi, szimbolikus étele...

- idegen írásmód – magyar írásmód (*chip* – *csip*)
- hagyomány – újítás (*dércsípte* – *traktor szántotta*)¹⁰
- folyamatos szöveg – idézet (*Jót s jól!* – „*Jót s jól!*”)
- különírás – egybeírás (*gyors vonat* – *gyorsvonat*)
- tagolás – újratagolás (*anyagcsere-vizsgálat* – *anyagcserevizsgálat-kérés*)

Az írásjelek szinte kínálják a szemiotikai értelmezést. (Az írásjelek művelődéstörténetéhez és szemiotikájához lásd: Keszler 2004.) Az írásjelek a beszéd akusztikus gazdagságát hivatottak pótolni, számos értelmezési, jelentésadási útmutatóval. Éppen ezért míg a betűk használata messzemenően konvencionális, szigorúan szabályozott, addig az írásjelek használatában több egyediség, újítás figyelhető meg. A betűk egyetlen funkciót tölthetnek be: egy hang jelölését. Az írásjelek többsége polifunkcionális, vagyis nagyon sok feladatra alkalmasak. Segítségükkel az írásban a mondatok szerkezetét, kapcsolódását fejezhetjük ki, míg az értelmezésben a beszédnek ki nem fejezhető sajátosságait, például a modalitást, a hanglejtést, a szünetet jelölik.

A helyesírási szabályzat szerint az írásgyakorlatban használt legfontosabb jelek a következők: pont, kérdőjel, felkiáltójel, vessző, kettőspont, pontosvessző, gondolatjel, zárójel, idézőjel, kötőjel, nagykötőjel. Továbbá még tucatnyinál is több egyéb írásjel van (a 275. szabálypont sorolja fel őket).

A rövidítések és a mozaikszók ugyancsak jelekként funkcionálnak. Részen azért, mert hosszabb szavak, kifejezések rövidítései (rejtvényei), részen azért, mert önmagukban szimbólum értékűek. A rövidítések ugyancsak egy (bonyolult) szabályrendszer szerint képezhetők. Végül pedig az Egyéb tudnivalók között számos további jelértékű vonatkozás van: számok használata, keltezés. A szabályzatban nem említett számos más jelenségre hoz példát és ad szabályozási javaslatot az Osiris Helyesírás (Laczkó–Mártonfi 2004: 409–420).

Korábbi írásaimban (Balázs 2000, Balázs 2001–2002) fölvettem azt, hogy a helyesírás jelentésadó eszközeit szemiotikai alapelvek szerint átgondolva kellene alkalmazni egy későbbi helyesírás-szabályozásban. A jelenlegi „túlszabályozott”, többnyire csak a szakemberek számára érthető jelezés- és jelentésbeli megfontolások ugyanis nehézzé, sőt sokak számára megtanulhatatlanná, taszítóvá teszik a helyesírást. Korábbi példáim (Balázs 2001–2002: 22):

¹⁰ Az AkH. 106. pontja értelmében az alanyos kapcsolatok tagjait általában különírjuk (*traktor szántotta*), de a kialakult szokást megtartva jelentésváltozás nélkül is egybeírunk több alanyos kapcsolatot: *dércsípte*, *napsütötte*, *molyrágta*, *szüette*, *magvaváló*.

Példa	Vizuális kép ¹¹
<i>Erzsébet híd</i>	N k
<i>Duna-híd</i>	N-k
<i>Lánchíd</i>	Nk
vagy:	
<i>Vértes hegység</i>	N k
<i>Gödöllői-dombság</i>	N-k
<i>Tokaj-hegyaljai borvidék</i>	N-k k
<i>Villány–Siklói borvidék</i>	N–N k

A helyesírás önálló életre kel

Mindig érdekes népszichológiai jelenség az, hogy hogyan viselkednek, miként vélekednek az emberek bizonyos kérdésekről, miként gyakorolnak bizonyos szabályokat. A mindennapi, történelmi gyakorlatban a helyesírás is önálló életre kel. Megfigyelhetők törekvések a mindennapi laikus helyesírásgyakorlatban, de tapasztalhatunk hatalmi elvárásokat, vagy még inkább feltételezett hatalmi elvárásoknak való megfelelést is. Végül szó lesz az egyszerű tévedésekről is, a szabályzatokban, szótárakban maradt helyesírási hibákról, amelyeket a mundér becsülete miatt olykor próbálnak megmagyarázni a tévesztők, illetve sokan „mögé” nézve ideológiákat látnak bele.

A világhírűvé vált magyar ifjúsági regényben, Molnár Ferenc A Pál utcai fiúk című munkájában kapott örök emléket az írás degradáló, leminősítő eljárása: *nemecsek ernő* nevének csupa kisbetűs írása. A kisbetűs névírás a név kisebbitését, a személyiség megfosztását jelenti.

Az ebbéli félelem, vagyis a leminősítéstől, az önkéntelen megsértéstől való félelem írhatja sok emberrel – különösen levelekben – az összes, a másik személyre vonatkozó szót nagybetűvel. Pl.: *Téged, Nálad, Házatokban* stb. Tiszteleti vagy „hajbókoló” nagybetűzésnek nevezték el egyes nyelvмűvelők ezt a jelenséget. Általában együtt jár a megszólított előtti névelő elhagyásával: „*Jelzem Igazgató Úrnak...*”, ahelyett, hogy: „*Jelzem az igazgató úrnak...*”.

Nem a félelem, hanem inkább valamilyen mágikus hatás (a nagyobb betűvel nagyobb hatást lehet elérni) indít egyes embereket arra, hogy csupa nagybetűvel írjanak. Így szerepel magánlevélben a kedves neve csupa nagybetűvel (CSILLA), de ugyanilyen figyelemfelhívó, kiabáló funkciója van a csupa nagybetűs reklámhelyesírásnak.

¹¹ N = nagybetű, k = kisbetű, - = kötőjel, – = nagykötőjel

A nagybetű rendszerint a fontosság, a kiemelkedés, a jelentékenység jelölője is. Rendszeresen láthatjuk a napi írásgyakorlatban, hogy egyes megnevezésekben mennyire teret hódít a nagybetű.

Árunevek, márkanevek:

Olympos Gyümölcsital
Heineken Partyhordó Dobozos sör
*Toy-Joy Multi Acitve Gyümölcsital*¹²
*Íme a Dupla Sajtos McRoyal™ életnagyságban*¹³

Intézménynevek, intézmények alegységei és rövid formái:

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar
Tanulásban Akadályozottak és Értelmileg Akadályozottak Pedagógiája
*Tanszék*¹⁴
*Kormány*¹⁵

„Intézményszerűvé” növesztett programok, tervek megnevezései (különösen fordításokban és a fokozódó eurobürokrácia, euronyelv jelenségeként):

*Magyarország–Szlovákia–Románia–Ukrajna Európai Szomszédsági és Partnerségi Eszköz Határon Átnyúló Együttműködés Operatív Program... Társadalmi vita az Európai Bizottság... cikkelye alapján az Operatív Program Stratégiai Környezeti Vizsgálatáról... A Nemzeti Fejlesztési Ügynökség mint az Operatív Program Közös Irányító Hatósága megbízásából... A Stratégiai Környezeti Vizsgálat, annak magyar nyelvű összefoglalója és az Operatív Program tervezetének szövege...*¹⁶

¹² Cora. Akciós katalógus, 2007. július 25. – augusztus 7.

¹³ Pesti Est, XVI/29. 2007. július 19–25.

¹⁴ Az intézménynév helyesírása megfelelő, bár a tanszéknevek helyesírásában ingadozás mutatkozik a csupa nagybetűs és a csupa kisbetűs forma között. A Ki kicsoda? című könyvsorozat, valamint a sajtó nagy része például következetesen és tudatosan a kisbetűs formát választja, míg az intézmények maguk a nagybetűs formát kultiválják. (AkH. 189. b szerint az egyediség érzékeltetésekor van szükség a nagybetűs írásmódra. De ki mondja meg, hogy mi az egyediség?)

¹⁵ „Aki kormányon van, az jobbra szeretné nagybetűvel írni, aki nincs kormányon, úgy gondolja, megfelelő a kisbetű is. S miután mindenki volt vagy lehet még kormányon, hamar holtpontra jutott a vita” (Bodnár 2002).

¹⁶ Hirdetés. Népszabadság, 2007. június 19. 10.

Rendezvények, fesztiválok:

A Magyar Nyelv Hete, Budapest Parádé
*Ister Napok, VIII. Dunakorzó Vigasságok, Művészetek Völgye – Kapolcs*¹⁷

Nem hatalmi, hanem tiszteleti, kegyeleti célból szinte mindig nagybetűsek (szabálytalanul) a nagy egyházi ünnepek:

Karácsony, Húsvét, Pünkösd

A helyesírás nem csak „fölfelé”, hanem „lefelé” is kelhet önálló életre. Ez utóbbi folyamat a helyesírás szabályainak való ellenszegülés, az anti-helyesírás. A folyamat a graffitikban (falfirkákban) bukkant először a nyilvánosság elé. A *hüje* szó *j*-s írását el is nevezték „palánkhelyesírásnak”. Írók, költők is gyakran, stilisztikai okból vétenek a helyesírás ellen. Például Weöres Sándor egyik versében így bukkan fel a palánkhelyesírás (Kisfiúk témáira):

KARESZ HÜJE
GYÖNGYI HÜJE
csak én vagyok okos
énnekem a segembe is felyem van

A már említett másodlagos írásbeliség (SMS, e-mail, fórum, chat, MSN stb.) alapjaiban számolja fel a helyesírási szabályokat. Kötetlen személyközi kommunikációban, beszéd közeli írásmódban nem számít hibának a betűtévésztés és a helyesírás figyelembe nem vétele.

Amikor egy akadémiai fórumon a nyelvtanoktatás megújítására vállalkozó közösség egyik tagjától azt a mondatot hallottuk, hogy „A helyesírás tanítására nincs szükség a nyelvtanórán, mert az olyan, mint az öltözködés, és az öltözködést sem tanítja az iskola, jobb módszer is van a gyermekek kínzására, mint a tollbamondás”¹⁸, akkor arra gondoltam, hogy mostantól nagyon sok helyesírási, kulturális versenyt kell hirdetni, vonzót, fiataloknak szólót, mert az írás, a helyesírás nemcsak technológiai okokból, hanem személyes érdekekből, ne adj’ isten, egy formálódó oktatáspolitikától is veszélyben van.

¹⁷ Pesti Est, XVI/29. 2007. július 19–25.

¹⁸ Kálmán László – Molnár Cecília: Régi és új „nyelvtan”. Előadás, bemutató. MTA Nyelvtudományi Intézete, 2007. január 9.

Álljon itt befejezésül és ellenpéldaként két idézet. Az első Ankerl Gézától (2000: 299), aki az írásbeliség, s benne a helyesírás megtanulásának történeti mozgatójára emlékeztet: „...a beszélt anyanyelvvel szemben az írás elsajátítása már egy egész, kultúrákat átfogó civilizációba avatja be az embert, az írás és olvasás oktatásába a társadalmak maguk is egyre inkább beavatkoznak, a családdal szemben arra vonatkozó »felelősséget vállaltak«: bevezették a *kötelező* elemi iskolai (nép)oktatást.”

A magyar helyesírás szabályai címmel verseskötetet kiadó Mestyán Ádámról pedig ezt írja a kritikus (Bedecs 2006): „Mestyán számára a helyesírás kulturális örökség, és ezen keresztül az identitás metaforája. [...] abból az igazán komoly felismerésből építkezik, hogy az anyanyelv megtanulása voltaképpen a kulturális örökség birtokbavételét és az ehhez való elköteleződést jelenti. Legfontosabb belátása pedig ebből következően az, hogy egy élettörténet lehetőségeit eleve behatárolják a nyelv által jelzett közösség törvényszerűségei, az egy nyelvben, egy országban megtanulható dolgok zárt köre. Az anyanyelv ajándék és átok, lehetőség és akadály egyszerre. Vagy ahogy a kötetzáró vers fogalmaz: »az apák bűne«”.¹⁹

Összefoglalás

A tanulmány antropológiai és szociológiai megközelítéssel a hatalomnak, a hatalmi szerepeknek (alá- és fölérendeltség) az írásban, írásmódban, különösen a helyesírásban, a helyesírás-szabályozásban és a helyesírás mindennapi hivatali és „népi” gyakorlatában kimutatható jelenségeit, jegyeit, jeleit vizsgálja konkrét események, elsősorban magyar nyelvi példák, alapján. A fontosabb hatalmi megnyilvánulások, mechanizmusok, jegyek: az írásba vetett mágikus hit, az írásfajta megválasztása, a helyesírás-szabályozás (reform, nyelvújítás, romantika [múltba fordulás], a degradáció, a figyelemfelkeltés, a diszkrimináció, az ellenkulturális megnyilvánulások.

Irodalom:

- Almási Miklós 2007. A betű halhatatlan. Népszabadság, május 26.
Ankerl Géza 2000. Anyanyelv és kultúrközösség: írás és civilizáció. In: Ankerl Géza: Nyugat van, kelet nincs. Osiris Kiadó, Budapest, 293–308.
Balázs Géza – Zimányi Árpád szerk. 2006. Másodlagos írásbeliség. In: Magyar nyelvhasználati szótár. Pázmány Kiadó, Budapest, 161–162.
Balázs Géza 2000. Lehetséges nyelvi szabványok. A–Z, Budapest.

¹⁹ A 2007. április 27-én az egri Nagy J. Béla országos helyesírási versenyen tartott előadás írott változata.

- Balázs Géza 2001–2002. Nyelvstratégia és helyesírás. In: Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa (szerk.): Helyesírásunk időszerű kérdései a 21. század kezdetén. Eszterházy Károly Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke, Eger, 15–23.
- Balázs Géza 2006. A nyelv a politika, a hatalom, az érdekek szolgálatában. In: Tóth Szergej (szerk.): 2006. Hatalom interdiszciplináris megközelítésben. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 129–150.
- Bedecs László 2006. Nyelvtant tanul. Élet és Irodalom, 2006. július 7.
- Bodnár Lajos 2002. Megvédte nagybetűjét a kormány. Magyar Hírlap, 2002. november 23.
- Coulmas, Florian 1982. Über Schrift. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Czigány Lóránt 1997. Sztalin vagy Sztálin. Szóbogarázás. Magyar Nemzet, 1997. július 12.
- Gerlóczy Ferenc – Pethő Zsófia 1998. Minek nevezzetek? Latin betűs írások. Heti Világgazdaság, 1998. december 12.
- Horányi Özséb – Szépe György (vál.) 1975. A jel tudománya. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Keszler Borbála 2004. Írásjeltan. Az írásjelhasználat szabályai, problémái és története. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kontra Miklós 1997. A nyelv mint a diszkrimináció eszköze. (Az interjút készítette: Pogány Ira.) Magyar Hírlap, 1997. november 15.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. Helyesírás. Osiris Kiadó, Budapest.
- Mestyán Ádám 2006. A magyar helyesírás szabályai. L'Harmattan Kiadó, Budapest (verseskötet).
- Nyíri Kristóf 1989. Keresztút. Filozófiai esszék. Kelenföld Kiadó, Budapest.
- T. A. Sebeok – J. U. Sebeok 1990. Ismeri a módszeremet? Avagy a mesterdetektív logikája. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Weöres Sándor 1981. Egybegyűjtött írások 1–3. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

A BETŰSZÓK ÍRÁSMÓDJA EGY EMPIRIKUS VIZSGÁLAT TÜKRÉBEN

1. A betűszók a mai magyar szókészlet gyorsan növekvő és gyakran használt szeletét képezik. A felgyorsult élettempó nyelvi megnyilvánulásai, amelyekkel lépten-nyomon találkozhatunk az üzletek felirataiban, a különféle tartalmú plakátokon, telefonkönyvekben, szórólapokon, szinte behálózzák egész életünket. Használatuk azonban azt mutatja, hogy a hétköznapi írásgyakorlat igen nagy mértékben eltér a 11. kiadású szabályzatban foglaltaktól. Mindezt persze a helyesírási tudatlanság, tájékozatlanság számlájára is írhatnánk, ám az eltérések nagy száma valami komolyabb okra figyelmeztet. Jelen tanulmányomban a betűszók írásmódjában mutatkozó, a helyesírási normától eltérő írásformák vizsgálatára, valamint ezen írásmódok lehetséges okaira szeretnék kitérni.

Mielőtt azonban ezt megtenném, érdemes számba venni, hogy mit is ír elő a 11. kiadású helyesírási szabályzat ezen nyelvelemek írásmódjáról.

A vizsgálat szempontjából a szabályzat két megállapítása a döntő: egyrészt a betűszók írásmódjára vonatkozó, a szófaji hovatartozást figyelembe vevő megállapítása, miszerint a tulajdonnévi betűszók minden elemét végig nagybetűvel, a köznévi betűszókat pedig végig kisbetűvel kell írni; másrészt pedig az, hogy a betűszói előtagú szóösszetételek írásmódja kötőjeles (AkH. 2000).

Az első esetben a fő probléma az, hogy a nyelvhasználók többsége – a szabályzat ésszerű kategorizálása ellenére – ezen nyelvelemek írásmódját meglehetősen egységesen látja: a betűszókat végig nagybetűvel írja. Ennek a jelenségnek a meglétét mutatja az is, hogy az egyik, interneten található, rövidítéseket összegyűjtő honlapon (www.rovidites.hu) a betűszók mindegyike nagybetűvel szerepel, még a magyar köznévi is.

A betűszót tartalmazó szóösszetételek írásmódjában pedig a magyarázó utótagú szóösszetételek – például *taj(-)szám*, *PIN(-)kód*, *SMS(-)rendszer* stb. – okozhatnak nehézséget. Ezen szóösszetételek (amelyekben az utótag a betűszó valamely elemének megismétlése) írásmódja ugyanis nem tekinthető egységesnek, hiszen a helyesírási szakkönyvekben kétféle (kötőjeles és különírt) írásmóddal is találkozhatunk. Mindkét álláspont mellett szólnak érvek.

A helyesírási probléma bemutatását egy magyar betűszót tartalmazó szóösszetétel írásmódjának az elemzésével teszem még egyértelműbbé. Ez a betűszó a *taj* (= társadalombiztosítási azonosító jel), az utána álló köznévi utótag pedig a *szám*. A *taj* + *szám* összetétel helyes leírásával kapcsolatban kétféle írásmód figyelhető meg helyesírási szótáraink alapján. A Magyar helyesírási szótár a kötőjeles írásformát ajánlja (*taj-szám*), bizonyára a jelölenségből adódóan. Az Osiris Kiadó által nemrégiben megjelentetett Helyesírás című könyv viszont a különírás mellett voksol (*taj szám*). Ez utóbbi vélemény ugyanis azt veszi alapul, hogy a *taj* betűszó *j* eleme a *jelre* utal. A *jel* pedig lehet bármi, akár egy számsor is. Így tehát a betűszó és a köznévi utótag között nincs nyelvtani viszony. A köznévi utótag csupán kiegészíti, árnyalja a mozaikszó jelentését.

Az idegen eredetű betűszók helyesírásának megítélésében segítségünkre lehet a *taj(-)szám* írásmódjának kettős álláspontja, hiszen ebben az esetben is két álláspontot ütköztethetünk össze.

Nézzünk néhány példát!

- *PIN* (ang *personal identification number* 'személyazonosító szám'): ez a számsor megegyezik egy kóddal, tehát a *PIN kód* helyes leírása a különírás.
- *GSM* (ang inf *global system for mobile communication* 'egységes mobil távközlési rendszer'), *SMS* (ang *short messaging system* 'rövidüzenet-küldő rendszer'): mindkét betűszóban szerepel a *system* ('rendszer') szó, ebből adódóan itt is a különírás a helyes: *GSM rendszer*, *SMS rendszer*.
- *SIM* (ang inf *subscriber identity module* 'előfizető-azonosító modul' <rádiótelefonok azonosító kártyája>) Itt a *modul* szó utalhat a *kártya* szóra is, így a kötőjeles írásmód indokolatlan lenne: *SIM kártya*.
- *LCD* (ang inf *liquid crystal display* 'folyadékkristályos kijelző') Itt a kijelző jelentheti a monitort is, így az *LCD monitor* a helyes írásmód.
- *CD* (ang inf *compact disc* 'digitális lemez') → *CD lemez*
- *DVD* (ang *digital video disc* 'digitális videolemez') → *DVD lemez*
- *RAM* (ang inf *random access memory* 'közvetlen elérési memória') → *RAM memória*
- *ROM* (ang inf *read only memory* 'csak olvasható memória') → *ROM memória*
- *IP* (ang inf *Internet protocol* 'internetprotokoll') → *IP protokoll*
- *BASIC* (ang *Beginner's All-purpose Symbolic Instruction Code* 'Kezdők Általános Célú Szimbolikus Utasításkódja' <számítógépes programozási nyelv kezdők számára>) → *BASIC nyelv*. A *BASIC* betű-

szó felfejtett magyar jelentésében szereplő kód nem más, mint nyelvi jelrendszer.

- *ADSL* (ang inf *asymmetric digital subscriber line* 'aszimmetrikus digitális előfizetői vonal') → *ADSL vonal* (Gyurgyák 2005).

A helyesírási szakkönyvek (Magyar helyesírási szótár, Helyesírás) álláspontjának következtelensége az alábbi táblázatból válik egyértelművé.

<i>taj szám</i> (OH.)	<i>taj-szám</i> (MHSz.)
<i>PIN kód</i> (MHSz., OH.)	<i>PIN-kód</i> (?)
<i>GSM rendszer</i> (?)	<i>GSM-rendszer</i> (OH.)
<i>SMS rendszer</i> (?)	<i>SMS-rendszer</i> (?)
<i>SIM kártya</i> (OH.)	<i>SIM-kártya</i> (?)
<i>LCD kijelző</i> (OH.)	<i>LCD-kijelző</i> (?)
<i>CD lemez</i> (OH.)	<i>CD-lemez</i> (?)
<i>DVD lemez</i> (?)	<i>DVD-lemez</i> (OH.)
<i>RAM memória</i> (?)	<i>RAM-memória</i> (?)
<i>ROM memória</i> (?)	<i>ROM-memória</i> (?)
<i>IP protokoll</i> (OH.)	<i>IP-protokoll</i> (?)
<i>BASIC nyelv</i> (OH.)	<i>BASIC-nyelv</i> (?)
<i>Basic nyelv</i> (MHSz.)	<i>Basic-nyelv</i> (?)
<i>ADSL vonal</i> (?)	<i>ADSL-vonal</i> (?)
<i>HIV vírus</i> (OH.)	<i>HIV-vírus</i> (MHSz.)
<i>AIDS betegség</i> (?)	<i>AIDS-betegség</i> (?)
<i>SIDS szindróma</i> (?)	<i>SIDS-szindróma</i> (?)
	(MHSz. 1999)
	(Laczkó–Mártonfi 2004)

Láthatjuk tehát, hogy mindkét helyesírási nehézség komoly dilemma elé állíthatja a nyelvhasználót: a betűszók írásmódjában a már-már tendenciaszerű eltérés, a szóösszetételek esetében pedig a helyesírási szakkönyvek következtelensége mögött rejlő okok (vagyis szemléletbeli eltérések) jelenthetnek nehézséget. Épp ezért – úgy vélem – érdemes alaposabb vizsgálat alá vetni e két helyesírási jelenséget, s mindeközben talán az okokra és a helyes írásformákra is fény derül.

2. A betűszók írásmódjára vonatkozó empirikus vizsgálat

2.1. A vizsgálat céljai és a kiinduló hipotézisek

Vizsgálatom célja egyrészt az volt, hogy értékelhető adatokat kapjak a betűszók írásgyakorlatában mutatkozó jelenségekre, másrészt fontosnak tartottam annak felderítését is, hogy ezen jelenségek mennyire feleltethetők meg az 1984-es, 11. kiadású szabályzatban leírtaknak. A vizsgálat során a betűszók írásmódját két aspektusból vizsgáltam:

- Az első kutatási terület célja abból a kérdésfeltevésből adódott, hogy a beszélők nyelvi tudatában a betűszók mennyire alkotnak önálló és sajátos egységet, s ennek következményeként ez a sajátos egységként való kezelés milyen írásformát eredményez.
- A második vizsgálandó cél pedig a betűszót tartalmazó szóösszetételekre vonatkozott. A legfontosabb kérdés a következő: a betűszói előtagú összetételek leírásakor mennyire érvényesül a 287. passzus a) alpontjának analógiás hatása?

A vizsgálat hipotézisei – követve az előzőekben bemutatottakat – a következők:

- A betűszók sajátos egységei nyelvünknek. Ennek látszólag ellentmond, hogy névelőhasználatuk és toldalékolásuk a közönséges szavakra jellemző módon történik. Föltételezésem szerint azonban a beszélők ösztönösen más nyelvi alakulatként értelmezik ezeket a rövidítéseket. Ennek egyértelmű bizonyítéka a betűszók írásgyakorlatában mutatkozó, tipikusnak mondható írásmódot lehetne említeni, vagyis azt, hogy a nyelvi tudat úgy különbözteti meg ezeket a nyelvi elemeket a szókészlet többi részétől, hogy egységesen nagybetűvel szerepelteti. A hipotézisem tehát az, hogy a betűszók írásmódjában a nagybetűsítés érvényesül.
- A betűszói előtagú összetételeket egységesen kötőjellel jelölik az adatközlők. Sem nyelvtani, sem jelentésbeli szempontokat nem vesznek figyelembe, hanem a 287. szabálypont a) alpontjának analógiás hatásaként kötőjellel kapcsolják össze a betűszót és az utótágot.

Ezeket a hipotéziseket a mindennapos írásgyakorlatban mutatkozó, a helyes formától eltérő példákra alapozom; az összetételek írásában pedig a szabálykövetők analógiás gondolkodásmódját tudnám okként említeni.

2.2. Az alkalmazott módszer

A kutatásomban az egyik leggyakoribb adatgyűjtési módnak számító kérdőíves adatfelvételt alkalmaztam. Legnagyobb előnye, hogy rövid idő alatt nagyszámú adatközlő kérdezhető ki. Megnehezíti viszont ennek az aktív módszernek az alkalmazását az, hogy a valós nyelvi helyzet helyett direkt szituációt teremt: a mindennapi nyelvhasználatnál sokkal tudatosabb, megfigyeltebb nyelvhasználatról nyújt információkat (Kiss 1995: 42). Az írásgyakorlatot bemutató vizsgálódásnak viszont éppen ez a jó, hiszen egyrészt az írás sokkal tudatosabb, mint a beszéd, másrészt a helyes formától eltérő, tudatosan közölt alakulatok magas arányából feltételezhetjük azt is, hogy ezek az alakulatok sokkal nagyobb számban vannak jelen a kevésbé kontrollált helyzetekben. Így a megfigyelői paradoxon kevésbé érvényesül a mi esetünkben. A vizsgálódásnak mindazonáltal érvényesítenie kell a tudatosság enyhítésére kidolgozott módszereket: a különböző kérdőív-alkotási és lényegelterelő technikákat, amelyek célja, hogy elterelje a figyelmet a vizsgált nyelvi jelenségről (Kiss 1995: 36). A kérdőívben szereplő feladatokban pedig kontrollpéldákkal, azaz egy-egy nyelvi probléma többszöri előfordulásával kell ellenőriznünk, hogy a betűszókat egységesen írták-e az adatközlők.

2.3. A kutatásomban használt kérdőív bemutatása

A fejléc

A kérdőív első részében, a fejlécben, az adatközlők fontosabb adataira voltam kíváncsi. A legfontosabb információk az adatközlők szociokulturális háttérére (lakóhely, szülők iskolai végzettsége), nemére, életkorára és a betűszók helyes leírását feltételező, előzetes ismeretek fokára (például: iskolai végzettség, szakpár, évfolyam) vonatkoztak.

A szociokulturális háttér az adatközlők nyelvhasználatának, írásbeliségének egyik legfontosabb meghatározója. A szülők nyelvi igényessége, írásbeli tudatossága ugyanis a gyermek írásbeliségét is áthathatja, így mindenképpen számolnunk kell ezzel a tényezővel. Ugyanennyire fontos annak vizsgálata is, hogy az adatközlők mennyire kompetensek a betűszók helyesírásában, vagyis mennyire vannak birtokában azoknak az információknak, amelyeket a betűszók leírása előtt mérlegelni kell. Az előzetes tudásra vonatkoztak a fejléc következő részei: iskolai végzettség, szakpár, évfolyam, nyelvismeret, számítógépes ismeret.

A nyelvismeret és a számítógépes tájékozottság elsősorban az idegen eredetű betűszók írásmódjának mérésében lehetnek fontos szempontok. Az idegen eredetű betűszók írásmódjában ugyanis nem a magyar helyesírási

norma szerint járunk el, hanem az átadó nyelv, írás logikáját kell követnünk. Ezért az idegennyelv-tudást – mint ennek a logikának elengedhetetlen feltételét – mindenképpen figyelembe kell vennünk. A számítógépes ismeret pedig mindezek mellett rengeteg informatikai rövidítés ismeretét feltételezi.

A fejlécben szereplő adatokkal tehát minden számításba jöhető, a betűszók írásmódját befolyásolható tényezőt igyekeztem figyelembe venni.

A kérdőív további részei

A kérdőív további része két nagyobb egységre bontható. Az első feladat alkotja az első egységet, mivel a vizsgálandó nyelvi jelenség csak rejtetten, elfedve van jelen. A második egység pedig a 2. feladattól a 6. feladatig tart, s legfőbb jellemzője a tesztszerűség. A feladatok összeállításakor különösen fontos volt a változatosság kritériumának figyelembe vétele, hiszen minél színesebbek a feladatok, annál többféle gondolkodási művelet elvégzésére készítetik a megkérdezetteket. A 2. feladatban például a megadott nyelvi példák közül kellett kiválasztaniuk a megkérdezetteknek a véleményük szerint helyes alakot/alakokat. A 3. és a 6. feladatban pedig szavakat és nyelvi elemeket kapcsoltak össze, itt tehát a szerkesztés volt a gondolkodási művelet. A további feladatokban (a 4. és az 5. feladatban) a helyettesítés volt a főszerep.

A feladatok között mindemellett különbség van aszerint is, hogy a kutatási célok közül melyikre vonatkoznak. A 3. és a 7. feladatban elsősorban az összetételek különböző fajtáinak (ebben a tanulmányban csak a betűszói előtagú szóösszetételek írásmódjára térek ki), valamint a toldalékos alakoknak az írásmódja a vizsgált nyelvi jelenség. Persze ezekből a feladatokból is sokat megtudhatunk a betűszók kis- és nagybetűs írásáról, ugyanis a szavak és szóelemek összekapcsolása mellett a betűszókat alkotó betűk milyenségéről is dönteniük kellett az adatközlőknek. Mindkét gyakorlatban a „Figyeljen a kis- és a nagybetűs alakok helyes leírására!” utasítás figyelmezteti a megkérdezetteket erre a fontos szempontra.

A további feladatokban (a 2., a 4. és az 5. gyakorlatokban) a betűszókat alkotó elemek kis- vagy nagybetűs írása volt a fő vizsgálandó nyelvi jelenség.

A teljes kérdőív a mellékletben található.

2.4. Az adatközlők

Az adatközlők száma összesen 160 volt. A vizsgálat idején az Eszterházy Károly Főiskola hallgatói voltak. Az adatfelvétel a későbbi elemzési szempontokat figyelembe véve öt csoportban zajlott. Az első két csoport az elsőéves, és a felsőbb éves magyar szakos hallgatók köréből került ki. Fontos

szempont volt a nem magyar szakosok írásbeliségének a mérése is, így a harmadik és a negyedik csoport tagjait ők alkották. A két csoportra bontás oka ebben az esetben is az évfolyambeli különbség volt. Utolsó csoportként pedig – a nagyszámú idegen eredetű betűszó szókincsünkbe történő bekerülése okán – az angol szakos hallgatókat kérdeztem ki.

2.5. Az adatok elemzésének szempontjai

A vizsgálatomat öt csoportban végeztem el. A csoportok kialakításánál – s így a későbbi elemzésnél is – a szak/szakupár, az évfolyam és az idegen-nyelv-ismeret voltak a legfontosabb szempontok, független változók. A szakpár a betűszók helyes leírását feltételező előzetes tudás mértéke miatt fontos, hiszen a magyar szakos hallgatók mindenképpen tájékozottabbak ebben a témában. Differenciálhatunk az adatközlők között az elvégzett évfolyamok szerint is. Az elsőéves, és a felsőbb éves hallgatók között ugyanis – legyenek azok magyar, nem magyar vagy akár angol szakos hallgatók – lehetnek különbségek a nyelvi kompetencia alapján (Kiss 1995: 64). Az idegen-nyelv-ismeret pedig az idegen eredetű betűszók írásmódjának mérésében az adatközlők számának bővítésével nyújt tágabb perspektívát.

Az adatok elemzésének szempontjai, független változói tehát az előzőekben bemutatott tényezők voltak.

2.6. Az elemzés eredményei

Szociolingvisztikai kutatásom célja kettős volt: egyrészt a betűszók mint önálló egységek írásmódjára, másrészt a betűszók és más nyelvi elemek konstrukciójának írásbeliségére vonatkoztak. A két célkitűzés (és az ebből adódó hipotézisek) igazolása indokolja, hogy a kérdőív feladatainak elemzését két nagyobb egységben tárgyaljam. Az elemzési eredmények bemutatásának első egységében tehát az első célkitűzésre, a második egységben pedig a második célkitűzésre vonatkozó adatokat közlöm. További érdekes nyelvi jelenségekre figyelhetünk fel akkor is, ha a célok mellett a független változóból adódó adatokat is bevonjuk a vizsgálódásunkba. Az egyszerű számok mögött rejlő összefüggések felderítése következőképp a célok és a független változók mentén halad.

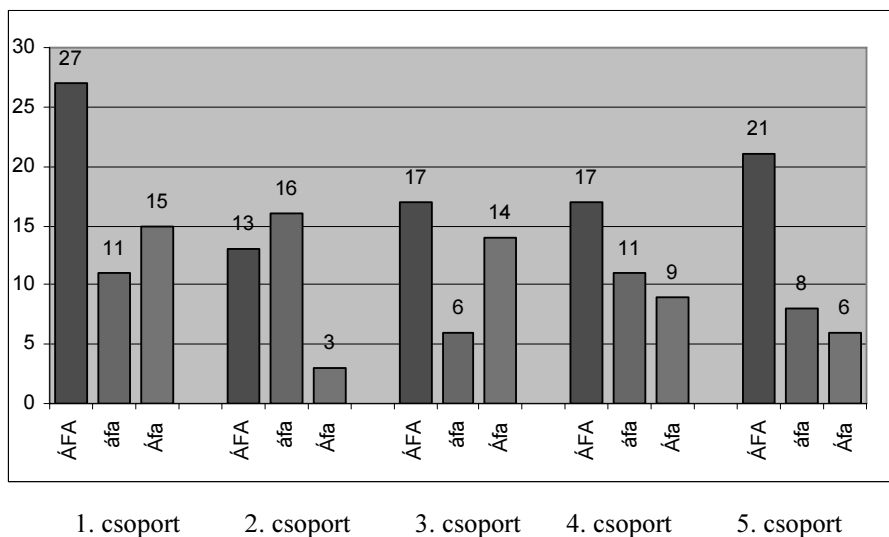
A tanulmány terjedelmi kötöttsége miatt csupán a feladatok legérdekesebb adatait mutatom be.

A betűszók írásmódjára vonatkozó feladatok adatai

a) Elsőként a 2. feladatban előforduló *áfa* betűszó írásmódváltozatainak adatait érdemes szemügyre venni.

A diagramban mind az öt – az előzőekben már bemutatott – csoport adatait közlöm. Az egyszerűség kedvéért a csoportokat sorszámnévvel jelölöm:

1. csoport: az elsőéves, magyar szakos hallgatók csoportja,
2. csoport: az elsőéves, nem magyar szakos hallgatók csoportja,
3. csoport: a felsőbb éves magyar szakos hallgatók csoportja,
4. csoport: a felsőbb éves nem magyar szakos hallgatók csoportja,
5. csoport: az angol szakos hallgatók csoportja.

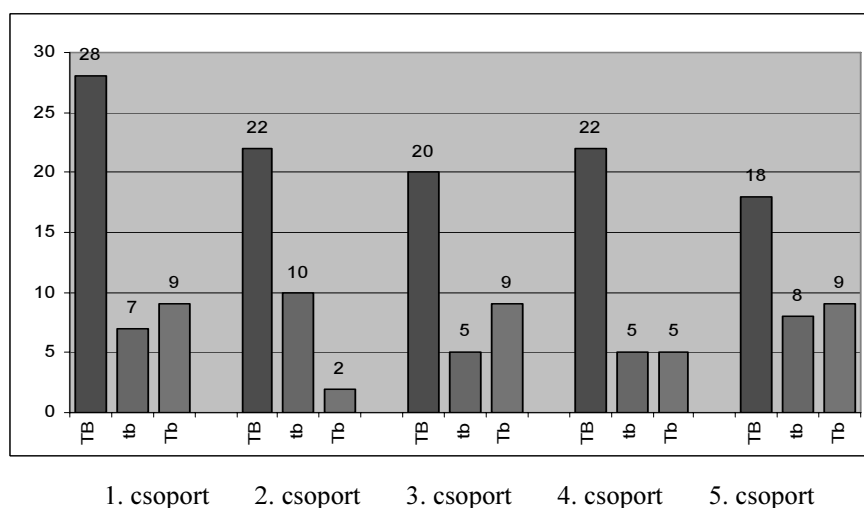
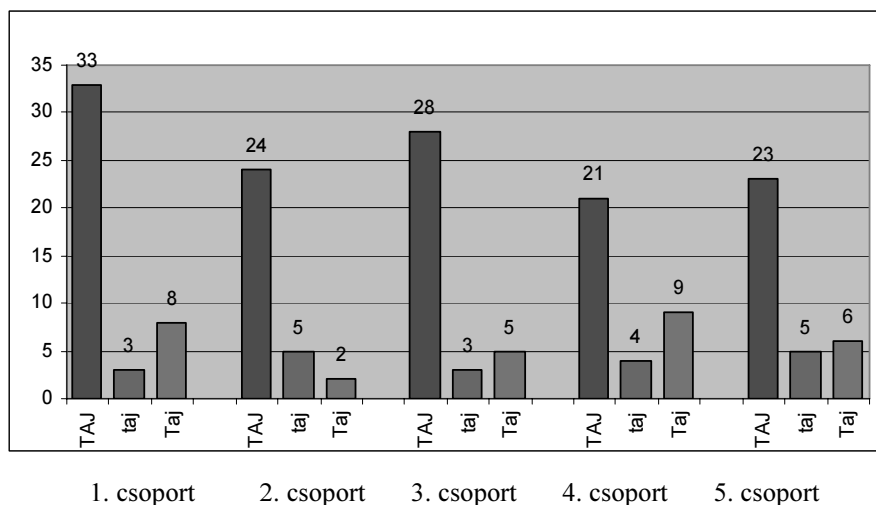

A diagramból leolvasható, hogy a nagybetűs írás a legszembevetőbben az elsőéves, magyar szakos (a 40 megkérdezettből 27-en jelölték meg) és az angol szakos hallgatók (21-en választották az *ÁFA* írásmódot) körében érvényesült.

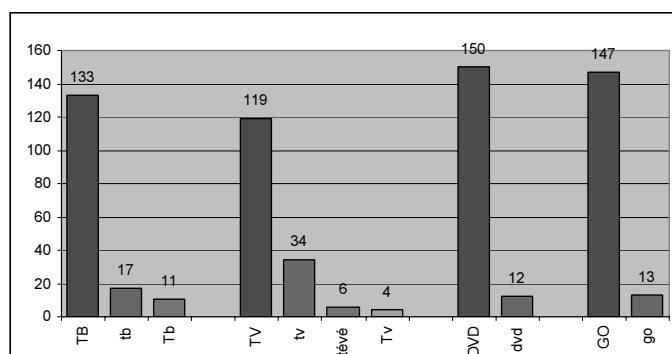
Az adatközlők további csoportjaiban ezzel szemben a helyesnek tartott forma (*áfa*) adatai megközelítették, sőt az elsőéves, nem magyar szakosok körében meg is haladták a végig nagybetűs alak adatait. Az *Áfa* írásmódot a magyar szakosok körében szintén sokan jelölték meg: a két csoport adatait összesítve a 60 megkérdezettből 29-en.

b) A második feladatban a legtanulságosabb, a föltételezésemet leginkább igazoló adatokat azonban a *taj* és a *tb* betűszók kapcsán találtam meg. Elég csak a diagramokra nézni (a csoportokat jelölő számok az előző felosztással megegyezők), s máris egyértelmű a nagybetűs írásmód kizárólagossága. Összesítve az adatokat talán még meglepőbb az eredmény: a *taj* esetében a

160 megkérdezettből 129, a *tb* esetében pedig 110 kérdőívkitöltő választotta a nagybetűs *TAJ*, illetőleg a *TB* írásformát.

c) Az összesített adatok alapján a betűszók írásmódjában érvényesülő nagybetűsítés leginkább a 4. feladatban érvényesült:

Ebben a feladatban a megadott megnevezéseket és szavakat kellett helyesen leírni, majd betűszóval helyettesíteni. A példák között tulajdonnevek és köznevek egyaránt voltak. A tulajdonnevek írásmódjában eltérés szinte nem is volt. A köznévi betűszók írásmódjában viszont annál inkább. A közneveket érintő eltérések mind az öt vizsgált csoportban hasonló arányokat mutattak, ez eredményezte végül az adatok összesítését.

d) S végül: ugyanilyen magas százalékos arányt mutat az 5. feladatban előforduló köznévi betűszók nagybetűs írásmódja is:

<i>ÁFA</i>	72% (115-en)
<i>EVA</i>	77% (123-an)
<i>HÖK</i>	78% (125-en)

A betűszót tartalmazó szóösszetételek írásmódjára vonatkozó feladatok adatai

A magyarázó utótagú szóösszetételek írásmódjára vonatkozó adatokat a következő táblázat tartalmazza. (A csoportok számjelölései ebben az esetben is megegyeznek a már korábban felvázoltakkal. L. 5. oldal.)

	1. csoport	2. csoport	3. csoport	4. csoport	5. csoport	Össz.
<i>PIN-kód</i>	29	23	20	18	20	110
<i>PIN kód</i>	2	—	5	2	8	17
<i>Pin kód</i>	4	1	3	2	—	10
<i>Egyéb</i>	4	6	2	8	2	22
<i>HIV-fertőzés</i>	22	16	17	16	14	85
<i>HIV fertőzés</i>	9	8	8	6	10	41
<i>Egyéb</i>	9	6	5	8	6	34
<i>ROM-memória</i>	21	14	18	18	20	91
<i>ROM memória</i>	15	10	9	7	7	48

<i>Egyéb</i>	4	6	3	5	3	21
<i>SMS-rendszer</i>	18	11	16	16	19	80
<i>SMS rendszer</i>	10	9	6	7	5	37
<i>sms-rendszer</i>	7	4	5	1	2	19
<i>Egyéb</i>	5	6	3	6	4	24
<i>LCD-kijelző</i>	11	14	17	12	13	67
<i>LCD kijelző</i>	20	10	9	9	8	66
<i>lcd kijelző</i>	5	—	—	3	2	10
<i>Egyéb</i>	4	6	4	6	7	27
<i>TAJ-szám</i>	16	15	11	10	8	60
<i>TAJ szám</i>	13	7	10	6	9	45
<i>taj-szám</i>	1	1	3	3	6	14
<i>Egyéb</i>	10	7	6	11	7	41
<i>SZJA-adó</i>	14	11	16	9	12	62
<i>SZJA adó</i>	13	11	6	6	9	45
<i>Szja-adó</i>	6	1	2	3	2	14
<i>szja-adó</i>	2	1	2	2	3	10
<i>?</i>	2	3	2	7	4	18
<i>Egyéb</i>	3	3	2	2	—	10

A táblázatból egyértelműen láthatjuk, hogy az írásmódok eloszlásának aránya minden csoportban hasonlóan alakult: a legtöbben a kötőjeles írásmódot tartották elfogadhatónak. Külön említést érdemel a *PIN-kód* kötőjeles írásmódjának magas aránya, a 160 megkérdezettből 110-en írták így. Elterést csupán az *LCD-kijelző* írásmódjában tapasztaltam: a két írásforma, vagyis a kötőjelezés és a különírás ugyanolyan arányban fordult elő.

A legérdekesebb adatokat azonban a *taj-szám* és az *szja(-adó)* írásmódjában tapasztaltam: egyrészt a betűszók nagybetűs írásmódjának (már az előző részben is hangsúlyozott) magas arányát: a *TAJ* írásmódot 105-en, az *SZJA* írásmódot pedig 107-en tartották helyes megoldásnak; másrészt pedig azon egyszerű tényt, hogy a nyelvhasználók a betűszók szóösszetételekbe építése során sohasem a hosszabb formához kapcsolják az utótagot, hanem mindig a betűszóhoz. Ez az *szja(-adó)* esetében különösen szembeszökő. Az adatközlők nagy része ugyanis nem vette észre az utótag tautologikus jellegét, vagyis azt, hogy az *adó* szó a betűszó egyik elemének szó szerinti megismétlése. A megkérdezettek közül csak 18-an kifogásolták a betűszó utáni tagot (erre utal a táblázatban található kérdőjel), s mindannyiszor írásban is indokolták a véleményüket.

2.7. A vizsgálat tanulságai, következtetések

A vizsgálat tanulságai a hipotéziseknek megfelelően a következők:

a) A köznévi betűszók írásmódjában a nagybetűsítés érvényesül.

A megállapítás érvényességének bizonyításához elég csak megnéznünk a korábban már elemzett feladatok adatait, amelyek egyértelműen igazolják a végig nagybetűs írásmód magas arányát. A kontrollpéldák (vagyis egy-egy betűszó visszatérése más jellegű feladatokban) összevetése azonban még egybehangzóbbá teheti vizsgálatom eredményét. Épp ezért érdemes a feladatokban leggyakrabban visszatérő betűszókat, illetve írásmódjuk alakulását ennek megfelelően újból megvizsgálni. Ilyen betűszók az *áfa*, a *taj*, az *szja* és az intézménynévszerű elnevezések rövid alakjai (*hök/HÖK*, *go/GO*, *to/TO*).

Az *áfa* betűszó írásmódját négy feladatban három nézőpontból vizsgáltam. A 2. és az 5. feladatban magát a betűszót, a 6. feladatban annak toldalékos alakját (*áfás*), és végül a 3. és a 6. feladat egy-egy példájával az *áfa* betűszó szóösszetételekbe épülésének jelölését vizsgáltam. A nagybetűs írásmód szignifikáns különbségét leginkább a 2. és az 5. feladatban tapasztaltam, vagyis azokban az esetekben, amikor kizárólag a betűszó írásmódjára voltam kíváncsi. A 2. feladatban a 160 megkérdezettből 95-en (59%), az 5. feladatban pedig 115-en (72%) írták végig nagybetűvel az *áfa* betűszót. A toldalékos alak írásmódjában is hasonlóan magas volt az arány: 71 megkérdezett (44%) tartotta ugyanis helyesnek a három írásformában érvényesülő (*ÁFA-s*, *ÁFÁ-s*, *ÁFÁS*) nagybetűsítést. Mindezeketől eltérő adatokat csupán a szóösszetételek írásmódjában tapasztaltam. Az *áfásszámla-igény* (3. feladat) szóösszetételben 52-en, az *áfakulcs* (6. feladat) szóösszetétel esetében pedig 61-en gondolták inkább helyesnek az *ÁFA* írásmódot. Az *áfa* betűszó írásmódjának vizsgálatában tehát a hipotézisem csak félig-meddig igazolódott be.

Vizsgáljuk meg a többi betűszó írásmódjának alakulását is.

A *taj* betűszót az *áfához* hasonlóan önmagában (2. feladat), toldalékos formájában (*tajjal*; 6. feladat), valamint egy szóösszetételben (*taj-szám*; 3. feladat) vizsgáltam. A nagybetűs írásmód talán ebben az esetben a legnyilvánvalóbb. A 2. feladatban – az összesített adatok alapján – 129-en (80%), a 7. feladat toldalékos formájában (*TAJ-jal*, *TAJJAL*) 105-en (66%), és végül a szóösszetételben (*TAJ-szám*, *TAJ szám*) 97-en (61%) írták végig nagybetűvel a betűszót.

A *társadalombiztosítási azonosító jel* betűszói változatánál szintén sokan választották a hipotézisemnek megfelelő írásmódot: a 2. feladatban 107-en

(67%), a 6. feladat szóösszetételében (*taj-szám*) pedig 86-an (54%) tartották a nagybetűs írásmódot helyes megoldásnak.

Az adatok újbóli bemutatásának zárásaként végül érdemes nyomon követni a határesetnek számító, vagyis köznévként és tulajdonnévként is értelmezhető betűszók írásmódjának alakulását is. A végig nagybetűs írásmódot a *to/TO* (2. feladat) esetében 95-en (59%), a *go/GO* (4. feladat) esetében 147-en (92%), a *hök/HÖK* (5. feladat) esetében pedig 125-en (78%) támogatták.

Az előbbieken bemutatott betűszók nagybetűs írásmódjának százalékos adatait összesítve megállapíthatjuk, hogy az adatközlők 62%-a, vagyis több mint a fele a köznévi betűszókat is végig nagybetűs írásmóddal tartja inkább elfogadhatónak.

Mindemellett fontos megemlíteni azt is – bár az adatok összesítéséből erre következtetni lehet – hogy az adatok eloszlása a csoportokban hasonló arányban történt, nem igazán tapasztaltam különbséget a magyar és a nem magyar szakos hallgatók között.

b) A betűszók sajátos egységei nyelvünknek.

A betűszók írásmódjában érvényesülő nagybetűsítés okaként is értelmezhető a fenti megállapítás, vagyis úgy, hogy a nyelvhasználók azért írják végig nagybetűvel a betűszókat, mert a szóképlet többi elemétől eltérő, sajátos szóalkotási módot éreznek mögötte. Mindezt az okfejtést a 4. és az 5. feladat minden kétséget kizáróan igazolta is. Mindkét feladatban a teljes szavaknak, megnevezéseknek, illetve azok rövidített, betűszói változatainak írásmódbeli különbségeit vizsgáltam.

Írásmódbeli eltéréseket a következő betűszók esetében tapasztaltam.

A *társadalombiztosítás* (4. feladat) szóösszetételt a megkérdezettek 62%-a (95-en), vagyis a többség, helyesen írta. Ennek betűszói változatánál viszont már nem érvényesítették ennyien a teljes alak köznévi jellegét, a megkérdezettek 90%-a végig nagybetűvel írta a betűszót. Még inkább láthatjuk az írásmódbeli eltéréseket az 5. feladatban, hiszen a teljes megnevezések ebben az esetben (helyes írásmóddal) adva voltak. A végig nagybetűs formát az *áfa* esetében az adatközlők 72%-a, az *eva* esetében 77%-a, a *tsz* esetében 75%-a, a *HÖK/hök* esetében pedig a megkérdezetteknek pedig 78%-a tartotta helyesnek. Láthatjuk tehát, hogy a teljes megnevezések helyes írásmódja ellenére a betűszókat igen magas arányban nagybetűvel írták. Persze mindezt a figyelmetlenség számlájára is írhatnánk, ha nem bizonyítaná a többi feladat is egyértelműen felvetéseim jogosságát.

c) A betűszókhöz kötőjellel fűzzük az utótagokat (a magyarázó utótagokat is).

A betűszói előtagú és magyarázó utótagú szóösszetételekre vonatkozó kutatásom legfontosabb tanulsága az volt, hogy a túlzott értelemtükröztetésnek hatalmas buktatói lehetnek: egyrészt egy szabálypontban is érvényesített írásmódot kérdőjelez meg, hiszen a vizsgált példák mindegyikére érvényes lehet a 287. a) alpont; másrészt pedig hatalmas tudásanyagot (idegennyelv-tudást, helyesírási és számítógépes ismereteket) kíván meg a nyelvhasználótól.

Az értelemtükröztetés helyett tehát a már megalkotott szabálypontot kellene érvényesíteni a *PIN-kód*, az *SMS-rendszer*, az *ADSL-vonal* és a *taj-szám* stb. szóösszetételek írásmódjában is, amely írásmódot még inkább segítené a hasonló példák analógiás hatása. Az empirikus vizsgálatom is azt bizonyítja, hogy a kötőjeles írásmódnak van inkább létjogosultsága. Az első feladat kivételével ugyanis szinte minden esetben a kötőjeles írásmódnak volt a legmagasabb az aránya: a *PIN-kód* esetében például a 160 megkérdezettből 110-en, a *ROM-memória* esetében pedig 91-en fűzték kötőjellel a betűszóhoz az utótagot.

2.8. A helyesírási normától eltérő írásmódok okairól avagy betűszavaink egységesülő írásmódjáról

A betűszók nagybetűs írásmódjának meglétét mutatja – mint ahogy ezt már a tanulmány elején említettem –, hogy az egyik, interneten található, rövidítéseket összegyűjtő honlapon (www.rovidites.hu) a betűszók mindegyike nagybetűvel szerepel. Az emberek nagyrészt sem szófajtani, sem más (jelentésbeli, etimológiai) szempontot nem követnek ebben az esetben, így a legegyszerűbb ezt a tendenciát tudatlanságnak, tájékozatlanságnak minősítenünk. A probléma azonban túlmutat ezen az egyszerűsítésen.

Megpróbálom számba venni azokat az okokat, amelyek ehhez a túlzott, már-már egységesülő írásmódhoz vezethettek. Első okként a tulajdonnévi betűszók kialakulásának elsődlegességét lehetne említeni a köznévekkel szemben. A legrégebbiek közé tartozik az *EMKE* (= Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület) és a különböző sportegyesületek nevei, mint az *FTC* (= Ferencvárosi Torna Club), az *MTK* (= Magyar Testgyakorlók Köre) és az *UTE* (= Újpesti Torna Egylet). Ez a szóalkotási mód ugyanis a nyolcvanas években kezdte el élni virágkorát, amikor a vállalatok, a szervezetek, a különböző intézmények elnevezései hosszúak és körülményesek lettek. Így a betűszók többsége tulajdonnévi – tehát minden eleme nagybetűs – volt. A néhány köznévi betűszó helyes leírásának bizonytalanságát tovább növelte, hogy

a legismertebb, mindenki által használt *áfa*, *taj*, *tb* stb. rövidítések sokszor kiemelt helyzetben (pl.: kártyákon, figyelemfelhívó táblákon) szerepeltek.

Napjainkban, a XXI. században a köznévi betűszók száma is jelentős növekedésnek indult, köszönhető ez a kommunikációs kultúra és közeg megváltozásának. Az internetes szlenghez például rengeteg mozaikszó tartozik, s ezek többnyire köznévi betűszók. A csevegőcsatornák használói persze rendre ismerik is ezeket, amelyek általában állandósult kifejezések, frázisok vagy pedig tipikus, gyakran ismétlődő társalgási fordulatok. A legtöbbet használt internetszlenges rövidítések: *SZVSZ* ('szerény véleményem szerint'), *SKH* ('semmi közöd hozzá'), *GYIK* ('gyakran ismételt kérdések'), *HT* ('hamarosan találkozunk'), *MJV* ('mindjárt jövök vissza'), *F/L?* ('fiú vagy lány vagy?'), *MCS* ('millió csók'). Láthatjuk, hogy köznévi jellegük ellenére ezeket is nagybetűvel írjuk. Mi lehet tehát ennek az oka?

Talán ebben az esetben a legindokolatlanabb tudatlanságról beszélni, hiszen a nagybetűsítésnek kiemelő szerepe van, és az egybetartozást, a közölnivaló fontosságát sugallja. A túlzott amerikai nyelvi nyomás, az angol szakkifejezések nagybetűs rövidítései sem hathatnak annyira, hogy egy ilyen, az elkülönülést annyira akaró csoportnyelvben ez a folyamat megjeljen.

Itt valami komolyabb okkal kell számolnunk. Ez az ok pedig a vizsgálat tanúsága szerint abban rejlik, hogy nyelvünknek ezen szóalkotási eredményei külön egységeket, elemeket jelentenek. Ezt bizonyítja az is, hogy mind az írásgyakorlatban, mind pedig a szabályozásban általában a toldalékot és az összetételi utótagot kötőjellel kapcsoljuk hozzájuk. A betűszókat azért kezeljük önálló egységként, mert nem szavak, hanem csak szavak kezdőbetűinek mozaikjai. Így ha kisbetűvel írnánk egy mozaikszót, annak mozaikszó jellegét csupán akkor valószínűsíthetnénk, ha ismernénk az adott rövidítést. Más esetben azt mondhatnánk, hogy biztos kimaradt egy karakter, vagy elűtöttek valamit a billentyűzeten. A mozaikszó rövidítéssé egyértelműen a nagybetűs kiemelésből válik, ebből adódóan a rövidítés betűi nemcsak szókapcsolatok, összetételek kezdőbetűi, hanem ezek egysége rejtett üzenet arról, hogy mozaikszóval van dolgunk. Bár ez leginkább a világhálón történő párbeszédre lehet érvényes, mégis azt gondolom, ez az információ mai felgyorsult világunkban az egyik legfontosabb oka betűszavaink egységesülő írásmódjának.

Összegezés

Dolgozatom fő céljának a betűszók helyesírásában felmerülő új problémák, illetve következtetlenségek bemutatását tartottam. Mindez azért fontos, mert a betűszók az egyik leggyorsabban változó részét képezik szókészle-

tűnknek. A 11. kiadású szabályzat hiányosságait az empirikus vizsgálat egyértelműen igazolta, valamint azt is, hogy az írásgyakorlatban mutatkozó, a helyesírási normától eltérő jelenségek mögött komoly okkal/okokkal kell számolnunk. Az okok alaposabb megismerését egy ennél is kiterjedtebb vizsgálattal lehetne még inkább alátámasztani. Egy biztos: a 12. szabályzat megalkotásakor az írásgyakorlatban mutatkozó, tendenciaszerű jelenségeket figyelembe kell venni, és a magyar helyesírási logikának megfelelően pótolni kell a helyesírási szabályozás hiányosságait is.

Irodalom

- A magyar helyesírás szabályai. 2000. 11. kiadás 12. lenyomat. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Deme László – Fábián Pál – Tóth Etelka (szerk.) 1999. Magyar helyesírási szótár. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Gyurgyák János 2005. Rövidítésszótár. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kiss Jenő 1995. Társadalom és nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. Helyesírás. Osiris Kiadó, Budapest.

Melléklet

Kérdőív

Az itt következő adatokat tudományos vizsgálatához kérjük. Az adatokat bizalmasan kezeljük, illetéktelen személyek nem férhetnek hozzájuk. Segítségét köszönjük!

Neme:	férfi	nő	Iskolai végzettsége:.....
Születési éve:			Milyen jellegű iskolába járt korábban?
Lakóhelye:			
Apja iskolai végzettsége:			Szak, szakpár:
Anyja iskolai végzettsége:			Évfolyam:
Számítógépes ismeret:			Nyelvismeret:.....
1. Csak felhasználói szinten			1. Alapfok
2. Valamilyen bizonyítvánnyal is rendelkezem			2. Középfok
3. Főiskolai, egyetemi végzettségem van számítástechnikából			3. Felsőfok

1. Javítsa ki az alábbi szöveg helyesírási és nyelvhelyességi hibáit!

Tanítsuk meg az idősebbeket a mobil telefon és az Internet használatára. Segítsük őket azzal hogy elmagyarázzuk az eszközök rendeltetését célját. A PIN-kód például biztonsági célt szolgál, a SIM kártya pedig a telefonba elhelyezett, az előfizetőazonosítására használt eszköz. Az SMS rendszernek köszönhetően rövid, szöveges üzeneteket is küldhetünk ismerőseinknek. Az Interneten a korlátlan beszélgetést az ADSL-vonal biztosítja. Nem halaszt-hassuk el ezeket személyesen is megmutatni. Ne mondhasa senki ránk érzéketlenek vagyunk a nagyszüleinkel szemben. Minnél több erőt kívánok ehhez a nemes feladathoz.

2. A felsorolt példák közül válassza ki a helyes alakot! (Némely változatnál több megoldás is lehetséges!)

A	B	C	D	Válaszok
<i>ÁFA</i>		<i>áfa</i>	<i>Áfa</i>	
<i>VB</i>		<i>vb</i>	<i>Vb</i>	
<i>EB</i>		<i>eb</i>	<i>Eb</i>	
<i>AIDS</i>		<i>aids</i>	<i>Aids</i>	
<i>SMS</i>	<i>esemes</i>	<i>sms</i>	<i>Sms</i>	

<i>SZJA</i>		<i>szja</i>	<i>Szja</i>
<i>EVA</i>		<i>eva</i>	<i>Eva</i>
<i>CD</i>	<i>cédé</i>	<i>cd</i>	<i>Cd</i>
<i>TAJ</i>		<i>taj</i>	<i>Taj</i>
<i>TB</i>		<i>tb</i>	<i>Tb</i>
<i>PHD</i>	<i>Phd</i>	<i>phd</i>	<i>PhD</i>
<i>TO</i>		<i>to</i>	<i>To</i>

3. Szerkesszen az alábbi szavakból szószerkezeteket vagy szóösszetételeket! Figyeljen a kis- és a nagybetűs alakok helyes leírására!

pin, kód: _____
áfás, számla, igény: _____
hiv, fertőzés: _____
rom, memória: _____
taj, szám: _____
apeh, ellenőr: _____
uefa, kupa, döntő: _____
kosár, eb, közép, döntő: _____
úszó, eb: _____
labda, rúgó, eb: _____

4. Írja le helyesen az alábbi megnevezéseket, szavakat, azután írja melléjük, milyen mozaikszóval szoktuk helyettesíteni őket!

EURÓPAI, UNIÓ: _____
MAGYAR, LABDA, RÚGÓ, SZÖVETSÉG: _____
EGYESÜLT, NEMZETEK, SZERVEZETE: _____
JÓZSEF, ATILA, TUDOMÁNY, EGYETEM: _____
FERENC, VÁROSI, TORNA, CLUB: _____
TÁRSADALOM, BIZTOSÍTÁS: _____
TELEVÍZIÓ: _____
GAZDASÁGI, OSZTÁLY: _____
DIGITÁLIS, VIDEÓ, LEMEZ (digital video disc): _____

SZEMÉLY, AZONOSÍTÓ, SZÁM (personal identification number): _____

CSAK, OLVASHATÓ, MEMÓRIA (random access memory): _____

5. Helyettesítse mozaikszóval a mondatokban aláhúzott részeket!

Az *Észak-magyarországi Áramszolgáltató Vállalat* számlái tavaly óta átalánydíjas rendszerben készülnek.

Az *általános forgalmi adó* ebben az évben 5%-kal emelkedik.

A következő évben jelentkezni fogok az *Eötvös Loránd Tudományegyetemre*.

Az *egyszerűsített vállalkozási adó* egészen új adófajta.

A *Magyar Televízió* riporterét elbocsátották az állásából.

A *termelőszövetkezetek* célja az állami tulajdonba vett földek művelése volt.

A *hallgatói önkormányzatok* tüntetést szerveznek a tandíj bevezetése ellen.

6. Kapcsolja össze az alábbi szavakat, szóelemeket! Figyeljen a kis- és nagybetűs alakok helyes leírására!

áfa + *-s* = _____ *lcd* + *kijelző* = _____

gyed + *-t* = _____ *ensz* + *-vel* = _____

otp + *kölcsön* = _____ *tbc* + *-s* = _____

szja + *adó* = _____ *áfa* + *kulcs* = _____

taj + *-val* = _____ *nato* + *-beli* = _____

sms + *rendszer* = _____ *máv* + *járat* = _____

AZ IDÉZÉS JELÖLÉSÉNEK MÓDJA A XVII. SZÁZAD KÖZEPÉTŐL A XIX. SZÁZAD ELEJÉIG

1. Bevezetés

Az írásjelek használata együtt változik a nyelvvel. Változásuknak vizsgálata során nemcsak az írás mint rendszer egy részének kialakulása figyelhető meg, hanem e vizsgálat olyan kérdéskörök kutatását is lehetővé teszi, mely egy nyelv írott változatának alakulási folyamatát körvonalazza. Az írásjelek kapcsolódása a helyesíráshoz, a grammatikához, a mondatfonetikához, a pragmatikához, a szövegtanhoz, a retorikához, a stilisztikához, valamint a nyomtatványok esetében a nyomdatörténethez biztosítja és bizonyítja, hogy az írásjelek vizsgálata és kialakulásuknak kutatása túlmutat mai használatuknak a kérdéskörén. Keletkezésük és alakulásuk vizsgálata során választ kaphatunk mindazon kérdésekre, melyeket a téma, az írásjelek történetének kutatása, felvet. Egy írásjel mai funkciója és funkciójának egy bizonyos írással való jelölése hosszú folyamat eredményeképpen jött létre. E folyamat egyrészt magában hordozza a nyelv állandó változásának a tényét, az írásjeleknek a fent említett témakörökhöz való viszonyában e részterületek változásának, valamint az írott nyelv egyre tudatosabb használatának és a külföldi írásgyakorlatnak a hatását is. Az idézés funkciójának különböző formai megjelenítései kapcsán is felvethető a nyelv állandó változásának és a változás motiváltságának a kérdése.

Előadásomban – a téma összetettsége miatt – az egyenes idézés jelölésének módozatait vizsgálom a XVII. század közepétől a XIX. század elejéig. Elsősorban az idézés e módjának írásjelekkel történő jelölésének kérdésére és alakulására összpontosítok pragmatikai és szövegtípológiai keretben.

Az egyenes idézetként megjelenő megnyilatkozások, illetve megnyilatkozásrészletek terjedelme lehet egyszólatnyi, de lehet akár egy bekezdésnyi szöveg is. Az egy mondatnál hosszabb idézetek ugyanakkor nemcsak egy, hanem több beágyazott megnyilatkozóhoz is tartozhatnak. Az utóbbi esetben beágyazott megnyilatkozásláncokról, azaz beágyazott párbeszédokről beszélhetünk (Verschuere 1999: 78–82, 131; Tátrai 2003: 390–6). A több beszélőhöz köthető idézetek írással történő jelölése még a XVIII. század közepén is ugyanúgy történt, mint az egy megnyilatkozóhoz köthetőké. Ennélfogva az egy megnyilatkozóhoz köthető megnyilatkozások jelölé-

séből kiindulva tekintem át elsősorban a párbeszéd írásjellel történő jelölésének az alakulását.

A korpusz, amelynek kialakítását az említett szempontok határozták meg, a XVII. század közepe és a XIX. század eleje között kiadott magyar nyelvű nyomtatványokból áll. Elsősorban vallásos és világi témájú narratív szövegeket tekintettem át, illetve olyan argumentatív szövegeket, melyekben narratív betétek találhatók. E narratívák egyfelől diegetikus közlésmóddal jellemezhető elbeszélések, másfelől mimetikus közlésmódot alkalmazó drámai szövegek. Amíg a diegetikus narratívákban az idézetek a narrátor szólamába ágyazódnak, addig a mimetikus narratívákra az jellemző, hogy a történet csak a szereplői dialógusokból (esetleg monológból) bontakozik ki (Maár 1995; Tátrai 2002). A narratív szövegeken kívül áttekintettem érvelő szövegeket is: elmélkedéseket, amelyek az idézés tekintetében az epikus szövegekhez állnak közel, és katekizmusokat, amelyek viszont a drámákkal mutatnak hasonlóságot.

Előadásom így az alábbi kérdések mentén épül fel:

- a) az egy beszélőhöz köthető beágyazott megnyilatkozások, valamint a beágyazott megnyilatkozásláncok (azaz párbeszéd) jelölése a XVII. század közepétől a XVIII. század közepéig;
- b) a beágyazott megnyilatkozások és megnyilatkozásláncok jelölése a XVIII. század második felében;
- c) a beágyazott megnyilatkozásláncok jelölésének változása a drámában;
- d) a beágyazott megnyilatkozások és megnyilatkozásláncok jelölésének változása a regényben.

2. Az egyenes idézetek jelölése a XVII. század közepétől a XVIII. század közepéig

A XVII. század közepétől a század végéig az idézetek jelölése történhetett az idéző mondat végén álló írásjel – mely lehetett kettőspont, illetve ritkán pont – és az idézett rész nagybetűvel történő kezdésének kombinációjával. E jelölési mód, amely a XVII. század közepéig kialakult állapot továbbélése (Keszler 1995: 49–50, 64), a XVII. század végére gyengülni látszik. A párbeszéd vagy azok fordulójának megkülönböztetése ekkor az egy beszélőhöz tartozó megnyilatkozástól az idéző mondatban található idéző ige tudatos megválasztásával lehetséges. A *felel*, *kérdi* igék a beszédbeli reakálás tényét feltételezik a *mond*, *szól*, *beszél* igékhez képest.

A XVII. század közepétől az egy beszélőhöz köthető beágyazott idézetet külön jellel: dőlt betűvel kezdték jelölni. E század végére már a legtöbb nyomtatványban ez a jelölési mód található. Az idézetet bevezető mondat

végén legtöbbször kettőspont áll, és az idézet minden esetben nagybetűvel kezdődik.

- (1) Hald-meg e' felől az Isten szavát Efaiás által: *Imé az Isten a' Seregeknec Ura, el-vefzei Izraelből és Judából a' támaszt és az iftápot - - - a' hatalmaft, hadakozót.* (Medgyesi 1657: 34)¹

Ahogy az (1) példa is mutatja, a kurzív betűtípussal való megjelenítés mögött az idézett rész elkülönítésének, kiemelésének a szándéka feltételezhető.

Arra is található példa, hogy az idéző mondat elmarad az idézet előtt:

- (2a) Jelen. 22. *Én János leborulék az Angyal előtt, hogy őtet imádnám, az penig monda: meg láffad hogy azt ne cselekedgyed: Az Iftent imádgjad.* (Némethi 1676: 1)
- (2b) *Sok az igazak háborusága: és mind azokból ki-fzabadittya őket az Úr.* Pfalm. 33. 20. (Illyés 1743: 273).
- (2c) Péld. X. 7. *Az Igaznak Emlékezete áldott* (Kamarási 1747: 1)

Ezekben az esetekben – mint a (2a–c)-ben látható – jelezve van az idézet helye, és legtöbbször rövidítve az idézett szövegrész előtt vagy után áll. Emellett megmarad a dőlt betűvel való megjelenítés is.

A párbeszédnek jelölése ekkor még párhuzamosan fejlődött ezzel a jelölési formával. Az viszont észrevehető, hogy – amennyiben elmarad az idéző mondat – a párbeszédnek csak az egyik fordulóját szedik dőlt betűvel. Ilyen esetekben – főként a katekizmusokban – a *kérdés*, illetve a *felelet* szó vagy azok rövidített változata előzi meg a fordulót. A nyomdák körében is terjedni látszik ez a jelölési mód. Az egyik 1676-ban nyomtatott műben például a párbeszéd fordulóit még nem jelölték dőlt betűvel. Ugyanennek a műnek az 1685-ös kiadásában viszont a feleletrészt már kurzív betűtípussal különböztetik meg:

- (3a) K. Kinek kell imádkozni?
Fel. Nem a' Szenteknec. Nem az angyaloknak. (Némethi 1676: 1)
- (3b) K. Kinek kell imádkozni?
Fel. *Nem a' Szenteknec. Nem az Angyaloknak.* (Némethi 1685: 1).

¹ Az idézeteket mindig az eredeti nyomtatványban található betűtípussal jelenítem meg, mivel az általam vizsgált szövegek idézetjelölési módszerében a dőlt betűvel való megjelenítés külön jelölési módnak számít. A dolgozat szövegétől való megkülönböztetés érdekében ugyanakkor az idézeteket kisebb betűtípussal jelölöm.

Erre azért is szükség lehetett, mivel a párbeszédek egyes fordulóit csak kevés esetben – főként a katekizmusokban, illetve a drámákban – tördelték csak új sorba.

Abban az esetben, ha egy beágyazott megnyilatkozás egy történet elmesélése is egyben, akkor – ahogy a (4)-ben is látható – nem az egész beágyazott megnyilatkozást, hanem csupán az elbeszélt eseményeket tartalmazó részt jelölik dőlt betűvel:

- (4) Monda a' Tsáfzár: Kérlek fzerelmes galambom, befzéld-meg énnékem azt a' példát. Monda a' Tsáfzárné: Im meg-befzélem. *Vala Romában egy Polgár, kinek igen szép kerte vala, mellyben egy nemes gyümöls fa vala, melly minden efszendőben bővön terem vala gyümölsőket.* [...] Akkor monda a' Csáfzárné Poncianus Csáfzárnak: Elfzébe vőttejé Felfged mitsoda példát mondék, és mit jelentsen? (Ponciánus históriája 1653: IX. rész)²

A XVII. századtól kezdve – igen ritkán – az idéző mondat az egy beszélőhöz köthető idézet után is kerülhetett. Ekkor az idézet végén az idézetnek megfelelő írásjel áll, majd az idéző mondat közvetlenül, kisbetűvel kapcsolódik hozzá. Szövegszerveződés szempontjából ez a sorrend lesz jellemző – főként a XVIII. század végétől – a párbeszédek jelölésére. Ekkor viszont az egy beszélőhöz kapcsolódó idézetek jelölésekor e sorrend viaszorolni látszik.

3. Az egyenes idézetek jelölése a XVIII. század második felében

A XVIII. század közepén megjelenő idézőjel az egyenes idézés jelölésében fordulópontot jelent. Ekkor még egy művön belül is egymás mellett él a dőlt betűvel, illetve idézőjellel megkülönböztetett idézetjelölés. Az első idézőjelet 1748-ból találtam Bod Péter A Szent Bibliának históriája című művében:

- (5) holott így irnak: „Ebben (a' Bibliában) a' mint némellyeket akarat fzerént megváltóztattunk, úgy némellyeket akarat fzerént meg nem változtattunk, hanem meghagytunk, mind azért, (1.) hogy az Emberek abban meg ne botránkozzanak, ha változás léfzen. Mind azért, (2.) hogy talám a' Régieknek jobb 'Sidó és Görög Exemplárjaik vóltanak, a' mellyekkel éltenek. Mind pediglen (3.) azért, mert a' Kárdinálóknál, kik e' munkára rendeltettek, nem vólt

² A szépirodalmi narratívákba gyakran ágyazódnak be egyéb narratív szövegek (l. bővebben Tátrai 2003: 390–6).

ízándékjok, hogy új Fordítáft tsináljanak, hanem hogy a' régít a' vétkektől meg-tíftítsák.” (Bod 1748: 119)

Az idézőjel az (5)-ben egy beszélőhöz köthető egyenes idézetet jelöl. Az idézőjel itt csak az idézet elején és végén látható, de az ezt követő művekben gyakran előfordul, hogy minden sor elején kiteszik addig, amíg az idézett rész tart. Az idézőjel kialakulásáról elmondható, hogy – mint az a következő példában is látható – mind formáját, mind funkcióját tekintve egy, a XVI. századtól kezdve használatos hivatkozási jelre vezethető vissza.

- (6) Monda néki Jéfus: Te mondád: mindazáltal mondom néktek, „ezután meg-láttátok a ember Fiát űlni ai Iften erejének jobján, és eljõni az égnek felyhõiben. ([Mt. 26: 64] Káldi 1626: 928)

Több, idézőjelet tartalmazó szöveg kontrasztív vizsgálata után az is elmondható, hogy a vizsgált korban az idézőjel minden esetben egyenes idézetet jelöl. Valószínűleg idegen nyelvi hatás következményeként került a magyar nyelvbe. Elterjedésében a nyomdáknak is nagy szerepe volt. Használata a XVIII. század végéig ritka (vö. Csontos 2004).

Az általam vizsgált művek azt mutatják, hogy az idézőjel kezdetben egy, majd később több beszélőhöz köthető idézetet is jelöl. A párbeszéddek jelölésére használt idézőjel alkalmazásakor ugyanakkor az figyelhető meg, hogy a beágyazott megnyilatkozást idéző mondatban az interakciót feltételező, azaz úgynevezett *idézõ ige* található. Az idéző mondat – amint a (7)-ben látható – az idézett rész előtt vagy után is állhat, illetve az idézetbe beékelődhet:

- (7) „Ezt én ugyan alig hihetem, felele a Szomfzéd; ”³ azt mondgyák Kigyelmedről többnyire, hogy a' fzmzfzéd várásban lakó Hóhérnak titkos mesterségeit vásárlotta-meg légyen.
„Láttya Kigyelmed, monda néki az okos *Patikai*, ”⁴ így van ám
„Kigyelmeteknek a' dolga, kik minden állapotokban titkokat és
„tsudákat keresni fzohtak. Soha nem láttýák Kentek az igazat; tsak
„a' „termézfeten kívűl való állapotokról fzorgalmatoskodnak, és
„így a' természet fzerínt valókat el-műlattyák. Azt az egygyűyű
„mesterséget, mellyel marháimmal bá-nok, bofzorkányságnak
„tartyátok; és ha marhájtok meg betegfzenek, egy balgatag *fűstbe*
„tézfzitek bizodalmatokat, és a' leg-termézfzetesebb emberi Sege-

³ A nyomtatványban ún. 66-os forma.

⁴ A nyomtatványban ún. 66-os forma.

„delmeket meg-vetitek.”⁵ – A’fzomfzéd Hóhérnak titkos mester-ségeit! monda tovább mosolyogva *Patikai*. (Patikai 1792: 5)

A (7)-ben a párbeszéd fordulóit idézőjel jelöli. E jelölési mód mellett a diegetikus narratívák párbeszédeinek fordulóit a XVIII. század végén más-képp is jelölhették. Egyrészt a mimetikus közlésmódra jellemző formával, másrészt a század végén megjelenő gondolatjellel.

4. A párbeszéd jelölése a drámában

A mimetikus közlésmódot alkalmazó drámai szövegekben a szereplők nevének megnevezése a nyilatkozat előtt biztosítja, hogy ezek mindig köthe-tők valakihez. Formailag a név vagy annak rövidítése ponttal vagy kettős-ponttal elválasztva, olykor csupa nagybetűvel áll az egyes fordulók előtt (l. már Bornemissza Péter, *Tragoedia magyar nyelvenn* 1558, bár ebben a mű-ben a név utáni kettőspont, illetve pont használata még egyaránt megfigyel-hető). A XVIII. század közepétől egyre több drámában a megnyilatkozó nevét új sorba tördelik, és a sor közepén jelenítik meg. Ennek funkciója a párbeszéd szövegétől való elkülönítés, a párbeszéd fordulójának tudatos meg-különböztetése (8a). Ugyanakkor még a XVIII. század közepétől is található példa olyan formai megjelenítésre is, mikor a szereplők neve és megnyilat-kozásuk tördelés nélkül jelenik meg (8b). Ilyen esetekben a nevet dőlt betű-vel különítik el a párbeszéd fordulótól.

(8a) Basílius.
(*Alattomban fzol.*) Mint azon által hűségem’ fen maradásával.
(*Most már Románushozz.*)
Rómáne! hagyd, értsem. (Faludi 1787a: 105);

(8b) Lőr. Itt vagyok Uram! Tor. Pét. Hol a’ Piskóta Lemonáda? Lőr. A
fzapulóba. Tor. Pét. (a)
’S hát a’ fzapulóba tartják a’ Piskótát?
[....]
(a) Hozzá üt. (Illei 1789: 6)

A diegetikus narratívákban a több megnyilatkozóhoz kapcsolódó idézetek jelölése ezen a ponton köthető a mimetikus narratívákhoz. A XVIII. század végéig az idéző mondattal, és főként a benne használt idéző ígének a tudatos

⁵ A nyomtatványban ún. 66-os forma.

megválasztásával jelölték a párbeszéd egyes fordulóit az epikus szövegekben, ez figyelhető meg a (9a) szövegrészletben. A XVIII. század végétől viszont a beágyazott párbeszéd jelölése a drámára jellemző formával is történhetett, tehát elmarad az idéző mondat, a fordulók szereplőkhöz kötését a név megadásával jelölik. E jelölési mód látható a (9b)-ben.

(9a) Így f3ollittya azért meg feleségét: *Akarnád-é ha mind ez két gyermek miénk volna? Az Afzfzony így felel: Bizony akarnám Uram! Tovább megyen Groff Mitzban s' így f3ol: Mit érdemlene az olyan Afzfzonyi állat, ki ilyen hat gyermekeket el-vefztene? Így mond Felesége: Bizony Uram halált érdemlene.* (Czeglédi 1659: 4)

(9b) *Bátori.* Minthogy azt mondják: *Szür hozz fát, palást rakj tüzet, bunda nyugodjál; f3ót fogadok. Szilágyi.* Tsak igazat tart: *A' tél tél, de a' f3él f3él.* A' f3él tsípő mérges fulánkja a' télnék. (Faludi 1787b: 8)

5. Az egyenes idézet jelölése a regényben

Az egyenes idézés jelölésében újabb változás akkor figyelhető meg, mikor olyan szövegtípus jön létre, illetve terjed el egyre szélesebb körben, melyben az egy, illetve több beszélő idézésének funkciója szövegtani és értelmezési szinten megváltozik. A megadott keretek között csak arra vállalkozhatom, hogy utaljak e változás kiváltó okaira. A narratívák témáinak elvilágiasodása (vö. Bíró 1995: 191–225; továbbá Wéber 1959) háttérbe szorítja a szó szerinti idézet merev kereteit, amely kihatással van az idézeteknek az elbeszélői szövegekben betöltött funkciójára. A XVIII. század végétől a regényben alkalmazott idézetek elsődleges funkciója egyre kevésbé kapcsolódik a példázatos jelleghez. A szereplők már nem vallásos történetek cselekvői, akiknek szavait csak szó szerint szokás idézni. Az újkori regény műfajának megjelenése és térhódítása a XVIII. század végén az egyenes idézet funkciójának, így jelölésének, merev formai szabályának lazulását hozza. A (laikus) erkölcsanokból, példázatokból kifejlődő regénynek fikcionalitása az, amely enyhít a merev kereteken. Ebben a keretben viszont már a fiktív személyek beszéde csak fikció, szó szerinti idézésük önmagában nem példaértékű, a szövegegészről való megkülönböztetésüknek önmagában már nincs tanító jellege. Ezért, főként a több beszélőt idéző megnyilatkozásláncok esetében, az idézőjellel való elkülönítés a háttérbe szorul. Később, ha az idéző mondat ki van téve, az egy beszélőhöz köthető megnyilatkozásokat sem minden esetben jelöli idézőjel. Emellett a regény kezdeti, több műfaj sajátosságait is ötvöző változatára jellemző, hogy a drámákhoz hasonlóan jelölik a párbeszédet.

A regény megjelenésével egy időben, tehát a vizsgált időszak végén megjelenik egy új írásjel, a gondolatjel:

- (10a) Én örömeft (felele Máté) el-mennék helyetted, és végire járnék. –
Mingyárt-is ennem hozatott
(Bethlen 1804: 65)
- (10b) Nincs itthon Uram! azt mondja a' kapus. – Nincs itthon? –
Nincs, Uram, kiment falura.
(Báróczy 1814)

A gondolatjelet – mely valószínűleg a XVII. század közepén megjelenő ún. kihagyásjelből fejlődött ki (Keszler 2004: 139) – több funkcióban használták. Egyrészt megnyilatkozásláncokat tömbösít gondolatmenet szempontjából, amint az a (7)-ben látható, másrészt képes a reflektálás mozzanatát jelölni, harmadrészt az egyes megnyilatkozások között, illetve egy megnyilatkozáson belül az eltelt időt és a váratlan fordulatot jelölik ezzel a jellel. A jelen kutatás szempontjából a legfontosabb az, amely a (10a) és (10b) példákban látható. Ezekben a gondolatjel a megnyilatkozót, valamint a megnyilatkozóváltást jelzi.

A gondolatjel elterjedésekor az idéző mondat és az idézet sorrendjének felcserélődése, illetve az idéző mondat elhagyása is megfigyelhető. Ahogy a (10b) is mutatja, ez főként a párbeszéd-idézésére jellemző. Az idéző mondat elmaradásának oka egyrészt lehet a mimetikus közlésmódot alkalmazó drámákra, illetve a katekizmusokra jellemző idézés elterjedése. Másrészt feltehető egy, a befogadás folyamatához köthető funkció változása. A XVIII. század végéig ugyanis elterjedt lehetett az elbeszélő szövegek felolvasása (erre szövegszerű utalást l. Bessenyei György A filozófus). Az elbeszélő művek olvasásakor⁶ viszont az idézés-kor alkalmazott írásjelek is képesek a beágyazott megnyilatkozást jelölni.

6. Összegezés

Előadásomban az egyenes idézés jelölésének a módját vizsgáltam elsősorban írásjel-használati aspektusból. Az egyenes idézetek jelölése az alábbi írásjelekkel történhetett a XVII. század közepétől a XIX. század elejéig:

⁶ Bíró Ferenc is arra utal, hogy a felvilágosodás korában született regények elsődleges funkciója mindenképp az olvasóközönség megteremtése volt. „A magyar regény első ötven évének igazi jelentősége a magyar művelődés folyamatában talán elsősorban az, hogy olvasókat teremtett.” (Bíró 1995: 224)

1. Az idéző mondat végén álló írásjel és az idézett rész nagybetűvel történő kezdésének kombinációjával. Ez a jelölési mód a XVII. század végére gyengülni látszik. A dőlt betűvel történő jelölés a XVII. század közepétől jelenik meg. Funkciója az idézett rész megkülönböztetése a szöveg egészétől. Az idézőjel, amely valószínűleg egy hivatkozási jelből alakult ki, a XVIII. század közepén jelenik meg. Kezdetben az egy, később a több beszélőhöz köthető megnyilatkozások jelölésére is használják. A XVIII. század végén – főként a párbeszédek egyes fordulót – gondolatjellel kezdik jelölni. A gondolatjel a kihagyásjelből fejlődött.
2. A XVIII. század közepéig az egy, illetve a több megnyilatkozóhoz köthető egyenes idézeteket azonos módon jelölik a diegetikus narratívákban. Ugyanakkor – főként a XVIII. század közepétől – a diegetikus közlésmódú epikus művek párbeszédeinek jelölésére a mimetikus közlésmódú drámai szövegekre jellemző jelölési módot is használták. Az egyenes idézés jelölésének változása mögött a XVIII. század végén a narratív szövegek témájának változása („elvilágiasodása”), valamint az (újkori) regény műfajának elterjedése áll.
3. Az idéző mondat és az idézet sorrendjének változása is befolyásolja az egyenes idézetek jelölését.
4. A különböző jelölési formák sokáig egymás mellett élnek.

Idézett művek jegyzéke

- Báróczynek Minden Munkáji. 1814. Újra kiadta Kazinczy Ferenc. Nyolczadik kötet. Pest.
- Bessenyei György 1881. A philosophus. Budapest.
- Bethlen Miklós ifjúkori életének, úgy Erdély Ország’ akkori Történeteinek leírása. 1804. Kolozsvár.
- Biblia. (ford. Káldi György) 1626. Bécs.
- Bod Péter 1748. A Szent Bibliának históriája. Szeben.
- Bornemissza Péter 1558. Tragoedia magyar nyelvenn.
- Czeglédi István 1659. Siralmas zarándoki járásból haza érkezett Malach doctornak (...) Melach barátjával való szóbeszéde. Sárospatak.
- Faludi Ferenc 1787a. Konstantinus porfirogyenitusa. Pozsony.
- Faludi Ferenc 1787b. Téli éjszakák. Pozsony.
- Illei János 1789. Tornyo Péter. Komárom, Pozsony.
- Kamarási György 1747. Emlékezet’ Kővei. Kolozsvár.
- Medgyesi Pál 1657. Ötödik jaj. Sárospatak.
- Némethi Mihály 1676. Mennyei tárház kultsa. Kolozsvár.
- Némethi Mihály 1685. Mennyei Tárház Kultsa. Debrecen.

Patikai Lukátsnak Oktatásai. 1792. Pest.
Heltai Gáspár (ford.) 1653. Ponciánus császár históriája. Lőcse.

Bibliográfia

- Bíró Ferenc 1995. A felvilágosodás korának magyar irodalma. Balassi Kiadó, Budapest.
- Csontos Nóra 2004. Az idézetek jelölésének módja magyar nyelvű nyomtatványokban (a XVII. század közepétől az idézőjel megjelenéséig). *Nyr.* 128: 242–56.
- Keszler Borbála 1995. A magyar írásjelhasználat története a XVII. század közepéig. *Nyelvtudományi Értekezések* 141. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Keszler Borbála 2004. Írásjeltan. Az írásjelhasználat szabályai, problémái és története. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Maár Judit 1995. A drámai és az elbeszélő szöveg szemantikai vizsgálata. *Modern filológiai füzetek* 53. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tátrai Szilárd 2002. Az 'ÉN' az elbeszélésben. A perszonális narráció szövegtani megközelítése. *Argumentum* Kiadó, Budapest.
- Tátrai Szilárd 2003. Egy nem mindennapi elbeszélés. *Nyr.* 127: 389–407.
- Vershueren, Jef 1999. *Understanding Pragmatics*. London–New York–Sydney–Auckland, Arnold.
- Wéber Antal 1959. A magyar regény kezdetei. Akadémiai Kiadó, Budapest.

A TULAJDONNEVEK HELYESÍRÁSÁRÓL¹

1. A helyesírási szabályok kialakításakor és megfogalmazásakor célszerű volna messzemenően figyelembe venni a névtan elméleti eredményeit és a névtani kutatásokban használatos terminológiát. A következőkben néhány tulajdonnévi felosztás ismertetésével szeretnék rávilágítani az onomasztikai és az ortográfiai rendszerezések különbözőségére, és az ebből fakadó gyakorlati, elsősorban helyesírási problémákra. Majd néhány új keletű tulajdonnévi csoport bemutatásával azt kívánom hangsúlyozni, hogy a tulajdonnevek helyesírási szabályozásakor milyen segítséget nyújthatnak a névtani kutatások eredményei. Ugyanakkor azt is észrevehetjük, hogy a helyesírási szabályozás során felmerülő konkrét kérdések a névtani kutatások irányát is befolyásolhatják.

A különböző írásrendszerekben szinte kezdetektől fogva elkülönítették, illetőleg kiemelték valamilyen módon a tulajdonneveket. Jelenkori írásrendszerünkben a tulajdonnevek egyik fontos ismertetőjele a szókezdő nagybetű alkalmazása. A XIX. század elejétől, az első helyesírási szabályzat megjelenésétől kezdve az ortográfia szabályai szigorúan meghatározták, mely szavakat kezdjük nagybetűvel, azaz mely szavakat tekintsük tulajdonnévnek. „Az ok és az okozat fölcserélése látszik megvalósulni, amikor is a nyelvészek nem a tulajdonneveket igyekeznek meghatározni, hogy azután kimondják ezek nagybetűvel való kezdésének a törvényét, hanem a helyesírási szabályok igyekeznek azt fölsorolni, hogy mit kell nagybetűvel írni, vagyis mit tartanak tulajdonnévnek” (Hajdú 2003: 147). A kapcsolat ennél valamivel összetettebb, hiszen a hagyományos grammatikai leírások és a helyesírás szabályozása alapvetően nincsenek távol egymástól, sok szempontból szinte napjainkig párhuzamosan futnak.

Az akadémiai szabályozás története azt mutatja, hogy a grammatikai alapozáson túl, elsősorban a napi írásgyakorlatban előforduló kérdések megválaszolásában segítenek a szabályzatok. Bizonyítékul csupán egyetlen részlet, a személynevek írásának története is elegendő az előbbi kijelentés igazolására.

¹ A MANYE XVI. kongresszusán elhangzott *Tulajdonnevek az ortográfia és az onomasztika szempontjából* című előadás kibővített változata.

Az AkH. 1832. több fejezetében foglalkozik a személynevek írásmódjával: kitér a hagyományos helyesírású személynevek hangjelölésére, valamint az idegen tulajdonnevek írásmódjára. Elsősorban a példái iránymutatóak.

Az AkH. 1879. az előző kérdések mellett részletesen foglalkozik a keresztnév és a vezetéknév sorrendjével, valamint a keresztnévek lefordíthatóságával. A kor társadalmi szokásainak megfelelően a nagy kezdőbetűs írással foglalkozó paragrafusban a „személyi tulajdonnevek” terminus példái között előnevet tartalmazó személynevek is szerepelnek.

Az AkH. 1923. az eddigiek mellett részletesen tárgyalja a keresztnévek csoportját, hangsúlyozva a magyar kiejtés szerinti írásmód fontosságát. Kitér a több keresztnévet viselő személyek nevének írására.

Amint a példákból látjuk, a szabályok rendkívül gyakorlatias kérdésekkel foglalkoztak, amelyeket az adott kor, pontosabban az adott társadalom mindennapi írásgyakorlata vetett fel. Ugyanakkor összhangban vannak a XIX–XX. század említett időszakának grammatikai leírásaival, illetőleg a korabeli nyelvtanok tulajdonnévi szemléletével.

A névtudomány viszonylagos önállóságáról a XX. század közepétől beszélhetünk, meghatározó időpontnak tekintve az 1958-ban megrendezett I. névtudományi konferenciát. Természetesen korábban is foglalkoztak a nyelvészeti kutatások a tulajdonnevekkel. Elsősorban a helynevek és a személynevek etimológiájával, de egyéb kérdésekkel is. A következő időszakban folyamatossá és összehangoltabbá válnak az onomasztikai kutatások. Terminológiai viták, elméleti diskurzusok zajlanak, és folyamatosan egyre több onomasztikai kiadvány jelenik meg. A nagyszámú adatközlés mellett egyre gyakoribbak az egy-egy részterületet áttekintő vagy – az utóbbi években – éppen szintetizálásra törekvő művek.

Akár onomasztikai, akár ortográfiai szempontból közelítünk tárgyunkhoz, a tulajdonnévhez, a rendszerezések első lépése annak eldöntése, hogy a szavak mely csoportját tekintjük tulajdonnévnek. Az onomasztikai munkák igen széles határvonalat húznak a köznév és a tulajdonnév közé. Létezik például olyan csoportosítás, amelyben önálló kategória a népnevek csoportja, ide – a magyar történelmi hagyományokra támaszkodva – elsősorban a törzsneveket javasolja besorolni a szerző (J. Soltész 1979). Erősíti ezt a kategorizálást, hogy több nyelvben is önálló tulajdonnévi csoportnak tekintik a népek, törzsek, csoportok, dinasztiák nevét. Ugyancsak sok nyelvben tulajdonnévként szerepelnek a hét napjai, a hónapok neve és az ünnepek elnevezése. A magyar szakirodalomban gyakran átmeneti kategóriának tekintik, másutt esetleg egyértelműen a tulajdonnevek közé sorolják a történésneveket, a dátumok, a korszakok nevét, a haditervek és a hadműveletek fedőnevét, valamint a szelek, ciklonok és hasonló meteorológiai jelenségek megnevezését. De ide, a köznév és tulajdonnév határterületére sorolják sokan az ételneveket, a

növény- és az állatneveket vagy akár az elemek, a vegyületek nevét (Hajdú 2003).

A fenti példákból kiderül, hogy a tulajdonnevek körét, a tulajdonnév és a köznév határát, azaz a tulajdonnevek csoportjait az egyes nyelvek, pontosabban az egyes kultúrák és társadalmak nem azonosan értelmezik. Eltérések vannak a csoportok, alcsoportok számát, fajtáját illetően. De azonos vonás, hogy az egyes névfajták nyelvi elkülönítése nem nyelvi alapon történik, hanem a denotátumok fajtája alapján. A társadalmi, gazdasági és kulturális változások következtében folyamatosan újabb és újabb denotátumtípusok jelen(het)nek meg, amelyek kibővítik, esetleg addig nem tárgyalt névcsoportokkal gazdagítják a tulajdonnevek állományát.

2. A tulajdonnevek csoportjairól

2.1. Onomasztikai csoportosítás

A tulajdonnevek csoportjai gyakran még egyetlen nyelven belül sem azonosak. A részrendszerek folyamatosan alakuló, változó leírásának legfőbb okát már említettük: a tulajdonneveket elsősorban nem nyelvi szempontok szerint osztályozzuk, hanem felosztásukkor hagyományosan a tárgyi-fogalmi szempontokat tekintjük meghatározónak. Nincs tehát mindenki által elfogadott, egységes álláspont abban, hogy „a létezők mely fogalmi kategóriáihoz tartozó neveket tekinthetjük tulajdonnévnek” (J. Soltész 1979: 44).

Az 1. táblázat a mai nemzetközi onomasztikai szakirodalomban használatos felosztások közül az egyik legújabb változatot mutatja be. A szerző az angol nyelvből indul ki, és emellett – nemzetiségének megfelelően – párhuzamosan flamand példákat hoz. Felosztásának elméleti alapját itt nem áll módunkban ismertetni, csupán a rendszer végső összefüggéseibe tudunk bepillantani. Eszerint a tulajdonnevek két legnagyobb csoportja a prototipikus és a nem prototipikus tulajdonnevek. A *prototípus* terminus tartalma ebben a felosztásban nagyjából megegyezik a kognitív szemantikák prototípus fogalmával. (Talán félrevezető volna, ha magyarul eredeti, ősi, esetleg hagyományos neveknek fordítanánk.) A prototipikus nevek közé elsősorban a hagyományosan tulajdonnévnek tekintett és a nyelvészetben is régóta kutatott névfajták tartoznak. A nem prototipikus nevek ismét két nagy csoportra bonthatók, és természetesen további alcsoportokkal, illetőleg újabb elemekkel bővíthetők.

1. táblázat: A tulajdonnevek csoportjai (Langendonck 2007. alapján)

Prototipikus tulajdonnevek	Személynevek (formális – informális)	
	Állatnevek	
	Orkánok, viharok, hurrikánok neve	
	Helynevek	
	Égítések neve	
	Épületek, hajók stb. neve	
	Szervezetek, szövetségek neve	
Nem prototipikus tulajdonnevek	Megszámlálható jelölő	Az idővel kapcsolatos nevek (a hét napjai, hónapok, évek, ünnepek stb.)
		Címek (filmek, újságok, könyvek, műalkotások stb.)
		Intézménynevek (épülettel kapcsolatos intézmények)
		Márkanév, kereskedelmi nevek
		Pénznemek, fizetőeszközök, valuták neve
		A számok és a betűk neve
	Megszámlálhatatlan jelölő	A nyelvek neve
		A színek neve
		A betegségek neve

A 2. táblázat a magyar névtanban legismertebb és legnagyobb hatású felosztást mutatja be. Elterjedt voltát és népszerűségét egyértelműen bizonyítja, hogy az általános iskolai és a középiskolai tankönyvek legtöbbször ehhez a csoportosításhoz igazodnak. A táblázat csupán a fő- és az alcsoportokat jelzi, a könnyebb áttekinthetőség kedvéért azt már nem jelöli, hogy a legtöbb alcsoport tovább differenciálódik a denotátumok típusának megfelelően, például a belterületi helynevek csoportja településrésznevekre és közterületi nevekre oszlik.

2. táblázat: A tulajdonnevek felosztása (Hajdú 1994. alapján)

TULAJDONNEVEK	
Főcsoport	Alcsoport
SZEMÉLYNEVEK	Keresztnevek Becenevek Családnevek Ragadványnevek
ÁLLATNEVEK	
HELYNEVEK	Csillagnevek Földrészek, országok, tájak nevei Hely- és víznevek Helységnevek Belterületi helynevek (településrészek; közterületi nevek) Külterületi helynevek
EMBERI LÉTESÍTMÉNYEK NEVEI	Intézménynevek
SZELLEMI ALKOTÁSOK NEVEI	Címek Áru- és márkanevek Az írói névadás

Összevetve a két táblázatot, kitűnik, hogy a kategóriák csak részben fedik egymást, és a fő- és az alcsoportok megoszlása nem mutat egyezést. Az eltérések okát kereshetjük a nyelvek és a társadalmi hagyományok különbözőségében, de tüzetes elemzéssel, a felosztási alap finomításával minden bizonnyal közelíthetők egymáshoz. A felosztások elméleti háttérének a kidolgozása és a kategóriák tüzetes leírása a névtudomány feladata, ám mindez hatással lehet a helyesírás további alakítására.

2.2. Ortográfiai csoportosítás

A tulajdonnévi csoportok bővülését az ortográfia oldaláról közelítve mutatja be a 3. táblázat. A tulajdonnevek helyesírásának kérdésköre csak 1954-ben, az akadémiai szabályzat 10. kiadásában kapott először önálló fejezetet.

Ebben a fejezetben a személynevek írásához 17 szabálypont kapcsolódott, az állatnevekéhez 1, a földrajzi nevekéhez 23, az intézmények nevének írásmódját 4 szabálypont irányította. Természetesen a korábbi szabályzatok is foglalkoztak a tulajdonnevek helyesírásával, de nem önálló tulajdonnévi csoportként kiemelve és az egyes tulajdonnévi kategóriákhoz rendelve a szabályokat (Fábián 1984).

Az AkH. 11. tovább bővítette a tulajdonnévi csoportok számát. Önálló egységként újonnan jelentek meg a csillagnevek, a márkanevek, a kitüntetések és díjak elnevezései, valamint a címek. Az AkH. 11. a tulajdonnevek írásával foglalkozó bevezetőjében (154.) megjegyzi, hogy az egyes névtípusok írásmódja nem egyetlen elvhez igazodik, mégis három fontos szempontból valamennyi tulajdonnév hasonlóan viselkedik:

- a) „...minden tulajdonnevet nagybetűvel kezdünk.”
- b) „A több elemből álló nevek esetében érzékeltetni kell a tulajdonnevek terjedelmét.”
- c) „A tulajdonnevek írásának jellemző vonása az állandóság.”

3. táblázat: A tulajdonnevek csoportjai az AkH. 10. és a 11. kiadásában

A tulajdonnevek		AkH. 11. szabálypont
AkH. 10. 1954.	SZEMÉLYNEVEK	155–171.
	ÁLLATNEVEK	172.
	FÖLDRAJZI NEVEK	173–184.
	INTÉZMÉNYNEVEK	186–192.
AkH. 11. 1984.	CSILLAGNEVEK	185.
	MÁRKANEVEK	193–194.
	KITÜNTETÉSEK ÉS DÍJAK NEVE	195.
	CÍMEK	196–200.

2.3. Gyakorlati kérdések

Néhány terminológiai változás és néhány új keletű tulajdonnévi csoport

2.3.1. Asszonynev – házassági név

Nagy-Szabó Mária, Szabó-Nagy Mária; Nagy-Szabó László, Szabó-Nagy László

Az anyakönyvezési gyakorlatban az elmúlt években az *asszonynev* terminust felváltotta a *házassági név* megnevezés. 2004. január 1-jétől nemcsak a feleség, hanem a férj is megváltoztathatja a nevét a házasságkötéskor. Onomasztikai szempontból újdonság, hogy a pár családnevét tetszőleges sorrendben összekapcsolva mellérendelő szerkezetű kettős családnév keletkezik. Nem előzmények nélküli ez a névtípus, de ennek ellenére nem tekinthetjük általánosnak a magyar családnevek rendszerében.

A jogi szabályok megváltozása miatt az AkH. 11. asszonynevekkel foglalkozó 159. szabálypontja kiegészítésre, ill. átfogalmazásra szorul. Részben a terminológiai változást kell tükröztetni, részben a példák számát kell gyarapítani. A 158. szabálypontban említett összetett, kettős és jelzős családnevek csoportjában is hasznos volna megemlíteni az új típusú házassági neveket, és ismertetni szabályos írásmódjukat. Fontos volna felhívni a figyelmet a kötőjellel és a nagykötőjellel összekapcsolt családnevek különbözőségére. Mindegyik változat más kommunikációs, ill. élethelyzethez kapcsolódik: a kötőjellel összekapcsolt családnevek kettős nevek, házassági névként formális személynévi szerepük van, egyetlen személyt jelölnek (l. a fenti példákat). A nagykötőjellel összekapcsolt nevek csupán alkalmilag jelzik két személy valamilyen szempontú viszonyát, akik például szerzőtársként működnek valamely produktum előállításakor (pl.: *Rácz–Takács: Kis magyar nyelvtan*).

2.3.2. Utcanevek – lakóterületnevek

Liget ház, Ligetház lakókert, Nap udvar, Édes otthon lakópark, Sun Palace lakóliget

Az utóbbi évtizedben nagyon divatossá váltak a fentihez hasonló megnevezések. Az eddigi onomasztikai kutatások azt igazolják, hogy ezt a névcsoportot *lakóterületet megnevező* tulajdonneveknek tekinthetjük, és a helyneveken belül, a belterületi helynevek között helyezhetjük el (vö. 2. táblázat).

Az onomasztikai elemzés kimutatja a lakóterületneveknek a közterületnevekkel való névrendszerbeli rokonságát (Fercsik 2006). Ha ezt a megállapítást az ortográfiában is érvényesnek tekintjük, akkor egyértelművé válik, hogy a lakóterületi neveket az utcanevek mintájára írhatjuk. Eszerint a névszerkezet utolsó tagja közzóként kisbetűvel és kötőjel nélkül kapcsolódik az előtte álló nagy kezdőbetűs egyeditő taghoz (AkH. 11. 182).

A javasolt helyesírási megoldás tehát az onomasztikai elemzésre épül, amely egységként kezeli és lakóterületi névként határozza meg ezt a tulajdonnévi alcsoportot. Ugyanakkor beilleszti a helynevek rendszerébe, és feltárja rokonságát a többi belterületi helynévi csoporttal. Mindez nemcsak megkönnyíti, hanem egyértelműen kijelöli a névcsoport leírásakor alkalmazandó helyesírási szabályt. Természetesen ez a megoldás lehetővé teszi, hogy a várostörténeti szempontból kiemelt, fontos tájékozódási pontként számon tartott műemléképületek írásmódján ne változtassunk. Továbbra is megmaradhat az *Anker-ház*, *New York-palota* vagy a *Két mór-ház* típusú szerkezetek kötőjeles írása.

2.3.3. Alapítványok, egyesületek, társaságok neve

„Segíts Te Is, Hogy Segíthessünk!” Alapítvány; Nők a Nőkért, Együtt az Erőszak Ellen Egyesület

Az alapítványok, egyesületek, társaságok a rendszerváltás után lettek ismét természetes velejárói a magyar társadalom életének. Ezért érthető, hogy az akadémiai helyesírás csupán 1994-ben, az AkH. 11. példaanyagában átdolgozott 11. lenyomatában közöl egy alapítványnévi példát, az intézménynevek helyesírását tárgyaló szabálypontban (187.). A napi gyakorlatban előforduló sokféle alapítványnevet látva, joggal vetődik fel a kérdés: nem volna-e célszerű önálló tulajdonnévi alcsoportként kezelni az alapítványneveket (természetesen az intézményneveken belül), és külön szabálypontban tárgyalni sajátos helyesírási problémáikat, például a számot, betűjelet tartalmazó, valamint a mondatértékű alapítványnevek alapalakjait és toldalékos formáit? Vagy hasznos segítség volna az is, ha legalább a példák számát gyarapítanánk a szabálypontban és emellett a megfelelő közszavak (*alapítvány, egyesület, társaság, szervezet* stb.) szóbokraiban is.

Ha az intézménynevek írásának általános szabályát alkalmazzuk a *Segíts Te Is, Hogy Segíthessünk*-féle nevekre, akkor minden szót nagybetűvel kell kezdenünk, csupán az *és* kötőszó és a névelők jelentenek kivételt. De azokra a kérdésekre nem kapunk választ, hogyan jelezzük a megnevezés mondatértékűségét, használjunk-e mondatzáró írásjelet, hogyan kapcsoljuk a toldalékot stb. Az onomasztika az alapítványnevek tüzetes elemzésével hozzájárul-

hatna a helyesírási tervezéshez. Többek között azzal, ha feltárná ennek az intézménynévi alcsoportnak a grammatikai sajátosságait, mintegy megfogalmazva a helyesírási tervezés számára a megoldandó kérdéseket.

2.3.4. Márkanevek

Yashicával, Toffifee-vel – Toffifeevel, Boschsál – Bosch-sal, Hellmann’sszel

A márkanevek írásmódját meghatározó szabálypontokban nincs szó sem a márkanevek toldalékolásáról, sem a szövegbe szerkesztésükkor felmerülő egyéb problémákról. Ha a fenti példák leírásakor értelemszerűen az idegen szavak toldalékolásának szabályai szerint járunk el, akkor erősen sérül az alapforma gyors és egyértelmű visszaállításának lehetősége, végső soron a tulajdonnév állandósága iránti igényünk. Még a megfelelő háttérinformációkkal rendelkező olvasó is elbizonytalanodik egy pillanatra, ha például a *Yashica* szóalakot – amelyben egyik mássalhangzót sem a magyar hangjelölés szabályai szerint írjuk – szabályos formában, a szóvégi magánhangzó kiejtésbeli nyúlását jelölve, egybeírt toldalékkal látja leírva (Fercsik 1999–2000).

A könnyebb tájékozódás érdekében érdemes volna kiegészíteni a márkanekre vonatkozó helyesírási szabályokat a toldalékolásra vonatkozó tanácsokkal. Ugyanakkor meggondolandó az is, nem volna-e célszerű a grammatikai formától függetlenül minden esetben a toldalékok kötőjeles kapcsolását javasolni. Ily módon megszűnne a tulajdonnévi csoporton belüli többféle toldalékolás, és minden esetben határozottan érvényesülhetne a márkanevek felhívó jellege. Jól szolgálná ez a megoldás a marketing és a reklám igényeit, hiszen így mód nyílna a sajátos betűforma, szín stb. megőrzésére a szövegbe szerkesztéskor. Mindezt alátámasztják és megerősítik az onomasztikai kutatások, a márkanekvek keletkezésének és társadalmi szerepének feltárásával.

2.3.5. Honlapok, portálok neve:

Amazon.com, Jójáték.hu, Kreatív Online

Az internetes honlapok nevének helyesírásához – a jelenség friss volta miatt – semmilyen tanácsot sem kapunk a helyesírási szabályzattól. Bonyolítja a mindennapi írásgyakorlatot, hogy a portálnév gyakran egybeesik az ún. URL-lel, amelynek írásakor „lehullanak” az ékezetek, és automatikusan kis kezdőbetűket használunk.

Az onomasztika sokat segíthetne ennek a tulajdonnévi alcsoportnak a leírásával. Hozzájárulhatna annak az eldöntéséhez, hogy vajon melyik tulaj-

donnévi csoportba tartozónak tekintsük az internetes portálok nevét. Egyes megközelítések szerint a helynevekkel rokon névtípussal van dolgunk (Bódi 2003), mások szerint a címek, ezen belül az állandó címek egy fajtájának tekinthetjük ezeket a tulajdonneveket (Laczkó–Mártonfi 2004).

Az onomasztikai kutatások kikristályosodó eredményei remélhetőleg megkönnyítik majd ennek a névcsoportnak a helyesírási szabályozását.

3. Az onomasztikai megközelítés szükségessége az ortográfiában

Sorolhatnánk még tovább az új keletű tulajdonneveket, de talán ennyi is elegendő arra, hogy érzékeltessük a helyesírás és a névtudomány közötti együttműködés szükségességét. Remélhetőleg sikerült bemutatnunk, hogy a tulajdonnévi csoportok és alcsoportok egyre bővülő és differenciálódó rendszere az írásbeliségben olyan problémákat vet fel, amelyek megoldása a két terület közös munkálkodásával történhet eredményesen. Egy-egy névcsoport tüzetes onomasztikai leírása, sajátosságainak feltárása hozzájárulhat ahhoz, hogy a tudományok elméleti igényeinek, a hagyományoknak és a jelenkori társadalmi elvárásoknak egyaránt megfeleljen az új névformák javasolt írásmódja – helyreálljon a bevezetőben idézett ok-okozati kapcsolat rendje.

Irodalom

- A magyar helyesírás szabályai. 1954. Tizedik kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
A magyar helyesírás szabályai. 1984. Tizenegyedik kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Bódi Zoltán 2003. Az internetes domainnevek jelentésszerkezete. In: Fercsik Erzsébet (szerk.): A nevekről. Krónika Nova Kiadó, Budapest, 192–203.
Fábián Pál 1984. A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadásáról. Nyr. 4: 385–407.
Fercsik Erzsébet 1999–2000. Nyelvi és nem nyelvi szempontok érvényesülése a márkanevek írásakor. In: Bozsik Gabriella (szerk.): Helyesírás és tanárképzés. EKF, Eger, 46–53.
Fercsik Erzsébet 2003–2004. A lakóterületet jelölő helynevek és helyesírásuk. In: Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa (szerk.): Korjelző változások – megoldandó írásmódok. EKF, Eger, 47–64.
Hajdú Mihály 1994. Magyar tulajdonnevek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
Hajdú Mihály 2003. Általános és magyar névtan. Osiris Kiadó, Budapest.
Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. Helyesírás. Osiris Kiadó, Budapest.
Langendonck, Van Willy 2007. Theory and Typology of Proper Names. Mouton de Gruyter. Berlin – New York.
J. Soltész Katalin 1979. A tulajdonnév funkciója és jelentése. Akadémiai Kiadó, Budapest.

CSAK A HELYESÍRÁS PROBLÉMÁJA AZ ÍRÁSJELHASZNÁLAT?*

1. A magyar hagyományok szerint az írásjelhasználat problémái a helyesíráshoz tartoznak, s tulajdonképpen a helyesírásnak nem is a leglényegesebb fejezetét alkotják. Az írásjeltan helye és rangja Európában más. A németeknél, az angoloknál, a franciáknál és az oroszoknál a grammatikáknak van írásjeltan fejezetük, sőt Ulrich Engel a grammatikájában ki is mondja, hogy az írásjelek kérdése éppúgy a grammatikához tartozik, mint a szavaké és a mondatoké (Engel 1988: 819).

Nehéz a magyar hagyományokat megváltoztatni, s talán nem is szükséges, de fontos tudnunk, hogy az írásjelek és az írásjeltan nem csupán a helyesírással van szoros kapcsolatban, hanem egyéb nyelvészeti és más tudományágakkal is. A továbbiakban ezeket a kapcsolatokat fogom (a teljesség igénye nélkül) felvázolni, s néhány példával alátámasztani. A példáim nagy része azonban az írásjeltannak nem csupán egyetlen más tudományággal való összefonódását bizonyítja, hanem gyakran egyszerre több tudományterülettel való kapcsolatát is.

2. Az írásjeltannak a helyesíráson kívül a legszorosabb **kapcsolata a grammatikával** van, hiszen az írásjelek (mint közismert) jelölik a mondatfajtákat, a tagmondatok határát, szerepük van a halmazott mondatrészek elválasztásában, illetve összekapcsolásában, valamint az értelmezős szerkezetekben is. – Általában ennyi, amit az iskolában meg szoktak tanítani, pedig ennél sokkal árnyaltabban képesek az írásjelek a grammatikai-logikai viszonyokat jelölni. A gondolatjel például alkalmas az ellentétes mellérendelés kifejezésére, illetve az ellentét kiemelésére, például: *Erőteltjes képet adott egy társadalomról – a világgéppel adós maradt* (Népszava 1984. január 7. 9); *Nem a közönség – a pék fizet a rossz kenyérért* (Esti Hírlap 1962. szeptember 1. 3).

A gondolatjel azonban nem csupán mellérendelő szintagma tagjai vagy mellérendelt tagmondatok között jelenhet meg. Ha az alany és az állítmány jelentése, hangulata ellentétben áll egymással, akkor is hatásos lehet a gon-

* Elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság 2006. december 21-i közgyűlésén. A rövidített változat megjelent: Magyar Nyelv 2007: 1–16.

dolatjel: *Az az ábránd – elenyészett; | Az a légvár – füstgomoly; | Az a remény, az az érzet, | Az a világ – nincs sehol!* – (Arany János: Visszatekin-
tés); *S álmaimban a valóság | Tövisai – gyenge rózsák* (Arany János: A
vigasztaló); *Földi lét – tűnő árnyalak* (Vajda János: A Balaton partján).

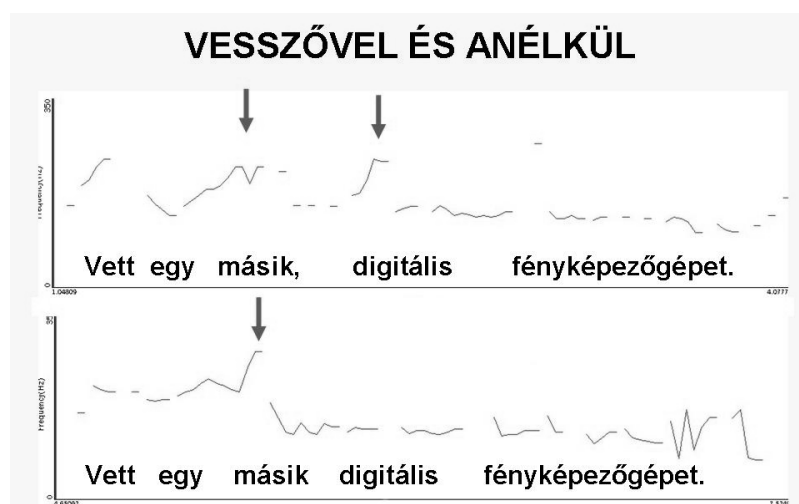
A kettőspont az ok-okozati viszony kiemelésére igen hatásos. Ok-okozati viszony az általános felfogással ellentétben azonban nem csupán okhatározói alárendelés, valamint következtető és magyarázó mellérendelés esetén áll fenn, hanem egyéb esetekben is (vö. Haader 1992: 97–104). Ezek közül már évszázadok óta gyakori a kettőspont az okhatározói alárendelő összetett mondatokban (*Félek: nem fogsz eljönni; Mikor látta: igen örült; Örüljete: megjött a csomag; Mivel esik az eső: otthon maradunk*), a magyarázó és a következtető mellérendelő összetétel tagmondatai között (*Nem megyünk kirándulni: esik az eső; Esik az eső: nem megyünk kirándulni*), valamint az elöl álló időhatározói, feltételes és megengedő alárendelt mondatok után: *Mikor esik az eső: otthon maradunk; Ha ott fetrengnek lenn az utcaporba: Boruljon rám, és óvjon átkarolva* (Ady Endre: Az én menyasszonyom); *Bár esik az eső: elindulunk*.

Az írásjelek alkalmasak arra is, hogy a mondatok úgynevezett szervesen részeit elválasszák a mondat szerves részeitől. – Mit jelentenek a szervesen részek? A mondatról elkülönülő szervesen részek nem grammatikai, hanem szemantikai és kommunikatív kapcsolatban vannak csupán a mondattal. Ilyenkor az elkülönülő (azaz előrevetett, közbevetett és hátravetett részek) gyakran a kettős közlés eszközei. A „szervesen, más nyelvi szférából származó rész”, mint ahogy a Quirk–Greenbaum-féle angol grammatika nevezi (1977: 459) kifejezheti a szerzőnek, a szöveg alkotójának a mellékes megjegyzéseit: a beszélőnek a közléssel kapcsolatos érzelmeit (*szerencsére, sajnos, ne adj Isten!*), értékelhetik a közlés valóságtartalmát (*igaz, valóban, lehet, láthatóan, kétségkívül, úgy hiszem*), vonatkozhatnak a gondolatok megformálására (*röviden szólva, egyszerűen*), a közlés eredetére (*azt mondják, a szóbeszéd szerint, úgy hírlik, mint kiderült, mint értesültem*), a közölt esemény előfordulására (*megesik, szokás szerint*), vagy lehetetnek a cselekményt továbbvivő fő résszel szemben a közönséghez fordulás, a figyelem felhívásának eszközei is (*hallod; látod; apropó; elnézést; ha hiszed, ha nem; mi tűrés, tagadás stb.*). Fónagy említi, hogy Leo Spitzert Proust zárójelei (a zárójelek köztudomásúan a közbevetés legkifejezőbb eszközei) kerek ablakokra emlékeztették, melyeken át az író bizalmasan közel hajol olvasójához (Fónagy 1977: 117–8).

3. Szoros a kapcsolat az írásjeltan, a grammatika és a szupraszegmentális fonetika között is, bár nem egészen úgy, ahogy régebben sokan feltételezték, tehát például, hogy a tagmondatok vagy a kötőszó nélküli

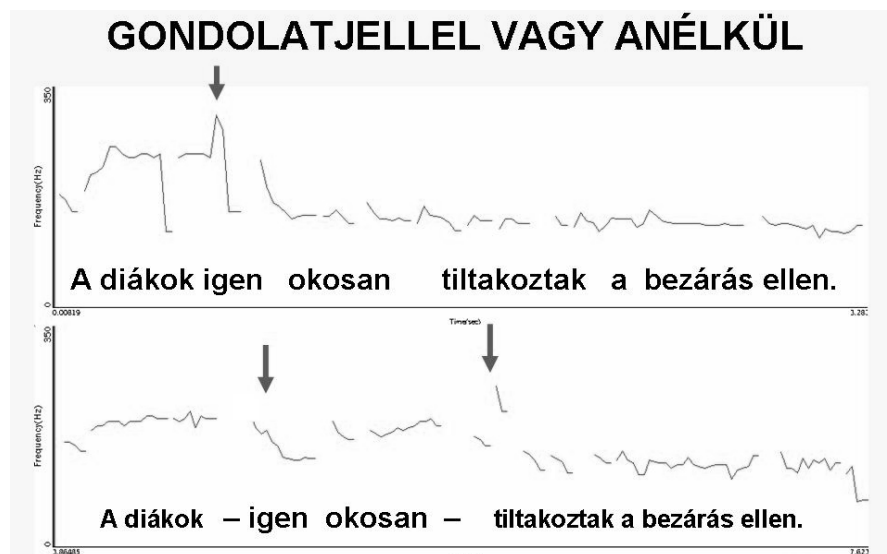
egymásnak mellérendelt tagok közé azért kell írásjelet tenni, mert azokat a beszédben szünet választja el, vagy mert ott új dallamszakasz kezdődik. A kísérleti fonetikai vizsgálatok már régen bebizonyították, hogy a szünet gyakran nem tagmondathatáron, hanem éppen a kötőszó után van (vö. pl. Sallai–Szende 1975: 3, Berger 1979: 203–22), vagy hogy a mellérendelő szintagmák közötti szünet megléte vagy hiánya függ a tagok grammatikai viszonyától is, például a *lisztet, cukrot, sőt vett* kapcsolatos mellérendelő szintagma tagjai között nincs szünet, de a *nem ő, a barátom jött el* kizáró ellentétes viszonyban álló tagok között van. Mindezt tudták a régiek is, hiszen abban az időben, amikor az írásjelhasználat elsősorban intonáció- és szünetjelölő volt, az írásjelet a tagmondathatáron gyakran elhagyták, viszont olykor a kötőszó után kitették. Ebben az időben éppen az írásjelhasználatnak a hangosítást, felolvasást irányító szerepe miatt viszont gyakran találunk írásjelet ott is, ahova a mai (főként grammatikai-logikai) írásjelhasználat alapján nem teszünk, bár a szupraszegmentális sajátosságok esetleg ezt indokolnák.

Az írásjelhasználat és a szupraszegmentális fonetika összefüggése tehát nagyon összetett probléma, és még további vizsgálatokat igényel. Most csupán két példával (1., 2. ábra) szeretném bizonyítani, hogy az írásjelek kitétele vagy hiánya (de a különböző megválasztása is) más-más szupraszegmentális megvalósítást kíván. Természetesen megfogalmazható ez fordítva is: az írásjelhasználatnak törekednie kell arra (természetesen a szabályok adta lehetőségeken belül), hogy a szupraszegmentális sajátosságokat a lehető legpontosabban tükrözze.

1. ábra

Az első ábra írásjeles és írásjeltelen megoldást állít szembe egymással: *Vett egy másik, digitális fényképezőgépet; Vett egy másik digitális fényképezőgépet.* Az egyik mondatban van vessző a *másik* szó után, a másikban nincsen. Az első mondat jelentése: 'eddig nem volt digitális fényképezőgépe, most vett egyet'. A másik mondat jelentése: 'volt már egy digitális fényképezőgépe, de most vett egy másikat is'. A két mondat jelentésének különbségét írásban a 0, illetve a vessző, a megvalósításban a különböző intonációs megoldás mutatja, s természetesen a különböző szuprasegmentális sajátosságoknak különböző intonációs görbe felel meg. (A hangfelvételek és elemzésük az MTA Nyelvtudományi Intézetének fonetikai laboratóriumában készültek, Kay Elemetrics CSL fonetikai jelfeldolgozóval).

2. ábra

A 2. ábra két mondata: *A diákok igen okosan tiltakoztak a bezárás ellen;* *A diákok – igen okosan – tiltakoztak a bezárás ellen.* Az első mondat *igen okosan* részét nem választja el semmiféle írásjel a mondat többi részétől, a másodikban előtte és utána is van gondolatjel. Az első mondat jelentése: 'a diákok tiltakozása (tehát a mód) okos volt'; a második mondat jelentése: 'az a tény volt okos, hogy tiltakoztak'. A kétféle jelentésnek ebben az esetben is más írásjelezés felel meg, a meghangosításban pedig – mint a regisztrátumokon is látjuk – más-más a szuprasegmentális magvalósítás.

Az írásjeleknek tehát fontos szerepük van a hangosításban, illetve fordítva is igaz: a különféle szupraszegmentális sajátosságok különféle írásjeleket kívánnak.

4. Szoros a kapcsolat az írásjeltan és a stilisztika között is. Ez azonban még az eddigieknél is összetettebb, hiszen a stilisztikával való kapcsolat gyakran nem nélkülözi a grammatikával, a szövegtannal, a jelentéstannal, sőt olykor a pszicholingvisztikával való kapcsolatot sem.

Az írásjeleknek a stílusban betöltött szerepével már többen is foglalkoztak, például: Bakos (1978: 257–77, 1979: 185–9, 1981: 41–5), Fónagy (1977: 111–23), Török (1968: 57–66, 1983: 97–142), Zolnai (1957: 89–102) stb. A kérdés alapos feldolgozása azonban még mind ez ideig nem történt meg, annak ellenére, hogy az írásjelek stilisztikája kimeríthetetlen forrása a kutatásnak. (A bécsi egyetem könyvtárában például számtalan írásjelhasználattal kapcsolatos disszertáció van, például az idézőjelek vagy a gondolatjelek stilisztikájáról.)

Az írásjelek elsődlegesen a megértést szolgálják, esztétikumná válhatnak azonban (az írásjeltelen szövegszerkesztéssel együtt), „amikor az író egyéni eszköznek tekinti [őket], és – elégtelennek érezve a leírt szónak önmagában való hatóerejét – tudatosan fokozni akarja írásjelekkel [ill. írásjeltelenséggel] a hatást, és öncélú érzelmeltő eszköznek használja az interpunkciót” (Zolnai 1957: 89). Néhány példa az írásjelhasználat, illetve -elhagyás és a stilisztika összefüggésére.

Az írásjeltelen szövegek például sok mindent kifejezhetnek: a gondolatok szabad áramlását, egybefolyó sorozatát, a belső monológjellegét stb. Török Gábor szerint ha költőink központozás nélküli verseit megfigyeljük, akkor két irányba is elindulhatunk: az egyik irány a szürrealizmus felé, a másik a többsíkúság felé vezet (Török 1980: 97–102). Nagy Gáspár Álom, téli kertnézőkkel című versének írásjeltelensége például az álmokképek egymásba mosódását, szürrealizmusba illő sorjázását sugallja: *Álmomban itt jártak valóban | itt toporogtak a havas kerti úton | de szinte könnyű nyári öltözetben | kabátot sálát sapkát feledve | mint akik csak beugrottak hozzám | téli kertnézőnek | rigótetőnek | fagyaratónak | lelkes hószüretelőnek | víg éneket mondó | újévköszöntőnek.* – A másik irány a többszólamúság felé vezet. Itt példaként gyakran idézik Apollinaire verseit, például az Égőv című versét, melyben szintén nemcsak stilisztikai, hanem grammatikai, szövegtani és jelentéstani funkciója is van a központozás elhagyásának, hiszen ezzel a verssorok átfedését, a gondolatok, mondatok egybemosódását, a többféle értelmezést éri el a költő: *S hátrálsz te is az életedbe vissza lassan s andalodva | Fülelsz a mély kocsmák ölén zengő cseh dallamokra | Ha még ép fölfelé a Hradzsín útjain s az alkonyat | kilobban...*

Érdekes azonban, hogy vannak olyan költők, akik éppen azt vallják, hogy az írásjelek elhagyásával lesz érthetőbb, világosabb a szövegük: *Elhagyom az írásjeleket | Nem szeretném, ha félreértenék hangsúlyaimat* (Sárándi József: Töredékek: Indoklás); *naponta pontok, vesszők, zárójelek szemetéből kell kikaparnom a lényegét* (Arató Károly: Hangszerelések).

Az írásjeltelen szövegszerkesztés ellentéte a széttagolás, azaz az olyan szövegszerkesztés, melyben a mondatokat, sőt sokszor a tagmondatokat is nem nyelvtani szerkezetük szerint tagolják, hanem lélektani, jelentéstani, stilisztikai okokból az intonáció többszörös lezárásával széttagolják (vö. Deme 1965: 296, Naumovics 1983: 165–6, Keszler 1977: 112–3). Ezt a széttagolást írásban legtöbbször ponttal jelöljük, például: *Csak ül. Meg bámul. Mint Pilátus macskája* (Szabó Pál: Talpalatnyi föld 1. Bp., 1974. 166); *Szeretne már menni. Amoda. Az igazi lakodalomba. Ahol muzsikások vannak, meg ahol lányok vannak* (i. m. 158); *El kell zárni a kéményeket és a kályhacsöveket. A vízvezeték. A szívet. A pénztárcát. Az értelmet* (Nagy Lajos: El kell zárni a vízcsapokat! In: uő: Képtelen természetrajz. Bp., 1980. 157).

Az ilyen széttagoló szövegszerkesztés igen alkalmas például az élőbeszéd szaggatottságának visszaadására, de lehet az eszköze a tréfának és a gúnynak is. Ilyenkor, mivel a tréfának a fogalmi fordulatból származó csattanója az eltagolt mondatrészbe vagy mondatrészletbe kerül, a szünet fokozza a fordulat váratlanságát, a csattanó hatását. Például: *Az egyik elítélt [...] azért tölti itt a szabadidejét, mert megnézte, hogy a felesége mit forgat a fejében. Bal-tával* (Boncz Géza: Levél a hosszú büntetésből. In: Rádiókabaré. Válogatás. Bp., 1984. 344); *A primás hozzám jön. Lehajol, és a fülembe húzza. A sapkám* (uő: Hurrá, itt a jó idő! In: Rádiókabaré 2. Válogatás a Rádió Kabaré-színházának műsorából. Bp., 1978. 96).

5. A stilisztika, a grammatika, a jelentés- és a pszichológia és az írásjeltan együttesen tudja megmagyarázni a kötőszó nélküli mondatfűzést is. Ilyenkor a hiányzó kötőszót egy írásjel helyettesíti. Az ilyen kötőszó nélküli mondatfűzés egyrészt a vers indulatiságát fokozza, másrészt a kötőszók mellőzése megmozgatja, logikai munkára kényszeríti, mintegy a költővel együtt való gondolkodásra készíti az olvasót (Török 1968: 60). Például: *Most rezge megbánás fog át: [hiszen] | Várhattam volna még tíz évet* (József Attila: Talán eltűnök hirtelen); *...Te vacsorádat | hoztad el – [de] kértem én?* (József Attila: Kései sirató).

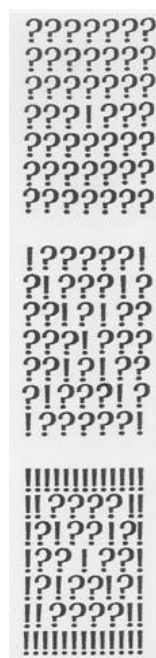
Vannak olyan versek, melyek egy egész sor (kötőszó nélküli, gondolatjeles) ellentétre épülnek, például Weöres Sándor Tíz lépcső című verse: *Szórd szét kincseid – a gazdagság legyél te magad. | Nyűdd szét díszeid – a szépség legyél te magad. | Feledd el mulatságaid – a vígság legyél te magad. | Égesd el könyveid – a bölcsesség legyél te magad. | Pazarold el izmaid – az*

*erő legyél te magad. | Oltsd ki lángjaid – a szerelem legyél te magad. |
 Űzd el szánalmaid – a jószág legyél te magad. | Dúld fel hiedelmeid – a hit
 legyél te magad. | Törd át gátjaid – a világ legyél te magad. | Vedd egybe
 életed-halálod – a teljesség legyél te magad.*

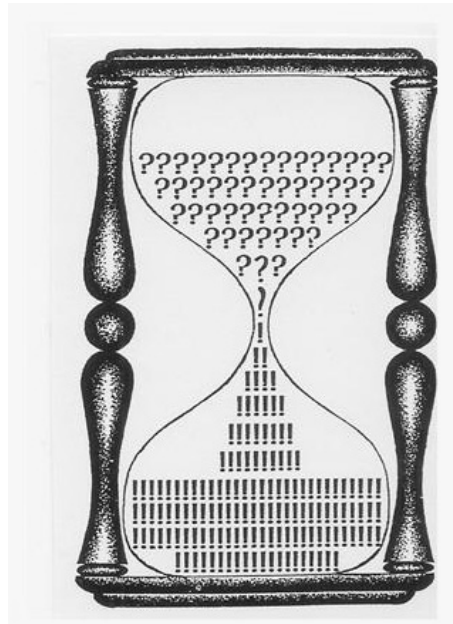
A költők és írók olykor merész szóképek, hasonlatok és motívumláncolatok megalkotásához használják az írásjeleket. Például: *E mű meg álljon bevégezetlenül, | Intő rossz annak, aki nagyra tör. | Erőnk s gyöngénknek nagy kérdőjele* (Madách Imre: Az ember tragédiája. IV. szín); *Sóvárgom a halált, | bonyolult fogalmazású sorsom | felkiáltójelét, | a végső nagy igent* (Váci Mihály: Sóvárgom a halált). Ilyen Tandori Dezső (1938–) című verse is [melynek mottója: „(...s) egyszer csak ringani kezd velünk, csak velünk! kifelé a ladik.” (Illyés Gyula)]: *Itt egyensúlyozok | egy gondolatjelen, | nem kérdés: „Átérek-e valahára...”! | Egy hídfő már amott | olyan szilárdan áll.*

S álljon itt még néhány kommentár nélküli szellemes költői-írói megoldás:

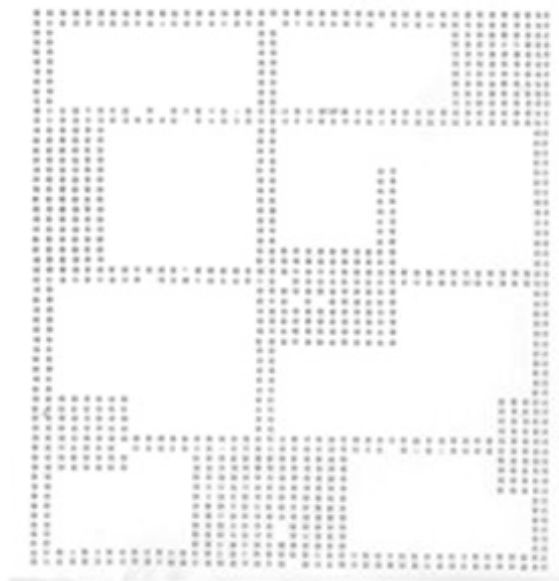
Verscímek: Zelk Zoltán: ?; Mezei András: ?; Petri György: ?; Kertész Péter: ...; Petri György: 1971–.

3. ábra: Tóth László: Idegen elem és terjeszkedés

4. ábra: Tóth László: *Mi történik a homokóra nyakában?* – II.

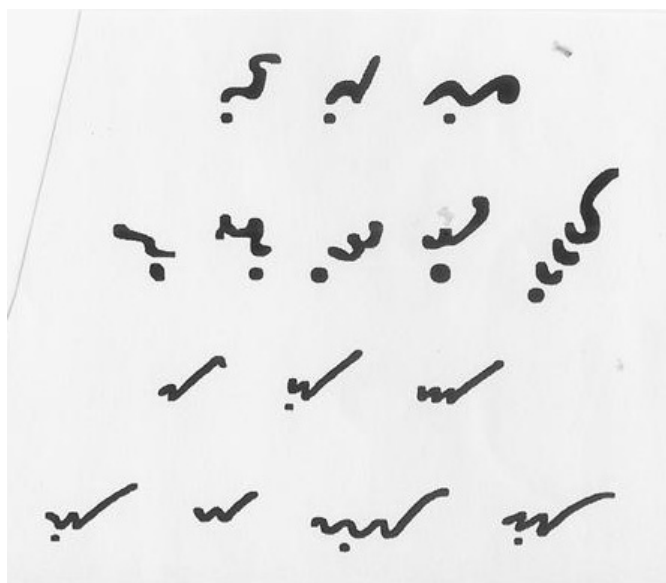

5. ábra: Tandori Dezső: *A mondattan háza* (Alaprajz Mondrianhoz)

6. S végül nézzünk egy a nyelvtudomány számára igen fontos, de nem nyelvészeti tudományágat. A **paleográfia** tulajdonképpen segédtudománya a nyelvtörténetnek, a történettudománynak és a kultúrtörténetnek is. A paleográfiai munkák (bár viszonylag szűkszavúan) foglalkoznak az írásjelek történetével is. S ez nagyon fontos számunkra, hiszen az írásjelek történetének ismerete segíthet a nyelvemlékek helyhez, időhöz, sőt olykor szerzőhöz vagy másolóhoz kötésében.

Sok mindenről lehetne és kellene ezzel kapcsolatban szólni: a különféle írásjelrendszerekről a görög Arisztophanész Bizantiosztól (az első írásjelrendszer kimunkálójától) az olasz Aldo Manuciókig (akik a modern írásjelezés megalkotói) vagy a különleges megoldásokat (például a kérdő ponton kívül kérdő vesszőt, kérdő kettőspontot és kérdő pontosvesszőt) ajánló Hainatzról stb. Az idő szűkös volta miatt azonban csak egy kérdést emelnék ki: a kérdőjelekét.

Az első kérdőjelek a Karoling-korban jelentek meg, s igen változatos formájúak voltak (8. ábra), és egyesek szerint (vö. pl. Berger 1982: 9; Gilles 1987: 125–33) lehetséges, hogy a hangjegyek elődeivel, az úgynevezett neumákkal együtt (esetleg azok egyes típusaiból) keletkeztek. – A különféle formájú Karoling-kérdőjelek használata gyakran jellemző volt egy-egy kolostorra; így a kérdőjelhasználat (természetesen más írásjel-használati sajátosságokkal együtt) felhasználható kor- és helymeghatározásra (Vezin 1980: 181–96).

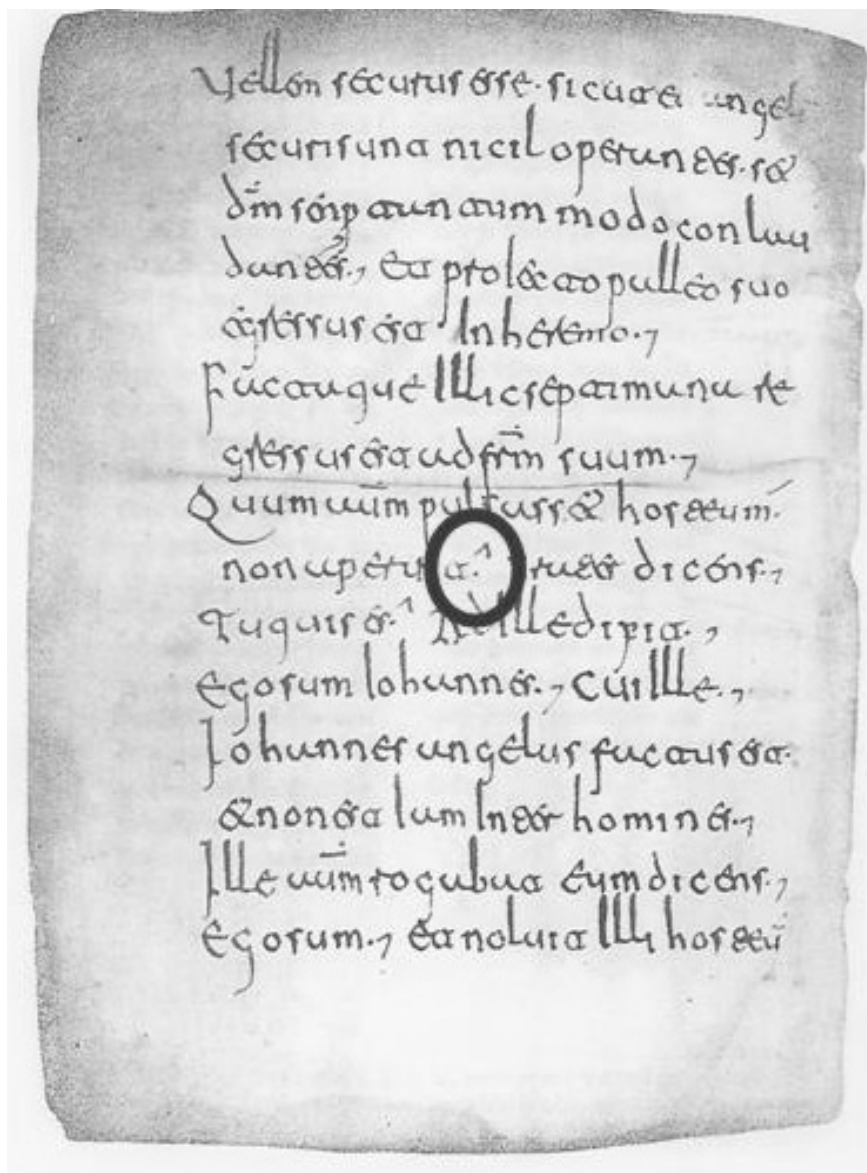
8. ábra: Karoling-kérdőjelek

A kérdés különféle jelölése más esetekben is lehet kor- és helymeghatározó. Jó példa erre a **beneventán** kéziratok kérdésjelölése. A beneventán írás dél-itáliai partikuláris írás, mely valószínűleg a beneventói és a capuai longobárd hercegek nótáriusai által használt litterae communae-ből alakult ki. A beneventán írás végleges kifejlődése a Monte Cassinó-i scriptorok érdeme, de ezt az írást használták és terjesztették a Cava dei Tirreni, S. Maria Abameta, S. Sofia a Benevento, Bari s az Adria túlsó partján Zára és Spalato scriptóriumai is. Monte Cassino szerepe annyira túlhaladja a többi írásközpont jelentőségét, hogy voltak törekvések, hogy neve az írás elnevezésében is szerepeljen. Monte Cassino a VI–XIV. századból 800 pergamenkódexszel rendelkezik. Ezek közül 232 beneventán írásos a IX–XIV. századból (Mezey 1964: 454–7).

A beneventán írás egyes korszakaiban nem volt egyforma a kérdő mondatok jelölése. A IX. századig egyformán zárták a kijelentő és a kérdő mondatokat (ponttal vagy ponttal és virgulával). A IX. század végén megjelent (s még a XIII. században is használatos volt) egy, az arab kettes számjegyre hasonlító jel a kérdő mondatokban (*quid ergo de te digne dicam* :↗). Ezt a kérdőszós kérdő mondatokban a kérdőszó fölé írták. Az úgynevezett predikatív kérdésekben (a kérdőszó nélküli kérdésekben) pedig a fölé a szó fölé, amelyik a kérdő hangsúlyt hordozta. Ezek a jelek azonban nem kérdőjelek, hanem a görög hangsúlyjeleknek megfelelő jelek voltak (ezt bizonyítja az is, hogy előfordultak olykor megszólítások fölött is). A fölül írt kettes hasonlított a görögök sor fölé írt ὀξεῖα-jához, melyet a görögök nominális (kérdőszós) kérdések jelölésére használtak, de olykor a felkiáltás, a panasz, a megszólítás hangsúlyos voltának jelölésére is. Elképzelhető, hogy mivel a beneventán zónában sok görög szerzetes élt, a beneventán hangsúlyjelek (olvasási jelek) a görögből származnak. A X. század végétől a mondat végére is tettek különböző formájú „kérdőjeleket”. A XI. században három pontot (O), két pontot hajlított vonallal (:↗), nyújtott pontot felül hullámos vonallal (↗) vagy két pontot omegával (Ω). A XII. és a XIII. században pedig fordított cirkumflexszerű jelet (↖) használtak a kérdő mondat végén (Loew 1914: 236).

Érdekes a **vizigót** emlékek kérdőjelezése is. A vizigótnak (nyugati gótnak, toledóinak) nevezett írás az az írástípus, mely Hispániában a kora középkorban, a vizigót hódítás után keletkezett és terjedt el. A VIII. századtól kezdve volt használatban egészen a XI. század végéig. 1091-ben ugyanis egy Lyonban tartott zsinat elrendelte, hogy a scrigák a liturgikus könyveket ezen túl ne vizigót írással írják, hanem – mint mondták – „gall” írással.

A vizigótok ugyancsak megkülönböztettek nominális és predikatív kérdést. A nominális kérdés utolsó szava fölött cirkumflex állt kérdőjelszerépben (∧), a predikatív kérdések után pedig (↗) alakú kérdőjelet tettek (9. ábra).

9. ábra: Az Aemilii kódex 11v oldala (VIII–IX. század)

A Karoling-írásjelek, valamint a beneventán és a vizigót jelek mellett a cisztercita és a karthauzi írásokban megjelent két zenei természetű jel is: a punctus elevatus (", æ, ¥) és a punctus circumflexus (˘, 7). A punctus elevatus még a XIII–XIV. században is előfordult. Egyrészt a rövid szünet

jele volt, másrészt a ritmusváltást jelölte, de jelölhette a kérdést és versekben a rímelő sorokat is (Bischoff 1986: 225). A punctus circumflexus jelölhetett félhosszú szünetet és mondatzárást, a nyugati gót kéziratokban pedig kérdőjelként is használták.

Mindezek az európai példák igen érdekesek; számunkra azonban ennél még sokkal fontosabb, hogy milyen tanulságokkal szolgálnak a magyar kérdőjelek.

A korai latin nyelvű kéziratokban nincsenek kérdőjelek. A latin nyelvű kódexek kérdőjelei Karoling-kérdőjelek (10., 11. ábra).

10. ábra: Donatus *Ars minor*jának, V. László tankönyvének (1445) 1r oldala

aperuit. Dux vero alius cuius adiutor erat scilicet ipse armis in
 duntis ordinata acie super eum sedendo. Iam tunc et il
 luc confortans suos milites. et facto impetu. occurrit ante om
 nes suos. et dixit eis. O scythici et convalescentes mei unum
 spiritum memoretis. et hoc munus inap. utique qui dicitis.
 id terram quam valere possitis. armis et bello queratis. Ego
 nolite timere. de multitudine ruthenorum et cumanorum. qui
 assumentur nostris armibus. Nam cunctis statim in audient
 verba dux super. tunc in timorem vertitur. Quia tunc non
 valet in multitudine populi. sed in fortitudine animi. In bel
 lis quia in loco animus certior in fugam vertit. ut dicitur quod
 dicit philosophus. et his omnia sunt in nobis. Quia cum
 potuit cuncta duntaxat militibus scythice. tunc duntaxat regem
 populi scythici in fugam dixerunt. et sic cum timore et
 maxima epitudine fugit in prius. et perdidit ibi octo
 ginta milia hominum. Aut tunc cunctis regem populi
 scythici cum trecentis. milibus occiderunt. Aut tunc mag
 num alexandrum filium philippi regis et regem olympidis.
 qui multa regna pugnando subjugaverat. ipsum etiam
 scythici ipse fugaverunt. unde strenue et fortiter
 pugnant cuncti eos. qui assumentur nostris armibus. et sic multi
 tudine eorum timeant. ut miscere multitudinem. hoc au
 ditem milites alius dux. multum se confortari. statim
 qui sonuerunt tubas bellicas per partes. et conmixta sunt
 itaque acies hostium. ceperuntque pugnare acriter inter se.
 et inefficaciter plurimum de ruthenis et cumanis. pre
 dicti vero duxes ruthenorum et cumanorum. videlicet suos de
 ficere in bello. in fugam versi sunt. et per salutem vite
 peremerunt in civitatem Ryeu introierunt. Alius dux
 et sui milites persequentes ruthenos et cumanos us
 que ad civitatem Ryeu. et tanta capita cumanorum al
 imi duos milites machabant. tanquam crudis cunctis.
 Duxes vero ruthenorum et cumanorum. in civitatem ingressi.
 videlicet andream scythorum. qui ibi remanserunt.

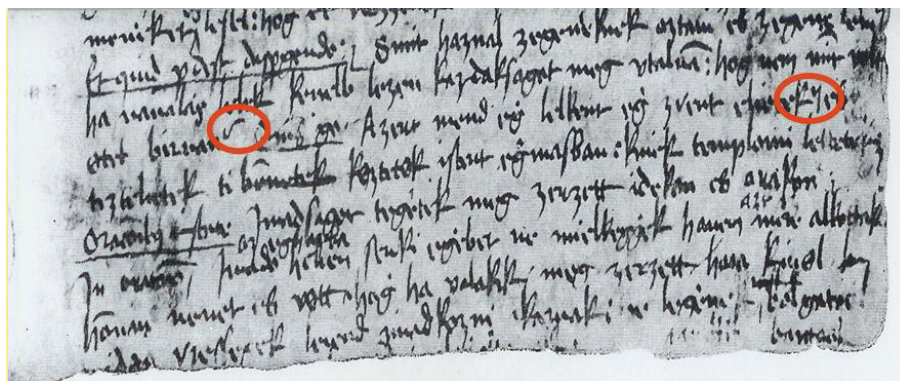
A magyar nyelvű kódexek különféle kolostorokban keletkeztek (l. a táblázatot), s írásjelhasználat, valamint kérdőjelhasználat szempontjából bizonyos mértékig különböznek egymástól. A felsorolt kódexek közül a ferences, a domonkos és a karthauzi kódexek a legjellegzetesebbek.

1. táblázat: A magyar kódexcsaládok a XV–XVI. században

Ferences	Domonkos	Pálos	Karthauzi	Premontrei	Bizonytalan eredetű
Guary-kódex. 1495 e. Nádor-kódex. 1508 Nagyszombati kódex. 1512–1513 Lobkowicz-kódex. 1514 Weszprémi-kódex. 16. sz. e. n. Sándor-kódex. 16. sz. e. n. Bod-kódex. 16. sz. e. n. Lázár Zelma-kódex. 16. sz. e. n. Simor-kódex. 16. sz. e. Debreceni kódex. 1519 Vitkovics-kódex. 1525 Miskolci töredék. 1525 Teleki kódex. 1525–1531 Székelyudvarhelyi kódex. 1526–1528 Kazinczy-kódex. 1526–1541 Tihanyi kódex. 1530–1532 Kulcsár-kódex. 1539	Birk-kódex. 1474 Winkler-kódex. 1506 Példák könyve. 1510 Margit-legenda. 1510 Cornides-kódex. 1514–1519 Gömöry-kódex. 1516 Jordánszky-kódex. 1516–1519 Domonkos-kódex. 1517 Krizsa-kódex. 16. sz. e. Virginia-kódex. 16. sz. e. Krisztina-legenda. 16. sz. e. Könyvecse. 1521 Horváth-kódex. 1522 Érsekújvári kódex. 1529–1531 Thewrewk-kódex. 1531	Festetics-kódex. 1494 e. Czech-kódex. 1513	Érdy-kódex. 1526–1527	Döbrentei-kódex. 1508 Lányi-kódex. 1519 Pozsonyi kódex. 1520	Bécsi kódex. 1416 u./1450 k. Apor-kódex. 1416 u. Münchener kódex. 1466 Peer-kódex. 16. sz. e. n. Gyöngyösi kódex. 1525

A domonkos kódexek írásjelhasználat a legegyszerűbb. A legtöbb esetben csak egy írásjel (pont, kettőspont vagy virgula) van, több funkcióban (pl. kis- és nagy-pont; a kis-pont nem kis-pont, hanem olyan pont, melyet kisbetű követ; a nagy-pont sem nagy-pont, hanem olyan pont, melyet nagybetű követ), s nincs bennük bekezdést jelölő fordított P, sem kérdőjel. Ezeknek a kódexeknek a rendszeréből kilóg a Birk-kódex, melyben van egy punctus

elevatus formájú kérdőjel, valamint van benne cirkumflex formájú tagolójel is (12. ábra). Ennek az oka az – mint ahogy Lázs Sándor (2006: 337–55) kifejti –, hogy a ciszterciek korábban említett interpunkciós rendszerét 1256-ban a domonkosoknál is kötelezővé tették a latin nyelvű liturgikus iratokban, s a latin regulák fordításakor a fordító, Váci Pál megpróbált ragaszkodni ezekhez a korábbi előírásokhoz. (Egyébként a kódex második felében már csupán virgulákat találunk.)

12. ábra: A Birk-kódex 1a oldalának részlete

A ferences kódexeknek, s ezeken belül különösen a klarissza kódexeknek sokkal tarkább az írásjelezésük. Itt-ott van példa ugyan következtelen kis-pont-nagypont (vagy kisvirgula-nagyvirgula) használatra is, de általában ezekben a kódexekben több írásjel fordul elő (például virgula és pont vagy virgula, pont és kettőspont), és használatuk sem következetes. Gyakran van bennük bekezdést jelölő nagy fordított P és kérdőjel is, melynek formája egy balra nyitott, jobb oldalra dőlő félkör, alatta ponttal (13. ábra). A klarissza kódexek közül kilóg a Guary-kódex a különleges punctus elevatus formájú kérdőjelével (14. ábra). Ennek oka talán hasonló lehet a Birk-kódexszel kapcsolatban mondottakkal. A Guary-kódex ugyanis a korai kódexeink közé tartozik, s vallásos elmélkedéseket tartalmaz, melyeket az óbudai klarisszák rendi fegyelmének helyreállítására írtak.

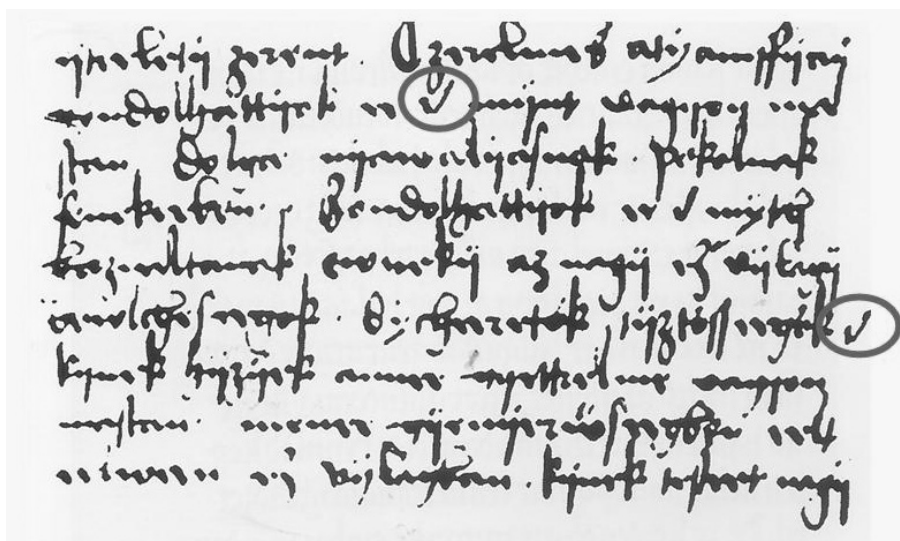
in kepen vrad ielus ul etten/lege
között inest lac qmaga el hagat
tatot tanigtuamitp es felebarati.
tplic. eny sor gonoz emibzoktp
meg kprickj tetet, Byonaba
gyemigog azt mondod nekje,
oh vram ielus rzstul, in kepen
vz il igen meg vntatuan es
meg galaxatuan. hol vamar
tanigtuand es fele baratid. oh
en egetlen egem vram ielus, oh
en kinalt kepen valo qzpmem
es tanaz adom mit teget, mikor
latlac teydet ckepen allanod
es ianosnac azt mondod, ki ne
talantan akor ielenen valo, oh

13. ábra: A Miskolci töredék 2v oldala (1525)

123
 121
 mert semmi embort ol' igo mclrona nē tezon
 istem malaztat es egeb zent aiandoknat re
 telere mint mindoncoro valo halaadas izert
 valaki istēnet malaztat kunāia es az oroc ha [†]nag
 zaba nag eadmel acat mēnie telat sohha v
 zaiabol ki ne zatajgon az zent halaadas mertha
 ug nē lelend telat halgussad zent geigoe doctort <sup>niz mond
az halalatia
sageol</sup>
 Nem melto az istēnet igert aiandocia ki nē
 ad halat az v reth aiandociaol **H**armad kep
 pen kel az imadsagnat lenm reualo igekozet
 tel de te kerdened azt tartozike **E**mbor mindon
 coro az imadsagra igekozm **a**uag nē **K**orfelel
 zent thamas doctort es vj mōd hozza imadsagba
 harom keppē valo igekozet vagon. Első ez ki igē
 kozettel embor az imadsagot auag az zolofmat el
 kezdi azia hoz ammucl tartozit istēnet az meg
 fizessē ez cseten imadsagra nē zügsöz coronked az
 romalo igekozet mert az első igekozetnet ereie ki
 uel el kezdote az imadsagot mindonostil eadmos
 se rezi az imadsagot pelda melle Embor el indul
 romaba iduossegetert nē gondola zonetlen azt hoz
 hona megon auag miet megon de az első igekozet

14. ábra: A Guary-kódex 121. oldala

Fontos kultúrtörténeti emlék az Érdy-kódex, melyben tipikus, jobbra dőlő, pipa alakú karthauzi kérdőjelek találhatók:

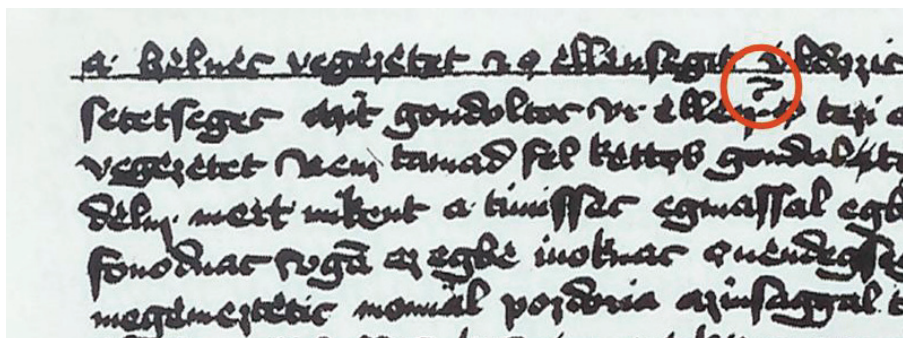
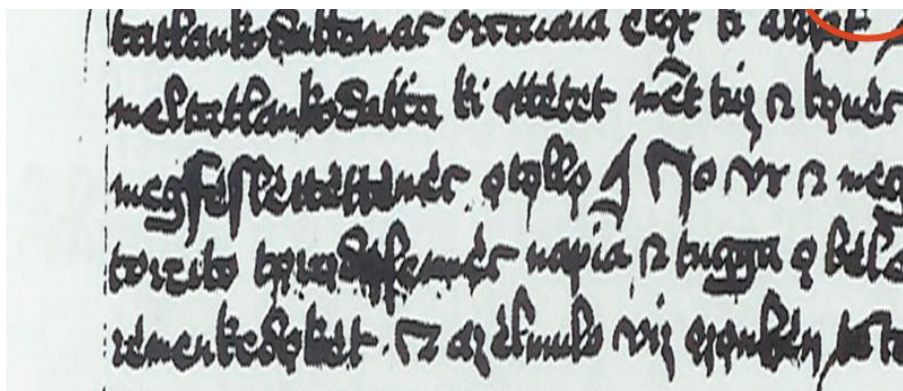
15. ábra: Az Érdy-kódex 574. oldalának részlete

A kódexek kérdőjeleivel kapcsolatban említést érdemelnek a Bécsi kódex kérdőjelei, melyek a maihoz hasonló, igen nagy méretű kérdőjelek (16 ábra). Ezek igen gyanúsak, hiszen a Bécsi kódex az egyik legkorábbi kódexünk, a mai formájú kérdőjelek azonban nálunk csak a XVI. század közepén jelentek meg. Ha megnézzük ezeket a kérdőjeleket, akkor úgy tűnik, mintha utólag lennének beszorítva a szövegbe. (Ezt a feltevést azonban még bizonyítani kellene, többek között a szöveg és az írásjelek tintájának az összehasonlításával, grafológiai érvekkel stb.)

¶ Theodorub zorgefchelt velteltet
¶ Takat habuchoduofer kint megijde
z feltece ipe hamar z moda quinesf fa
delmin' neme haw fofiatat **z** fofat
zotakat exat a kyttepidet **z** fofat
felue modnar kintat kintat kint

¶ meghabowdnar madijay fofden' bori
Midne a fofoda haungat **z** mag vian
auag a fofodan te haungod e auag a
tengerben te melatlaunk duto e k fel

z ar z megnomgya perone maguffay z
megemeztetneq palattu valo koger z vol
ger elmettetneq mikent viuz tomer orna
tol mikent viuz kic elfoluar melpagde ay
z Jacobnar fofetettogiben **z** qst qay
nar buinde **z** qst Jacobnar bimo neme
Samarita e **z** melat **z** Judanar maguffa
ga kende qst e **z** vete Samarit

16. ábra: A Bécsi kódex néhány kérdőjele (133., 247., 259., 260., 274. oldal)

Az írásjelhasználat történetével, de csupán a kérdőjelek történetével kapcsolatban is még sok érdekes és fontos kérdésről lehetne szólni (például a Nádor-kódex előtt álló kérdőjeleiről, a felkiáltójel helyett álló kérdőjelekről stb.), ez a néhány példa is bizonyítja azonban, hogy mennyire fontos a paleográfia (és benne az írásjelhasználat) történetének ismerete.

7. Mint látjuk, az írásjeltannak legalább annyi köze van a grammatikához, a mondatfonetikához, a stilisztikához, a jelentés tanhoz, a szövegtanhoz, sőt olykor a pszicholingvisztikához is, mint a helyesíráshoz. Az írásjeltan azonban nem csupán a nyelvtudomány számtalan ágát szövi át, hanem része a kultúrtörténetnek is. A központosítás jeleinek tanulmányozása igen fontos, hiszen megkönnyíti a szövegek helyes, pontos megfejtését, s elősegíti az írásbeli emlékek időhöz és helyhez kötését, forrásaik felkutatását, esetleg szerzőjük vagy másolójuk személyének meghatározását.

A cikk a kérdés összetett volta miatt csupán pillanatképeket tudott felvilágotlítani, ezért a végére leginkább a három pont illene. Lehet azonban, hogy jobb lenne megfogadnom a Czigány Lóránt (A központosítás ars poetikája.

Kortárs 44/7: 46) írásában szereplő öreg papnak a tanácsát, aki a novíciusokat az írásjelezésre oktatta a három pontról a következőket mondta: „A három pont a legnagyobb gyarlóság, a bűn melegágya. Sunyi és alattomos módon arra utalunk vele, amiről egyébként hallgatunk. [...] Fiatal testvéreim az Úrban! Ha három pontot akartok tenni a szövegbe, azonnal vonuljatok vissza a cellátokba, zúdítsatok a nyakatokba egy kupa hideg vizet, vegyétek elő a korbácsot, s azzal addig ütlegeljétek magatokat, amíg a három pont utáni vágy le nem csillapodik lelketekben. Csak utána ragadjatok ismét pennát...”

Hivatkozott irodalom

- Bakos József 1981. A kérdőjelek poétikája. Magyar Nyelvőr 41–5.
- Bakos József 1979. A száműzött írásjelek. Magyar Nyelvőr 185–9.
- Bakos József 1978. Az írásjelek stilisztikája és retorikája. Magyar Nyelvőr 257–77.
- Berger, Dieter 1982. Komma, Punkt und alle anderen Satzzeichen². Dudenverlag, Bibliographisches Institut, Mannheim–Wien–Zürich.
- Bischoff, Bernhard 1986. Paläographie des römischen Altertums und des abendländischen Mittelalters. Erich Schmidt Verlag, Berlin.
- Deme László 1965. A mondatok egymáshoz kapcsolása a beszédben. Magyar Nyelvőr 292–302.
- Engel, Ulrich 1988. Deutsche Grammatik. Julius Gross, Heidelberg.
- Fónagy Iván (főszerk.) 1977. Írásjel. In: Király István főszerk.: Világirodalmi Lexikon 5: 111–23. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Gilles, A. V. 1987. La ponctuation dans les manuscrits liturgiques au moyen âge. Lessico Intellettuale Europeo 41: 113–33.
- Haader Lea 1992. Az okhatározói mondat problematikája az ómagyar korban. In: Kozocsa Sándor Géza – Laczkó Krisztina (szerk.): Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára. Bp. 97–104.
- Keszler Borbála 1977. Az egyszerű és az összetett mondat határsávja. In: Rácz Endre – Szathmári István (szerk.): Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből. Tankönyvkiadó, Bp.
- Lázs Sándor 2006. A Birk-kódex keletkezése. Irodalomtörténeti Közlemények 337–57.
- Loew, Elias Averly 1914. The Beneventan Script. Oxford.
- Mezey László 1964. Paleográfia. A latin írás története. Könyv- és oklevélpaleográfiai áttekintés. Tankönyvkiadó, Bp.
- Naumovics, Anna Nikolajevna 1983. Szovremennaja russzkaja punktuacija. Viszsaja Skola, Minszk.
- Quirk, Randolph – Greenbaum, Sidney 1977. A University Grammar of English. Longman, London.
- Sallai János – Szende Tamás 1975. A szünet mint funkció. MNyTK. 143. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Török Gábor 1983. A pecsétek feltörése. Magvető Könyvkiadó, Bp.
- Török Gábor 1968. A líra: logika. Magvető–Tiszatáj, Bp.

- Vezin, Jean 1980. Le point d'interrogation, un élément de datation et de localisation des manuscrits. L'exemple de Saint-Denis au IXe siècle. *Scriptorium* 34: 181–96.
- Vezin, Jean 1987. Les divisions du texte dans les Évangiles jusqu'à l'apparition de l'imprimerie. *Lessico Intellettuale Europeo* 41: 53–68.
- Zolnai Béla 1957. Látható nyelv. In: *uő. Nyelv és stílus. Tanulmányok. Gondolat Kiadó, Bp.* 53–107.

GONDOLATOK A MAGYAR HELYESÍRÁSRÓL EGY ÚJ KÉZIKÖNYV KAPCSÁN I.

Köztudott tény, hogy a magyar helyesírási szakirodalom könyvtárnyi mennyiségű. Ha csak a XX. század második felét nézzük, megállapítható, hogy egymást követik a kisebb-nagyobb tanulmányok, tanulmánykötetek, cikkgyűjtemények, valamint a helyesírás-pedagógia kiadványai: az utóbbi 10-15 évben sorra jelentek meg a helyesírási feladatgyűjtemények és gyakorlókönyvek, amelyek minden korosztály számára elérhetőek. Hiányzott azonban egy olyan átfogó, rendszeres helyesírási kézikönyv, amely az alapoktól a teljes rendszert szem előtt tartva ismerteti és magyarázza a szabályokat, ahogy Szathmári István *Helyesírásunk* című, középiskolásoknak készült könyve teszi; amely olyan részletességgel magyaráz és interpretál, ahogy Szemere Gyula *Hogy is írjuk?* című monográfiájának a hangjelölésről szóló fejezetében olvashatjuk a magyarázatokat; és amely számba veszi azokat az újabb helyesírási jelenségeket is, amelyre az érvényben lévő szabályzat nem ad eligazítást, ahogy ezt az 1972-ben megjelent, a szabályzat 10. kiadásához készült *Helyesírási és tipográfiai tanácsadó* tette. Ennek a hiánynak a pótlására vállalkozott az Osiris Kiadó egy nyelvészeti kézikönyvsorozat első kötetével (sorozatszerkesztő: Tolcsvai Nagy Gábor, szerzők: Laczkó Krisztina és Mártonfi Attila), amely 2004 nyarán jelent meg, s a *Helyesírás* (rövidítve: OH.) címet viseli.

Az Osiris *Helyesírás* mindemellett nemcsak egyszerűen kézikönyv, hanem az ún. tanácsadó részhez csatlakozik egyetlen kötetben egy helyesírási szótár is. (Erről lásd Mártonfi Attila tanulmányát ugyanitt.) Egy ilyenfajta nagyobb szabású helyesírási kézikönyv elkészítését természetesen meg kellett előznie egyfajta státusz- és korpusztervezésnek, azaz alapvető elméleti döntéseknek, hiszen a helyesírás kérdése speciális nyelvi tervezési probléma. Egyrészt tehát meg kellett határozni a helyesírás kézikönyvbeli kifejtésének viszonyát a Magyar Tudományos Akadémia által jóváhagyott helyesírási szabályzathoz, ez nyelvpolitikai döntés; másrészt meg kellett határozni a fő elveket és egyes pontjainak kifejtési, kidolgozási módját, ez a helyesírás állományára vonatkozó döntés.

A helyesírás státusza egyértelmű volt: ma Magyarországon úgynevezett akadémiai szabályozás van, az érvényben lévő 11. kiadással, s ezen bármilyen módosítás minden szempontból káros lenne, és beláthatatlan követke-

ményekkel járna. Köztudott tény ugyanis, hogy a helyesírási szabályzat 1954-es 10. kiadásával megteremtődött a magyar helyesírás rendszerének egy olyan egysége, amely lehetőséget biztosított arra, hogy az akadémiai helyesírás ösztársadalmi elfogadottságot nyerjen, sőt az egész magyar nyelvközösség érvényesnek fogadja el. A szabályzat a mai társadalom számára, még ha egyes részleteiben érik is bírálatok, központi jelentőségű, nem kötelező, ámde presztízstértékű. Bizonyos helyesírási hibák, vétségek stigmatizálttá váltak, a presztízsfunkció miatt alakult ki másodlagos szankcionálás egyrészt az iskolában, másrészt a könyvkiadás terén, a nyomdaiparban, a szabályzat kodifikációi pedig még a bíróságokon is hivatkozási alapul szolgálhatnak annak ellenére, hogy a magyar helyesírás nem törvényi szabályozás. Az ösztársadalmi elfogadottság és a presztízstérték a társadalmi-politikai változások közepette is töretlen maradt. Ebből következően az OH. teljes egészében a magyar helyesírás szabályainak 11. kiadására épül, azon semmilyen vonatkozásban nem változtat, tehát a jelenleg érvényben lévő szabályokat tekinti alapnak, s az ezekből kirajzolódó rendszert mutatja be.

A státusz vonatkozásában inkább az jelentett megválaszolandó kérdést, hogy a háromlépcsős helyesírási rendszerben hol helyezkedjen el a kézikönyv. A mai helyesírás középpontjában a szabályzat 11. kiadása áll mint mindenféle írásbeli tevékenység alapja. Ennek letranszformált változata a Helyesírásunk című szabálykönyv az alsóbb iskolafokok számára (Fábián Pál, Gráf Rezső és Szemere Gyula munkája), a másik oldalt pedig a különféle szaknyelvi helyesírási szabályzatok és szótárak jelentik. Ebben a rendszerben az OH. természetesen a magyar nyelvközösség egészének szóló szabályzatra épül, nem kíván szaknyelvi jelegű lenni, ám az egyes részfejezetekben mindig igyekszik kitérni jellegzetes szakmai vonatkozásokra is. Hogy csak néhány példát említsek: bemutatjuk a földrajzi névi és a kémiai mozgószabályt, az állat- és növénynevek helyesírási gyakorlatát, vagy kitérünk a különféle szakmai nagybetűsítésekre is, a betűszók tárgyalásakor például jó néhány szaknyelvi nagybetűs közszói betűszót is bemutatunk.

Az állapot- vagy korpusztervezés során elsődleges feladat volt a magyar helyesírás legfőbb meghatározó elveinek a számbavétele. Ennek során újraértékeltek a fonematikus elv, a hagyomány és az egyszerűsítés kérdéseit a következőképpen:

- fonematikus jelölés ↔ hagyomány alapelve
- értelemtükröztetés ↔ hagyomány = kivétel
- egyszerűsítés

A fonematikus elv magában foglalja a kiejtés szerinti és a szóelemző írásmódot, ezek egységét jelenti; tudniillik például a *barátságtól* szóalak

leírásakor az izolált morféimákat rögzítjük fonematikusan [barát + ság + tól], s nem vesszük figyelembe a teljes szóalak kiejtésekor bekövetkező hangmódosulásokat [baráccsáktól], ebben az esetben az összeolvadást és a zöngéség szerinti részleges hasonulást. A fonematikus elvvel szemben áll a hagyomány meghatározta kivételek sora, az egyedi, például a régies írásmódú családnevek, amelyek egy ma már többnyire nem használatos formát őriznek, ide tartozik a fonematikus mássalhangzó-jelölés részleges feladása, azaz az *ly*, valamint az egy korábbi nyelvéllapotnak megfelelő helyzetet rögzítő írásképm, például az *ósdi* melléknév, amely a szóelemzésnek megfelelően az eredeti toldalékos alakot mutatja, miközben a mai nyelvi tudás már nem érzi benne a toldalékos formát, vagyis a fonematikus elvnek, azon belül a kiejtésnek megfelelően az **ózsdi* írásforma felelne meg. Helyesírásunkban a szavak, szóalakok rögzítését tehát e két elv (a fonematikus és a hagyományelv) közötti választás határozza meg alapvetően.

A hagyomány szerepe helyesírásunkban azonban nem ilyen egyszerű. A hagyománynak létezik egy olyan jelentése is, hogy írásgyakorlati, azaz úzus teremtette kivétel, amely ilyenformán az értelemtükröztetés elvével állítható szembe. Az értelemtükröztetés az egész helyesírást átszövő rendszerszerűség, a szabályok egymással összefüggő részrendszereit jelenti. Így hagyományos írásmódúnak tekintünk minden olyan kivételességet, amely egy adott szabályrendszerrel eltér, azaz az értelemtükröztetés ellenében íródik. Ennek alapvetően háromféle változata létezik a szabályzatban.

Egyrészt az egyedi kivételek. Ez azt jelenti, hogy egy adott szabály alól létezik több-kevesebb eltérő írásmódú alak, amelyet a szótár feladata rögzíteni, s ezek az alakok nem alkotnak külön rendszert, nem lehet külön kivételességet jelölő szabálypontba foglalni, de még tendenciát sem megállapítani a nagyobb számban előforduló eseteknél. Ilyen például a 28. és 206. szabálypont ellenében íródó jó néhány kivétel: *akadémikus*, *enciklopédikus*, *cárizmus* stb., vagyis a szabály ellenében az *-ikus*, *-ista*, *-izmus* stb. képzős alakok fő belseji hosszú magánhangzója nem rövidül meg. Továbbá kivételes például az *Anjouk* írásmódja, hiszen nem kötőjelezzük a toldalékot a magyarban szokatlan betűkapcsolat ellenére, a *Nietzsche* elválasztása, az *Európa Tanács* intézménynév *Európa-tanács* helyett, a *férfi nemi hormon* vagy a *férfi egyes mérkőzés* írása a mozgószabályos alak helyett, a *klasszika-filológia* kötőjelezése a teljes egybeírás helyett vagy az *akasztófáravaló*, *híradástechnikai* 3 tagú és 7 szótagos formák kötőjel nélküli írásmódja.

Másrészt léteznek tendenciózus kivételek. Ide tartozik például a következő: az intézménynevek esetében egyre erősödő tendenciának tűnik az, hogy nem alkalmazzuk a szótagszámlálási szabályt. Szótári példák: *Pénzügyminisztérium* (amely visszahat a közszoí írásformára is, köznévként használva is kimarad a kötőjel: *pénzügyminisztérium*), s ugyanígy *Belügyminisztérium*

– *belügyminisztérium, Hadügyminisztérium – hadügyminisztérium*. Továbbá: *Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem*, valamint az írásgyakorlatban a szakközépiskolák melléknévképzős változatában egyértelműen kötőjel nélküli a *szakközépiskolai* típusnév annak ellenére, hogy a *szakközép-iskolai* a helyes alak közszóként a szótárban. Ugyancsak tendenciózus kivételnek nevezhetjük a *forgószínpad, javítóműhely, bevásárlóközpont, mozgókórház* szavak egybeírását. Úgy tűnik ugyanis, hogy a folyamatos melléknévi igenévi előtagok esetében az $1 + 1$, $1 + 2$, $2 + 1$ tagolódásra épülő szabályozás nem működik akkor, ha az egyik tag olyan összetett szó, amelynek összetételi volta a mai nyelvi tudás számára elhomályosulóban van (*szín + pad, mű + hely, köz + pont, kór + ház*). A tendenciózusnak látszó kivételek okozzák az írásgyakorlat számára a legtöbb problémát a rögzítés során, ugyanis nem generálható szabályszerűségről van szó, a szótár azonban nem tartalmazhat minden egyes formát, így probléma lehet egy szótározatlan alak esetében, hogy vajon a szabályt vagy a tendenciózus kivételt alkalmazzuk-e.

A harmadik ún. kivételtípus a rendszerbe foglalható hagyományos kivételek köre. Ide tartoznak az $1 + 1$, $1 + 2$, $2 + 1$ tagolódásra épülő, szabályba foglalható, ám a rendszer ellenében működő kivételek, például az *ötéves*, amely függőszós szerkezet, azaz a különírás lenne nyelvileg indokolt, ám a szabályozás az egybeírás mellett döntött, s a szabály automatikusan generálható. Ugyancsak ide lehet sorolni a kötőjeles írásmódú egyedi címek toldalékolási szabályát (amelyet a helyesírási szabályzat ugyan nem mond ki), azaz a *-beli* képző kötőjel nélküli csatlakoztatását: *Roland-énekbeli*. Szintén az egyedi címek körében állapítható meg, hogy a többtagú latin formák egységesen nagy kezdőbetűsen írandók minden tagjukon az alapszabály ellenében: *Ratio Educationis*.

A hagyomány tágabb értelmezése mellett az egyszerűsítést is tágabban értelmezi a kézikönyv. Az egyszerűsítő írásmódhoz sorolt jelenségkörökön kívül számos esetben lehet még egyszerűsítő eljárásokról beszélni. Az egyszerűsítés mindig a jelöltebb alak jelöletlennel való racionális felcserélését jelenti. Ilyen módon egyszerűsítésnek tekinthető a más vonatkozásban a hagyományos írásmódhoz sorolt jelenségek egy része is. Ide tartozik többek között írásban a zárt *ë* jelöletlenül hagyása, intervokalikuss és szóvégi helyzetben a *dz* és a *dzs* nyúlásának figyelmen kívül hagyása, az *angyal, hangya, gyöngy, ponty* stb. szavak *nygy* és *nyty* helyett *ngy* és *nty* betűkapcsolatokkal történő rögzítése. Ugyancsak egyszerűsítés történik akkor, amikor az *i*-re végződő földrajzi nevek *-i* képzős alakjában egyetlen *i* jelenik meg: *zamárdi, tamási, helsinki*. Egyszerűsített írásformát mutatnak az utcanévek, hiszen a tulajdonnévi rész és a földrajzi köznévi mindig különírt formában kapcsolódik egymáshoz a köztük lévő, nemegyszer bonyolult grammatikai viszonytól

függetlenül. A harmadik mozgószabály is egyszerűsítésen alapul, azaz a két, közös utótaggal rendelkező szóösszetétel előtagjainak az összekapcsolásakor a közös utótag elől elmarad a kötőjel: *kutya-macska barátság, föld-levegő rakéta, réz-arany ötvözet*. Az egyszerűsítésnek egyik formája lehet az írásjel elhagyása is, például a címek végéről hiányzó pont vagy a ponttal lezárt rövidítéssel záródó kijelentő mondat végén az egyetlen pont használata a kettő helyett.

Az OH. az elvek, a rendszerszerűség és a hagyomány bemutatását, a hozzájuk kapcsolódó szabályok magyarázatát nem egyszerűen néhány példával illusztrálja. Ahol lehetséges – a szótári korpusz alapján – igyekeztünk egy-egy jelenséget a lehető legbővebb példatárral alátámasztani, így a kötetben nagyon sok táblázatba rendezett lista áll a felhasználó rendelkezésére. Ezek a listák tartalmazzák a szabályos és kivételes írásmódú alakokat egyaránt. Fontosnak tartottuk a munka során, hogy a lehető legteljesebb mértékben számba vegyük a jelenségeket. Néhány példa a teljesség igénye nélkül: megtalálható az *ly*-os szavak teljes listája az *ly* szóalakban való elhelyezkedése szerint csoportosítva; a hosszú *í, ú, ű* töhangzót tartalmazó igék listája, amelyek bizonyos képzők előtt megrövidítik a hosszú magánhangzót (pl. *túr – turkál, bújik – bujdos*); a *tő* belseji időtartamot váltakoztató főnevek listája; az *-ll* képzős igék; az igei alaptagú állandósult szó szerkezetek, valamint az ezekből képzett főnevek sora (pl. *bérbe ad – bérbeadás, házhoz szállít – házhoz szállítás*); az *i*-re végződő földrajzi nevek, amelyeknél az *-i* képző hozzájárulásakor egyszerűsítés történik; az államnevek listája; a budapesti helység résznevek listája; a rövidítések és mozaikszavak listája; stb.

Az alábbiakban bemutatunk egy olyan táblázatot, amely kivétellistát tartalmaz, valamint egy szabályszerűséget tartalmazó összegzést.

Kivétellista: az *-ista, -izmus* képzők előtt a hosszú *tő* belseji magánhangzót megőrző főnevek

akadémia – akadémikus, akadémista, akadémizmus
atléta – atlétika, de: atletizmus
biokémia – biokémikus
cár – cárizmus
elégia – elégikus
enciklopédia – enciklopédikus
esztéta – esztétika, esztétikum, esztétikus, esztétizál
evangélium – evangélista, evangélikus

higiénia – higiénikus
hisztéria – hisztérika, hisztérikus
kollégium – kollégista
krónika – krónikus (de: diakrónia – diakronikus)
mizantróp – mizantrópia
pánszláv – pánszlávizmus
poéta – poétika
szóló – szólista, szólisztikus
utópia – utópikus, utópista, utópisztikus

Rendszerszerűséget bemutató lista: a szabályos alakváltozatok

<i>ágazik – ágadzik</i>	<i>kapálózik – kapálódzik</i>
<i>ágazik-bogazik – ágadzik-</i> <i>bogadzik</i>	<i>kergetőzik – kergetődzik</i>
<i>akarózik – akaródzik</i>	<i>lopózik – lopódzik</i>
<i>bimbózik – bimbódzik</i>	<i>mentegetőzik – mentegetődzik</i>
<i>borjazik – borjadzik</i>	<i>nedvezik – nedvedzik</i>
<i>borsózik – borsódzik</i>	<i>nyálazik – nyáladzik</i>
<i>burkolózik – burkolódzik</i>	<i>öklelődik – öklelődzik</i>
<i>csókolózik – csókolódzik</i>	<i>példálózik – példálódzik</i>
<i>dobálózik – dobálódzik</i>	<i>puhatolózik – puhatolódzik</i>
<i>dörgölőzik – dörgölődzik</i>	<i>rángatózik – rángatódzik</i>
<i>faggatózik – faggatódzik</i>	<i>ringatózik – ringatódzik</i>
<i>fenyegetőzik – fenyegetődzik</i>	<i>rugdalózik – rugdalódzik</i>
<i>fogózik – fogódzik</i>	<i>sugdolózik – sugdolódzik</i>
<i>gennyezik – gennyedzik</i>	<i>takarózik – takaródzik</i>
<i>gubózik – gubódzik</i>	<i>tapogatózik – tapogatódzik</i>
<i>gyökerezik – gyökeredzik</i>	<i>tekergődik – tekergődzik</i>
<i>gyűrűzik – gyűrűdzik</i>	<i>tekerőzik – tekerődzik</i>
<i>hallgatózik – hallgatódzik</i>	<i>titkolózik – titkolódzik</i>
<i>harapózik – harapódzik</i>	<i>vagdalózik – vagdalódzik</i>
<i>hempergőzik – hempergődzik</i>	<i>vakarózik – vakaródzik</i>
<i>himbálózik – himbálódzik</i>	<i>villózik – villódzik</i>

Végezetül szólnunk kell néhány olyan jelenségről, amely újszerű a kézikönyvben. Ezekről a helyesírási szabályzat nem szól, elsősorban azért, mert vagy perifériális kérdések, amelyek megoldása nem szabályzati feladat, vagy mert újfajta nyelvi jelenségek írásgyakorlatáról van szó, amelyekkel a '84-es szabályozás értelemszerűen még nem tudott foglalkozni. Fontos hangsúlyozni, hogy minden újfajta jelenséget a meglévő szabályozás szellemében igyekeztünk leírni, az írásgyakorlatot természetesen szem előtt tartva, s a kézikönyv hangsúlyozza azt, hogy ezek nem kodifikált szabályok, hanem pusztán javaslatok. Az alábbiakban táblázatosan mutatunk be néhány ide tartozó kérdéskört.

A szabályzatban nem szereplő néhány jelenség

- **A betűrendbe sorolás:** a kis és nagy kezdőbetűk kérdése, a számjeggyel kezdődő betűrendi tételek, az idegen mellékjelek sorrendjének kérdése, a névelőzések.

- **Az egybe- és a különírás:** a két kötőjellel írandó összetételek (*A-vitamin-túladagolás, szén-monoxid-mérgezés, Oscar-díj-átadás; festett-tapéta-bolt*), a tulajdonnevet tartalmazó különírt összetételek (*Bánk bán ábrázolás, Gundel művészeti díj; maine coon tenyésztés*).
- **A tulajdonnevek:** tárgynevek, épületnevek (*Origó ház, Dorozsmai ház*), az égitestnevek (*Dél Keresztje, Bereniké Haja*), az újfajta díjak és kitüntetések elnevezései (*Életfa díj, Ybl építészeti díj*), tévéműsorok címei (*Heti Hetes*), az internetes portálcímek, újabb intézmény-névtípusok (pl. panziók).
- **Írásjelek:** az írásjelek formai jellemzői, a nagykötőjel újabb használati szabályai (*ének-zene–matematika*).
- **Rövidítések és mozaikszók:** a szóösszevonások újabb formái (*CeglédTej*).

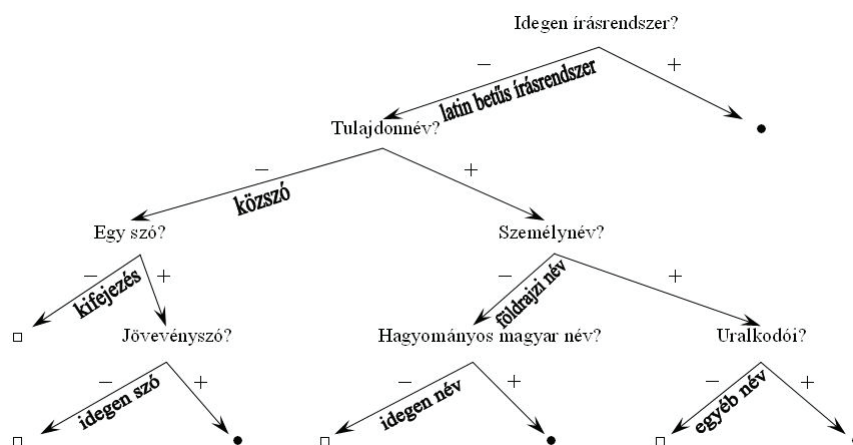
Szakirodalom

Laczko Krisztina – Mártonfi Attila 2004: Helyesírás. Osiris Kiadó, Budapest. 2004.

GONDOLATOK A MAGYAR HELYESÍRÁSRÓL EGY ÚJ KÉZIKÖNYV KAPCSÁN II.

Az Osiris Helyesírás kapcsán az idegen szavak és nevek, az átírások, illetve a szótári rész készítésekor felmerült problémákat mutatom be az alábbiakban vázlatosan.

Az **idegen szavak és nevek** írásának központi problémája annak eldöntése, hogy az adott nyelvi alakulatot idegenes vagy magyaros írásmóddal kell-e, célszerű-e rögzíteni. Ennek összefoglalása az alábbi folyamatábrán tehető meg (a □ az idegenes, a ● a magyaros írásmódot jelöli):

Az első fontos különbségtételt az jelenti, hogy egy szó idegen írásrendszerű vagy latin betűs nyelvből származik-e. Az idegen írásrendszerű nyelvekből (pl. héber, japán, kínai, orosz, szerb stb.) átvett szavakat, neveket mindig magyarosan írjuk, többnyire a megfelelő átírási szabályok alapján, néhol hagyományosan kivételes írásmóddal.

A latin betűs nyelvekből átvett közzavak írásmódját az határozza meg, hogy meghonosodott jövevényszóval vagy ún. idegen szóval van-e dolgunk. E két kategória elkülönítésére nem létezik egyértelmű nyelvészeti kritérium, pusztán a nyelvhasználók általános megítélése tekinthető irányadónak. Jövevényszónak az átvevő nyelvben meghonosodott, az anyanyelvi beszélők számára már többé-kevésbé felismerhetetlen eredetű szavakat nevezzük, amelyek illeszkedtek az adott nyelv rendszerébe. Ebből következik, hogy a

magyar jövevényszavakat magyarosan kell írni. A helyesírás tehát állást foglal az idegen szó és a jövevényszó megkülönböztetésében: az idegen szavakat idegenes, a jövevényszavakat magyaros írásmóddal kodifikálja. A többszavas közszoí kifejezéseket még akkor is idegenesen kell írni, ha né mely (vagy akár az összes) alkotóelemük külön-külön használva magyarosan íródik (pl. *dzsessz*, de: *hot jazz*).

A latin betűs nyelvekből átvett tulajdonnevek elsősorban földrajzi nevek és személynevek. Ennek a két típusnak a helyesírása részben különbözik. A földrajzi nevek körében jellemzőnek mondható, hogy a magyar kultúrtörténetben fontosabb szerepet játszó helyeknek, különösen településeknek magyar vagy elmagyarosodott nevük van: ezeket értelemszerűen magyarosan írjuk (*Bécs*, *Bukarest*, *Párizs* stb.), bár a nemzetközi használatra szánt kiadványok (térképek, vasúti menetrendek) célszerűen az idegen, helyi névalakkal élnek (*Wien*, *București*, *Paris* stb.). Ha hagyományos magyar névalak nem létezik, az idegen írásmód átvétele a jellemző. Bár régebben a személyneveket szokás volt magyarra fordítani, a lefordítandó nevek köre mára lényegében az uralkodók, illetve a pápák nevére korlátozódik.

A legnagyobb nehézséget az idegen szavak és a jövevényszavak elhatárolása jelenti. Ez a két kategória a nyelvészet eszköztárával ugyanis nem választható szét, a beszélők tudatában mégis külön élnek. A naiv nyelvhasználó az előbbiben világosan érzi az idegen eredetet, míg az utóbbiban nem. Mivel azonban minden egyes beszélő kissé másképp ítéli meg a helyzetet, a helyesírás a nyelvközösség általános ítéletét próbálja követni. A két csoportra a következő jegyek jellemzők, de tudni kell, hogy egyik kritérium sem csálthatatlan:

Idegen szavak

- viszonylag frissen kerültek a magyarba, így még nem telt el kellő idő a megszokásukhoz;
- hangtani tulajdonságaik eltérnek a magyarban megszokottaktól;
- valamilyen jellegzetes idegen szóelem található a szóban, rendszerint a szó végén;
- a szó használata valamely csoport- vagy rétegnyelvre korlátozódik.

Jövevényszavak

- régebben kerültek a magyarba, így volt idő megszokni őket;
- hangtani tulajdonságaik összhangban vannak a magyarban megszokottakkal (vagy azért, mert már eredendően is ilyen volt a szó, vagy azért, mert bizonyos hangalaki változás után beilleszkedett a magyar nyelv hangtani rendszerébe);
- nem található a szóban jellegzetes idegen szóelem;
- a szó elterjedt a sztenderdben.

Az **idegen írásrendszerről történő átírással** kapcsolatos első nehézség annak eldöntése, hogy az adott nyelvnek létezik-e latin betűs írásrendszere. Előfordul ugyanis, hogy egy nyelvnek több írásrendszere is van. Ilyen volt a szerbhorvát. Mivel azonban manapság önálló nyelvnek tekintik az egyértelműen latin betűs írású horvát nyelv mellett a szerbet, amelynek írásában egyre kizárólagosabb szerep jut a cirill betűs írásnak, felmerülhet, hogy a korábbi, horvátos átbetűzést idővel a kiejtés szerinti átírás váltja fel. A sajtó gyakorlata ebben a – lehet, elszármazott – áttérésben élen jár, mint általában a helyesírási innovációkban.

Ellentétes irányú folyamat figyelhető meg a japán és a kínai esetében. E nyelvek számára ugyanis nemzetállamaik létrehozta latin betűs írást, és a nemzetközi kommunikációban egyre inkább elvárják ezeknek az átírásoknak a használatát. (Ez a jelenség a globalizációval várhatólag egyre több nyelvet fog érinteni.)

Mivel a nemzetközi átírási rendszerek (egy-egy nyelv esetében gyakran több, általánosan elterjedt, de speciális célú nemzetközi átírási rendszer is él egymás mellett), az átbetűzési rendszerek, illetve az akadémiai helyesírás által kodifikált általános célú magyaros átírások között gyakran van szükség konverzióra, ezt különféle összevető táblázatok segítségével tehetjük meg. Ezek összeállítását és közzétételét igen fontosnak tartottuk az OH. (246–74) elkészítésekor, hogy ezzel is megkönnyítsük a fordítók, a sajtómunkások stb. tevékenységét.

A kötet **szótári részének** jellemzése a következőképpen adható:

Mint minden szótári mű esetében, az egyik legfontosabb jellemzőt a **források** jelentik. Ezek az OH. esetében három fő csoportra tagolódnak: korábbi szótárakra, korábbi szójegyzékekre, digitálisan hozzáférhető modern szövegekre. A korábbi szótárakat egyrészt értelmező, másrészt helyesírási szótárak reprezentálják, a szójegyzékek is két fő csoportba, a helyesírási és a tematikus szójegyzékek csoportjába sorolhatók.

A szótári rész számára az új szavak, szókapcsolatok gyűjtése digitálisan hozzáférhető modern szövegek feldolgozásával történt a különféle, tapintható hiányokat pótlandó. Mivel a tágran értelmezett köznyelv és hivatalos nyelv szókészlete eleve alaposan fel volt dolgozva a Magyar értelmező kéziszótár, illetve a Magyar helyesírási szótár (és előzményei) anyagában, az általános műveltség szakszó- és tulajdonnévanyagára különös tekintettel volt a Helyesírási diákszótár, a leginkább érzékelhető szókészletbeli hiányok pótlására az alábbi szövegtípusok látszottak leginkább megfelelőek: 1. modern tudományos-ismeretterjesztő szövegek; 2. mai sajtónyelv, elsősorban publicisztika; 3. hagyományos női terepek szókészlete.

Az így gyűjtött több tízmillió szövegszóra rúgó forrásszöveg-gyűjteményt számítógépes módszerekkel dolgoztuk fel. Első feladat volt a hasznos és a haszontalan szövegrészek – nagyban automatizált – szétválasztása (jellegzetes példa erre az egyes elektronikus sajtótermékek rendszeresen ismétlődő fejrészei, amelyek a későbbi statisztikai feldolgozást nagymértékben torzították volna). A következő lépést a szóalakok gyakoriság alapján történő gépi gyűjtése jelentette, de tekintettel kellett lenni a szavakon kívül a tipikus együttes előfordulásokra is. Ebben felhasználtuk a modern kollokációkutatás eredményeit.

Az informatikai szempontból talán legizgalmasabb feladatot az jelentette, hogy ebből a szóalakjegyzékből a szótári szók jegyzéke minél kisebb emberi munkával előállítható legyen. A számítógépes morfológiai elemzéshez általában szükség van tőtárra, mivel azonban jelen esetben épp a tőtár bővítése a feladat, ez az út nem járható. Ily módon a lehetséges megoldás az ún. heurisztikus tövesítésben rejlett, azaz ha a szóalakjegyzéket feldolgozó program bemenetén megjelent például a *plug-in* és a *plug-inek* szóalak egyaránt, akkor az utóbbi eldobható, ugyanis szabállyal jól leírható, morfoszintaktikailag transzparens toldalékról van szó. Ezzel a módszerrel a manuálisan átvizsgálandó szóalakok száma radikálisan csökkenthető volt. Az így kiszűrt kb. kétszázezer szóalak és szókapcsolat emberi erővel történő átfésülése mintegy hússzezer új szótárérett szó és szókapcsolat felvételét tette lehetővé.

Egy szótár másik fontos jellemzőjét a **menyiségi tulajdonságok** írják le. Az OH. szótári része 47 186 szócikkben 213 974 (illetve önállóan számítva a kiejtést, elválasztást, ragozott alakokat, több mint háromezázezer) szótári tételt dolgoz fel, ezzel jelentősen meghaladva minden korábbi köznyelvi szótárat.

Az **idegen szavak** kezelése nemcsak a tanácsadó részben, hanem a szótárban is felveti az idegen vs. magyaros írásmód kérdését. Mivel ez számos egyedi döntést igényelne, célszerűnek látszott a következő irányelvek betartása:

- Amennyiben korábbi helyesírási szótárakban már megjelent a magyaros írásmód, az írásgyakorlattól függetlenül feltétlenül a magyaros írásmódot követtük, így az úzusban egyértelműen erősebb jazz, grapefruit helyett dzsessz, grépfrút szerepel a szótárban. (Fontos kitétel ebben az irányelvben a korábbi szótárak helyesírási volta, hiszen az értelmező, illetve idegenszó-szótári hagyomány esetenként komoly eltéréseket mutathat ettől a műfajtól.)
- Amennyiben korábbi helyesírási szótárakban csak idegenes írásmód szerepel, rendszerint az idegenes írásmódot követtük az OH.-ban is. Kivételt jelentenek ez alól a Magyar helyesírási szótár 1999-es megjelenése óta magyarosan erősen elterjedt szavak, mint például a dizájn.

- Amennyiben korábbi helyesírási szótárban elő nem forduló szóról, kifejezésről kellett állást foglalni, a Magyar nemzeti szövegtár előfordulási gyakoriságát vettük figyelembe. Ha legalább 40% volt a magyaros írásmód aránya, rendszerint a magyaros írásmódot láttuk célszerűnek követni. Itt természetesen nem lehetett szó mechanikus döntésről, hiszen bizonyos rendszerszerűségek felülírhatták az így adódó döntést, illetve figyelemmel kellett arra is lenni, hogy ha lényegében csak a személyes alkorpuszban jelent meg innovációként a magyaros írásmód, az nem lehet elégséges ennek kodifikálásához.

Az ezredforduló komoly lexikográfiai projektje a **szótárak határtalanítása**, azaz annak megvalósítása, hogy a magyar szótárak ne csupán a magyarországi magyar nyelvet mutassák be (vö. Lanstyák 2005). Ennek nyilvánvalóan nagyobb tere van egy deskriptív szótárban, mint egy műfajából adódóan bizonyos mértékig kényszerűen preskriptív helyesírási kézikönyvben. Ezért érdemes néhány összevető megjegyzést tenni, hogy miben más egy határtalanított helyesírási szótár az első határtalanított magyar szótárhoz, a Pusztai Ferenc főszerkesztésében megújított Magyar értelmező kéziszótárhoz (2003) képest.

Az OH. újdonsága, többlete, hogy minden Kárpát-medencei terület (Erdély, Felvidék, Kárpátalja, Vajdaság, Drávaszög, Órvidék, Muravidék) szókészletéből válogat, hiszen mostanra már elkészültek a vajdasági, drávaszögi, órvidéki és muravidéki szólisták is (az utóbbi szókészletéről részletesen szól Kolláth 2005). Helyesírási szótárról lévén szó, azonban az ÉKsz.²-höz képest bizonyos szempontok mentén szűkíteni is kellett a bemutatott szókészletet: kitartottunk a mellett az általános elvünk mellett, hogy csak írott nyelvből is jól adatolható szavakat, kifejezéseket szótárazunk, nem akarván állást foglalni abban a kérdésben, hogy írásbeliséggel gyakorlatilag nem rendelkező szavak esetében az idegenes vagy a magyaros írásmód preferálandó-e. Ez az elv természetesen maga után vonja, hogy a hivatalos nyelv szókészletének elemei felülreprezentálódnak a mindennapi beszélt nyelvéhez képest (ezért van például álláspontunk szerint helye egy helyesírási szótárban az *alapiskolának*, szemben a *tyepivel*). További – műfajból adódó – bővülés a helyesírási szótárban létjogosult tulajdonnevek (jelen esetben elsősorban intézménynevek) szerepeltetése, ami viszont elképzelhetetlen értelmező szótárban. (NB. Nem csekély feladat a természetföldrajzi névanyag újragondolása sem, hiszen a jelenleg általánosan használt, per definitionem országhatároktól független természetföldrajzi tereptárgyak elnevezései implicite utalnak a mai országhatárokra; vö. pl. *Északi-középhegység*. Erre tesz kísérletet többek között Hajdú-Moharos–Hevesi 1997. Vö. még Faragó 2001.)

Mivel az OH. szótári része számos tömörítő eljárást alkalmaz, ez kötöttebb, de némiképp szokatlan szócikkstruktúrát eredményez, végezetül ezt mutatom be egy rövid mutatványszócikken:

báró bárót, bárók, bárója || báróné, báróság | bárónő | báró Eötvös [ötvös] {Eöt-vös}
József ~ Eötvös József báró || → drog, ipar, zöld | Coubertin, Eötvös,
Fejérváry, Fourier, Korányi, Macaulay, Podmaniczky, Wesselényi

A félkövérrel szedett címszót követik a szófajra legjellemzőbb, a paradigmát bemutató ragos alakok. A szócikk alapegységeit kettős virgula választja el, így a szócikkfejet követő fő részt is ez vezeti be. A fő részben először a képzős származékok, majd puszta virgula után a címszóval mint előtaggal alkotott összetételek, végül újabb puszta virgulát követően a címszóval mint vezérszóval, meghatározó taggal alkotott szókapcsolatok. A szócikknek eddig a részéig fordulhatnak elő kiejtési, illetve elválasztási információk szögletes, illetve kapcsos zárójellel jelölve. A szócikk végén megjelenő utalókat ismét kettős virgula vezeti be, ezt követi az utalást szimbolizáló nyíl. Először azon címszavak következnek, amelyek szócikkében összetélteli utótagként fordul elő a szó, majd puszta virgula után azok a címszavak, amelyek szócikkében szókapcsolat alaptagjaként vagy egyéb nem vezérszói pozícióban.

Ez az elv olyan – első látásra mehökkentő – utalósort is eredményezhet, mint amilyen például az **aktív** szócikkben szerepel: *bioaktív, felület, hiper-* stb. Az utalózott szóadatok ebben az esetben: *bioaktív, felületaktív, hiperaktív*. Ez a látszólag következtelen eljárás amiatt van, hogy a *bioaktív* (szókapcsolatai miatt) önálló szócikkben fordul elő, a *felületaktív* a **felület** címszó összetélteli bokrában, míg a *hiperaktív* a **hiper-** szócikkben: a kötőjel arra utal, hogy önálló szóként a magyar sztenderdben **hiper* szó nem létezik, csak előtagként.

A szókapcsolati utalók példája jól illusztrálja, hogy helyesírási információkon kívül bizonyos esetekben műveltségbeli tényanyagot is be kíván mutatni a szótár, így egy-egy nevezetesebb névnap alkalmából például az iskolában könnyen kikereshető a híres Jánosok vagy Máriák. Ugyanígy a szókapcsolati utalók segítségével egy helyen olvasható az összes történelmi vármegye vagy mai kistérség neve.

Szakirodalom

Faragó Imre 2001. A magyar névhasználat változásai a Kárpát-medencét ábrázoló térképeken II. Geodézia és Kartográfia 53/2.

- Hajdú-Moharos József – Hevesi Attila 1997. A kárpát-pannon térség tájtagolódása.
In: Karátson Dávid (szerk.): Pannon enciklopédia. Magyarország földje.
Kaloprint, Kalocsa.
- Kolláth Anna 2005. Magyarul a Muravidéken. Zora 39. Slavistično Društvo, Maribor.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. Helyesírás. Osiris Kiadó, Budapest.
- Lanstyák István 2005. Határtalanítás. A Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadása
után, 3. kiadása előtt. In: Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Slíz Mariann
(szerk.): 101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére. Argumentum Kiadó, Budapest.
181–8.
- Pusztai Ferenc (szerk.) 2003². Magyar értelmező kéziszótár. Akadémiai Kiadó,
Budapest.

A TULAJDONNEVEK ÍRÁSÁNAK SAJÁTOS ESETEI A SZLOVÁKIAI MAGYAR NYELVŰ SAJTÓBAN

A helyesírás státusa a kisebbségi helyzetben élők számára is egyértelmű: az országhatáron túl élő magyarok ugyanazt a Magyar Tudományos Akadémia Helyesírási Bizottsága által készített, ún. akadémiai helyesírási szabályozást követik, mely szerint A magyar helyesírás szabályai c. kiadvány 11. kiadása az érvényes és követendő kodifikáció. Annak ellenére, hogy a szabályzat nem kötelező érvényű, állami elfogadottsága és tekintélyi szerepe miatt mindannyiunk számára presztízserő van (Laczkó–Mártonfi 2004: 10).

A fentiek tükrében már maga a *helyesírás* szó egyfajta szabályozásra utal, amely eldönti, hogy az írásforma tekintetében mi helyes, és mi helytelen. A helyesírási norma olyan szabályokat foglal magába, amelyeket a társadalmi megegyezés alakított ki, tehát egyén és közösség viszonyára épít. Tolcsvai Nagy Gábor nyelvész szerint a nyelvi normát – amelynek része a helyesírási norma is – elsősorban nem nyelvtani szabályként értelmezzük, hanem olyan segédeszközként, amely hozzájárul sikeres megnyilvánulásunkhoz (Tolcsvai Nagy 1996: 20). A magyar nyelv történetében a standardizációt megelőzően a kisebb beszélőközösségeknek külön-külön önálló helyesírásuk volt. Ilyen ismert eltérést mutatott hosszú ideig a katolikus és a protestáns, majd az ún. jottista-ipszilonista helyesírás. Az eltérő helyesírást hirdetők körében eltérő normák érvényesültek, ugyanakkor megjelentek az első kodifikációs kísérletek is. Amikor a Magyar Tudós Társaság 1832-ben kiadta az első akadémiai helyesírási szabályzatot, a különböző orientáló mintákat egyesítette, s egy határozottabb, előíró jellegű mintát állított fel. Ez volt a magyar helyesírás standardizációjának legfontosabb lépése, de ez nem azt jelenti, hogy ettől kezdve minden magyar anyanyelvű írástudó ennek megfelelően írt. A standard hosszú folyamat eredményeként terjedt el, s ma is sokéves tanulás után válik egy-egy nemzedék tudásának részévé (ennek egyik oka talán a magyar helyesírás túlszabályozottsága). Ugyanakkor a helyesírás (történeti jellegénél fogva) tovább változik, a rögzített normarendszerre több tényező – pl. a beszéd, a kiejtés változása, az ízlés, a divat stb. – is hatással van.

Az előadás a szlovákiai magyar írásgyakorlatból kölcsönzött példákkal az olyan jelenségek bemutatását tűzte ki célul, amelyek A magyar helyesírás

szabályaiban a külön nem szabályozott, illetve a rögzítettektől eltérő írásmódokra hívja fel a figyelmet. A szlovákiai magyar nyelvű sajtóból összegyűjtött – a standardtól eltérő helyesírási formákat tartalmazó – példaanyag azt igazolja, hogy az intézménynevek és az egyes földrajzi nevek írásában a legnagyobb a bizonytalanság. Ennek egyik magyarázata az lehet, hogy társadalmunk életében az 1989-es év többféle területen nagy változásokat hozott. Leginkább a politika és a gazdasági élet, de a kultúra meglévő intézményrendszere is nagymértékben átalakult, tartalmában és szerkezetében egyaránt. Mindennek természetes következménye, hogy az addig mindennapi használatban lévő tulajdonnévanyag kicserélődött: helyette több száz, az új igényeknek megfelelő elnevezés jött létre (Bozsik 2002: 86). Éppen ezért napjainkra a korábbinál sokkal bonyolultabbá vált a tulajdonnév fogalmának meghatározása. Sokszor nehézséget okoz vagy vitatható a tulajdonnév terjedelmének körülhatárolása is, s egyre több kérdést vet föl az új névtípusok helyesírása. Az is köztudott, hogy bármely nyelvnek kisebbségi helyzetben való használata természetes módon vonja maga után a nyelvhasználat speciális, az anyaországitól eltérő módosulását (Kiss 1994: 93). De vajon az idegen nyelvi hatások, az esetleges szlovák helyesírási kölcsönzések befolyásolhatják-e – s ha igen, milyen mértékben – az írott nyelvet?

1. Az intézménynevek

Az intézménynevek írását az 1954-es, 10. kiadású helyesírási szabályzatban egységesítették először. Az előírás, mely szerint „a lényeges elemek nagy, a lényegtelenek kis kezdőbetűvel írandók”, meglehetősen liberális írásmódot eredményezett. Ezt volt hivatott kiküszöbölni a jelenleg is érvényben levő 1984-es, 11. kiadású szabálygyűjtemény 187. pontja, mely – az *és* kötőszó, valamint az *a*, *az* névelők kivételével – az intézménynév valamennyi elemére kiterjesztette a nagybetűs írásmódot. A több mint húsz évvel ezelőtti példaanyag egy része azonban lassan időszerűtlenné vált, ezért az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága a 11. kiadás tizenegyedik lenyomatának kibocsátásakor a szabálypontok meghaladottá vált példáit a kornak megfelelőekre cserélte (AkH. 1994: 6), 2000-ben pedig egy szótári anyagában bővített lenyomatot (2000: 3) jelentetett meg. De sem a példaanyag-változtatás, sem a leggyakoribb használatú új elemeknek a szótári részbe való beiktatása nem oldotta meg azokat a helyesírási problémahelyzeteket, amelyek a társadalom differenciálódásával járó új névtípusok keletkezésekor jelentkeztek. Az intézménynevek írásában elsősorban a sok névfajta, a hivatali alá- és fölérendeltségi viszonyok bonyolultsága, a hivatalos és nem hivatalos megnevezések keveredése miatt nagy a bizonytalanság. A mindennapi írásgyakorlatban sok gondot okoznak a teljes intézménynevek mellett vagy helyett

használt egyéb formák, az intézmények alárendelt egységei nevének átmenei típusai, illetve az intézménynévszerű megnevezések.

De mielőtt a normának megfelelően szeretnénk leírni egy intézmény nevét, fel kell tennünk a következő kérdést: mit nevezünk intézménynek? Az értelmező kéziszótárban az *intézmény* címszó alatt a következő értelmezést találjuk: „valamely közösségi célra létesített, bizonyos személyi kerettel rendelkező társadalmi vagy állami szervezet” (ÉKSz. 2003: 572). Az intézménynév fogalmának pontos meghatározása azonban a névtani szakemberek szerint nem ilyen egyszerű. Hajdú Mihály Magyar tulajdonnevek című munkájában ezt írja: „...idertartoznak az államszervezet, a kulturális és gazdasági élet minden legális vagy csak önszerveződésből működő, néhány emberből vagy több osztályból, csoportból álló, spontán szabályok szerint működő egységei. Intézmény tehát talán még a Fény utcai galeri is, bár ezt már sokan nem fogadják el intézménynek” (Hajdú 1994: 68). J. Soltész Katalin egy korábbi írásában azt vallja, hogy az intézménynevek jelentékeny része közszói kapcsolat, amelyben semmi – hagyományos értelemben vett – „tulajdonnévszerű” nincs, még nagybetűs írásmódja is önkényesnek látszik (J. Soltész 1979: 95). Az AkH. nem fejti ki az intézmény, illetve az intézménynév fogalmát, csupán az egyes szabálypontok alapján következtethetünk arra, mely egységeket sorolja az intézménynevek, s melyeket az intézménynévszerű megjelölések közé (l. AkH. 2000: 75–78). Az Osiris Kiadó Helyesírás c. kötete azonban – Hajdú Mihály meghatározásából kiindulva – ezt írja: „Az intézmény fogalmába az államszervezet, a gazdasági és a kulturális élet hivatalos vagy önszerveződésen alapuló, néhány emberből vagy több osztályból, csoportból álló, spontán vagy szabályok szerint működő egységei tartoznak” (Laczkó–Mártonfi 2004: 215).

1.1. Az intézménynevek helyesírásának fő szabálya

Az AkH. 187. pontja szerint a hivatalok, társadalmi szervezetek, oktatási intézmények, tudományos intézetek, alapítványok, pártok, szövetkezetek, vállalatok és hasonló többbelemű, cégszerű nevében az *és* kötőszó, valamint a névelők kivételével minden tagot nagybetűvel kezdünk. Az *-i* képzős származékszavakban a tulajdonnévi vagy az azzal egyenértékű tag(ok) nagy kezdőbetűjét megtartjuk, a köznévi elem(ek)et pedig kisbetűvel írjuk (AkH. 2000: 75).

A szlovák akadémiai helyesírás az intézménynevek írását az 1.3.3. szabálypont 4. alpontjában szabályozza. Eszerint a hivatalok, az intézmények és a szervezetek (mint főhatóságok) többbelemű hivatalos megnevezésében – az egyébként is tulajdonnévi tagon kívül – csupán az első tagot írjuk nagy kezdőbetűvel, pl.: *Národná rada Slovenskej republiky*, *Slovenská národná rada*.

Az intézménynevek szlovákiai magyar írásgyakorlatát inkább a magyar, mint a szlovák helyesírás ide vonatkozó szabályai befolyásolják, tehát a tulajdonnév kezdetét és végét az alkotóelemek nagy kezdőbetűs írása jelzi. Bizonytalanságot főként az intézmények működési helyére utaló *-i* képzős melléknévi jelzők írásában láthatunk (az AkH. szerint ezek a jelzők nyilvánvalóan alkalmiak, tehát a névnek nem részei):

SAJTÓBAN	STANDARD FORMA
<i>Európa Klub polgári társulás</i>	<i>Európa Klub Polgári Társulás</i>
<i>Kecskés László társaság</i>	<i>Kecskés László Társaság</i>
<i>nemzeti színház</i>	<i>Nemzeti Színház</i>
<i>(a) pozsonyi szlovák etnológiai Intézet</i>	<i>(a) pozsonyi Szlovák Etnológiai Intézet</i>
<i>(a) Pozsonyi Autóbusz-közlekedési Vállalat</i>	<i>(a) pozsonyi Autóbusz-közlekedési Vállalat</i>
<i>kelet-szlovákiai Villamos Művek Rt.</i>	<i>Kelet-szlovákiai Villamos Művek Rt.</i>
<i>Dunaszerdahelyi Hviezdoslav utcai alapiskola</i>	<i>dunaszerdahelyi Hviezdoslav Utcai Alapiskola</i>
<i>Dunaszerdahelyi iskola utcai alapiskola</i>	<i>dunaszerdahelyi Iskola Utcai Alapiskola</i>
<i>Dunaszerdahelyi Komenský utcai alapiskola</i>	<i>dunaszerdahelyi Komenský Utcai Alapiskola</i>
<i>Nyitra megyei önkormányzat</i>	<i>Nyitra Megyei Önkormányzat</i>

1.2. Az intézmények alárendelt egységeinek neve

Az intézmények alárendelt egységeinek írását a szabályzat 189. pontja alpontokban szabályozza. Ha egy intézménynek (mint főhatóságnak) alárendelt intézményei is vannak, ezek nevét is minden tagjában nagy kezdőbetűvel írjuk (189. a); pl.: *az MTA Nyelvtudományi Intézete*. A szlovák viszont az intézmények, a hivatalok, a vállalatok stb. alárendelt egységeinek a nevét nem tulajdonnévként, hanem egyszerű közszóként kezeli, tehát kis kezdőbetűvel írja őket, pl.: *oddelenie jazykovej kultúry Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV*.

A magyar helyesírási szabályzat szerint az egy intézményen belüli nagyobb szervezeti egység, testület stb. neve akkor írandó intézménynévszerűen, ha az egyediség érzékeltetésére szükség van (189. b); vagyis: *Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék* (pl. a Comenius Egyetemen). Ugyanezen szabálypont c) alpontja szerint kis kezdőbetűvel írjuk az intézmények azonos rendeltetésű kisebb egységeinek típusukra utaló megnevezését, pl.: *a Szlovák*

Televízió kereskedelmi osztálya. Főként a b) alpont megfogalmazása hagyta teret a megnevezés egyéni megítélésének, a különböző értelmezéseknek, legalábbis ezt igazolja a szlovákiai magyar írásgyakorlat:

Illyés Közalapítvány Kuratóriuma
Mécs László Alapítvány kuratóriuma
Magyar Koalíció Pártja Országos Tanácsa
Komáromi Járási Hivatal Iskolaiügyi Osztálya
Dunaszerdahelyi Városi Hivatal Pénzügyi osztálya
Dunaszerdahelyi Körzeti Hivatal közlekedési osztálya
Rákóczi Szövetség győri szervezete
a Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmánya
a Csemadok Területi Választmánya
a Csemadok Vásárúti Alapszervezete
a Csemadok nyékvárkonyi alapszervezete
a szervezet Területi Választmánya
a Közgazdasági Egyetem Tanulmányi Osztálya
a Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke
a Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának magyar nyelv és irodalom tanszéke
a Csemadok Országos Tanácsának elnöksége
az Országos Tanács Elnöksége
az Országos Tanács titkársága
a Szövetség Országos Ellenőrző Bizottsága
a Szövetség területi választmánya
a kulturális minisztérium nemzetiségi főosztálya
az Oktatásiügyi Minisztérium középiskolai főosztálya

1.3. A csoportok nevei

Bár a rendszerváltás óta sok új szó, kifejezés, intézménynév jött használatba, amelyek helyet kértek maguknak a szabályzatban (AkH. 1994: 5), a szerzők továbbra sem foglalkoznak a kulturális életnek általában önszerveződésből működő, több-kevesebb emberből álló, új keletű egységeinek, elnevezéseinek írásmódjával. Az Osiris Helyesírás c. kézikönyve az ilyen típusú neveket a vegyes írásmódú intézménynevek közé sorolja, s számba vesz néhány olyan jelenséget, amelyre az érvényben levő szabályzat nem ad eligazítást, pl.: *Republic együttes*, *Tátrai-vonósnégyes*, *Bergendy koncert-, tánc- és szalonzenekar*, *Takáts Tamás Dirty Blues Band* (Laczkó–Mártonfi 2004: 220). Ennek ellenére felmerül a kérdés: hogyan értelmezzük az énekkarok, a kórusok, a bábcsoportok, a színjátszó csoportok és körök, az együt-

tesek stb. nevét? Az intézménynevek vagy az intézménynévszerű alakulatok helyesírására vonatkozó szabálypontokat vegyük figyelembe lejegyzésükor?

A szlovák helyesírási szabályzat ez esetben is egyértelműen fogalmaz: az 1.3.3. szabálypont 7. alpontja szerint az együttesek, az ének- és tánccsoporthoz nevében csak a többbelemű elnevezés első tagját kezdjük nagybetűvel, pl.: *Slovenský filharmonický zbor*, *Malokarpatská kapela*. Az alábbi szlovákiai sajtónyelvi példák azt bizonyítják, hogy a legfőbb gondot az ilyen típusú megnevezések írásában a tulajdonnév terjedelmének meghatározása okozza:

Kék Duna vegyeskar
Kis Csali Zenekar
Szőttes Kamara Néptáncegyüttes
Jánosi Együttes
Sárközi népzenei együttes
a Csemadok Vegyes Éneklőcsoporthoz
Nagycétényi vegyes éneklőcsoporthoz
Nyárasdi női népdalkör
Nagyabonyi Népdalkör
Écsi Népdalkör és Citeraegyüttes
Nagygyéresi Vadóc színjátszó csoport
Komáromi Egyszervani komédiások színjátszó csoport
Dunaszerdahelyi Fókusz Gyermekszínpad
Galántai Fabula bábcsoport
a párkányi Kuckó Bábcsoport
Csallóközi Íjászok

1.4. Az intézménynévszerű megjelölések

A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadása a 190. pontban elkülöníti az intézménynévszerű megjelöléseket az intézménynevektől. Eszerint a pályaudvarok, megállóhelyek, repülőterek, mozik, vendéglők, eszpresszók, üzletek, fürdők stb. megnevezésében az intézménynévi jelleg kevésbé érvényesül. Ezekben a csak intézménynévszerű megjelölésekben a tulajdonnévi, illetőleg az azzal egyenértékű tagot (tagokat) nagybetűvel írjuk, az értelmezésre szolgáló köznévi tagot (tagokat) pedig kisbetűvel kezdve különírjuk; pl.: *Lux mozi*, *Hét Törpe cukrászda*. Más kiadványok – mint pl. A földrajzi nevek helyesírása c. szabályzat – szerint azonban a használó szándékától függően egyes ilyen alakulatok intézménynévként is írhatók: *Kis Rabló Étterem*, *Pacsirta Csárda*, *Tátra Mozi* (Fábián–Földi–Hőnyi 1998: 51). Az Osiris Kiadó Helyesírás c. kötete azokat az intézményneveket, amelyekben –

a szabályzat értelmében – kevésbé érvényesül az intézménynévi jelleg, a vegyes írásmódú intézménynevekhez sorolja ugyan, a feltüntetett példák között azonban nem találunk olyat, amely eltérne az akadémiai szabályzat intézménynévszerű megjelöléseinek írásmódjától (Laczkó–Mártonfi 2004: 220).

A szlovákban az intézménynévszerű megjelölések elsősorban szerkezetükben különböznek magyar megfelelőiktől: a szintagma első eleme ugyanis itt nem a jelző, hanem a jelzett szó, pl.: *hotel Devín, kino Tatra, kvetínárstvo Iris* (1.3.3. szabálypont, 9. alpont). Az elnevezés közzsói elemét a szlovák csak abban az esetben írja nagybetűvel, ha feliratként szerepel. Az alábbi példák azt mutatják, hogy a szlovákiai magyar írásgyakorlat általában eltér az akadémiai helyesírásban foglaltaktól: mind az üzletek és vendéglátó-ipari egységek kiírásaiban, mind nyomtatásban nagy kezdőbetűs a tulajdonnév értelmezését elősegítő köznévi tag is, vagy legalább ingadozást mutat:

Alex Cipőbolt

Iris Virágszalon

Gerbera virágbolt

Vámbéry Irodalmi Kávéház (vagy: *Vámbéry irodalmi kávéház*)

Fortuna kávéház

Viktória Gyógyszertár

Cobra Gyógyszertár

Balkán Fagyizó

Erika cukrászda

Andrea Shop

Détári Shop

MUSIC Shop

2. A rendezvények nevei

A rendezvények, rendezvénysorozatok, társadalmi és politikai mozgalmak, programok nevét a helyesírási szabályzat 146. pontja szerint általában kisbetűvel írjuk: *nemzetközi orvoskongresszus, a magyar nyelv hete* stb. Egy másik szabálypont (191.) alapján viszont az intézményszerű (rendszeresen ismétlődő országos vagy nemzetközi) rendezvények, kiállítások, vásárok stb. nevét az intézményekével azonos módon szokás írni; pl.: *Budapesti Nemzetközi Vásár, Vadászati Világkiállítás*. Az idézett két szabálypont azonban nem oldja meg a problémát: értelmezési gondokat okozhat ugyanis a rendezvények intézményszerűségének fogalma. Ha ez csupán a rendszerességet, a bizonyos időszakonként (évente, négyszer évente stb.) történő megrendezést jelenti, akkor az összes sorszámozott rendezvényt nagy kezdőbetűvel kellene

írnunk (Zimányi 1996: 72); pl.: *VII. Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia, X. Országos Táncháztalálkozó*. A Magyar értelmező kéziszótár *intézmény, intézményes* szócikkei alapján viszont az intézményszerűség fogalmába beleértendő a következő tényezők is: a társadalomban kialakult bizonyos személyi keret, kialakult rendszer, forma, szokás, ill. intézmény, hatóság közreműködése, szervezettsége (ÉKSz. 2003: 575).

A szlovák akadémiai helyesírás ez esetben is következetesebb: a különböző rendezvények, kongresszusok, kiállítások, versenyek stb. megnevezésében csupán az első, illetve az önmagában is tulajdonnévi tagot írja nagy kezdőbetűvel, pl.: *Bratislavské hudobné slávnosti, 5. bienále ilustrácií Bratislava*. Az alábbi példaanyag arról tanúskodik, hogy a szlovákiai magyar írásgyakorlatban a rendezvények nevének írásmódja erősen ingadozik:

Szép Magyar Beszéd verseny
a Szép magyar beszéd verseny országos döntője
a Katedra Alapítvány Környezetvédelmi versenye
Tátika énekverseny
Bíborpiros szép rózsza népzenei fesztivál
Nemzetiségek Néptáncfesztiválja
Nemzetközi Harmonikafesztivál
Vass Lajos Kárpát-medencei népzenei verseny
III. Országos Zeneiskolai népzenei verseny
Csallóközi Vásár
Aranykapu Karácsonyi Vásár
Szent István napi Kulturális Napok
Dióspatonyi kulturális napok
Dunaszerdahelyi Kulturális Nyár
Bartók Béla Kulturális Napok
II. Nagyudvarnoki Falunap
Anyanyelvi napok
Katedra Napok
Kazinczy Napok
Kazinczy-napok
Fiatal Írók III. Alkotótábora

3. A földrajzi nevek

A földrajzi nevek nyelvi felépítése rendkívül változatos. Az egyelemű nevek mellett igen nagy a többelemű nevek száma. Ezeknek az egységét bizonyos típusokban az egybeírás mutatja, más csoportokban a szoros kapcsolatot az alkotó tagok közé tett kötőjel fejezi ki, a különírt tagokból álló

nevek esetében pedig a helyesírási forma vagy a nyelvi felépítés érzékelteti az összetartozást.

A földrajzi nevek helyesírására vonatkozó szabályok megfelelő értelmezése nemcsak a sajtónak jelent komoly kihívást, időnként nyelvészeti szaklapok hasábjain is megjelennek a szabálykönyv e fejezetéhez kapcsolódó szkeptikus megállapítások, pl.: „A felesleges és aprólékos szabályozás csúcsa a földrajzi nevek írásáról szóló rész, beleértve az *-i* végződéses származékok írását is” (Nádasdy 2003). A szerző a továbbiakban a földrajzi nevek helyesírásának egyszerűsítését szorgalmazza olyannyira, hogy az egész rendszert csupán egy vagy két alapelvre szűkítené: „...a rövid egyszerű nevekhez közvetlenül ragasszuk az *-i*-t, s akkor kisbetűvel kezdjük, egyébként meg ragasszuk a végződést kötőjellel, és hagyjuk magát a nevet változatlanul” (Nádasdy 2003). Elképzelhető, hogy az ilyen radikális változtatás bizonyos idő elteltével megkönnyítené a földrajzi megnevezések helyesírását, de azok körében, akik ismerik és alkalmazni tudják a jelenlegi szabályokat, mindenképpen még nagyobb zűrzavart keltene. Gondoljunk csak az új német helyesírási szabályozás bevezetése körüli vitákra s az ezt követő – éppen a sajtó, a kiadók és a szerkesztők által kezdeményezett – tiltakozásokra!

Fábián Pál, a Magyar Tudományos Akadémia Helyesírási Bizottságának főmunkatársa egyébként a következőképpen válaszol a földrajzi nevek írásmódjának bonyolultságát bíráló megjegyzésekre: „A földrajzi nevek rendkívül változatos nyelvi szerkezete már az előző (1954-es) szabályozáskor is sok gondot okozott, de végül is kialakultak az alapszabályok, amelyekre a későbbi tüzetes szabályozást építeni lehetett. Bár ezt a földrajzinév-írási rendszert több kritika érte, nem sikerült nála jobbat kidolgozni, ezért a 11. kiadás is megtartotta az immár hagyományosnak tekinthető írásmódokat” (Fábián 1999: 256).

A hazai sajtótermékekben fellelhető földrajzi nevek írásában elkövetett pontatlanságokat az áttekinthetőség kedvéért A magyar helyesírás szabályai (11. kiadás, 12. lenyomat, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000) c. szabálygyűjtemény felosztása alapján csoportosítottuk. A legtöbb, a standardtól eltérő módon írt tulajdonnév a kötőjellel összekapcsolt elemekből álló földrajzi nevek körébe tartozik, továbbá problematikusnak bizonyult az *-i* képzős származékszavak írásmódja szinte minden csoportban.

3.1. A kötőjellel összekapcsolt elemekből álló földrajzi nevek

A kötőjel mindig az elemek egymáshoz tartozását jelöli, tehát két vagy több szó együttesen fejezi ki a földrajzi nevet; a nagykötőjel pedig a távolságot, a valamitől valameddig tartó viszonyt érzékelteti. A standard helyesírási

formától való eltérés nagy része abból adódott, hogy elmaradt a kötőjel, vagy a kezdőbetűk írásképe nem volt az AkH. szabályaihoz igazítva.

Az összegyűjtött példaanyagban az ilyen földrajzi alakulatok írásmódja ekképp alakult:

SAJTÓBAN	STANDARD FORMA
<i>Ión tenger</i>	<i>Jón-tenger</i>
<i>Ión szigetek</i>	<i>Jón-szigetek</i>
<i>Sitina alagút</i>	<i>Sitina-alagút</i>
<i>San Bernardino hegység</i>	<i>San Bernardino-hegység</i>
<i>Óriáshegység</i>	<i>Óriás-hegység</i>
<i>dunaparti település</i>	<i>Duna-parti település</i>
<i>kárpát-medencei</i>	<i>Kárpát-medencei</i>
<i>Gömör–tornai Karszt</i>	<i>Gömör–Tornai-karszt</i>
<i>Dél-Kelet Ázsia</i>	<i>Délkelet-Ázsia</i>
<i>Szaúd Arabia</i>	<i>Szaúd-Arábia</i>
<i>Közel Kelet</i>	<i>Közel-Kelet</i>

3.2. A különírt elemekből álló földrajzi nevek

A mai és a történelmi államrészek nevében viszont a kis kezdőbetűs *me-
gye, járás, kerület, terület* stb. utótagot különírjuk az előtte álló nagy kezdő-
betűs névrészekről. Az ilyen nevek *-i* képzős származékában megtartjuk a
különírást, miközben a közsői tagokat kisbetűvel, az önállóan is tulajdon-
névi elemeket nagybetűvel kezdjük (AkH. 2000: 72).

SAJTÓBAN	STANDARD FORMA
<i>komáromi járás</i>	<i>Komáromi járás</i>
<i>dunaszerdahelyi járás</i>	<i>Dunaszerdahelyi járás</i>
<i>nagyszombati kerület</i>	<i>Nagyszombati kerület</i>
<i>Komárom–Esztergom Megye</i>	<i>Komárom-Esztergom megye</i>
<i>Nógrád Megyei</i>	<i>Nógrád megyei</i>

Vannak olyan földrajzi nevek, amelyekhez az érthetőség érdekében ma-
gyarázó jellegű meghatározást is fűzünk. Ekkor azonban ez a magyarázat
nem az eredeti földrajzi megnevezés része, ezért ezeket mindig különírjuk.
Ilyenkor azonban egy laikusnak nehéz eldöntenie, hogy vajon a helyiek szó-
kinestárában az adott földrajzi megjelölés magyarázó jellegű köznévi elem-
mel vagy anélkül használatos (AkH. 2000: 73):

SAJTÓBAN*Don-folyó**Fertő-tó**Szahara-sivatag***STANDARD FORMA***Don folyó**Fertő tó**Szahara sivatag*

Kisbetűvel kezdve különírjuk a névhez nem tartozó alkalmi jelzőket is:

SAJTÓBAN*(a) Szlovák-Magas-Tátra**(az) Olasz-Alpok***STANDARD FORMA***(a) szlovák Magas-Tátra**(az) olasz Alpok***4. Az ünnepek, az emléknapi nevek**

A szabályzat 145. pontja szerint kis kezdőbetűvel írjuk az ünnepeket, a nevezetes napokat, a rövidebb-hosszabb időszakokat, a történelmi eseményeket jelentő szavakat, szókapcsolatokat: *március tizenötödike, pedagógusnap* stb. A szlovákban az ünnepek és az emléknapi neve tulajdonnévnek számít, de minden esetben csupán az elnevezés első eleme nagy kezdőbetűs, pl.: *Sviatok vŕetkŕých svätŕých, Medzinárodnŕ deň detí* (1.3.3. szabálypont, 2. alpont). A szlovákiai magyar írásgyakorlatban számos példát találunk az esetlegesen érzelmi töltésből, megkülönböztetett tiszteletből vagy reklám-célból ún. presztízsnagybetűvel (Balázs 2001: 119), esetleg az angol hatására nagy kezdőbetűvel írt nevekre:

Anyák napja (vagy: *Anyák Napja*),*Valentín Nap* (vagy: *Valentin-nap*, ritkábban: *Bálint Nap* vagy *Bálint-nap*),*Pedagógusnap*,*Nemzetközi Gyermeknap* (vagy: *Gyermeknap*),*Nemzetközi nőnap* (vagy: *Nemzetközi Nőnap, Nőnap*),*a Szerelmesek Napja* (ti. a *Bálint-nap* vagy *Valentin-nap*),*az 1848–49-es Forradalom és Szabadságharc emléknapija*,*a Költészet Napja*,*a Honfoglalás ünnepe*.**5. A díjak, a kitüntetések nevei**

A kitüntetések, a díjak nevének írására először 1984-ben tért ki a helyesírási szabályzat. A 195. szabálypont szerint a *díj, az érem, az emlékérem* szót a tulajdonnévhez (leggyakrabban személynévhez) kötőjellel kapcsoljuk, s kis kezdőbetűvel írjuk: *Kossuth-díj, Bartók Béla-emlékérem*. A több különírt

közsóból álló kitüntetés- és díjnevekben az alkotó tagokat nagybetűvel kezdjük: *Állami Díj, Kiváló Pedagógus Emlékérem*. A kitüntetések és a díjak fokozatait, illetőleg típusait jelölő szavakat, kifejezéseket kisbetűvel írjuk: *a Szlovák Köztársasági Érdemrend ezüstkeresztje*.

A szlovák helyesírás szabályai szerint a kitüntetések, a díjak nevében szintén csak az első, illetve az önállóan is tulajdonnévi szóelem nagy kezdőbetűs, pl.: *Nobelova cena, Čestná plaketa SAV za zásluhy v spoločenských vedách*. A hazai sajtótermékekben a látszólag egyértelmű szabályozás ellenére is gyakoriak a standardtól eltérő példák:

Posonium Irodalmi és művészeti Díj,
Posonium Irodalmi díj,
Költészeti-Díj,
Műfordítói-Díj,
Fábry Díj,
Közgazdasági Nobel-díj,
Nobel békedíj,
Év Pedagógusa díj,
Janský emlékérem.

Összegezés

A helyesírási standardtól való eltérés szemléltetésére gyűjtött példák kivétel nélkül a szlovákiai magyar nyelvű sajtótermékekből származnak. Az okok megnevezésekor sok mindenre hivatkozhatunk: a szabályok hiányos ismeretére vagy félreértelmezésére, esetleg semmibe vételére is. A szlovák és a magyar akadémiai helyesírás egyes pontjainak összevető vizsgálata (amelynek részletes eredményei egy, a közelmúltban megjelent tanulmányban olvashatóak) azt bizonyítja, hogy a szlovákiai magyar írásgyakorlókat a tulajdonnevek vagy a tulajdonnévnek vélt elnevezések írásakor nem befolyásolja a szlovák helyesírás. A példaanyagot tanulmányozva azonban nem beszélhetünk minden esetben egyszeri vagy tudatlanságból fakadó helyesírási hibákról, hiszen a változások iránya sokszor egybeesik (l. az intézménynevek egyes típusainak írásmódját); ilyenkor a háttérben legtöbbször ott találjuk a megkülönböztetés, az egyedítés, a kiemelés igényét (vö. Zimányi 1996: 83).

Mindezek ellenére elképzelhetetlennek tartjuk, hogy a helyesírás az egyén és a közösség viszonyának tekintetében különfejlődjön. Az egyes nyelvközösségek a történelem folyamán általában eljutottak oda, hogy valamilyen módon tudatosítsák saját normarendszerüket. E tudatosításnak az alapformája a rögzítés, a kodifikáció. A kodifikáció egy nyelv valamely

nyelvváltozatának nyelvtani szabályokban, értelmező szótárakban, helyesírásokban történő rögzítése. A helyesírás tehát zárt minta egy szociokulturális alapú normarendszeren belül, technika, ugyanakkor több is annál: egy közösség nyelvi hagyománymondásának része.

S ha az újságírótól elvárjuk, hogy ismerje és alkalmazza a standard magyar helyesírást, a helyesírási szabályzattal szemben is lehetnek elvárásaink. Mégpedig: a következő kiadásban törekedjen a szabályok pontos, félreagyarázhatatlan megfogalmazására, és csökkentse az egyes szabálypontokban tapasztalható bizonytalanságokat (az *általában* és a hasonló jellegű töltelék-szók használatát), hogy a szabályozások belső összefüggései jól érzékelhetővé, egyértelművé váljanak mindannyiunk számára.

Hivatkozások:

- AkH. 1984. A magyar helyesírás szabályai. Tizenegyedik kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- AkH. 1994. A magyar helyesírás szabályai. Tizenegyedik (példaanyagában átdolgozott) kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- AkH. 2000. A magyar helyesírás szabályai. Tizenegyedik kiadás. Tizenkettedik (példaanyagában bővített) lenyomat. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Balázs Géza 2001. Magyar nyelvhelyességi lexikon. Corvina Kiadó, Budapest.
- Bozsik Gabriella 2002. Intézménynévadás az ezredfordulón. In: A. Jászó A. – Koltói Á. (szerk.): Éltető anyanyelvünk. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 86–89.
- Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. Magyar értelmező kéziszótár. Második, átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fábián Pál – Földi Ervin – Hönyi Ede 1998. A földrajzi nevek helyesírása. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hajdú Mihály 1994. Magyar tulajdonnevek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kiss Jenő 1994. Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. Helyesírás. Osiris Kiadó, Budapest.
- T. Nagy Gábor 1996. A helyesírás a nyelvi normák rendszerében. In: Bozsik G. – V. Raisz R. – Zimányi Á. (szerk.): Helyesírási kultúránk fejlesztéséért. Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, Eger, 17–22.
- Pravidlá slovenského pravopisu 2000. Tretie, upravené a doplnené vydanie. Bratislava: Veda
- J. Soltész Katalin 1979. A tulajdonnév funkciója és jelentése. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Zimányi Árpád 1996. Nagybetűsítések mai írásgyakorlatunkban. In: Bozsik G. – V. Raisz R. – Zimányi Á. (szerk.): Helyesírási kultúránk fejlesztéséért. Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, Eger, 68–84.

A példaanyag forrásainak jegyzéke:

Új Szó (napilap), 2002. márciusi számai, 2006. februári számai

Ösvény (a Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmányának módszertani és
információs lapja), 2001. júliusi és decemberi szám
Publikum (Dunaszerdahely kulturális magazinja), 2001. júniusi, szeptemberi szám,
2002. szeptemberi szám, 2006. márciusi szám
Szörös Kő (irodalmi és művészeti folyóirat), 2001. őszi és téli száma, 2002. januári
szám
Dunajskostredsko (hirdetési újság), 2002. februári, márciusi, áprilisi szám, 2006.
februári szám
Gratis (hirdetési újság), 2002. áprilisi, májusi szám

KALANDOZÁSOK A RÖVIDÍTÉSEK BIRODALMÁBAN

A gazdaságosságra, a nyelvi takarékosagra való törekvésünk céljából gyakran használunk rövidítéseket. Általában a sűrűn előforduló szavakat, szókapcsolatokat szoktuk írásban rövidíteni. A köznyelvet és a legkülönbé-
lébb szaknyelveket is jellemzi ez a – jórészt tudatos – nyelvi művelet. He-
lyesírási szempontból a **valódi rövidítések** és a **rövidítésként használt je-
lek és kódok** tartoznak ebbe a kategóriába. Ide soroljuk tehát a hagyomá-
nyos értelemben vett rövidítéseket is, de az írott beszélt nyelv (chatnyelv,
SMS-nyelv) sajátos képződményeit is. Nyelvi kreativitásunk talán ezen a
területen a legtermékenyebb, legtalálékonyabb. A rövidítések birodalma oly
nagy, hogy csak kalandozásokra van lehetőségünk.

Először a **homonímiát** és a **homonímia elvének** a gyakorlati alkalmazá-
sát nézzük meg a könyvtártudományból vett példák bemutatásával, majd a
pont és a **szóköz** rövidítésbeli funkcióit érintjük, végül pedig az internet-
nyelv legújabb rövidítései közé látogatunk el.

A különböző szakmák nagy súlyt fektetnek arra, hogy a keresőprogramok
minél rövidebb idő alatt válasszák ki a homonimák közül a megfelelőt. Né-
zük meg pl. a **könyvtártudomány** területét ebből a szempontból.

Az 1990-es években a magyar közkönyvtárak fokozatosan áttértek a ha-
gyományos feltárásról az integrált könyvtári rendszert alkalmazó számítógé-
pesre. Az elektronikus dokumentumokra vonatkozó szabályozás 2000-ben
készült el, közben maguk az információhordozók is folyamatosan változtak.
Bizonyos hazai integrált könyvtári rendszerek ehhez kénytelenek voltak
utólag alkalmazkodni.

A **formai szabályozás** elvi és gyakorlati feltételei megvoltak arra, hogy
zökkenőmentesen áttérjenek a hagyományos feltárásról a számítógépesre.

A **tartalmi oldal (tárgyszavas rendszerek)** megszerkesztésének egysé-
ges elvei azonban nem voltak kidolgozva magyar nyelvterületen, ezért a
könyvtárak általában házi szabályzatokat alkottak a tárgyszavas információ-
kereső nyelv bevezetésére és számítógépes alkalmazásaira. Az egységes
elvek nélkülözése, a természetes nyelvi elemek különböző elvű és gyakorla-
tú információkereső nyelvi alkalmazása láthatóan sokféleséget szült. Ezt a
heterogén jelleget bizonyos alapelvek megfogalmazásával és betartásával
lehet megszüntetni. Egyik ilyen fontos alapelv a **homonímia elve**, mely a

homonimák kezelésével megakadályozza az irrelevanciát a visszakeresésben, s általa jelentősen megnöveli a rendszer visszakeresési pontosságát.

Az információkereső nyelv kezelését alapvetően meghatározza az, hogy a nyelvi szinten heterogén és különböző mélységű dokumentumok és információk közvetítését miként sikerül összehangolni. A cél a legkönnyebb, a leggyorsabb és a legpontosabb tájékozódás segítése.

A helyzetet nehezíti, hogy a homonimák nemcsak a tárgyszavak nyelvi szintjén fordulhatnak elő – bár ezek a gyakoribb esetek –, hanem kombinálódhatnak a fogalmi és a jelentéstani esetek más előfordulásaival.

Az egyszerűbb esetekben a **homonimákat értelmező egységesíti**. Ennek a gyakorlati alkalmazása is eltérő lehet a különböző könyvtárakban, ami a katalógizálásban más-más megoldásokat jelez. A *daru* például értelmezővel [*daru (eszköz)*] és értelmező nélkül (*daru*) egyaránt előfordul, s mellettük az *emelőeszköz* és *emelőberendezések* is párhuzamosan. Az értelmező akkor fejezi ki pontosan az értelmezett szó jelentését, ha egyértelműen behatárolja azt a fogalmi kört, amelyhez a jelentés kapcsolódik. Esetünkben a *daru* értelmezőjét (*eszköz*) egy fogalmi szinttel magasabbról választották meg, ami azt eredményezte, hogy a jelentése általánosabb, határozatlanabb lett, mint ha specifikusabb értelmezőt választottak volna. Ilyen esetekben szoktak szinonimákat használni.

Bonyolultabbak az olyan homonim esetek, amikor tulajdonnévi és köznévi azonos alakok jelentései keveredhetnek Pl. a *Halotti Beszéd* (műcím) és a *halotti beszéd* (műfaj) egymástól eltérő jelentésű használata. A műfajként használt homonim tárgyszó esetén a nyelvhasználat igyekszik kiküszöbölni a homonímia jelenségét, amikor a szinonim értelemben használt *prédikáció*, *gyászbeszéd*, *szentbeszéd* alakokat párhuzamosan használja a különböző könyvtárakban (vö. Prókai 2005).

A fentiekből tehát az következik, hogy az azonos alakú tárgyszavakat értelmezővel kell ellátni a megfelelő jelentések elkülönítése végett. Ilyen értelmezők lehetnek a tudományágak nevei, fogalmai, a dolgok kategóriái, az értelmezős szerkezettel szemben a szókapcsolat (vö. Prókai 2005).

A **homonim rövidítések** esetében sokkal egyszerűbb a helyzet, hiszen a rövidítés elemének/elemeinek a feloldása, a teljes alakra való hivatkozás mindig egyértelművé teszi a jelöltet. Ha azonban a rövidítések írásképet vesszük szemügyre, már nehézségekbe ütközünk. A **rövidítések** túlnyomó többségükben csak az írott nyelvben léteznek, nem szóalkotási móddal keletkeznek, nem kapcsolódik hozzájuk új jelentés vagy jelentésárnyalat, tehát nem új lexémák. A mindennapi nyelvhasználatban és a szakmai nyelvváltozatokban egyaránt gyakoriak (vö. Laczkó–Mártonfi 2004: 359). A helyesírási szakirodalom a **ponttal, pontokkal jelölt** rövidítéseket **valódi rövidítéseknek**, a **pont nélkül írottakat** pedig **jelszerű rövidítéseknek** nevezi. Írás-

gyakorlatunk ezt a megkülönböztetést többnyire tükrözi is. A jelszerű rövidítéseket a nemzetközi szokások és a szabványok szerint írjuk. Így írjuk a pénzfajták rövidítéseit, az égtájak rövidített alakjait, a gépkocsik országjelzéseit, a mértékegységek rövidítéseit, valamint a fizikai mennyiségek jeleit és a vegyjeleket. A jelszerű rövidítésekkel a továbbiakban nem foglalkozunk.

A valódi rövidítésnek nincsenek kialakult szabályai. Nem mondhatjuk pl. azt, hogy csak kezdőbetűjével rövidíthetünk egy egyszerű szót, vagy csak az elemek kezdőbetűivel egy összetételt. Csupán az írásgyakorlatban érvényesülő tendenciákat állapíthatjuk meg. Ezeket a tendenciákat Laczkó Krisztina és Mártonfi Attila nagy részletességgel be is mutatja (vö. Laczkó–Mártonfi 2004: 359–377). Egyetlen alapelv létezik: a rövidítés legyen rövidebb az alapformánál, a feloldásánál.

A valódi rövidítések között is vannak általánosan elterjedtek (jórészt ezeket tartalmazza az akadémiai szabályzat 282. pontja), s vannak olyanok, amelyeket kizárólag a szaktudományok használnak. Azonos alakúak mindkét kategóriában szép számmal fordulnak elő, sőt ugyanaz a forma más takar általános, köznapi használatban, s más egy adott szaknyelvben. Pl. **áll.** köznyelvben: 'állami', 'állam', 'állandó'; szaknyelvben és köznyelvben: 'állat', 'állati'; szaknyelvben: 'állattan', 'állattani'; **b.** köznyelvben: 'becses', 'bíró', 'boldog'; szaknyelvben: *tört* 'bolsevik'; **ts.** szaknyelvekben: *nyelv* 'tárgyas', *oktatás* 'tanársegéd', 'tanársegédi', *egyéb szakma* 'tonnasúly'.

Vajon a rövidítések esetében mennyire vehetjük szigorúan az azonosalakúságot? Ezt a kérdést a mai írásbeli nyelvhasználati tarkaság teszi föl. Gyurgyák János a több mint 25 ezer rövidítést, betűszót és jelet – hozzávetőleg 40 ezer jelentéssel – tartalmazó **Rövidítésszótára** (a továbbiakban RSz.) előszavában megjegyzi, hogy „...ha olvasom valamelyik lapban a szótáramban szereplő formától eltérő helyesírású alakot talál (pl. *lg.*, *lg.*, *L.G.*, *L. G.*, *LG* stb.) [*ang* low grade 'gyenge minőség' – kiegészítés tőlem Cs. N. L.], attól még az ugyanannak a kifejezésnek a rövidítése. Minden ilyen formának a felvétele azonban áttekinthetlenné tette volna a szótárat” (Gyurgyák 2005: 11). Ebből a megállapításból pedig az következhet, hogy ezek az alakváltozatok egymásnak szorosan vett **írásbeli szinonimái**. Ha azonban a rövidítések feloldásai, – végső soron – a denotátumok eltérnek egymástól, akkor **írásbeli homonimái** egymásnak. Az előbb idézett rövidítési alakváltozatok közül az *LG* a pszichológia szaknyelvében 'laterális geniculatum' jelentésű, a német jogi nyelvben pedig Landgericht 'tartományi törvényszék'. A szótár szerkesztője számára a legnagyobb nehézséget a rövidítések helyesírása, „s főként a különböző nyelvű rövidítések helyesírásának összehangolása okozta. Az angol nyelvben [...] egyre inkább terjed – függetlenül attól, hogy rövidítésről vagy pedig mozaikszóról van-e szó – a pont nélküli

nagybetűs rövidítésalak és a feloldások első betűinek nagybetűs formája (mintha cím lenne). Ezt a valóban egyszerű formát kezdik más nyelvek, így a magyar is átvenni (pl. *ARR* Arrival 'megérkezés'). Különösen az internetes rövidítés-adattárak járnak elől ennek a – szerintem helytelen – formának az elterjesztésében” (Gyurgyák 2005: 10). A magyar nyelvhasználók szempontjából valóban nem pártolandó a nagybetűsítés és a pont elhagyása, mert félrevezető lehet, s az egyes alakulatok kiejtésében sem igazít el. A helyesírási szabályzatnak **A rövidítések és a mozaikszók** c. fejezetében a bevezető szabálypont nem hiába különíti el a két kategóriát egymástól: a **rövidített forma leginkább csak írásban él, a beszédben teljes alakjukban mondjuk ki őket, a mozaikszókat pedig írásformájuk alapján ejtjük ki** (276. pont). A **rövidítések végén lévő pontnak** a használatában, valamint a **rövidítés betűi közötti szóköz** meglétének vagy hiányának a kérdésében ugyancsak zűrzavar mutatkozik. Az Osiris Helyesírás az akadémiai szabályzat alapján egyértelműen megfogalmazza a szókapcsolatok rövidítési lehetőségeit, amikor azt mondja, hogy „A szókapcsolatok tipikus rövidítési módja az, hogy a rövidítés annyi ponttal és szóközzel elkülönített tagot tartalmaz, ahány különírt szóból áll a teljes szerkezet” (Laczkó–Mártonfi 2004: 366). Pl.: *á. é.* (átvitt értelemben), *folyt. köv.* (folytatása következik), *t. v.* (tölteni való) [A vásárlók már igen régóta nem *tölteni való paprikát* kérnek, hanem *t. v. paprikát*, mert így gyorsabb.], *K. m. f.* (Kelt, mint fent).

A pont a rövidítésekben

A szókapcsolatok, sőt a mondat formájú frazémák rövidítései közül jó néhány a beszélt nyelvben megelevenedett, vagyis már előfordul a betűszókra jellemző betűző kiejtés is, a helyesírásunk azonban a hagyományt követi az írásukban. Talán legklasszikusabb példa a *Boldog új évet kíván* rövidítése: *B. ú. é. k.* Ehhez hasonló a *speciális kollégium spec. koll.* rövidítése. Ma szinte alig hallani az új évi jókívánságot kifejező mondatot, annál gyakrabban a betűszós formát. Ennek megfelelően nyugodtan írhatnánk egybe is, legfeljebb felkiáltójellel zárnánk le mint óhajtást, kívánságot, így: *Búék* vagy *Búék!* Ide sorolhatók azok a rövidítések is, amelyek ugyan eredetileg csupán írásban jelentek meg, de több évtizede hasonlóvá váltak a betűszókhoz. Gondoljunk a *bt.* (betéti társaság), *kft.* (korlátolt felelősségű társaság), *kht.* (közhasznú társaság), *kmk.* (közveszélyes munkakerülő) és hasonló alakulatok sorsára. A kiejtésük azt mutatja, hogy nyelvtanilag új kategóriába kerültek, ugyanabba, amelybe korábban a *gmk* (gazdasági munkaközösség), *ktsz* (kisipari termelőszövetkezet) *ümk* (ügyvédi munkaközösség), *tsz* (termelőszövetkezet), *tv* (televízió; sőt elfogadott írásformája a *tévé* is). Ezek a rövidítések betűszókká váltak. Az tény, hogy a jelenleg is érvényes helyesírási

szabályzat kiadásának idején, 1984-ben még aligha lehetett gondolni gyökeres politikai és gazdasági változásra, melynek következtében sorra alakultak a különféle gazdasági és egyéb társulások. Ez az oka annak, hogy a *betéti társaság* és társai rövidített formáiban a pont hagyományosan megőrződött. Vajon nem lenne ajánlatos a nyelvhasználók érdekében az ilyen típusú kivételeket megszüntetni, tehát a pontot eltörölni? Annál is inkább megfontolandó a pont elhagyása a fenti esetekben, s a hozzájuk hasonlóknak, mert nem egyszer szinte lehetetlen eldönteni, hogy rövidítéssel vagy betűszóval állunk-e szemben. Ezt igazolja két megbízható Osiris-kiadványban (Helyesírás, Rövidítésszótár) található azonos rövidítések eltérő írásképe is. A rövidítés **ponttal zárul** az Osiris Helyesírásban, **pont nélkül** a RSz.-ban: *üti.* – *üti* (ügyeletes tiszt), *üpk.* – *üpk* (ügyeletes parancsnok, ügyeletes parancsnoki), de a politikai gazdaságtan – felsőoktatási tantárgy neveként használva *polgaz* – a Helyesírásban (368. l.) – szóösszevonásnak minősítve – pont nélkül áll, a RSz.-ban pedig ponttal lezárva. Mindkét forrásban viszont ponttal lezárt formájú a *pg.*, tehát nem betűszóként írva, pedig úgy használtuk mindig. A képet még tovább árnyalja az a rövidítéstípus, mely feliratként is szerepelhet (s vajon mi nem állhat feliratként?).

A *k. n.* többek között azt is jelentheti, hogy 'kalauz nélkül'. Feliratként azonban a *KN* nagy kezdőbetűkkel, pont nélkül is állhat. Ha az eddig elmondottakhoz hozzátesszük azt is, hogy mind a magyar, mind az idegen nyelvű szótárak, lexikonok a nagy tömegben előforduló rövidítések mellől – főként terjedelmi okokból – teljesen jogosan elhagyják a pontot, akkor a nyelvtudományban alig vagy egyáltalán nem járatos közember hogyan igazodik el ebben a kérdésben. Hogyan tudja megállapítani, hogy **betűszóval** vagy **valódi rövidítéssel**, esetleg **jelszerű rövidítéssel** van-e dolga?

A **jelszerű rövidítéseket** általában nem zárja pont. Ilyenek az égtájak (*É* 'észak', *DNy* 'délnyugat'), országnevek (*H*, *HUN*, *HU* 'Magyarország'; *I*, *IT*, *ITA* 'Olaszország'), a pénznemek rövidítései (*HUF* 'magyar forint', *EUR* 'euró'), a mértékegységek jelei (*ml* 'milliliter', *ha* 'hektár'), a vegyjelek (*Au* 'arany', *Pb* 'ólom') és a csillagképek latin nyelvű rövidítései (*Ari* 'Aries' – 'Kos'). Az égtájak esetében a pont melléknévképzői funkciót lát el, s nem a rövidítés része. Pl. *ÉK* 'északkelet' *ék.* 'északkeleti'. A melléknévi formát gyakran a nagybetűs formához kötőjellel kapcsolt *-i* képzővel is írják: *ÉK-i*. Ez azonban nem ajánlatos változat, mert az előbbi egyszerűbb (vö. Laczkó – Mártonfi, 2004: 248).

Szóköz a rövidítésekben

A szókapcsolatok tipikus rövidítési formája az, hogy a kapcsolat rövidített tagjai között is szóköz van, tehát általában tükröződik a teljes alak. Erre

az írásszokásra korábban már láttunk példákat. Ennek az elvnek látszólag ellentmond az alábbi megengedő megjegyzés: „A szókapcsolatok rövidített alakjaival kapcsolatban nem ritka az a jelenség, hogy a rövidítés teljes alakban különírt elemei között a rövidített formában sem szóköz, sem pont nincs. Az írásbeli rövidítések egyik motivációja az egyszerűsége, takarékosagra törekvés, így természetes folyamat, hogy a rövidített alak nem követi a teljes alak nyelvi szerkezetét. A szóköz és az elől álló rövidített szó pontjának elhagyása, ha a felismerhetőséget nem gátolja, a helyesírás szempontjából elfogadott eljárás” (uo. 368). Az idézetet követő példák mindegyike valamelyik szaknyelvből (a közigazgatás nyelve: *mjv.* 'megyei jogú város'; jogi nyelv: *Ptk.* 'polgári törvénykönyv'; a térképészet nyelve: *tszf.* 'tengerszint feletti'; stb.) származik. Ugyanez a takarékosági törekvés indokolja a *ktk.* tört 'közös tanácsú község', a *kgfb* (a RSz.-ben így, pont nélkül!) 'kötelező gépjármű-felelősségbiztosítás', a *katf.* jog 'katonai fellebbviteli', *m vb* (a RSz.-ben így, pont nélkül) 'munkavédelmi bizottság' stb. rövidítések írásmódját is. Ugyanakkor miért nem érvényesül ez a tendencia a RSz. következő rövidítéseinek írásában: *k. ho.* 'könnyű hadosztály', *o. v.* 'országos verseny' (az 'osztályvezető' jelentésű *ov.* azért nem zavaró, mert a kontextusból egyértelművé válik az értelme), *ö. m.* 'összes művei' (van *ÖM* változata is, tehát pont nélkül 'összes művei', 'összes munkája' jelentésben. Ez talán kiadvány, könyv címe lehet?)

Nemcsak szókapcsolatokat, hanem az összetételek egy csoportját is szokás úgy rövidíteni, mintha kapcsolat lenne. Ilyen pl. az 'osztályvezető' *oszt. vez.* és a 'szolgálatvezető' *szolg. vez.* típusú rövidítése. Mindegyiknek ismeretes *ov.* és *szv.* formája is. A fentiekből az válik világossá, hogy a szóközők alkalmazása inkább a köznyelvi rövidítésekben jellemző. Mint láttuk, a hivatali és a szaknyelvekben rendre elmaradnak a szóközők. Ha megfigyeljük pl. az önkormányzatok ügyfélszolgálatain vagy az ügyvédi irodákban dolgozók szakmai beszélgetéseit, gyakran hallhatunk olyan rövidítéseket, melyeket csak a „beavatottak” értenek. Ezek a beszélt nyelvi formák aztán hamarosan bekerülnek az írott nyelvbe is, s gyorsan elterjednek, divatossá válik használatuk.

Ha a pont és a szóköz ennyire színezi a rövidítések írását, akkor elképzelhetjük, hogy a nemzetközi hatásra lassan általánossá váló nagybetűsítési járvány mennyi zavart okozhat ezen a téren. Mind nehezebb lesz egymástól elkülöníteni a rövidítéseket, a betűszókat és a mozaikszókat. Ez végső soron az olvasó dolgát nehezíti meg.

A rövidítések nemhogy gyorsítanak, inkább lassítják, végső esetben akadályozhatják is a kommunikációt. Az álláshirdetésekre beadott pályázatokban gyakorta találkozunk a humánpolitikai munkatársak életrajzokkal. Az életrajzok szerzői sokszor úgy érzik, hogy különböző titokzatos rövidítéseket

használva bennfentesebbeknek, beavatottabbaknak tűnnek. Valójában vannak széles körben elfogadott rövidítések, s vannak olyanok, amelyeket csak egy szűkebb réteg, a szakmához tartozók ismernek, hisz ők használják nap mint nap. Aztán vannak angol szakmai, beosztást jelző vagy a végzettségre utaló rövidítések is, amelyek többsége ugyancsak ismeretlen szélesebb körökben. Ezért a rövidítésekkel óvatosan kell bánni. Az önéletrajz helyett nem célszerű a latin *curriculum vitae* rövidítését, *CV*-t írni, bár ez eléggé ismert rövidítés. Az önéletrajzokat feldolgozó *HR*-esek (az angol *human resource* 'emberi erőforrás' szókapcsolatból alakult, eléggé nehezen pótolható rövidítés) sem biztos, hogy ismerik. Aki úgy határozza meg magát, hogy *BI-specialist CMC*, nem sok jóra számíthat, mert nem fognak utánabogarászni, hogy mit is akart közölni. Az önéletrajzban nem várják el a névjegy tömörségét, s nyugodtan írhatta volna, hogy *üzleti intelligencia-szakértő, bejegyzett menedzsment-tanácsadó*. Ha feltétlenül szükséges a használata, akkor a rövidítést a lehetőleg magyarul kiírt teljes kifejezés után zárójelbe téve kell közölni. Pl. *ügyfélkapcsolati menedzsment (CRM) = tanácsadó*.

Ha az internetes és az SMS-ben küldött üzeneteket megnézzük, azt tapasztaljuk, hogy radikális egyszerűsödés indult meg az írásformákban. A chatszövegekben, az SMS-ekben hagyományos formájú szót már alig-alig találunk. Az utóbbi évtizedben rohamosan terjedő internetezés, különösen a chatelés szinte teljesen általánossá tette a rövidítések alkalmazását. Az írott beszélt nyelv új normákat kezd kialakítani ezen a területen is. Mint tudjuk, az SMS-eket tömören kell megfogalmazni, mert csak néhány karakter fér el. Két lehetőségünk van: vagy kevesebbet írunk, vagy leleményesen fogalmazunk. Nem csoda, hogy egyre többen választják az utóbbit, és rövidítéseket használnak ugyanúgy, mintha chatelnének. Tehát a rövidebb formák alkalmazását elsősorban a gazdaságosság kényszerítette ki: egységnyi idő alatt, illetve egy erősen korlátozott helyen minél több információ megjelenhessen.

Milyen főbb rövidítéstípusokkal találkozunk napjainkban az interneten?

Az interneten található rövidítéslisták között tallózva két listát mutatok be. Az egyik egy könyvtári kereső a **FFRISS (Fogyatékos Fiatalkorúak Re/Integrációját Segítő Szolgálat)** honlapján, melyen különböző hivatkozásokat találunk, majd továbbgördítve a dokumentumot, a magyarázatukat is közlik. A hivatkozások mind kivétel nélkül rövidítések. Legszembetűnőbb sajátosságuk az, hogy mindegyiket **csupa kisbetűvel, pont nélkül** írták, sőt több esetben **kötőjelet** is használtak a rövidítés elemei között. Nézzünk néhány példát a <http://www.motivacio.hu/ffriss/irodalom/rovidites.htm> címről.

Kötőjelek:

- **mozaikszó és tulajdonnév, ill. közszó összekapcsolásával keletkeztek:**

fszek-dagály: FSzEK Dagály utcai könyvtára (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Dagály utcai könyvtára)

fszek-médiatár: FSzEK Központi Könyvtár médiatára (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központi Könyvtár médiatára)

fszek-patak: FSzEK kőbányai könyvtára (fszek-patak – Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kőbányai könyvtára [Patak Művelődési Központ])

- **két köznév rövidített formájának összekapcsolásával alakultak:**

szöv-tank: MVGYOSZ hangos középiskolai tankönyvtára (szöv-tank – Magyar Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetsége [MVGYOSZ] hangos középiskolai tankönyvtára)

Tulajdonnév rövidítése

kat: Katona József Megyei Könyvtár, Kecskemét

koz: Kormos Zita gyűjteménye

livi: Kovács Livia gyűjteménye

Mozaikszó

ffriss: Fogyatékos Fiatalok Re/Integrációját Segítő Szolgálat

mek: Magyar Elektronikus Könyvtár

vea: Vakok Elektronikus Archívuma

A másik lista SMS-rövidítéseket tartalmaz. A Telefonguru elhatározta, hogy angol mintára összegyűjti a levelekben használt rövidítéseket. Elég tekintélyes mennyiség gyűlt össze a honlap szerkesztőinek a felhívására a következő címen:

http://www.telefonguru.hu/sms/sms_roviditesek.asp

A forrásban majd' 170 adatot találunk. Egymás mellett közlik a rövidítést és a feloldását. Vannak közöttük első ránézésre megfejthetők, de szép számmal akadnak olyanok is, amelyek fejtörést okoznak az avatatlan elmének. A hagyományos rövidítésekkel összehasonlítva a legszembetűnőbb különbség az, hogy nemcsak betűkből állnak, hanem matematikai és egyéb

jelek kombinációjából keletkeznek. A következő főbb típusokat különíthetjük el.

Írásjel vagy matematikai jel és toldalék vagy szórész kombinációja:

<i>.ban:</i>	pontban
<i>.osan:</i>	pontosan
<i>+y:</i>	megy
<i>+elékel:</i>	megelékel
<i>+oldás:</i>	megoldás
<i>+6ó:</i>	megható
<i>-zol:</i>	hiányzol
<i> -os:</i>	párhuzamos
<i>/c:</i>	perc
<i>^Let:</i>	felelet
<i>e/:</i>	eper

Szám és szó vagy szórész kombinációja:

<i>1általán:</i>	egyáltalán
<i>1edül:</i>	egyedül
<i>1előre (1Lőre):</i>	egyelőre
<i>1éb:</i>	egyéb
<i>1idős:</i>	egyidős
<i>1ik:</i>	egyik
<i>4zet:</i>	négyzet
<i>5let:</i>	ötlet
<i>6ártalan:</i>	határtalan
<i>7en:</i>	héten
<i>7vége:</i>	hétvége
<i>c6:</i>	chat
<i>mind1:</i>	mindegy
<i>k1:</i>	kegy
<i>2ség:</i>	kétség
<i>kap6tsz:</i>	kaphatsz
<i>ír6tsz:</i>	írhatsz

Egy szám, a betű neve és egy szórész vagy toldalék (a nagybetű a betű nevét jelenti):

<i>1Nes:</i>	egyenes
<i>1Nlő:</i>	egyenlő
<i>1Sít:</i>	egyesít

<i>ISület:</i>	egyesület
<i>LmI:</i>	elme gy

A betű kimondott neve és egy szórész kombinációja (a nagybetű a betű nevét jelenti):

<i>alQ:</i>	alku
<i>Bke:</i>	béke
<i>Bna:</i>	béna
<i>Brel:</i>	bérel
<i>Cg:</i>	cég
<i>foQ:</i>	fokú
<i>Gp:</i>	gép
<i>Hló:</i>	háló
<i>hnap:</i>	holnap
<i>Htha:</i>	hátha
<i>Htra:</i>	hátra
<i>Htul:</i>	hátul
<i>Hzas:</i>	házas
<i>Hzi:</i>	házi
<i>csaQgy:</i>	csakúgy
<i>Mber:</i>	ember
<i>MbR:</i>	ember
<i>MiQlás:</i>	Mikulás
<i>Mlék:</i>	emlék
<i>NRgia:</i>	energia
<i>Pkség:</i>	pékség
<i>Qdarc:</i>	kudarc
<i>QK:</i>	kuka
<i>Qkac:</i>	kukac
<i>Qlcs:</i>	kulcs
<i>Qra:</i>	kúra
<i>Qt:</i>	kút
<i>Qtat:</i>	kutat
<i>Qtya:</i>	kutya
<i>RösN:</i>	erősen

A betűk kimondott neve:

<i>KV:</i>	káv é
<i>LM:</i>	elem
<i>I:</i>	nagyi

A fenti változatokat áttekintve megállapíthatjuk, hogy igen találékony, sokszor szellemes megoldások is előfordulnak, melyek keletkezésében a homonímia jelentős szerepet játszott. Mindezen alakulatok helyesírásáról az akadémiai szabályzat nem szól, nem is szólhat, hiszen szerkesztése idején, az 1980-as évek elején az internet és a mobiltelefon még Európa más területein sem volt általános.

Az írásgyakorlatban is nagy rendező elv az analógia. Az új formák minták lesznek, sőt már ma is minták a következő nemzedékek előtt. Hogy mennyire helyesek vagy nem helyesek ezek a formák, lehet rajtuk vitatkozni. Úgy gondolom, hogy amelyek könnyen fölfoghatók, szellemesek, s főként az olvasót nem vezetik félre, elfogadhatók. A nyelvi tervezési feladatok között azonban mindenképpen gondolnunk kell az ilyen alakulatokra is, s egyre sürgetőbb egy olyan új helyesírási szabályzat elkészítése, amely ezekre a jelenségekre is kitér.

Felhasznált irodalom

Gyurgyák János 2005. Rövidítésszótár. Osiris Kiadó, Budapest.

Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. Helyesírás. Osiris Kiadó, Budapest.

Prókai Margit 2005. Fogalmi választás és nyelvi vonzás a tárgyszavas információkereső nyelvi modellekben*. Tudományos és Műszaki Tájékoztatás c. folyóirat 52. évfolyam (2005) 5. szám

http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=3971&issue_id=462

http://www.telefonguru.hu/sms/sms_roviditesek.asp

<http://www.motivacio.hu/ffriss/irodalom/rovidites.htm>

SIMONYI ÉS HELYESÍRÁSUNK*

1. Egy évtizede évenként szervezi az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszéke – Antalné Szabó Ágnes lelkes irányításával és közreműködésével – a Simonyi Zsigmond helyesírási verseny Kárpát-medencei döntőit 10–14 éves diákok számára. Tíz év már jelentős idő az ilyen, sok nehézséggel, fáradtsággal járó munkában. Magam azzal szeretném ünnepélyesebbé tenni ezt a jubileumot, hogy megfelelő indokolással rámutatok: milyen jól választottak a szervezők, amikor Simonyi Zsigmond nevével kötötték össze a helyesírási versenyt. De vajon hogy jelölhetnénk meg azt a lényeges közös vonást, amely Simonyi Zsigmond munkásságát – benne mindazt, amit a magyar helyesírás érdekében tett – és helyesírásunkat egyaránt jellemezte? Én ezt a vonást a *realitás* szóban jelölném meg, abban, hogy – bár nyilván más-más módon – mind Simonyi Zsigmond páratlanul kiterjedt munkássága, mind helyesírásunk teljes történetében mindig a realitás talaján állt. Lássuk mindkettőt egy kissé részletesebben.

2. Induljunk ki abból, hogy a magyar nyelvtudomány-történet a XIX. század utolsó évtizedeit és a XX. század elejét az első világháború kitöréséig a nagy alkotók és nagy alkotások korának nevezi. Nos, ennek a kornak egyik legkimagaslóbb alakja éppen Simonyi Zsigmond. A legnagyobb érdeme, összefoglalva, minden bizonnyal az volt, hogy a Budenz József által létrehozott hazai finnugor nyelvtudomány mellett – mintegy a szükségletet reálisan felismerve – megalapozta az immár az anyanyelvünket vizsgáló és középpontba állító magyar nyelvészetet. Külföldi, mindenekelőtt lipcsei tanulmányai során megismerkedett az akkori újgrammatikus iskolának a hangfejlődésre, a nyelvi változásokra vonatkozó és egyéb tanaival. Ezeket aztán közvetítette itthon újabb és újabb tanulmányaival. Ugyanakkor túl is lépett az újgrammatikus iskola tanításain, tudniillik igazi kutatóterülete a mondattan lett, és elsőként foglalkozott jelentéstani kérdésekkel is. A magyar nyelvtudományt – elsősorban a történeti jellegűt, de jobbra a leírót is – megalapozó legfontosabb összefoglaló munkái a következők: A magyar kötőszók (1881–1883), A magyar határozók (1888–1895), Tüzetes magyar nyelvtan történeti alapon (1895, Balassa Józseffel együtt), A jelzők mondattana (1913). Két kisebb, de annál jelentősebb szemantikai tanulmánya: A jelentéstan alapvo-

* Elhangzott a Simonyi Zsigmond helyesírási verseny Kárpát-medencei döntőjén, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 2007. május 26-án.

nalai (1881) és Jelentéstani szempontok (1916). Károly Sándor ezekkel kapcsolatban többek között azt állapította meg, hogy a külföldi szakirodalom alapos ismerete jellemzi őket; hogy Simonyi felfogása mondatcentrikus volt, és hogy munkássága általában az elmélet és a gyakorlat egységének jegyében folyt. (Szathmári István (szerk.) 1970. Tanulmányok a magyar és finn-ugor nyelvtudomány történetéből. 1850–1920. Tankönyvkiadó, Bp. 67–76.)

Simonyi rendkívül sokoldalú volt, a nyelvészetnek úgyszólván minden diszciplináját művelte. Reális szemléletét még közelebbről mutatja, hogy ő rendszerezte elsőként – az alkalmazott nyelvtudományon belül – a magyar nyelv művelés, nyelvhelyesség elvi és gyakorlati kérdéseit (Antibarbarus 1879, Helyes magyarság 1903), továbbá kiváló középiskolai nyelvkönyveket, nyelvtanokat írt, valamint szintén elsőként és a legmagasabb népszerűsítő szinten adott „teljes” képet nyelvünk múltjáról és jelenéről, magyar, valamint német nyelven (A magyar nyelv 1889 és 1905, majd Die ungarische Sprache 1907). Ez utóbbiról jegyzi meg 1919-ben Gombocz Zoltán, hogy „a módszertani kérdésekkel foglalkozó külföldi tudósok – példa rá a Hermann Paul-féle Prinzipien der Sprachgeschichte legújabb kiadása – haszonnal forgatták” (MNY. 23 [1919]: 156).

3. A mi mostani szempontunkból különösen lényeges, hogy helyesírási rendszerünket a maga korában szintén Simonyi vizsgálta felül, és vitte előbbre (Iskolai helyesírás 1903). A kérdés: hogyan? Több helyesírási jelenség módosítása – mondhatnánk: korszerűsítése – már a XIX. század közepétől, és ahogy közeledünk a századvég felé egyre inkább, szinte a levegőben volt. Ennek nyelvészek, folyóiratok, napilapok, az Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága különböző módon hangot is adtak. Ilyen előzmények után terjesztette elő Simonyi mint a Helyesírási Bizottság előadója módosító tervezetét. Ebben a legfontosabb javaslatok a következők voltak: a *c* helyett a *c* jelölés bevezetése; a kettőzött kétjegyű mássalhangzónak *tő* és *toldalék* határán is egyszerűbb, ún. csonkított írása (tehát *viszszük* helyett *visszük*, *öccse* helyett *öccse*). Továbbá a magyarosan írható meghonosodott idegen szavak körét kívánta bővíteni (azaz pl. így írni: *gimnázium*, *pedagógia*, *telefon*), illetve a meghonosodóban lévőket is magyarosan írni (pl. *analízis*, *konstatál*, *miniatűr*). Aztán a különírt *a ki*, *a mely*, *a mi*, *a hol* stb. helyett egybeírt formát javasolt. Ezután élénk, sokszor elvadult vita kerekedett az egyes javaslatokról, majd valamennyinek az elvetése következett. Simonyi keserű szavakkal állapította meg: „Az Akadémia összes ülésében az öreg urak (mert ott csak a rendes és tiszteleti tagok szavaznak) elvetették négy javaslatom közül az utolsót is, a *c*-re vonatkozót.” Érdemes megjegyezni, hogy a legelfogultabb „öregúr” Gyulai Pál volt. Egyenesen azt tartotta, hogy nem jó hazafi, aki ilyen helyesírási újításra képes. (Csak zárójelben utalok arra, hogy effélére még a franciáknál is van példa. Tudniillik az 1789-es

forradalom idején, amely nagyon sok mindent gyökeresen megváltoztatott, és szemérmes sem volt, a néma *e* [*e caduque*] eltörlését nem fogadták el, jóllehet már nem ejtették, mondván: „*e caduque est propriété nationale*”).

Simonyi és tábora azonban bátran kiállt igaza mellett. A Budapesti Népközelők Egyesülete már 1899-ben Wlasics Gyula kultuszminiszterhez fordult, hogy teremtsen rendet a helyesírásban az oktatás számára. A miniszter éppen Simonyit bízta meg egy rövid és könnyen érthető iskolai szabályzat összeállításával. A tervezetet az Országos Köznevelési Tanács is megvitatta, és az iskolák számára alkalmasnak ítélte. Wlasics miniszter aztán 1903-ban az oktatásban kötelezővé is tette ezt az úgynevezett iskolai helyesírást. Az ellentábor persze nem nyugodott. 1905-ben például Gyulai Pál javaslatára az Akadémia megvonta a Magyar Nyelvortól az anyagi támogatást. Mindamellett végül is kénytelen volt elfogadni az iskolai helyesírás egyszerűsítéseit, igaz, hogy csak három évvel Simonyi halála után, 1922-ben. (Részletesebben I. Tompa József 1975. Simonyi Zsigmond. A múlt magyar tudósai. Akadémiai Kiadó, Bp. 171–182. A tanulmányt magam is felhasználtam.)

4. A következőkben arra kívánok kitérni, hogy helyesírásunk a kialakulásában, alakulásában csakugyan a realitás talaján állt-e.

Mindenekelőtt kiemelem helyesírásunk rendszerjellegét, logikus voltát, s egyben azt, hogy kezdettől fogva szervesen fejlődött, és így fejlődik ma is. Egy kissé visszatekintve megállapíthatjuk, hogy a Szent István korától formálódó magyar helyesírás előtt három nagy kérdés állt. Első volt a teljes hangjelölés, illetve az úgynevezett fonematikus jelleg megvalósítása. Ez utóbbi azt jelenti, hogy egy fonémát (vagyis az illető nyelvben jelentésmegkülönböztető szerepű hangot) mindig ugyanaz a betű jelöl, és hogy egy bizonyos betű mindig ugyanazt a beszédhangot takarja. Mindez természetesen fokozatosan, több évszázadon át ment végbe. Kezdetben problematikus magyar hangok voltak e tekintetben a következők, mivel vagy hiányoztak a latinból (ugyanis a latin betűk írását vettük át), vagy lényegesen másként ejtették őket, vagy pedig a latinban többféle jelük volt:

sz – z	ty , gy , ny , ly
s – zs	ö és ü , továbbá a hosszú magánhangzók
c – dz	v és u , illetve i és j
cs – dzs	

Egy példa a fonematikus jelleg fokozatos megvalósítására. A |c| hangnak először (a XII. század első felében) öt jele volt, majd három, aztán kettő lett, és ez utóbbi (a *cz* és a *c*) megmaradt 1903-ig, illetve – amint már szóltam

róla – az akadémiai helyesírás csak 1922-ben fogadta el a Simonyi Zsigmond javasolta – és ma is használatos – *c* változatot.

Helyesírásunk másik nagy kérdése volt a szóelemek találkozásánál (tehát toldalékolt szóban, összetételben, egy szólamként ejtett kifejezésben) a beszéd során bekövetkező hangtani változások jelölése. Ez általában úgy oldódott meg, hogy éppen az értelemtükrözés érvényesítése érdekében helyesírásunk nem veszi figyelembe az alkalmilag létrejött hangtani változásokat. Egyetlen példa a teljes hasonulásra: *köz + ség*: a kiejtésben [kösség] lesz, tudniillik az [s] teljesen magához hasonítja a [z]-t. Ezt a módosulást azonban a helyesírás nem jelöli.

Helyesírásunk harmadik problémakörének egyáltalán a felvetése és megoldásának az elindítása már átvezet a XIX. századba, pontosabban az Akadémia által 1832-ben kiadott első szabályzathoz. Ez ugyanis immár tárgyalja a kétjegyű hosszú mássalhangzók írásmódját, valamint a hiányjelnek (pl. *a' ház*), a nagybetűnek és az írásjelek közül a pontnak, a vesszőnek és a kötőjelnek a leggyakoribb használatát. Ezeket jelöljük az egyéb kategóriával. Természetesen a későbbiek során ez bővült a legnagyobb mértékben, a következőkkel: a különírás és az egybeírás, a kis és a nagy kezdőbetűk, a tulajdonnevek írása, az idegen szavak írása, az elválasztás, az írásjelek, a rövidítések és a mozaikszók írása. (Részletesebben I. Szathmári István: Fábíán-empl. 257–259.)

Másodszor említem, hogy a mi helyesírásunk betűíró, latin betűs, hangjelölő és értelemtükröző jellegű.

A betűíró jelleg arra utal, hogy a magyar helyesírás legkisebb egységei nem szót vagy szótagot, hanem hangokat jelölő jelek, betűk. A latin betűs jelleg meg azt jelenti, hogy a magyar betűsor a latin betűkészletből alakult ki. Ebből a betűkészletből valók a franciából, az olaszból vagy a csehből hozzánk átkerült hangjelölések is. A hangjelölő jelleg továbbá arra vonatkozik, hogy a magyar betűk legtöbbször valóban kiejtett hangokat takarnak, azaz a leírt forma nemigen tér el a kiejtéstől, szemben például a franciával (*août* [u] 'augusztus', *beaucoup* [boku] 'sok') vagy az angollal (*peace* [pi:s] 'béke', *school* [sku:l] 'iskola').

Helyesírásunknak igen fontos jellemvonása, hogy értelemtükröző, hogy sok mindent jelez nyelvünk rendszeréből. Ennek következtében – mint Deme László megállapította – „...elsajátítása sem mechanikus beidegzést igényel elsősorban, hanem átlátást, megértést.” (A magyar helyesírás rendszere. NytudÉrt. 54. sz. 4.)

Ez a jelleg először is abban nyilvánul meg, hogy a szóalakokban rendszert feltüntetjük az egyes szóelemeket, függetlenül a kiejtésükben alkalmilag végbement változásoktól, pl. a *lát* ige többes szám első személyű alakját *lát + juk*-nak írjuk, pedig [láttjuk]-nak ejtjük. Aztán, bár így mondjuk:

[hásztető], mégis *ház* + *tető*-t írunk, hisz ennek a két szónak az összetétele. A külön- és az egybeírással pedig megkülönböztetjük a szókapcsolatokat az összetételektől. A szókapcsolatokat általában külön-, az összetételeket pedig egybeírjuk. Példák: van *félcipő* ('nem magas szárú cipő') és *fél cipő* ('az egyik cipő'); beszélünk aztán *francia tanár*-ról ('francia származású tanár') és *franciatanár*-ról ('francia nyelv és irodalom szakos tanár'). A *sétálóutca*, a *rablólús* tehát csak így, egybeírva helyes. Aztán milyen nevetséges ez a cégmegjelölés: „*Használt autókereskedés*”. Ez ti. azt jelenti, hogy az autókereskedés a használt, pedig ott valójában használt autókat árulnak. Helyesen tehát így kell írni: „*Használtautó-kereskedés*” (l. az ún. mozgószabályt: helyesírási szabályzat 139. szabálypont).

Értelemtükrözés az is, hogy az összetett szavak elválasztásakor tekintettel vagyunk a szóhatárokra, pl. *meg-int* 'figyelmeztet', de *me-gint* 'újra'. A kis és a nagy kezdőbetű szintén jelzi, hogy köz- vagy tulajdonnévről van-e szó. Pl.: a *patak* 'csermelynél nagyobb, folyónál kisebb folyóvíz', a *Patak* szó viszont egy Nógrád megyei község neve. A többbelemű földrajzi nevek egybe- vagy külön-, illetve kötőjeles írása szintén utal a kérdéses földrajzinév-típusra. Pl.: *Sárospatak* (helységnév), de *Sáros-patak* (víznév). Még az ún. idegen szavak is jelzik írásmódjukkal, hogy meghonosodottak-e, vagy csak az elején vannak ennek a folyamatnak. Például *perszóna* – tehát magyarosan írva – 'pejoratíván, azaz megvetéssel említett nő', de a *persona non grata* – azaz latinosan írva – 'olyan diplomata, akinek a jelenlétét a működési területén lévő állam korlátozza'. (L. még Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. Helyesírás. Osiris Kiadó, Bp. 19.)

Fontos – és a realitás felé mutató – sajátossága a magyar helyesírásnak a nyelvkövető jelleg. Mit jelent helyesírásunk nyelvkövető jellege? Ez a sajátosság ti. időről időre beleszól az alakulásába. A XX. századtól 25-30 évenként kell mérlegre tenni, hogy a közben bekövetkező nyelvi változásoknak a helyesírást illető következményeit számba vegyék. Lássunk néhány példát. A *kesztyű*, a *lélegzik* és a *lagzi* szó az utóbbi fél évszázadban eltávolodott a tudatban a *kéz* (*kesztyű*: *kéz* + *teü*, azaz 'kezet formáló' vagy 'kézre tevő'), a *lélek* és a *lakik* szótól (ez utóbbi jelentése: 'eszik, jóllakik'), amelyből egyébként létrejött. Ezért jelöljük bennük a hasonulást. Jelöljük továbbá a szavak magánhangzóiban vagy mássalhangzóiban bekövetkezett változásokat. Az 1954-es kiadásban pl. ezt találjuk: *csoda* vagy *csuda*, az 1984-es kiadásban viszont már csak a *csoda* olvasható, jelezvén, hogy a *csuda* változat immár nem számítható köznyelvinek. Érthetően változhat bizonyos idegen szavak írásmódja annak következtében, hogy beilleszkednek – hangalakjukat, ragozásukat stb. tekintve – nyelvünkbe, és ún. jövevényszavakká válnak. Az 1954-es kiadásbeli *nylon harisnya* és a *zsüri* így lesz az 1984-esben *nejlonharisnya* illetőleg *zsűri*, valamint hasonlóan a Magyar helyesírási szó-

tárban: *lizing*, *lobbi*, *csip*. Egy-egy szószerkezet természetesen összetétellé is válhat, és akkor már egybe kell írunk. Így lett a *bejelentő lap*-ból, illetőleg a *dohányzó szakasz*-ból *bejelentőlap* és *dohányzószakasz*.

Helyesírásunk realitásjellegét tovább erősítik helyesírási szótáraink. Az 1999-ben az Akadémiai Kiadóban napvilágot látott Magyar helyesírási szótár 140 000 szót és szókapcsolatot tartalmaz, és hogy mi mindenről tájékoztat, azt a Miről tájékoztat a Magyar helyesírási szótár? című dolgozatomban vettem számba (Helyesírás és tanárképzés. Szerk.: Bozsik Gabriella – Raisz Rózsa [szerk.] 1999–2000. Helyesírás és tanárképzés. Eger. 521–523). Az Osiris kiadású (2004), 1539 oldalt tartalmazó hatalmas kötet 214 000 szót, szóalakot, kifejezést és tulajdonnevet közöl, és a szerkesztők által alkotott szóval valóban „felhasználóbarát”, ti. részletes szabálymagyarázó és tanácsadó fejezeteket, valamint terjedelmes és alapos tárgymutatót tett közzé.

6. Végezetül ideiktatom, amit helyesírásunk jövőjéről 1993-ban a Fábíán-
emlékkönyvbe írtam.

Mint nagyon röviden utaltunk rá, az egész rendszer következetesen kialakult, reális alapokon nyugszik, azaz megvan a maga logikája. Ezen az úton tehát – már csak nyelvkövető jellegénél fogva is – mehet tovább. Egyébként várható az idegen (főleg angol) szavaknak és kifejezéseknek a beáramlása, újabb mozaikszóknak (idegen elemeket tartalmazóknak is) a létrejötte, esetleg még a normáknak (jóllehet, szerintem nem kívánatos) fellazulása is. Mindez magával hozhatja – hozza – a szabályok finomítását, esetleg új – részben új – jelenségeknek a szabályba foglalását, de az eddigi alapokon!

Azt hiszem, elmondhatjuk: nagyon is így történt.

A KÉZÍRÁSTÓL A SZÖVEGSZERKESZTÉSIG

Közkeletű megállapításnak számít, hogy „A helyesírás nem cél, hanem eszközjellegű tevékenység.” A szinkroniában egyik legfőbb szerepe, hogy biztosítsa az egységes írott kódot a beszélőközösség minden tagjának. Ezenkívül számtalan egyéb funkciót is tulajdoníthatunk neki. Tanulmányomban ezek közül szeretnék kiemelni néhányat, ráirányítva a figyelmet arra, milyen gyakorlati, illetőleg nyelvhasználaton túlmutató funkciója van az ortográfiának az emberiség kultúrájában.

Munkámat két fő, témájában lazán egymáshoz kapcsolódó részre tagolom. Az első nagy fejezetben a helyesírásról mint valamiféle egységet megteremtő gyakorlati igény termékéről fogok szólni. A második rész maga is további alfejezetekre bomlik. Ebben elsőként az írás rendszerszerűségének és a kultúrtörténet titkainak megfejtésében betöltött szerepére szeretnék egy önkényesen kiragadott példa segítségével rávilágítani. A második, harmadik és negyedik alfejezetekben látszólag eltérő témák kifejtésébe kezdek. Ám szándékom szerint a dolgozat részeit logikailag mégis összeköti az a tény, hogy mindenütt az ortográfiának olyan vetületét igyekszem felvillantani, amelyik korábban ebben az összefüggésrendszerben kevesebb figyelemben részesült. Úgy is fogalmazhattam volna, hogy a tanulmányban a helyesírás egyes, kevésbé hangsúlyozott funkcióiról kívánok értekezni.

I.

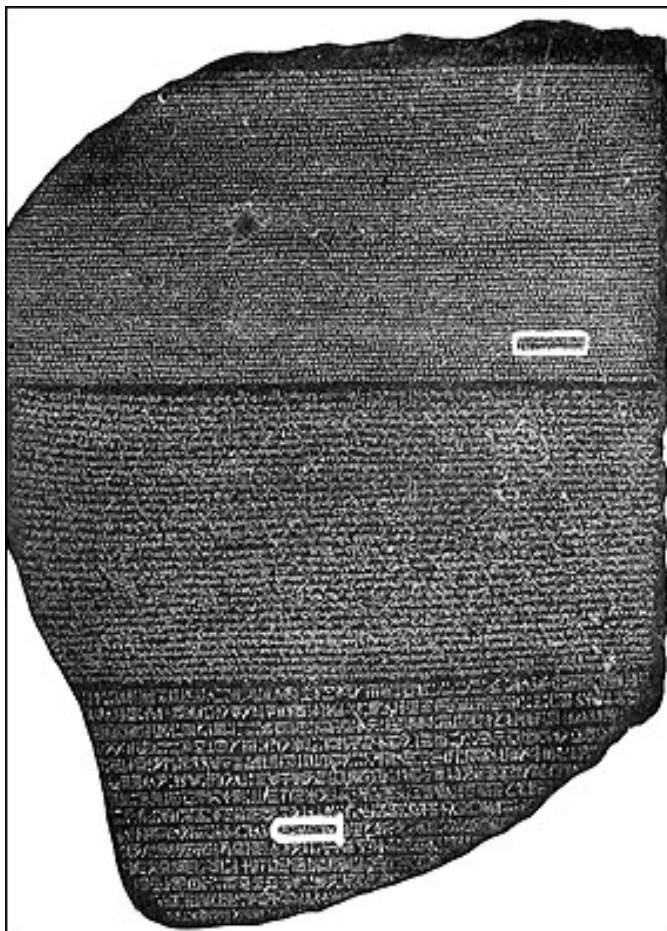
A fonematikus írásrendszereket használó nyelveknek a kezdet kezdetétől minden korban megvolt a maguk helyesírása, feltéve, ha az adott írás gyakorlatában a helyesírást mindig egy meghatározott normához való igazodásnak tekintjük. Ez akár két vagy több, együtt, egymás mellett élő (részben eltérő) gyakorlatot is jelenthetett. Nem kell túl messzire mennünk ennek az állításnak az igazolására. Elég, ha csak a magyar helyesírás XX. századig terjedő történetére gondolunk, s azon belül is 1954-ig, azaz az AkH. 10. kiadásáig tekintünk vissza. Maga az AkH. 11. kiadásának előszava is utal erre a tényre. A hivatkozott helyen ezt olvashatjuk: *„Helyesírási szabályzatunk 10., 1954. évi kiadása három évtizeden át szolgálta társadalmunkat. Ez alatt az idő alatt a magyar helyesírásnak azelőtt sohasem tapasztalt egyöntetűsége jött létre...”* (AkH 1984: 3) Eszerint teljes egyöntetűségről soha nem

beszélhettünk. Annak maradéktalan érvényesüléséről lényegileg manapság sem szólhatunk. Az okok között több dolgot is említhetünk. Mindenekelőtt azt, hogy a létező helyesírási szabályok az esetek egy részében nem taxatív, hanem normatíván adnak útmutatást. Ha ez nem így lenne, akkor a helyesírásnak a nyelv teljes repertoárját, annak minden változatában számba kellene vennie, s minden esetben tételesen rögzítendő lenne az is, mit hogyan kell írunk. Ez, ha jól meggondoljuk, teljességgel lehetetlen vállalkozás volna. Továbbá azt mondhatjuk, ez az elvárás lényegileg napi feladatává tenné a szabályzatnak, hogy a nyelvben felbukkanó újításokról helyesírási szempontból (is) döntsön. Márpedig ahogy ezt a magyar nyelv mindennapjaiban is láthatjuk, a neologizmusoknak is bele kell férniük az érvényben lévő helyesírási szabályozás szabta keretekbe. Ugyanis a helyesírás a nyelvben soha nem cél, hanem eszközjellegű tevékenység – ahogy erre a bevezetőben már utaltam. Az íráskép nagyfokú állandósága megkönnyíti az olvasónak az írott információ percepcióját, befogadását és alighanem az agyi feldolgozását is.

II.

A helyesírási norma imént felvázolt funkcióján túl egyebeket is említhetünk. Az egyik ilyen az írástörténet évszázadaiba kalauzol vissza bennünket. Manapság már kevésbé gondolunk arra, hogy az írás szabályszerűségének ismerete korábban megfektetetlen írásrendszerek megismeréséhez vezette el a tudósokat. Számtalan ilyen felfedezést tart nyilván a tudománytörténet. Közismert példaként említhetjük ezek közül az egyiptomi hieroglif írás rejtélyének megoldását. Éppen ezért csak emlékeztetőül idézem, hogy Jean-François Champollionnak (1790–1832) egy addig megoldhatatlannak tűnő talány esetében éppen a hieroglifák rendszerszerűségének felismerésével sikerült átvágnia a gordiuszi csomót. Ehhez az ún. rosette-i kő adott neki megfelelő támpontokat, amelyet 1799. augusztus 2-án francia katonák mintegy nyolc kilométernyire Rosette (ma: Rasid) városától ástak ki a földből. A kőlap ugyanazt a szöveget tartalmazta hieroglif, demotikus és görög írásrendszerben rögzítve. A demotikus írásról tudnunk kell, hogy az a hieroglif írás kései változata: ún. „köznapi” írás. Az első lépést a titok feltárásában 1814-ben Thomas Young (1773–1829) tette meg, aki a görög változat ismétlődő szavai alapján a demotikus írással, majd hieroglifákkal írt szöveget, bár olvasni nem tudta, mégis szavakra tagolta. Young azonban ennél tovább nem jutott. Champollion legzseniálisabb felismerése az volt, hogy a hieroglif szövegben Ptolemaiosz fáraó nevét az általa cartouche-nak nevezett névgyűrűben kell keresni. Ezekre az ovális névgyűrűkre egyébként már Young is felfigyelt. A megfektőnek a sikerhez a nyelv ismeretén kívül azzal is tisztában kellett lennie, hogy az egyiptomiak nem jelölték a magánhangzókat. Ptolemaiosz név-

gyűrűjének kiolvasása után Kleopátra neve következett. Innentől lépésről lépésre haladt a munka, míg nem Champollionnak a kőlap minden írásjelét gond nélkül sikerült olvasnia. Bátran megállapíthatjuk tehát, hogy a hieroglifák titkának megismeréséhez a görög és demotikus írás rendszerszerűségének ismeretén, valamint azok hieroglif írással való összevetésén keresztül vezetett az út.

1. ábra: A rosette-i kő

A hajdani írások közül persze ma is tudunk olyanokat említeni, amelyek nyelvét nem értjük, de írásrendszerük ismeretében lényegileg „gond nélkül” tudjuk őket „olvasni”.

A fentiekből többek között azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a normához való igazodás az írásban egyfajta egyöntetűséget, szabályszerűséget eredményez. Ennek az igazodásnak koronként természetesen eltérő lehet a mértéke. Amikor a normát kodifikálják, oktatni kezdik, s ezáltal az nemzedékről nemzedékre hagyományozódik (vagy egyszerűen csak követni kezdik a korábban kialakított gyakorlatot), akkortól beszélhetünk szorosabb értelemben vett helyesírásról.

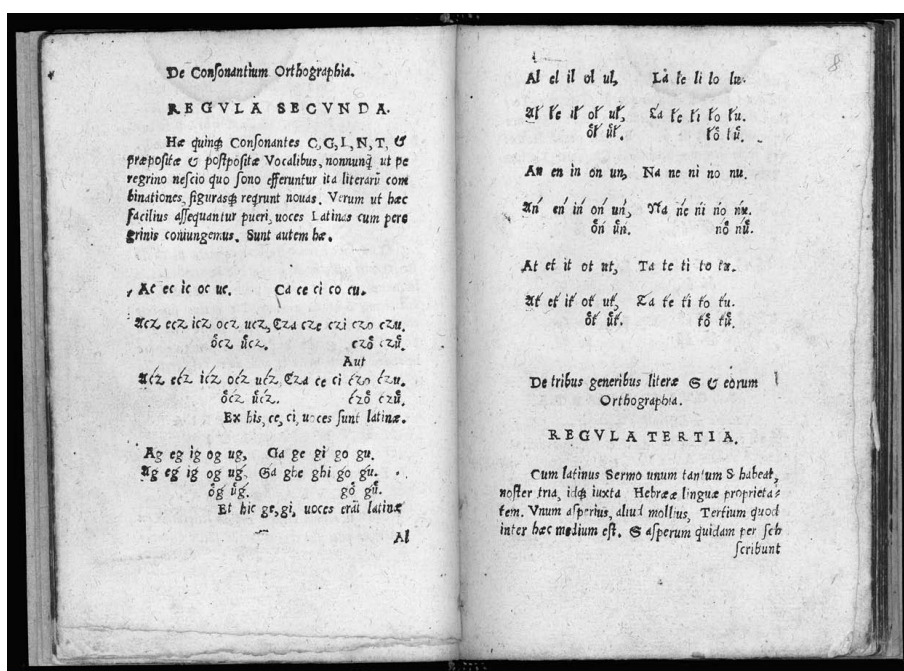
Nálunk az őmagyar korból természetesen nem maradt ránk magyar nyelvű helyesírás-szabályozás, ám a nyelvemlékekből mégis kirajzolódnak a főbb tendenciák. A korai őmagyar kor kézzel írott nyelvemlékeinek egyik reprezentánsa az Ómagyar Mária-siralom, amely az újabb kutatások tanúsága szerint főként a XII. századi kancelláriai helyesírás változatával mutat nagyon sok rokon vonást. E tekintetben legfőbb jellegzetességeként említhetjük a betűkapcsolat elvének érvényesítését.

2. ábra: Az Ómagyar Mária-siralom a „Sermones” című latin hártyakódex 134b lapján

Az első ortográfiai munka, amely a magyar helyesírás kérdéseit taglalja, Sylvester János nevéhez köthető: a Grammatica Hungarolatina (Sárvár-

Újsziget, 1539). A latinul megírt műben külön fejezet vizsgálja a magyar helyesírást.

3. ábra: Részlet Sylvester János *Grammatica Hungarolatina*jának helyesírási fejezetéből

Joggal vetődik fel a kérdés: hogyan került helyesírási fejezet egy olyan munkába, amely címében is jelzi, hogy a magyar nyelv grammatikájának leírását tűzi ki célul? Ennek megválaszolásához utalnunk kell a korabeli nyelvtaníró hagyomány úzusára, amely a nyelvtanok szerkezeti felépítésében ókori hagyományokra nyúlik vissza. Eszerint a grammatikákat a nyelvtani közlés elemeinek megfelelően tagolták fejezetekre. Alapvetően négy fő egységben tárgyalták az egyes nyelvtani kérdéseket. Az első részt a szokásjog szerint általában az *orthoepiának* és az *orthographiának* (helyesejtés és helyesírás) szentelték. Ezt követte a második fejezetben a *syllabák* (szótag) és *prosodia* (verstan), a harmadik fejezetben az *etymologia* tárgyalása. Ez utóbbit manapság leginkább szótannak mondanánk, mivel itt kaptak helyet az összetételek, képzések és a szófajok, vagy ahogy a korban a görögök óta mondták: a beszédrészek. Az utolsó fejezet foglalkozott a *syntaxis* (mondat-tan) kérdéseivel. A syntaxis ugyancsak ókori hagyományokat folytatva az egyeztetéssel, a (szó)vonzatokkal és a szórenddel foglalkozott. Ha ezt a fentebb ismertetett tagolást összevetjük a mai magyar grammatikák fő fejezetei-

vel, láthatjuk, hogy hajdan milyen nagy súlyt fektettek az ortográfiai problémákra, szemben a mostani gyakorlattal. Ugyanakkor természetes is ez, ha figyelembe vesszük a *grammatika* szó eredeti értelmét, amely az ógörögben a *to grammára* vezethető vissza. Ez utóbbinak a jelentése 'betű' volt. A *grammatikósz* megnevezéssel tehát olyan személyt illelték, aki értette a betűk használatát. Azaz tudott írni és olvasni, vagyis birtokában volt a *Tékhnē grammatikénē*. Eszerint a mi szempontunkból azzal is jellemezhetjük az első grammatikószokat, hogy behatóan ismerték a korabeli helyesírást.

A grammatika oktatására az ókori Rómában is nagy súlyt fektettek. A *ludus*nak nevezett kisiskolában tanították az írás tudományát. Az itteni mestereket *litterator*nak vagy másképpen *magister ludin*ak nevezték. Az utána következő második fokozatban kapott szerepet a *grammaticus*, aki a nyelvtani ismereteket oktatta. A harmadik lépcsőben ezekre épült a *rhetor* munkája.

A középkori oktatásban-nevelésben is kitüntetett szerepe volt a grammatikai ismereteknek, s mint láttuk, ezek közé szervesen illeszkedett be az ortográfia. A triviumban a dialektikát (logika) és a retorikát alapozó jellegű tudományként előzte meg a grammatika. Csak ezután következhetett a quadrivium részeként tárgyalt tudományok elsajátítása (zene, aritmetika, geometria, csillagászat). Magának a hét szabad művészetnek („septem artes liberales”) a kétfelé osztását, valamint ilyen tartalommal hagyományozott elnevezését Anicius Manlius Severinus Boëthiusnak (kb. 480–524) köszönhetjük, aki Arisztotelész műveit latinra fordította. Arisztotelész nevének említésével azt is szükséges hangsúlyozni, hogy a grammatika, azon belül az ortográfia már az ókori görögöknél is nagy súllyal esett latba a korabeli tudományok rendszerében.

Visszatérve a gondolatsor elejéhez megállapíthatjuk, hogy a hajdani nyelvtanoknak (is) része volt a helyesírás, s azokban az ortográfiai fejezetekre részben éppen azért volt szükség, hogy az ott összefoglalt ismereteket tanítani lehessen a felnövekvő nemzedékeknek.

A vulgáris nyelvekben – így nálunk is – az anyanyelvűség előtérbe kerülésével láttak napvilágot elsőként az ortográfiai összefoglalások. A legelső, a maga egészében a magyar helyesírásnak szentelt művet Dévai Bíró Mátyástól *Orthographia Vngarica* címen tartjuk számon. Ez 1549-ben Krakkóban jelent meg. Ott, ahol egyébként akkortájt jelentős számú magyar diák tanult az egyetemen, többek között Sylvester János is. Az *Orthographia Vngarica*-nak csak a második kiadása maradt ránk. Az első kiadás ugyancsak Krakkóban jelenhetett meg 1535 körül. Vagyis némileg megelőzhette Sylvester magyarországi nyomdából kikerülő *Grammatica Hungarolatináját*.

kedig ighen kezes munkaual léhen, más
nem nag' dologgal elmozhatni meg eghen
hán betűt. Emberec kezes munka
felkel venni nag' hűsönt, kiud
mind testében lelkében élhet.

Tanfon meg az
ilyen.

A B C D E F G H I K L
M N O P Q R S T V W
X Y Z 30 30
A a b c d e f g h i k l
m n o p q r s t v w
ü ü w x y z 30

MInd az betűket két részre oszták
ostani, egyik része Vocalis, másik
Consonans. Az vocalist Magyarul szor
nac mondhatnók, az az, ott betűnek, ki
nec önmagától vagon szava ha más be
rűt hozzá nem részekés. Effele betűk
vagon: a e i o u. Micor kedig egekől
ketők esue tése, Diphthongus léhen,
azaj.

azaj, ott betű ki mind az két vocalistnac
meg tartá erejét. Effelis öt vagon,
é ö ü ü ü.

Az Consonans ott betű kit ki nem
mondhatni hanem ezac vocalisttal, mint,
b c d, mind az háromban benne vagon
az egeknekppen az többsibenis vocalis va
gon. Effele tizenhet vagon. b c d f g h
k l m n p q r s t x z.

Az i és az u consonanslá léhen micor
más vocalis vagon vtánna, ilyen modon,
tambor vata. Az y is consonans gánant
vagon ha vocalis elie előre, mint, vay
tay huy.

AZ VOCALISO, crül rendel.

a két miént hog' két modra osztac mon
dani meg tegezac egyiket hog' meg es
mertic am maincú, micor háranton
vagon vonítás felette, acor iol fel tártot
szaval kell ki mondani, mint e i g heben.
Bárán. Mikor kedig semmi nincs felette,
acor nem monguc oltan fel tártot szaval,
mint, aran,

e g enne mikor meg vonitua vagon
A ij az auo

4. ábra: Részlet Dévai Bíró Mátyás Orthographia Vngaricájának 1549-es kiadásából

Nem lehet célom részletekbe menően bemutatni azt az utat, amely Sylvester és Dévai korától elvezet 1832-ig, amikor az Akadémia jóvoltából az első helyesírási szabályzatunk napvilágot lát. Ugyanakkor szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai című munka alcímében is jelezte: nem kívánt mindenkire nézve kötelező érvényű szabályokat megfogalmazni. Csupán az Akadémia belső – vagy ahogy akkor mondták –, „különös használatára” készült. Ám 1832 óta lényegileg az is hagyománynak számít, hogy az azóta megjelenő szabályzatok sem kötelező érvényűek. Viszont egy-két időszakot leszámítva mind-mind presztízstértekű volt. Manapság is így van ez. Az AkH. 11. kiadásának szabályai nem kőbe véssett törvények. A magyar helyesírás csupán normatív szabályozás. Ahogy írunk, annak jelentős részét nem a mindenkori államhatalom vagy nyelvészek által alkotott törvények szabják meg. Kivéve azokat, amikor a szabványokban lefektetett mértékegységeket írott alakban használjuk, illetőleg a jog által kodifikált írásformákhoz, esetleg hivatalos közlönyben kihirdetett alapító okirathoz igazodunk. Ilyennek mondhatók pl. azok az esetek, amikor egyes tulajdonneveket a szabályzat tételes útmutatásával elmentésen használunk (vö. *Nyugat-Magyarországi Egyetem*, ahol a kötőjeles

összetételi beltagot nagybetűvel írjuk, bár az ilyen típusú nevekben annak kisbetűsnek kellene lennie).

Dolgozatomnak ebben a részében a mához közelítve napjaink tipikus helyesírójáról kívánok szólni a technika szemszögéből. Kevésbé hangsúlyozott tény, hogy a technika, azon belül az írástechnika fejlődése más-más viszonyt feltételez nyelvhasználó és helyesírás között. Az ókori viasztábla s az ugyan-csak akkortól használatos palatábla és tábla alapvetően lehetővé tette, hogy a hibák javítására maradandó nyom nélkül kerüljön sor (vö. BENCZIK 2001: 106). A papíralapú kézírás a munkájukra helyesírási szempontból is valamit adó literátoroknak már nem tudta ezt az előnyt nyújtani.

A hosszú évszázadokig egyeduralkodó kézírás történetében Gutenberg találmánya új fejezetét nyitotta meg a kultúrhistóriának: a kézírás mellé fokozatosan felzárkóztatta a nyomdászatot. Ez utóbbinak sok előnye volt a kézírással szemben. Lényeges különbségnek mutatkozott például, hogy alapvetően a hibákat, így a helyesírási hibákat is, úgy lehetett javítani, hogy a korrekciónak a végterméken általában nem maradtak szemmel látható nyomai. Ám a nyomdatechnikával előállított munkák mögött szinte mindig ott van a kézírás.

A XIX. században feltalált írógép¹ megőrizte a kézírásnak azt a tulajdonságát, hogy a hengerből kigördülő lapon látható nyomai maradtak a javításoknak (ha csak nem kezdték újra meg újra a véglegesíteni kívánt szöveg legépelését). A gépirat mögött azonban már nem feltétlenül kell mindig kéziratot keresnünk. A helyesírás szempontjából az írógép magyarországi hőskorának további specifikumaként említhetjük, hogy a billentyűzeteken nem volt meg minden közkeletű betű, így az ékezetes magánhangzóink egy része is hiányzott róluk. Ezzel kapcsolatban egyik munkájában Benczik Vilmos hívja fel a figyelmet arra, hogy a kiadók egy időben külön korrektorokat alkalmaztak. Az ő feladatuk – egyebeken túl – éppen az volt, hogy a kéziratokat a nyomdai előkészítés során ilyen szempontból is korrigálják (vö. Benczik 2001: 104). A XX. század végén ezt a fölöttebb kellemetlen helyzetet a számítógépes szövegszerkesztés tudta csak orvosolni. Tegyük hozzá, nem egy lépésben! Kezdetben voltak azok a szövegszerkesztők, amelyekből értelemszerűen hiányoztak a ma már szinte mindenki által nélkülözhetetlennek gondolt helyesírás-ellenőrző segédprogramok. Később, az 1990-es évek közepén megjelentek az egyre fejlettebb magyar helyesírás-ellenőrző szoft-

¹ Az írógép megalkotásának ötlete már a XVIII. század végén felbukkant, de első prototípusát csak 1867-ben hozta létre egy Christopher Latham Sholes nevű amerikai feltaláló.

verek. Versengésük azt eredményezte, hogy az egyik egy idő múlva szerves részévé vált a Word magyar verziójának. Nagyjából ezzel a folyamattal párhuzamosan az írógép is mindinkább háttérbe szorult, olyannyira, hogy manapság már alig-alig találkozni így készített kézirattal. A kézírás mellé tehát fölzárkózott a szövegszerkesztés, s bizonyos területeken ez utóbbi szinte egyeduralkodóvá vált. Hasonlatosan ahhoz, ahogy a gépírás hőskora után történt, szövegszerkesztéskor is egyre inkább háttérbe szorult, sőt bizonyos helyzetekben teljesen kiiktatódott a kézírás. Igaz, a számítógépes szövegszerkesztés elterjedésekor mindez sokkal gyorsabban következett be. Egyúttal ismételtlen gyökeresen átalakult az így létrehozott szöveg és megalkotójának viszonya.

Az előző alfejezetben szó volt a helyesírás-ellenőrző programok megjelenéséről. Mindez átvezet bennünket egy másik, a helyesírás szempontjából korábban ugyancsak kevésbé hangsúlyozott témára. Nevezetesen arra: van-e a helyesírásnak a nyelvek és nyelvváltozataik szempontjából önmagán túlmutató jelentősége, s ha igen, akkor miben áll az? Mielőtt erről szólunk, szükségesnek látom, hogy kis kitérőt tegyünk a – nálunk leginkább elterjedtnek mondható – Windows és a Word kommunikációs nyelveinek beállításával kapcsolatban.

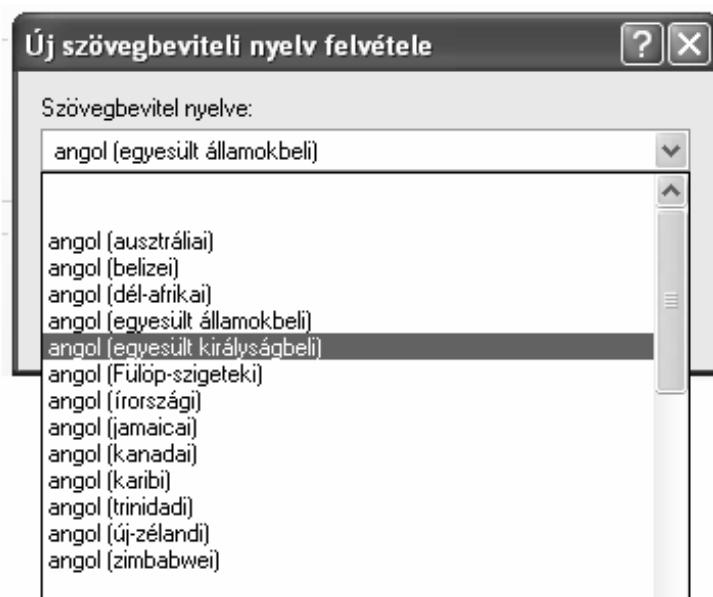
Közismert tény, hogy már az említett programok telepítésekor kommunikációs nyelvet kell választanunk. Nem volt ez mindig így, hiszen az 1990-es évek elején alapvetően még csak angolul történhetett a szoftverek installálása. Az is tudott dolog, hogy a Windows közép-európai változatai közül a magyar készült el elsőként, köszönhetően Charles Simonyinak (alias Simonyi Károly), aki vélhetőleg a Microsoftnál ezzel is hangsúlyozni kívánta magyar kötődését. Csak emlékeztetőül idézem, hogy az ő neve fémjelzi a cégnél a Word és az Excel kifejlesztését.

Evidencia, hogy a számítógéppel történő kommunikáció nyelve csak akkor állítható be, ha az adott nyelvnek van írásbelisége; a helyesírás-ellenőrzés pedig akkor, ha létezik az adott nyelvre adaptált szövegszerkesztő szoftver, illetőleg ha rendelkezünk az adott program alatt futtatható saját nyelvi és/vagy helyesírás-ellenőrző segédprogrammal.

Egyes becslések szerint a világon ismert nyelvek közül hozzávetőlegesen 2200-nak van írásbeli formája, ám ebből kb. mindössze 225-nek van saját írásbelisége.

A Windows közép-európai verziójában zömmel latin – kisebb számban cirill – betűs írásrendszerek találhatók. Az általam használt programban a beállítható nyelvek (nyelvváltozatok) száma 117, a nyelvek száma azonban

mindössze csak 55. Eszerint a spanyol rendelkezik a legtöbb nyelvváltozattal, szám szerint 20-szal. Ezt követi az angol a maga 13 nyelvváltozatával. Utána jön a számi (lapp) 9 nyelvváltozati lehetőség felkínálásával. A franciának 6, a németnek 5, a szerbnek 4, a kecsuának 3 verzióját választhatjuk. 2 változatát találjuk a következő nyelveknek: azeri, holland, horvát, maláj, norvég, olasz, portugál, svéd, üzbég. Az összes többi nyelv esetében sem kínál fel a gép több beállítási lehetőséget (így a magyar esetében sem). Természetesen egyes esetekben a beállítási lehetőségek számát az (is) szaporítja, hogy az adott nyelvhez különféle írásrendszerek kapcsolódnak (pl. azeri, szerb, horvát stb.).

5. ábra: A Windows menüjében beállítható angol nyelvváltozatok

A Windows alatt futtatható Word is számtalan beállítási lehetőséget tartalmaz. Ismét csak a saját szoftverem jelenlegi „tudásából” indulok ki. Az itt beállítható nyelvváltozatok száma 225, a nyelvek száma pedig 117. Ebben is a spanyol áll az élen a maga 20 változatával, ezt követi az angol 18-cal, majd az arab és a francia 15-tel. A számit (lapp) 9, a kínait és a németet 5, a szerbet 4, a kecsuát 3, az azerit, a bengálit, a gael, a hollandot, a horvátot, a kasmírit, a malájt, a mongolt, a nepálit, a norvégot, az olaszt, az orosz, a pandzsábit, a portugált, a románt, a svédet, a szindhít, a tamazightot, a tigrinját, az urdút, az üzbéget 2 nyelvváltozatban kínálja fel a program. A fennmaradó nyelveket – így a magyart is – csak egy változatban találjuk.

Nem állt módomban számszerűen utánanézni, hogy a több nyelvváltozattal rendelkező nyelvekben azonos írásrendszerekben belül hányféle helyesírás-ellenőrző változat létezik, de biztosan állíthatjuk, hogy az esetek nem kis részében csupán egy. Így van ez az angolban is. A szóban forgó nyelvben az egymáshoz képest divergens fejlődést mutató nyelvváltozatokat többek között éppen a konzervatív, egyesek szerint már-már hieroglifikusra emlékeztető, írásbeliség köti össze egyetlen nyelvként szerte a világban. Ugyanez mondható számos más nyelv esetében. Vagyis a helyesírásnak olyan funkciót is tulajdoníthatunk, hogy adott helyzetben az egymáshoz képest divergens fejlődési irányt mutató nyelvváltozatokat egy nyelvként tartja össze. Ez a funkció különösen akkor tud érvényesülni, ha a helyesírási szabályok döntően hagyományörzőek, vagyis kevésbé követik a nyelvi változásokat. Tehát a hajdan standardizált, nyelvileg egységesített írásszabályok nem, vagy csak alig változnak.

Az egységes helyesírás nem csak a földrajzilag egymáshoz közeli nyelvváltozatokat képes egybetartani. Klasszikus példaként említhetjük az angolt, amelynek konzervatív, már-már az élő nyelvhez képest hieroglifikusnak mondható írásgyakorlata nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a földrajzilag és esetenként kulturálisan is egymástól távol került beszélőközösségek egy nyelvként definiálják önmagukat. Természetesen ebben egyéb tényezők is szerepet játszottak. Mindenekelőtt az a tény, hogy az angolok mindenkor engedékenyek voltak a helyi nyelvváltozatokkal szemben. Eltérően más nyelvektől, kevésbé hangsúlyozták nyelvük egységességének igényét. Az angol helyi (regionális) változatai manapság is elfogadott, tolerált változatok, lásd: Educated British English, Educated American English, Educated Australian English stb. Az írott angol a beszélt angol nagyfokú változatossága ellenére egybetartja a világ különböző térségeiben élő beszélőközösségek nyelvváltozatait. Ezért végső soron önmagukat mindenütt angolnak definiálják az említett beszélőközösségek. Persze ahogy fentebb említettük, az angol helyesírás már elveszítette hajdani fonetikus jegyeinek egy részét. Napjainkra bizonyos tekintetben sokkal inkább közelít a szóíráshoz.

Az elmondottak alapján kérdésként vetődik fel, hogy vajon milyen tanulságok vonhatók le mindebből a magyar nyelvre vonatkozóan. Ismeretes, hogy a rendszerváltás után vita bontakozott ki a nyelvészek körében nyelvünk többközpontúságával kapcsolatban. Bár ez a polémia mind a mai napig nem jutott teljesen nyugvópontra, leginkább hazai nyelvészek körében tartja magát az a vélekedés, hogy a magyar nyelvet továbbra is egyközpontúnak tekintjük (fenntartva azt a kitétel, hogy a Kárpát-medencében vannak ún. határainkon túli regionális változatai). A Trianon utáni, divergens irányba mutató változások mégsem hoztak létre külön helyesírási rendszereket. A magyarban továbbra is egy helyesírást használunk annak minden nyelvválto-

zatában. A dolog érdekessége az, hogy éppen a többközpontúság mellett érvelő nyelvészek hathatós igyekezete vezetett el odáig, hogy a Pusztai Ferenc szerkesztésében 2003 nyarán napvilágot látott Magyar értelmező kéziszótár átdolgozott kiadása építette be elsőként szócikkeibe a határainkon túli nyelvváltozatokból összeállított listák (továbbiakban: ht-lista) anyagának egy részét (lexémák, szókapcsolatok, alakváltozatok, vonzatok, szójelentések, jelentésárnyalatok, stílusértékek). Ezt követően került sor a Laczkó–Mártonfi-féle Helyesírásban a ht-listák részleges felhasználására, beépítésére. Helyesírási szempontból rendkívül fontos lépés volt, hogy a Word Prószéky-féle magyar helyesírás-ellenőrzője is jó néhány ht-listás lexikai egységet beemelt saját adatbázisába. Ez utóbbiban egyébként több ht-listás szó, jelentés stb. található, mint a Pusztai-féle értelmező kéziszótárban. Vagyis a dolgok jelenlegi állása szerint a határon túli nyelvváltozatok e tekintetben is integrálódóban vannak, és kodifikálódnak az érvényes helyesírási gyakorlatban. Azt persze nem tudjuk, hogy a ht-listák a későbbiekben is változatlanul beépülnek-e szótárainkba, vagy esetleg majdan önálló kötetben kapnak-e helyet. Ez azonban már nyelvpolitikai döntés kérdése. Ugyanakkor tény, hogy nem beszélünk horvátországi (drávaszögi), kárpátaljai, őrvideki, romániai (erdélyi), szerbiai (vajdasági), szlovákiai (felvidéki) és szlovéniai (muravidéki) helyesírásról.

Amikor érveket sorakoztatunk fel a helyesírási ismeretek szükségessége mellett, akkor általában megelégszünk annak hangsúlyozásával, hogy azok az iskolázottság, a műveltség fokának visszatükrözői. Ez azonban az idők során csak másodlagosan kapcsolódott hozzá a helyesíráshoz. Ugyanakkor van egy másik, nagyon fontos funkciója, amelyet kevésbé szokás hangsúlyozni. Nevezetesen az, hogy az állandó íráskép lényegesen megkönnyíti a szöveget olvasó embernek az írott információ dekódolását. Ilyen értelemben tehát azt mondhatjuk, hogy az írásszabályok elsajátítása és azok alkalmazása egyik oldalról valóban teherként a szocializáció folyamatában, ám a következetes íráskép mindezért bőségesen kárpótolja az olvasó, tehát a nyelv írott formáját dekódoló embert.

Munkámnak ezen a pontján jogosan fogalmazódik meg a kérdés: hogy képesek-e a helyesírást ellenőrző programok kiváltani az embert? Napjainkban még biztosra mondhatjuk, hogy nem tudják teljes egészében helyettesíteni az embert. Ennek több oka közül csak néhánynak a felsorolására szorít-

kozom. A segédprogramok „szótára” soha nem tölthető fel teljesen, mivel nem tudjuk kilistázni a nyelv minden szavát a maga teljességében, s a fontosságuk miatt listázandó szavak is szakadatlan mozgásban vannak. Másrészt a helyesírásnak a szavakon túlmutató vonzatait is számon kell tartanunk, pl. írásjelezés, pragmatika stb. További okként említhető, hogy a szoftverek morfológiai és egyéb algoritmusai meg sem közelítik a nyelvteremtő ember produktivitását. Mind a mai napig nem sikerült felruházni őket a nyelvhasználók kompetenciáját megközelítő „tudással”, hogy a lehetséges kombinációk közül képesek legyenek kiszűrni mindazt, ami úgy mond „nincs benne” a nyelvben. Manapság még például nem vagy csak szűk keretek közé szorítva ismernek fel a kontextus alapján bizonyos jelentéseket. Gondoljunk csak a többjelentésű szavakra, a rokon írásképváltozatokhoz kapcsolódó értelemtükröző jellegre (pl. *ez úton* ~ *ezúton*; *felső fokon* ~ *felsőfokon*; *Katica* ~ *katica* (*bogár*); stb.)! Továbbá az okok között említendő, hogy helyesírási szabályaink ún. normatív szabályok, amelyek csupán a keretet biztosítják, de egyúttal számtalan kivételt tartalmaznak. Ez utóbbiak között egyaránt vannak olyanok, amelyeket kövületekként a régiségből magyarázunk, de szép számmal találunk olyanokat is, amelyek a közelmúltban keletkeztek. Ilyen pl. az 1980-as évek adóreformjához köthető *áfa* szavunk toldalékolása. Csak emlékeztetőül idézem, hogy toldalékoláskor a „szabályos” forma így nézne ki: *áfa-val*, *áfa-s*, *áfa-t* stb. Ezzel szemben a szabályzat rendszerváltás után kibővített szószedete különféle – itt ki nem fejthető – megfontolásokból az egybeírás, tehát az *áfa-val* típust részesítette előnyben. Ugyanitt említhetjük a már fentebb idézett példát is, amelyet a *Nyugat-Magyarországi Egyetem* típussal mutattam be. Itt a jogalkotás kodifikációs folyamatában került „homokszem a gépezetbe”, s mivel közlönyben hirdették ki az intézmény megalapítását, ezért a benne szereplő tulajdonnév is a törvény erejével határozza meg a szabályostól eltérő alakot.

III.

A helyesírási tudásnak mint eszközjellegű tevékenységnek napjainkban is kitüntetett szerepe van az író-olvasó emberek körében. Ezzel kapcsolatban megismétlem: az ortográfiailag hibátlan, az élő norma szabályaihoz igazodó szöveg például képes tükrözni a műveltség fokát. Ezen túllépve azt mondhatjuk, hogy az ilyen írásművet jelentősen könnyebb olvasni, mint a különféle hibákkal teletűzdelt munkákat (Vörös 2007: 80–81). Ezért az írásművekkel szemben napjainkban is elengedhetetlen követelmény, hogy azok helyesírási szempontból is kifogástalanok legyenek. Ezt tudják jelentősen megkönnyíteni a helyesírás-ellenőrző programok. Ezek persze jelen fejlettségi állapotukban nem képesek teljesen kiváltani a nyelvhasználó helyesírási kompetenciá-

ját. Hallgatóim elsőre mindig meghökkennek, amikor azt hallják, hogy magam is ejtek a szövegszerkesztőbe bevitt korpuszban hibákat, s ezeket adott esetben csak többszöri átnézéssel tudom korrigálni. Igaz, manapság már nem minden szöveget jelenítek meg papíralapon, mielőtt végleges formáját elküldöm címzettjének. Pedig magam is tisztában vagyok azzal a régóta élő szakmai alapszabállyal, hogy kéziratok szerkesztését és korrektúrázását alapvetően papírra kinyomtatva célszerű végezni. A fölgyorsult világ és nem utolsó sorban a takarékoság nap mint nap fölülírni kényszeríti ezt az egyébként nagyon gyakorlatias okokra visszavezethető literátori örökségünket.

Az elmondottak alapján joggal vetődik fel a kérdés, hogy nem ad-e ez újabb, alaposan átgondolandó feladatot a helyesírás-tanításnak. Miért is említem mindezt? Azért, mert az ún. papíralapú helyesírás-tanítás részben más kompetenciákat fejleszt ki, mint amiket a képernyőhöz kötődő napi szövegszerkesztési gyakorlat megkövetel(ne). Márpedig a felsőoktatásban is egyre általánosabbnak tekinthető, hogy a diákok bizonyos beadandókat papíron nem, csak digitalizált formában készítene el és adnak be tanáraiknak. A kérdés tehát az, kellően fejlesztjük-e ezt a részkompetenciáját a leendő magyartanároknak. Továbbá módszertanilag kellően felkészítjük-e a tanárjelölteket és a leendő értelmiségieket „papíralapú” módszerekkel a helyesírási problémamegoldásra, ha a cél a szövegszerkesztő avatott használata? Úgy gondolom, hogy nem. Pedig korunkban egyes nyelvhasználati színtereken megfigyelhető tendencia az írógép szinte teljes, a kézírás részbeni visszaszorulása. Ezzel a felsőoktatásban is tanár és diák számára egyaránt együtt jár a szövegszerkesztés szerepének felértékelődése. Ha ez így van, akkor nagyobb teret kellene kapnia a hallgatók felkészítésében a képernyőhöz közvetve vagy közvetlenül kapcsolódó önkorrekciónak gyakorlásának. Ehhez a speciális helyesírás-ellenőrzéshez tréningekkel kellene hozzásegítenünk tanítványainkat.

Irodalom

- A magyar helyesírás szabályai. 1984. 11. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Benczik Vilmos 2001. Nyelv, írás, irodalom kommunikációelméleti megközelítésben. Trezor Kiadó, Budapest.
- Keszler Borbála 2004. Írásjelhasználat és nyelvi kultúra. In: Kiefer Ferenc (szerk.): 25 év anyanyelvünk szolgálatában. Akadémiai Kiadó, Budapest, 41–53.
- Vörös Ferenc 2007. Adalékok a magyar helyesírás értelemtükröző jellegéhez. In: Bozsik Gabriella – Eőry Vilma – V. Raisz Rózsa. (szerk.): Hagyomány és újítás a helyesírásban. EKF, Líceum Kiadó, Eger, 77–84.

A MAGYAR ORVOSI SZAKNYELV HELYESÍRÁSÁRÓL

1. A szaknyelvművelésről általában

A szaknyelvek kutatása és művelése az utóbbi évtizedben az alkalmazott nyelvészet egyik központi kérdése lett. Nem is csodálkozhatunk ezen, mivel a tudományok, a különböző szakmák, szakterületek fejlődése minden eddigi ütemet felülmúl: amíg két-három évtizede tudományos-technikai forradalomról beszéltek, ma már információs robbanást emlegetnek – s ennek természetes velejárója szakszókészletünk, fogalmi rendszerünk gyors, sőt viharos változása. Ha csak az új alakulatokat vizsgáljuk, pusztán megjelenésük legalább három oldalról érinti a nyelvészetet: szemantikai, morfológiai és helyesírási szempontból. A szaknyelvek megkülönböztetett helyzetét jelzi, hogy Glatz Ferenc, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke 1996-ban, a Magyar Tudósok Világtalálkozóján bejelentette: az MTA programot dolgoz ki a magyar nyelv modernizálására, értékeinek megőrzésére. Ennek előmozdítására tézisekben fogalmazta meg a tennivalókat. A tíz pont közül a harmadik és a negyedik az informatika korának kihívásairól szól: „Korunkban felértékelődik az ismeret és a szakértelem. Az ismeretek szabad áramlásának – megszerzésének és továbbadásának – feltétele a közlés és az értés pontossága. [...] Mindent el kell követni, hogy a kis nyelvi kultúra tagjai minden szakmában, a köznapi élet minden területén korszerű anyanyelvi érintkezési eszköz birtokában legyenek” (Glatz 1999: 13). Fábíán Pál a szaktudományok nyelvének művelését tartja napjaink legfontosabb feladatának: „Arra lenne tehát szükség, hogy állandó, tudatos és mélyreható szaknyelvművelés folyjék. Most még – a korábbi erőfeszítéseknek köszönhetően – a magyar a világ azon (nem nagy számú) nyelvei közé tartozik, amelyeken minden tudományt művelni lehet. Tudunk magyarul szívátültetést elvégezni, olajat bányászni, búzát nemesíteni. Ez nagyon fontos dolog! Ha azonban a szaktudományok anyanyelven való művelését nem szorgalmazzuk, menthetetlenül a nagy tudományos világfolyam partjára sodródunk” (Fábíán 1999: 73).

A különböző tudományok nyelvének gondozása nem csupán a nyelvészek dolga. Maguk a szakmák képviselői keresik meg a nyelvészeket, hogy az egyre bonyolultabb kérdésekben tanácsaikat kérjék. Az Akadémián 1997-ben tartott Tudomány és magyar nyelv című konferencia után felgyorsultak az események: hamarosan megindult a stratégiai kutatások programja, két

évvel később megalakult a Magyar Szakírók Szövetsége, 2001-ben Betű- és szóvetés az orvosi irodalomban címmel tartottak konferenciát, 2002-ben Gödöllőn, a Szent István Egyetemen megrendezték a környezetvédelmi szakírók és szakfordítók tanácskozását. Az utóbbi eszmecsere – a szakfordítások nyelvi sajátosságain kívül – számos helyesírási észrevétel, megállapítás is elhangzott:

- nincs kellően szabályozva az egyes szaknyelvek helyesírása (jelesül a környezetgazdálkodás);
- a fordítások sok hibát okoznak azzal, hogy szolgáian követik az idegenszerű írásmódot pl. a különírás vagy a nagy kezdőbetűk tekintetében;
- a lektorálás hiánya miatt sok hiba van a szakmai munkákban;
- a helytelen alakok hamar elterjednek és megszilárdulnak;
- végül egy több helyen felmerült kérdés: jogunk van-e az általános helyesírási szabályoktól eltérő, az adott szakma nyelvében használt egyedi írásmódra, ha szakmai közmegegyezés alakul ki? (Bővebben l. Zimányi 2003).

A vázolt rendezvények tehát jelzik, hogy a szaknyelvek a tudományos érdeklődés középpontjában álltak. Számos eredmény is bizonyítja, hogy nem csupán problémafelvetésről, helyzetelemzésről volt szó már ekkor sem. A nagyközönség, sőt még a szélesebb szakmai közvélemény előtt sem kellően ismeretes, hogy a szaknyelvi helyesírás szabályozása az utóbbi évtizedek folyamatos programja volt. Az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága 1990 óta a következő szaknyelvi szótárak munkálataiban vett részt: Orvosi helyesírási szótár (Fábián Pál – Magasi Péter [főszerk.] 1992. Akadémiai Kiadó – Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár, Budapest.) A magyar állatnevek helyesírási szabályai (Gozmány László 1994. Rovartani Közlemények. 429–45) Az állatfajtanévek helyesírása (Jávorka Levente – Fábián Pál – Hőnyi Ede [szerk.] 1995. Állattenyésztés és takarmányozás. 465–70) A földrajzi nevek helyesírása (Fábián Pál – Hőnyi Ede – Földi Ervin [szerk.] 1998. Akadémiai Kiadó, Budapest) Növényneveink (Priszter Szaniszló 1998. Mezőgazda Kiadó, Budapest.) Útmutató a szerves vegyületek IUPAC-nevezéktanához (Nyitrai József – Nagy József [szerk.] 1998. Magyar Kémikusok Egyesülete, Budapest.), s ekkor még nem említettük a korábbi munkákat. A bizottságtól függetlenül jelent meg a Közgazdasági helyesírási szótár (Bárányné Szabadkai Éva – Mihalik István [szerk.] 2002. Tinta Kiadó, Budapest.) és a Helyesírási szójegyzék. Képzés – foglalkoztatás (Papp Ágnes – Paróczayné Korányi Margit [szerk.] 1994. Nemzeti Szakképzési Intézet, Budapest.). 2000 után több, számítógépes szövegszerkesztéssel

és tipográfiával kapcsolatos munka látott napvilágot: A tipográfia mestersége számítógéppel (Virág völgyi Péter 2001. Osiris Kiadó, Budapest.); Mi az a tipográfia? (David Jury 2007. Scolar Kiadó, Budapest.); Tipográfia és helyesírás (Érdi Júlia – Garai Péter [szerk.] 2007. Akadémiai Kiadó, Budapest.).

Feltétlenül üdvözölhetjük ezeket a kiadványokat, hiszen mindenképpen szükségesek. Azon viszont érdemes elgondolkodni, hogy a szaknyelvi helyesírás újabbnál újabb területeken igényel szabályozást, beavatkozást, így óhatatlanul egyre bonyolultabbá válik, hovatovább csak az adott szakma művelői tudják követni. Ez a gondolat többször fölmerült az AkH. 12. kiadásának előkészítő munkálata során az MTA Magyar Nyelvi Bizottságában 2005 és 2007 között. Határozottan megfogalmazódott, hogy törekedni kell a magyar helyesírás egységességének megőrzésére, s az összehangoló munkának a letéteményese továbbra is az akadémiai bizottság kell, hogy legyen, támaszkodva a különböző szakterületek művelőire. A Magyar Nyelvi Bizottság, illetőleg az osztályképviseltek személyi és anyagi lehetőségei azonban végesek, így felmerülhet új erők bevonása, de csak szakmai garanciákkal.

2. Az orvosi szaknyelv helyesírása

a) Az Orvosi helyesírási szótár

Az orvosi helyesírás rendezésére az Akadémia az 1970-es években tette az első lépéseket. Az MTA Helyesírási Bizottságának kezdeményezésére az Orvosi Tudományok Osztálya külön bizottságot alakított, amely 1978-ban elvi ajánlásokat fogadott el az idegen (főként görög–latin) eredetű szavak írására nézve, s ehhez több száz szavas szójegyzéket is csatolt.

A következő évtized legfontosabb eseménye Brencsán Jánosnak az Akadémiai Kiadónál megjelent Új orvosi szótára volt. Bár ez a mű nem helyesírási, hanem értelmező szótár, címszavainak írásával a szerző befolyásolni kívánta az orvosi írásgyakorlatot, mégpedig az idegen elemek magyaros írásmódjának irányában. A szótár azonban nem talált egyöntetű támogatásra: az Orvosi Hetilap többször közölt olyan szerkesztőségi állásfoglalást, amely a Brencsán-féle helyesírás ellen szólt (pl. 1984: 39, 2403–4). Az orvosi szakkönyv- és szakfolyóirat-kiadás másik része azonban elfogadta a fonetikus írás elvét. Az ellentmondásos helyzet tisztázására az Akadémia illetékes orvostudományi és nyelvtudományi bizottságai 1987-ben elhatározták, hogy munkájukba a szakmai közvélemény még szélesebb rétegeit vonják be. Hároméves egyeztetés eredményeképpen megállapodtak az új helyesírási szótár alapelveiben:

- a szótár egyértelműen foglaljon állást a vitás kérdésekben, és adjon hosszú távra szóló javaslatokat, amelyeket a szakma is elfogad;
- a szótár foglaljon állást a magyar helyesírás egészére jellemző egységesülési folyamat mellett, teremtsen meg az orvosi szaknyelvnek és a magyar helyesírás egészének összhangját, de vegye figyelembe a hagyományörzés fontosságát is;
- a szótár adjon iránymutatást abban a kérdésben, hogy milyen szövegtípusokban követendő a magyaros írásmód, és hol engedhető meg a latinos forma;
- a szótár törekedjen a teljességre.

Az előkészítő munkálatok során 150 ezres anyagot állítottak össze, amelyből 90 ezer adat került a szótárba.

Ahogy azt a szótár előszavából megtudjuk, az itt közölt írásmódokat olyan tanácsoknak tekintik, amelyek elfogadása révén kettős cél valósul meg. Az orvosi helyesírás egyfelől megőrizheti folytonosságát, másfelől viszont összhangba jut a magyar írásgyakorlat egyéb (köznyelvi és szaknyelvi) ágazataival is (OHSz. 14–6). Ez pedig égetően szükséges, mert a szerkesztők meglátása szerint fölöttébb tarka az írásgyakorlat. A latin (görög) eredetű orvosi műszavak latinos és magyaros (fonetikus) írásmódjában igen erős a bizonytalanság, és gyakori a kevert forma. A javaslatok a következők:

- az orvos olvasóknak szánt szakmai szövegekben – például tudományos szaklapokban, tanulmányokban, kézikönyvekben, az egészségügyi felsőoktatás tankönyveiben, a kórházi praxisban – a latinos írásmód következetes alkalmazását kell elfogadottnak tekinteni;
- az orvos olvasóknak szánt egyéb szövegtípusokban is latinosan írjuk a nemzetközileg használt anatómiai neveket, a kórokozók neveit, a betegségneveket, a műtéti eljárásokat és a védett gyógyszerneveket;
- az orvos olvasóknak szánt szövegekben azonban magyarosan írandók a tudományágak és a szakterületek nevei, az orvosi technikai eljárások, műszerek nevei, a kémiai vegyületek és a gyógyszerkészítmények neve.

A szótár bevezető része a következő nyelvi-helyesírási tudnivalókat mutatja be: magyar toldalékok kapcsolódása idegen szavakhoz, a különírás és az egybeírás, ezen belül az alárendelő szókapcsolatok és összetételek írása, a többszörös összetételek, valamint a mozgószabály. Mindvégig az AkH. szemléjében, a szabálypontokat hűen követve, de az ottani példaanyag helyett mindenütt az orvosi nyelv szókészletével szemlélítette (OHSz. 17–23).

A Magyar Orvosi Nyelv V. évfolyamának 1. számában Ferenczy Gyula az Orvosi helyesírási szótár új kiadásának szükségességére hívja föl a figyelmet. Megállapítása szerint az orvosi közleményekben helyesírási egyenetlenség tapasztalható, melynek fő oka, hogy a korábbi latin kifejezések helyébe az amerikai angolból átvett alakulatok lépnek. Az elangolosodással szemben akadémiai állásfoglalást és magyarosítást sürget. Bővíteni kell a szótár anyagát, mert újabb tudományágak jelentek meg (molekuláris biológia, informatika, genetika). Összhangot kell teremteni az anyanyelvi tudományos nyelv és a nemzetközi tudományos nyelv között. Elvi kérdésnek tekinthető, hogy melyik az előbbre való, a meghatározó: a nevezékrendszer vagy a helyesírás? Javasolja, hogy az új szótár még több szókapcsolatot tartalmazzon, és ne hiányozzanak belőle a nemzetközileg elfogadott rövidítések és betűszók.

b) A Magyar Orvosi Nyelv című folyóirat indulása

Az ezredforduló idejére azonban annyi új jelenség tűnt föl az orvosi nyelvben, hogy megfogalmazódott az igény egy állandó szakmai fórum működtetésére. Sőt nemcsak megfogalmazódott, hanem meg is valósult. A Magyar Orvosi Nyelv című folyóirat első száma 2001 decemberében jelent meg, és a már említett orvosi szaknyelvi konferencián vehették kézbe a résztvevők. Bősze Péter alapító-főszerkesztő bevezető írásában két fő célt fogalmaz meg: egyfelől az idegen szavak magyarítását, másfelől a helyesírás kérdéskörét. Szavai szerint az orvosi szakma forradalmi változásokat él át, mégpedig a molekuláris biológia térhódítása miatt. Ennek természetes velejárója sokezernyi új szakkifejezés, jobbára angol nyelven. Az utóbbit korszerű szemlélettel ugyan nem kifogásolhatjuk, de törekednünk kell az egyértelmű és szabályozott írásmódú magyar megfelelők megalkotására (I. évfolyam, 1. szám 2. oldal; a továbbiakban rövidítve: I. 1: 2). Grétsy Zsombor szerkesztő a tervezett rovatokról szólva szintén kiemelt fontosságúnak tartja az orvosi szaknyelv helyesírásának művelését (I. 1: 3). Az orvosi szavak írásának általános szempontjai és lehetőségei címmel ugyanő bemutatja az Orvosi helyesírási szótárt, de arra is felhívja a figyelmet, hogy a benne szereplő szóanyag egyrészt folyamatosan elavul, másrészt mind hiányosabbnak bizonyul, ezért foglalkozni kell számos új tudományterület nevezéktanával, amilyen például a virológia, az onkológia, a biokémia stb. Teljes mértékben egyetérthetünk alábbi megállapításaival: „A helyesírás nem kőbe vésett törvények gyűjteménye, hanem a nyelvvel párhuzamosan fejlődő, változó, csiszolódó, alakuló rendszer, amelynek legfőbb célja nem bármiféle dogmák védelme, hanem egymás minél pontosabb megértése, a világos gondolatrögzítés és -átadás. Ezért sokszor esetlegesnek is tűnhetnek

a szabályok: nem az a fontos, hogy milyen módon írunk le valamit, hanem az, hogy egyformán tegyük ezt.” (I. 1: 34–5)

Ugyancsak az Orvosi helyesírási szótárral foglalkozik a lap második számában Gaál Csaba. Fájjalja, hogy a szakma sokszor nem tekinti irányadónak az ajánlásokat, majd rámutat néhány következetlenségre: *arteriogram*, de *sonogramm*, *implantatum/implantátum*, de *transplantatum* (nincs magyaros formája) (II. 1: 17).

c) Az orvosi nyelv időszerű helyesírási kérdései

A mai orvosi szaknyelv időszerű helyesírási kérdéseiről jó áttekintést kapunk a Magyar Orvosi Nyelv folyóiratból. Az alábbiakban azokat a témákat tekintjük át, amelyek a lap első hat évfolyamának (2001–2007) 11 számában szerepeltek. A 48 oldalas folyóirat általában 7-10 terjedelmesebb írást tartalmaz, melyeknek mintegy harmada helyesírási témájú, vagy érinti a helyesírást is, számonként tehát 3-4 közleményről van szó. Mivel a szerkesztők több vitatémát vetettek föl, a hozzászólók révén szélesebb kör kap nyilvánosságot, de ezeket a leveleket, rövidebb írásokat, egyedi véleményeket nem dolgozzuk fel.

Magyar és idegen szakszavak írása. Ahogy már az eddig elmondottakból is látható, a mai magyar orvosi nyelv legfőbb jellemzője, hogy a korábbi latin terminológia helyett mind jobban terjednek az angol nyelvű kifejezések. Ez a folyamat nemcsak a legújabb szakterületekre igaz (mikrobiológia, virológia stb.), hanem többek között még a klasszikusnak számító anatómiára is érvényes. Donáth Tibor beszámol egy 7 ezer kifejezést tartalmazó angol–latin szakszógyűjtemény magyarításáról. Ennek kapcsán kifejti, hogy a nemzetközi orvosi nyelv miért veszi át nagyon könnyen az angol szavakat a korábbi latin megfelelők helyett. Az angol általános szókincs 50%-a latin vagy görög eredetű, de a szakszavak esetében ez az arány 70%. A latin szóhoz bizonyos angol szuffixumok, prefixumok csatolásával, az angol kiejtés szabályait alkalmazva a Terminologia Anatomica helyett máris készen áll az Anatomical Terminology: *arteria* – *artery*, *vena cardiaca* – *cardiac vein*, *membrana perinei* – *perineal membrane*, *maior* – *major*. Az anatómiai nevezéktan első egységesítése 1895-ben Baselban készült (a baseli Nomina Anatomica), amikor 50 ezer javasolt változathól 5 ezer szakszóban állapodtak meg, majd elkészült a jénai (1935), a birminghami (1950) és a párizsi (1955) revízió. Az utóbbi fél évszázadban viszont angol, újabban pedig amerikai vezetésű szakbizottság gondolja az anatómiai nevezéktant, ezzel is magyarázható az anglicizmusok térhódítása (III. 2: 31–4).

A bélésebészet szakkifejezéseinek – szintén az egységesítés céljából készült – gyűjteményében jól elkülöníthetők a következő típusok:

- kettős alakok, amelyeket a mai magyar szaknyelv egyaránt használ:
 - magyar/latin *anasztomózis/anastomosis*;
 - latin/angol *colostomia/colostomy*;
- csak latin terminus: *diverticulitis* ('gurdélygyulladás');
- csak angol: *diverting colostomy*, *protective colostomy*, *blow-hole colostomy*, *temporary colostomy*;
- új, keverék alakulatok:
 - angol/latin: *end to end anastomosis* ('vég a véghez csatlakozás'), *lower rectal anastomosis* ('alsó végbélegyesítés').

(Bősze Péter – Grétsy Zsombor. II. 1: 42)

Különösen sok az angol nyelvű forma az összejtekkal és a szövetátültetéssel kapcsolatos kifejezések gyűjteményében. Jól érzékelhető, hogy amíg az angol különírandó jelöletlen szókapcsolatokból építkezik, addig a jelöletlen (jelentéstömörítő) magyar megfelelőt egybeírjuk, és itt típushiba szokott lenni a tükörfordításból adódó különírás:

stem cell recipient – *össsejtbefogadó*

stem cell donor – *össsejtadó*

stem cell source – *össsejtforrás*

stem cell transplantation source – *össsejtátültetés-forrás*

Haematopoietic stem cell sample – *vérképzőösssejt-minta*

A szerzők, Bősze Péter és Grétsy Zsombor külön magyarázatban föl hívják a figyelmet a második mozgószabályra: *keringő vérösssejt* – *keringővérösssejt-minta*. Azt is megjegyzik, hogy az *össsejt* mindenképpen egybeírandó, de ugyancsak egybeírást javasolnak az *idegen szövet* minőségjelzős szerkezet írásakor is, mert az orvosi szaknyelvben szerintük önálló fogalmi tartalmú, egybeforrott kifejezés: *idegenszövet*, *idegenszövet beültetése*, *idegenszövet-minta*, *idegenszövet-betegség*.

(Bősze Péter – Grétsy Zsombor. II. 2: 24)

Még több helyesírási nehézség adódik az immunológia szaknyelvében. Beszédes példa a terminológiai és helyesírási egységesítés nehézségeire a *T-helper lymphocyte cell* kifejezés, amely eredeti angol fogalomként került a magyar orvosi nyelvbe, ahol a következő formákban használatos: *T-helper sejt*, *T-helper-sejt*, *T-helper nyiroksejt*, *T-helper-nyiroksejt*, *T-helper limfocita*, *T-helper-limfocita*, *T-helper lymphocyta*, *T-helper-lymphocyta*; *segítő T-sejt*, *segítő T-nyiroksejt*. – Másik példasor: *natural killer cells*,

NK cells; természetes ölősejtek, NK-sejtek. – Ingadozik a 'szemcsés fehérvérsejt' terminusának írásmódja: *granulocyte* (angol), *granulocyta* (latin), *granulocita* (magyar).

Egyre bonyolultabb angol megnevezésekkel találkozunk, amelyek valójában körülírások, mégis terminussá válnak. Az angolra jellemzően viszont betűszóként rögtön megjelenik a rövid formájuk is: *gastrointestinal tract associated lymphoid tissue – GALT* 'gyomor-bél rendszeri nyirokszövet'. Megjegyzendő, hogy az angolban gyakori jelenség a szakkifejezések csupa nagybetűs írásmódja (*Gastrointestinal Tract Associated Lymphoid Tissue*), ezt azonban az irányadó brit írásgyakorlat nem támogatja teljes mértékben. (Tudvalevőleg csak irányadó írásgyakorlatról beszélhetünk, a magyarhoz hasonló hivatalos szabályozás nem létezik.) Ennek következményeként a nagybetűsítés a magyarban is kezd érvényesülni. Az analitikus angol formák – különírás és jelöletlenség a szószerkezetekben – a magyar helyesírásra is hatnak *acute phase proteins – akut fázis fehérjék*; helyesen *akutfázis-fehérjék* ('hevenyszakfehérjék') (Bösze Péter. III. 2: 7–29).

A rövidítések, betűszók szerepére az előbb már utaltunk, érdemes azonban kissé részletesebb képet adnunk. Használatuk nem problémamentes, vannak például olyan betűszók, amelyek többféleképpen oldhatók fel, így nem felelnek meg az egyértelműség követelményének: *RSV – respiratory syncytial virus*, illetve *Rous sarcoma virus*. Nem a köznyelvi rövidítéssel való egybeesés, hanem más a gond a CD-vel: *cell surface determinant* 'sejtfelületi determináns' – nemzetközi nomenklátúra lévén, magyar megfelelővel nem helyettesíthető. Folytatásként néhány további szókapcsolat: *intercellular adhesive molecules – ICAM* 'sejtek közötti tapadómolekulák', *membrane attack complex – MAC* 'sejtkárosító komplex' (a latin *komplexum* angol hatásra rövidült formája, a *komplex* szakszóként 'együttes' értelemben használatos) (III. 1: 19).

A témakör lezárásaként rövid összefoglaló még néhány további közleményről. Az előzőekhez hasonló áttekintés készült a biostatisztika nyelvéről, amelyben ugyancsak az anglicizmusok szerepét hangsúlyozza a szerző, Hajtman Béla (IV. 1: 13–5). – Schlammadinger József az angol nyelv hatásainak általános vizsgálatát adta (III. 2: 44–5). – Pestessy József háromnyelvű (latin–magyar–angol) szógyűjteménye a traumatológia szakkifejezéseiből ugyancsak azt bizonyítja, hogy az angol nyelvű formák a latinhoz képest néha bonyolultabbak, körülírás-jellegűek: *abductio humeri – a felkar távolítása a törzstől – abduction motion of the arm at the shoulder* (V. 2: 46–9). – Szirmai Imre a *stroke – sztrók* helyesírását, jelentését vizsgálta, és egyben megkérdőjelezte szükségességét, mivel különböző betegségformákat mos össze, pl. a korábbi *ischemia*, valamint az *amaurosis fugax* (a retina kerin-

gészavara az ellátó ér múló vagy végleges embóliás elzáródásával) ma egyaránt *ocularis stroke* (III. 1: 25-6).

Külön- és egybeírás. A külön- és az egybeírás témakörében a legátfogóbb és újat is adó összegezés Grétsy Zsombor kétrészes tanulmánya. Bevezetőjében megállapítja, hogy az orvosi szaknyelvi szövegek helyesírási hibáinak 90%-a egyszerű, általános jellegű hiba, ezért feltétlenül szükség volna a megjelöltetendő szövegek lektorálására. Főbb hibatípusok: idegen írásmódú szakszavak toldalékolása, a külön- és az egybeírás, ezen belül a mozgószabály, a többszörös összetételek írása, valamint kiemelt formában, bővebben a *nem* és a *non* egybe-, illetve különírása az azt követő szótól. Az utóbbiak írásmódját ellentmondásosnak ítéli az OHSz. példái alapján: *nemdisszociált molekula*, de *nem komplett fehérje*. Mivel szaporodnak az ilyen kifejezések, érdemes velük behatóan foglalkozni az orvosi szaknyelv kapcsán is. Ahogy a szerző fogalmaz, mind a formális logika, mind a hétköznapi gondolkodás élesen megkülönbözteti a fogalmak egy sajátos csoportját, a negatív fogalmakat. Például a *nembakteriális* elvont fogalom összefoglalása mindazon fertőzéseknek, amelyeket nem baktérium okoz, hanem vírus, gomba, amőba, alga stb. A *virális infekció nembakteriális infekció* mondat azt jelenti, hogy a *virális* fogalma a *nembakteriális* fogalmi körébe tartozik. Ezzel éppen ellentét a következő írásmódú mondat: *A virális infekció nem bakteriális infekció*; ezek szerint a *bakteriális* nem tartozik a *virális* fogalmi körébe.

A szerző javaslatai: a szakszóértékű magyar(os) kifejezések egybeírása (*nemszteroid gyulladáscsökkentők*, *neminvazív*, *nemdisszociáló*, *nemmutagén*, *nemdiagnosztikus*), a nem kifejezetten szakszóértékű magyar kifejezések különírása (*nem kívánt terhesség*, *nem ismételt vizsgálat*, *nem vízoldékony vegyület*). E javaslat hibája, hogy nehéz meghúzni a határt a két típus között. A *non*- előtagú – újabban jórészt az angolból átvett – kifejezésekben viszont őrizzük meg az eredeti, kötőjeles írásmódot: *non-A*, *non-B hepatitis*, *non-suppressible insulin like activity*, *non-Hodgkin*. Az utóbbi kapcsán megjegyzendő, hogy az OHSz. tartalmazza a *Hodgkin-kór* nevét, hiányzik viszont a láthatóan problémásabb *non-Hodgkin-kór* (II. 2: 8–13).

A teljesség kedvéért hozzátesszük, hogy az MHSz. a következő szaknyelvi elemeket tartalmazza: *nemelektrolit*, *nemfémek*, *nemfémes*, *nemideális (elegy)*, *nemlineáris*; illetőleg *nem reciprok elem*, *nem rozsdásodó acél*, *nem verbális kommunikáció*. Az OH. az iméntieken kívül még az alábbiakat közli: *nemideális (elegy)*, *nemkonvex*, *nemkötő (elektronpár)*, *nemmágneses*, *nemnedvesítő*, *nemnegatív*, *nemnemesfém*, *nemnewtoni*, *nemnumerikus*, *nemparaméteres*, *nempoláris*, *nemterminális (szimbólum)*, *nemvasfém*, *nemvezető*, *nemvizes (oldószer)*.

Grétsy Zsombor a tanulmánya második részében először a kötőjelek szerepét vizsgálja a bonyolultabb alakulatokban (*Szent-Györgyi–Krebs-ciklus*, *Osler–Weber–Rendu-szindróma*, *Tay–Sachs-betegség*), majd a mozgószá-bály második esetét gondolja tovább (AkH. 139. b). Meglátása szerint nem minden szókapcsolatot sorolhatunk ebbe a pontba. Az *ajakhang*, *foghang* – *ajak-fog hang*, *szövőipar*, *fonóipar* – *szövő-fonó ipar* helyes és logikus összefüggésen alapszik, de a *levegő-föld rakéta* és a *kutya-macska barátság* másféle viszonyt tükröz, hiszen nem a *levegőrakéta*, *földrakéta*, illetőleg a *kutyabarátság*, *macskabarátság* szókapcsolatokból vezethető le. Mivel az utóbbiak között a valamitől valameddig terjedő viszony fejeződik ki, az AkH. 263. c) pontja alapján a nagyköjtjel az indokolt: *levegő-föld rakéta*, *kutya-macska barátság*. Sőt, mivel a szerkezet harmadik tagja jelöletlen (jelentéstömörítő) viszonyban van az első két tag együttesével, kötőjelre is szükség van: *levegő-föld-rakéta*, *kutya-macska-barátság*. Sok szaknyelvi alakulatra is alkalmazható ez az eljárás, és nemegyszer jelentéskülönbséget érzékeltethetünk a kétféle írásmóddal: *hidrogén-hélium átalakulás* (a két kémiai elem átalakulása), de *hidrogén-hélium-átalakulás* (hidrogénből hélium lesz, a Nap energiatermelő magegyesülési folyamatában). Hasonlóan: *gyomor-bél tartalomáramlás* (a teljes folyamat végig a gyomron és a beleken), de *gyomor-bél-tartalomáramlás* (elsőből a másodikba). További példák: *ideg-izom-kapcsolat*, *dózis-hatás-függvény*, *vér-agy-gát*, *renin-angiotenzin-aldoszteron-rendszer* (III. 1: 16–9). Hasonlóan meggondolandó példák: *tanár-diák viszony*, *író-olvasó találkozó* (MHSz., OH.). A fentiek figyelembevételével felvethető a nagyköjtjel szükségessége, de az AkH. 12. kiadásának előkészítésekor az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága nem kívánta módosítani a szóban forgó szabálypontot.

A szóösszetételekkel további írássok is foglalkoznak: Bösze Péter és Laczkó Krisztina részletesen áttekinti a külön- és az egybeírás szabályait, majd megállapítja, hogy mindenekelőtt a köznyelvre vonatkozó magyar helyesírással kell tisztában lennie annak, aki a szaknyelvi alakulatok írásmódját kívánja eldönteni (VI. 1: 20–43; VI. 2: 72–86). – Berényi Mihály az angol írásmódot követő, mindent különíró, széttagoló eljárást helyteleníti: *Y-kromoszóma mikodeléció vizsgálata* – *az Y-kromoszóma mikodeléciójának vizsgálata*, *szérum tesztoszteron szint* – *a tesztoszteron szérumbeli szintje*, *a szérum tesztoszteronszintje*, *szérumtesztoszteron-szint* (V. 1: 17–20).

Rendszerszerűség. A helyesírás rendszerszerűsége alapvető követelmény az egyes szaknyelvek rendszertani kategóriáinak leírásakor. Számos példát látunk erre a növény- és az állattan, a kémia, illetőleg a földrajzi tulajdonnevek esetében. Az orvosi nyelvben most folyik a vírusok nevének egy-egyesítése, erről ad összegezést Bösze Péter. Nemzetközi megegyezés szerint

a rend-, az alcsalád-, a család- és a nemzetségneveket nagybetűvel kezdjük, és dőlt betűvel írjuk. A nemzetség nevével egybeírandó a *vírus*. A fajra utaló megnevezés kisbetűs, kivéve a személynévi, helynévi eredetű alakulatokat. Az utóbbiakat nem kurziváljuk:

Poxviridae család, *Chordopoxvirinae* alcsalád, *Orthopoxvirus* nemzetség, vaccina vírus.*

Köznyelvi használatban a család-, az alcsalád-, a nemzetség- és a fajnevek kisbetűsek, és nincs szükség kurziválásra sem: picornavírus család, enterovírus nemzetség. Egyelőre nem született egyértelmű javaslat az alfaj-(típus-), törzs- és változatnevek leírására, de maga a rendszertan sincs kellően kimunkálva.

A vírusnevek írását is megkönnyíti a korábban vázolt angolos betűszói rövidítés, amely bonyolultabb formulát eredményez, ha további betű-szám kombináció járul hozzá: *humán coxsackie vírus A1*; röviden *HCV-A1*.

(III. 1: 27–33; III. 2: 26–9)

Egyéb témák. M. Tóth Antal arra figyelmeztet, hogy a *transzfúzió* szónak és származékainak a helyesírása még a Transzfúzió című szaklapban és rendeletek szövegében (pl. a Magyar Közlönyben) is következetlen: a helyes *transzfuziológia*, *transzfuziológus* alakokon kívül (vö. AkH. 28.) használatos a kifogásolható *transzfúziológia*, *transzfúziológus*, *transzfúsiológia*, *transfuziológia*, *transfuziologia* stb. (IV. 1: 8)

Az *ischaemia* és a *schizophrenia* – a némileg megtévesztő *sch* betűkapcsolat ellenére – nem német, hanem görög szó, és bennük az *sch* hangértéke [szk], ezért helytelen az [isémia] és a [sizofrénia], helyesen [iszkémia], ill. [szkizofrénia] (Nyírfalvi Károly. IV. 1: 9).

Egyéb figyelemre méltó kezdeményezés – egyben a helyesírás és a terminológia egységesítést szolgáló kísérlet – az Orvosi Hetilap 2001. évi tartalomjegyzékének magyarítása, javítása pl. a következők szerint:

Eredeti: *Az immunrendszer regenerációja csontvelő átültetés után*

Javított: *Az immunrendszer helyreállítása csontvelő-átültetés után*

Eredeti: *A c-erB családba tartozó onkofehérjék normális lepényben és terhességi trophoblast-betegségeiben (in vitro vizsgálatok)*

Javított: *A c-erB-családba tartozó daganatfehérjék normális lepényben és terhességi trophoblastbetegségeiben (kísérletes vizsgálatok)*

(Sarkady László. II. 1: 43–53)

* Ebben a pontban a példák kurziválásakor nem a nyelvészeti közleményekben megszokott módon, hanem a szakterület sajátos kívánalmainak megfelelően használjuk a dőlt betűs szavakat.

Végül: Bősze Péter igen részletes útmutatót tesz közzé a tudományos közlemények írása és szerkesztése témájában, benne a szerzők munkáját megkönnyítő, számos nélkülözhetetlen helyesírási tudnivalóval (IV. 1: 25–52).

Irodalom

- AkH. = A magyar helyesírás szabályai. 1994. Tizenegyedik kiadás, tizenegyedik, példaanyagában átdolgozott lenyomat. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fábián Pál 1999. A nyelvművelés feladatai. In: Glatz Ferenc (szerk.): A magyar nyelv az informatika korában. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 73–8.
- Ferenczy Gyula 1989. Napirenden az orvosi helyesírás rendezése. Magyar Nyelvőr, 11–6.
- Glatz Ferenc 1999. Tézisek a magyar nyelvről. In: Glatz Ferenc (szerk.): A magyar nyelv az informatika korában. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 13–4.
- MHSz. = Magyar helyesírási szótár. Deme László – Fábián Pál – Tóth Etelka (szerk.) 1999. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Magyar Orvosi Nyelv. prof. dr. Bősze Péter (alapító-főszerkesztő) 2001. Megjelenik a Magyar Szakírók Szövetsége, az MTA Orvostudományi Osztálya, az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya, a Magyar Orvosi Kamara és az Európai Nőgyógyászati Rák Akadémia gondozásában évente kétszer.
- OH. = Helyesírás. Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. Osiris Kiadó, Budapest.
- OHSz. = Orvosi helyesírási szótár. Fábián Pál – Magasi Péter (főszerk.) 1992. Akadémiai Kiadó – Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár, Budapest.
- Zimányi Árpád 2003. A szaknyelvi helyesírás-tervezés újabb feladataiból. Magyar Nyelvőr 1: 12–23.

II. A HELYESÍRÁS TANULÁSÁRÓL ÉS TANÍTÁSÁRÓL

MÓDSZERTANI JAVASLATOK NÉHÁNY TULAJDONNÉVFAJTA HELYESÍRÁSÁNAK TANÍTÁSÁHOZ

A köz- és a felsőoktatásban a helyesírással foglalkozó tanárok és diákok közös véleménye, hogy a magyar helyesírásban a különírás-egybeírás, valamint a tulajdonnévírás kérdései a legszerteágazóbbak, a legnehezebbek. Nem egyszerű tanítani őket, de elsajátítani sem. Az 1. osztálytól az érettségiig nemcsak a magyar nyelvtan tananyagában vannak jelen, hanem más tantárgyakban is: a földrajzban, a történelemben, a művészet- és a zenetörténetben, de a matematikában is.

A 4. osztály végére tanulóink a felismerés szintjén képesek megkülönböztetni egymástól pl. a személy-, az állat- és a földrajzi neveket vagy épp az intézmények elnevezéseit (saját iskolájuk és a szülők munkahelyének a nevét, a településük polgármesteri hivatalának, könyvtárának, vendéglátó-ipari egységeinek, boltjainak stb. hivatalos cégnevét).

Ha felvetődik netán ilyen kérdés a nyelvtanórán, hogy 6. osztályban több héten keresztül miért kell behatóan tanulmányozni ezt a szófaji alkategóriát, Hajdú Mihály találó soraival válaszolhatunk motivációként: „Bárhol vagyunk a világban, mindenütt találkozunk tulajdonnevekkel. Bármerre megyünk, bármerre nézünk, ott vannak, beléjük botlunk, halljuk, használjuk, látjuk őket, életünket átszövik, gondolatainkba behatolnak, minden cselekedetünket követik.” (Hajdú 2003: 9)

Próbáljunk tehát úgy hozzákezdeni a kompetenciafejlesztéshez, hogy témánk ne csupán elsajátítandó lecke legyen, hanem mindenki számára fontos, műveltségbeli ismeretanyag, mely megkönnyíti eligazodásunkat a világban. Bizonyítsuk be, hogy egy postai boríték megcímezése mennyi helyesírási buktatót rejt magában, márpedig ezzel a feladattal néhányszor – még az SMS-ek és az e-mailek világában is – találkozunk valamennyien. Említsük meg továbbá azt is, hogy a szakemberek eddig nem találtak a világon sehol olyan nyelvet, melyben ne lett volna tulajdonnév.

Mivel a fiatalok 6. osztályban már tanulnak valamilyen idegen nyelvet, tanulságos házi feladat az általuk tanulmányozandó angol, német stb. tulajdonnevek összegyűjtése, bemutatása, valamint írásuk összehasonlítása a magyar megfelelővel.

A szófaj fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a tulajdonnév nemcsak a nyelvtudomány tárgya, hanem más, rokon tudományterületeken is felbukkan (pl. irodalomtudomány, néprajz, történelem, földrajztudomány, archeológia, hittudomány).

Az akadémiai helyesírási szabályzat 11. kiadása – az előzőekhez hasonlóan – szintén külön fejezetben taglalja a tulajdonnévírás összetett kérdéskörét (154–201. szabálypont, de a továbbiakban a 207–222. pont is az idegen személy- és földrajzi nevek jelölését mutatja be). Mindezen passzusok terjedelmi okok miatt nem érintik a témához kapcsolódó összes fő- és részkérdést. Ezért vált szükségessé újabb szakkönyvek megjelentetése.

A mindannyiunk által kisebb vagy nagyobb mértékben használt földrajzinév-anyag például igen gazdag és bonyolult, változatos. Két akadémiai testület, a Magyar Nyelvi Bizottság, valamint a Földrajzinév-bizottság közös munkájának eredménye A földrajzi nevek helyesírása című, hiányt pótló kötet, mely szakszerűen, számos szabállyal és bőséges példaanyaggal ad eligazítást.

Napjainkban szemtanúi lehetünk annak a jelenségnek, hogy a tulajdonnevek körében újabbnál újabb alakulatok kerülnek elő nagy kezdőbetűkkel, mutatván, kiemelkedtek a köznevek világából. Ilyenek a különféle értékpapírok, kötvények elnevezései, a tévé- és rádióműsorok címe, új ünnepek, események, rendezvények, szakmai programok neve stb. Az intézménynév-állománynak (köztük a szép számú alapítványneveknek) az utóbbi évtizedekben tapasztalható mennyiségi gyarapodása és a – nyelvben is egyre erősödő – rövidítési tendencia miatt látványosan megszorodott a mozaikszók száma. Tudvalévő, hogy a 11. kiadás differenciált azzal, hogy a betűszókat és a szóösszevonásokat elválasztotta egymástól. Ezért az írásmódjuk is eltérő: *MDF* – *Mahart*. Ha nem ismerjük az ilyen rövidebb alakoknak a szabályos tulajdonnévi elnevezését, nehéz a helyesírásukról véleményt mondunk.

Az Osiris Kiadó jóvoltából Gyurgyák János megszerkesztette a Rövidítésszótár című kötetet, melyben több ezer magyar és külföldi intézménynév rövidített változatát ismerhetjük meg a teljes alakkal együtt. Ennek ellenére a mindennapi írásgyakorlatban nagy keveredésnek vagyunk szemtanúi. Grammatikai és helyesírási ismeretek híján nem könnyű a megkülönböztetés, különösen amiatt, mert időnként elfogadható a *MAHART*, a *MALÉV* és társai, azaz a szóösszevonások csupa nagybetűs írása. Ez utóbbit a helyesírási szabályzat ún. kiemelt helyzetben megengedhetőnek tartja. Ma már a két típus összemosódásának vélhetően ez is az egyik oka.

Felvetődhet a kérdés mindannyiunkban: miért oly nehéz megtanítani a tulajdonnévírást? Egyrészt azért, mert igen sok és sokféle név sorolandó a tulajdonnevek közé. Másrészt nem elegendő pusztán a helyesírásban való

jártasság, mindenképp szükség van grammatikai (alaktani, szófajtani stb.) tudásra is. A földrajzi nevek esetében földrajztudományi tájékozottság nélkül csak üres találgatás a *Dél-kínai-tenger*, az *Északi-sark*, a *New York-i* és számtalan más név leírása. Jelen esetben a helyesírás a saját szabályrendszerével a szaktudományi ismereteket egészíti ki, és így születik meg a minden szempontból elfogadható szószerkezet vagy szóösszetétel, az elemkezdő kis vagy nagy kezdőbetű.

A személynevek kapcsán számos műveltségbeli elem kerül elő. Ha kevésbé vagyunk jártasak – történelmi és egyéb ismeretek híján –, hogy egy adott korban milyen neves személyiségek éltek kortársként (zeneszerzők, természet- és társadalomtudósok, képzőművészek stb.), nehéz lesz a kialakítandó műveltségképet és a helyesírási szabályokat komplex módon összekapcsolni. Gondoljunk csak a régies betűkapcsolatot tartalmazó többtucatnyi személynévre.

Több alkalommal nehéz megállapítanunk egyes szavak, szókapcsolatok szófaji hovatartozását (pl. *minorita templom* – *Szent Antal-templom*, *vidám park* – *Vidám Park*). A szófaji határkérdések gyakorta elbizonytalanítanak a kezdőbetűket illetően. A mondat jelentése viszont egyértelműen sugallja, hogy a *nap* – *Nap*, *egyenlítő* – *Egyenlítő*, *biblia* – *Biblia*, *hold* – *Hold*, *nyugat* – *Nyugat*, *országgyűlés* – *Országgyűlés*, *ház* – *Ház* ('parlament') szópárok tagjai közül melyik illeszthető a szövegkörnyezetbe. A névség tényét, itt is, mint máshol, a nagybetűkkel érzékeltetjük.

További írásnehezítő tényező, hogy nemcsak a tulajdonnevek, hanem alkalomadtán a köznevek is lehetnek nagy kezdőbetűsek. Például a megszólításban udvariassági gesztusként: *Tisztelt Hölgyem! Tudta Ön ezt?* A kiemelt helyzetben lévő köznevek alkalmi nagybetűsítése táblákon, feliratokon, címkéken, könyvborítókon, indexben, órarendben, cégtáblán stb. szintén helyénvaló. Épp ezért rövidebb-hosszabb szövegekkel (hivatalos levél, hirdetések), feliratokkal szemléltessük és elemezzük az ilyen közneveket, továbbá indokoljuk a helyesírásukat. Hatásosak a kezdőbetűkkel történő kiegészítéses alkotó (produktív) gyakorlatok.

Több esetben nem egyszerű megállapítanunk a név terjedelmét, kiváltképp, ha például a földrajzi vagy az intézménynevek nem ismerősek, mivel nincs helyismeretünk. A kis kezdőbetűs jelzők (leginkább földrajzi névi származékok) emiatt többször hibásan nagybetűsödnek: *Békéscsabai Munkácsy Múzeum* a *békéscsabai Munkácsy Múzeum* helyett, az *Egri Gárdonyi Géza Színház* az *egri Gárdonyi Géza Színház* helyett. De itt említendő meg az ugyanilyen elmarasztalható *Fertő-tó*, *Bükk-hegység*, mivel ezekhez az egyelemű nevekhez a mellettük álló földrajzi köznév értelmező szándékkal járulhat. A térképen is ezt találjuk: *Fertő*, *Bükk*. Helyesen tehát: *Fertő* (tó), *Bükk* (hegység).

Bármelyik tulajdonnévfajta helyesírását tanítjuk, mindig egy elemzési szempontsort tartunk szem előtt, mellyel a jellemzőket feltárjuk:

- Mit jelent a név?
- Melyik alkategóriába tartozik a tulajdonnevek rendszerében?
- Milyen a szerkezete: egyelemű vagy többelemű?
- Alaktanilag toldalék nélküli (alapalak) vagy toldalékos alak?
- Mi a toldalék: rag, jel, képző?
- Melyik szabály alapján, hogyan kell leírunk a tulajdonnevet?

Az alábbiakban kissé részletesebben, de nem a teljesség igényével tekintjük át a személy-, a földrajzi és az intézménynevek helyesírását.

A személynevek helyesírása

Meghatározandó fogalmak: családnév, keresztnév, magyar név, idegen műveltségből hozzánk került név, egyelemű név, többelemű név, régies betűkapcsolat, néma magán- és mássalhangzó, az alapforma visszaállíthatóságának elve.

Hajdú Mihály és más, névtannal foglalkozó szakember is azt javasolja, hogy mindenkor pontos szakkifejezésekkel éljünk. A mi nyelvünkben a személynév elemei:

- a családnév (*Kis, Kovács, Juhász, Pápai*)
- és a keresztnév (*Éva, Mária, István, László*). Ma már ne emlegessünk előnevet és utónevet.

A nevek vizsgálatakor elsőként az eredetet tárjuk fel, azaz magyar vagy idegen műveltségből hozzánk került névvel van-e dolgunk. A bemutatandó névanyagot gondosan válogassuk össze. Válasszunk ki egy időszakot a történelmünkéből, például a reformkort, a XIX. századot. Az akkor élt zeneszerzőket, politikusokat, művészeket, költőket, írókat sorakoztassuk fel lehetőleg a fényképük bemutatásával együtt.

Kérdéseink lehetnek:

Kivel találkozhatott Kossuth Lajos az 1800-as évek elején Pest-Budán? Mit tud Széchenyi Istvánról és Széchenyi Ferencről? Ki tervezte a Széchenyi láncidat? Kik tartoztak a márciusi ifjak közé? Sorolja fel az aradi vértanúk nevét! Kik voltak a kor leghíresebb költői, írói? Ki zenésítette meg a Himnusz, és ki a Szózatot? Milyen történelmi témájú festmények születtek meg

a XIX. században? Kiket sorolunk a romantikus zeneszerzők közé? Milyen híres épületeket ismer, melyek ebben az időszakban épültek? Kik a kor nagy építészei?

A kérdéseinkhez kapcsolódva híres, szemet gyönyörködtető képeket, poszttereket, könyvborítókat, reprodukciókat, diákat, CD-t stb. használhatunk szemléltetésként, hogy vizuális élmény is fűződjék a szabályokhoz.

Ettől eltérő az a feladat, melyben mi adunk meg neveket, és el kell döntenie az osztálynak, hogy a XIX. század első vagy a második felében éltek-e az emlegetett alkotók. A nevek lehetővé teszik, hogy egy társadalmi metszetet adjunk, és eddig általuk nem ismert híres személyiségekhez kerüljenek közelebb a tanítványok. A zenetörténet tanulmányozása kapcsán nemcsak magyar, hanem idegen személynévek is ismerőssé válnak (Beethoven, Chopin, Schubert és a romantika többi kiválósága).

Fontos feladatunk: a bonyolultabb helyesírású neveket figyeltessük meg és ejtessük is ki. Képessé kell tennünk tanulóinkat, hogy fel tudják ismerni a régies betűkapcsolatokat a családnévben, valamint az írott és az ejtett hangsort össze tudják kapcsolni (pl. *Batthyány*, *Dessewffy*, *Thököly*). A szótő, azaz a név elválasztása függőleges vonallal a toldaléktól (az alaktani elemzés) elmaradhatatlan. Ahhoz, hogy a diákok helyesen tudjanak toldalékolni, a szó elemeit (a szótövet és a toldalékot) világosan kell látniuk.

A toldalékolás lényegét, a főbb szabályokat a példák jól tükrözik.

Magyar személynévek

régies betűkapcsolat (pl. *ts*, *th*, *cz*, *y*)

a kiejtett ragot közvetlenül
kapcsoljuk az egyelemű névhez

(*Babits*hoz, *Kossuth*tal,
*Kazinczy*val)

Idegen személynévek

néma magánhangzó
és mássalhangzó

a kiejtett toldalékot (rag, jel
képző) kötőjellel kapcsoljuk a
névhez

(*Shakespeare*-rel, *Monet*-t,
Molière-rel)

Toldalékolás

Raggal

*Babits*ot, *Kossuth*ot

Shakespeare-t, *Monet*

Jellel

Babitsok, Kossuthok
Babitsé, Kossuthé

Shakespeare-ek
Shakespeare-é, Dumas-é

Képzővel (-i, -s)

babitsi, kossuthos
Babits Mihály-i
Kossuth Lajos-os

shakespeare-i, dumas-s
William Shakespeare-i
Alexandre Dumas-s

Emeljük ki és magyarázzuk el külön, hogy a magyar személynevekben mely esetekben tehetünk kötőjelet. Típushibaként él ugyanis még a felnőttekben is, hogy a régies betűkapcsolathoz, szinte automatikusan kötőjellel írják a toldalékot: *Kossuth-hoz, Thököly-vel*. Pedig kötőjellel csak az alábbi esetekben kapcsoljuk a toldalékot a névhez:

1. *Papp-pal, Kiss-sel, Veress-sel;*
2. *Eötvös-féle, Kossuth-szerű;*
3. *Eötvös József-i, Móricz Zsigmond-os.*

A mindennapi nyelvhasználatban a személynevekhez nemcsak különféle toldalékokat, hanem közneveket is gyakorta kapcsolunk. Felmerül a kérdés: a nyelvtani viszony miatt mikor választhatjuk az egybeírást, és mikor jobb a különírás, mert például szószerkezet? Ha alárendelő jelöletlen birtokos jelzős vagy határozós, esetleg jelentéstömörítő összetételeket kell megmutatnunk, csak az egybeírással, pontosabban annak egyik válfajával, a kötőjellel történő tagolással élhetünk. Ha viszont a név minőségjelzős szerepű, a különírásnál kell maradnunk.

Táblázatba foglaltunk néhány gyakoribb típust.

Személynév és köznév kapcsolata

Kötőjellel írt összetétel

Gárdonyi-ház, Gárdonyi-regény,
Gárdonyi-hős, Gárdonyi-síremlék,
Gárdonyi-bérlet, Gárdonyi-évforduló,
Gárdonyi-évkönyv, Gárdonyi-kutatás,
Gárdonyi-jelvény

Különírt szószerkezet

Gárdonyi utca, Gárdonyi tér,
Gárdonyi sétány,
Gárdonyi Géza Emlékmúzeum,
Gárdonyi Géza Színház,
Gárdonyi Géza könyvesbolt

A jelentésvizsgálaton kívül a kérdőszó (*kinek a?, minek a?, milyen?, melyik?*), valamint a jelöletlen alárendelő összetételek jelöltté tétele is segít a tudatosításban (*Gárdonyinak a háza, Gárdonyinak a hőse*). Az írásmódok indoklását a helyesírási szabályzat megfelelő pontjával mélyítsük el.

Néhány gyakorlattípust mutatunk be, melyek eredményesek a készségfejlesztésben.

1. a) Írja le az ismert családnév mellé a hiányzó keresztnévet!

Andrássy, Bartók, Batthyány, Háy, Thököly

- b) Lásd el -i (-s) képzővel az egy- és a többemű neveket!

*Babits – Rákóczi –
Babits Mihály – Rákóczi Ferenc –*

2. Mi kerül a családnév végére: *i* vagy *y*?

Ad..., Batsány..., Kölcse..., Rákócz..., Mára..., Krúd..., Lorántff...

3. Javítsa ki a hibásan írt neveket!

Apácai, Wesselényi, Jókai, Wörösmarthy, Knezich, Csokonay

4. Válaszoljon személynévvel a kérdésekre!

*Ki írta a Szózatot?
Ki volt az árvízi hajós?
Kit nevezünk a haza bölcsének?
Ki festette az Egri nők című festményt?*

5. Melyik elem hiányzik a névből? Írja be!

*Tinódi Sebestyén
Csontváry Tivadar
Szinyei Pál*

6. Híres személyek fényképét látja. Válaszoljon az alábbi kérdéseinkre írásban:

a) Ha lehetne, kivel szeretne ma találkozni? (*Bachhal, Móriczzal, Schuberttel, Eötvössel, Kossuthal, Görgeyvel*)

b) Kiről tanult az énekórán, (*Bachról, Schuberttről*)

kiről az irodalomórán, (*Móriczról, Eötvösről*)

kiről a történelemórán? (*Kossuthról, Görgeyről*)

A témakör kedvelt gyakorlatai még a totó és a barkochba. Egy névnek többféle írásmódja közül – totózva – kell kiválasztaniuk a helyes alakot. Például: *Egressy Béni – Egressi Béni – Egresy Béni*.

A kérdések segítségével történő felismerést (barkochbát) viszont ajánlatos összekapcsolni szituációs játékkal vagy épp egy kis dramatizálással. Máskor a nonverbális eszközökkel történő megelevenítés komplexebb módon szolgálja a készségfejlesztést, és vidámabb hangulatban folyik a „játék”. A tanítványok életkorához igazodva lehet egyre bonyolultabb, nehezebb (idegen) neveket felvonultatnunk.

Házi feladatként adjunk olyan gyűjtőmunkát, melyhez a könyvtárban kézbe kell venniük a különféle, személyneveket bemutató kézikönyveket, lexikonokat, képzőművészeti albumokat. A szótárak megkedveltetésének ez is egy módja.

A földrajzi nevek helyesírása

Meghatározandó fogalmak: az egyelemű és a többelemű földrajzi név, földrajzi jelző, földrajzi értelmező, földrajzi köznév, közterületnév, településnév, víznév, országnév, államforma neve, természeti földrajzi név, hegy-, völgy-, sziget-, félszigetnév stb.

A földrajzi nevek sokaságából a legtipikusabb, legegységértelműbb esetekkel szemléltessük a *különírás*, az *egybeírás* és a *kötőjeles írás* fogalmát! A könnyebb megértés, az eredményes memorizálás érdekében lehet például a jelentésük szerint csoportosítanunk a neveket.

Különírjuk	Egybeírjuk	Kötőjellel írjuk
közlér- térnév Kossuth utca Dobó tér Bem rakpart Erzsébet híd	Belváros Gellérthegy Margitsziget Szépasszonyvölgy	Szalajka-patak Sárga-folyó Velencei-tó Fekete-tenger Csendes-óceán
megy- név Heves megye Hajdú-Bihar megye	Biharnagybajom Kiskunfélegyháza	Keleti-főcsatorna
állam- név Dán Királyság Magyar Köztársaság Japán Császárság a Bükk (alja) a Mátra vidéke a Tisza mente a Duna-Tisza köze	Mezőföld Hegyalja Rábaköz Bükkalja Franciaország Svédország	Aggteleki-cseppkőbarlang Bihari-síkság Fekete-erdő Szalajka-völgy Appennini-félsziget Zempléni-hegység

Tantervi követelmény, hogy az alapformákon kívül a képzővel és a raggal ellátott nevek írását is készségszinten kell elsajátítaniuk a tanulóknak érettségiig.

A képzők okozta szófajváltás miatt a kezdőbetűkkel is érzékeltetnünk kell egy-egy bonyolultabb folyamat lépéseit. Ábránk a szófajok és a kezdőbetűk változásának szoros összefüggéseit mutatják be, melyet érdemes lépésről lépésre magyarázni.

Az -i képzős toldalékolás menete:

1. *Afrika* (tulajdonnév) → *Dél-Afrika* (tulajdonnév) → *dél-afrikai* (melléknév) → *Dél-afrikai Köztársaság* (tulajdonnév) → *dél-afrikai köztársasági* (melléknév);
2. *Magyarország* (tulajdonnév) → *Észak-Magyarország* (tulajdonnév) → *észak-magyarországi* (melléknév) → *Észak-magyarországi Áramszolgáltató Vállalat* (tulajdonnév) → *észak-magyarországi áramszolgáltató vállalati* (melléknév)

Korszerűen járunk el, ha kooperatív technikákat alkalmazva, például csoportokra osztjuk az osztályt. Majd papírlapokon szereplő, jobbra magyar földrajzi nevek szabályos és hibás alakját is kézbe adjuk: *Balaton*, *Balaton tó*, *Balaton-tó*. A cél: a csoportok közti versenyben minél gyorsabban fel kell ismerni a helyes alakokat, és írásmódjukat meg kell magyarázni a szabályzat segítségével. Az értékeléskor térképpel együtt történjen a megoldások ellenőrzése. A felismerés, a válogatás és a csoportosítás műveleteivel jól fejleszthető többek között az analógiaérzék, mely elengedhetetlenül szükséges a jó helyesírási készséghez.

A földrajzi nevek elemzését, jelentésvizsgálatát és helyesírásának indoklását csak térképpel együtt végeztethetjük.

Hasznos, gondolkodtató az a feladat, mely megoldásakor néhány kisebb csoport kinevez egy-egy „főszereplőt”, aki vállalja, hogy a másoktól hallott földrajzi nevet a vaktérképen azonnal beírja. Mivel ez valójában csoportok közti vetélkedő, elakadás esetén a „főszereplőnek” a saját csoportjából egy másik tag besegíthet, hisz időre megy a játék.

Ajánlható, mert helyesírási és földrajzi is egyszerre az olyan gyakorlat, melyben a csoportok tagjai kiválasztanak magukban egy földrajzi nevet, majd megfogalmazzák körülírással annak a jellemzőit. Első ízben az **A** csoport tagjai a szöveges ismertetőt mondják el, és a **B** csoportnak a felismert nevet az elhangzottak alapján kell bementania. Ezután cserélhetnek. Például a kitalálendő név: *Velencei-tó*.

Jellemzői: a Dunántúlon, Fejér megyében található;
víznév;
a Balatonnál kisebb.

Mivel mindnyájan szeretünk utazni, gondolatban a térkép segítségével látogassunk el néhány nevezetes helyre. Határozzák meg az útvonalat a tanulók úgy, hogy megadott szempontok alapján választanak földrajzi neveket.

A névlánc első szeme a kiindulópont:

1. Hazánk fővárosából induljunk.

A város neve:

A megye neve:

Hazánk országneve:

Hazánk államformájának a neve:

2. Észak felé haladjunk. Mi az ott lévő ország pontos országneve (és az államforma neve is)?

3. Mi annak az országnak a fővárosa:

Az egyik szép útvonal tehát Budapestről indulva érinti Csehországot, Németországot, azok városait, folyóit, hegyeit, nevezetes tájait, mígnem eljutunk a Benelux államokon keresztül az Atlanti-óceánig.

Láthatjuk, hogy az igen sokféle, ügyesen összeállított kérdéssor megbeszélése után diákjaink egyre több földrajzi nevet ismernek meg, és egyre világosabb lesz számukra a rendszerben uralkodó logika, a következetesen működő szabályok felfedezése.

Az intézménynevek helyesírása

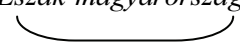
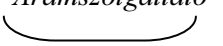
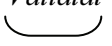
Meghatározandó fogalmak: valódi intézménynév, intézménynévszerű elnevezések, mozaikszó, betűszó, szóösszevonás, alapítványnév.

Első lépésként fel kell tárnunk, mi minden sorolható az intézménynév kategóriájába. Az értelmező szótár és sokféle névgyűjtemény (telefonkönyv, Arany Oldalak, Cégnévtár stb.) a fogalom tisztázásában jó szolgálatot tehet.

Szerencsés megoldás az is, ha a diákok már egy saját maguk összeállította intézménynév-gyűjteménnyel érkeznek az órára. Mivel sok helyesírási hiba fedezhető föl a cégtáblákon és egyéb feliratokon, érdemes a neveiket külön-külön megvizsgálnunk.

Az egyedítő elem sokféleségét példákkal illusztráljuk (személynév, köznév, földrajzi név stb.)

Az elem és a szó fogalma egy intézménynévben nem azonos. Mutassuk be így:

<i>Észak-magyarországi</i>	<i>Áramszolgáltató</i>	<i>Vállalat</i>
		
1 elem = 3 szó	1 elem = 2 szó	1 elem = 1 szó

Ez a név tehát háromelemű (lásd a 187. szabálypontot).

Mivel az intézményről mondható el leginkább, hogy főként köznévi eredetű szavakból jön létre, ezért a szófaji határkérdések bonyolultnak tűnnek.

Az alábbi táblázatunk ehhez ad segítséget. Alaktani és szófaji elemzéssel hasonlítsuk össze az oszlopokat.

Köznév	Tulajdonnév	-i (-beli) képzős melléknévi származék
<i>budapesti filmszínház</i>	<i>Uránia Filmszínház</i>	<i>Uránia filmszínházi</i>
<i>budapesti pályaudvar</i>	<i>Keleti pályaudvar</i>	<i>Keleti pályaudvari</i>
<i>budapesti színház</i>	<i>Madách Színház</i>	<i>Madách színházi</i>
<i>egri kórház</i>	<i>Markhot Ferenc Kórház</i>	<i>Markhot Ferenc kórházi</i>
<i>gyulai szálloda</i>	<i>Aranykereszt Hotel</i>	<i>Aranykereszt hotelbeli</i>
<i>budapesti könyvtár</i>	<i>Országos Széchényi Könyvtár</i>	<i>országos Széchényi könyvtári</i>
<i>minisztérium</i>	<i>Honvédelmi Minisztériumi</i>	<i>honvédelmi minisztériumi</i>
<i>polgármesteri hivatal</i>	<i>Eger Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala</i>	<i>Eger megyei jogú város polgármesteri hivatali</i>
<i>budapesti tudományegyetem</i>	<i>Eötvös Loránd Tudományegyetem</i>	<i>Eötvös Loránd tudományegyetemi</i>

1984 óta a szabályzat megkülönböztet valódi intézményneveket és intézménynévszerű elnevezéseket (190. pont). A tanulók által gyűjtött névanyagból sok gyakorlással ismertessük fel a két típust. Ezt követően adhatunk ilyen feladatot:

Ha cégtulajdonos lenne, milyen nevet adna

- a) a szállodájának,
- b) a sportruhaboltjának,
- c) egy meghitt kis kávézójának,
- d) egy ifjúsági sporttelepének,
- e) egy könyvruházának stb.?

Szerkesszen minél több találó nevet, írja le ezeket alapformában, és lássa el -i (-beli) képzővel is!

Újdonságnak számít, hogy az egyre inkább szaporodó alapítványneveket – több hasonló tulajdonság miatt – az intézménynevekhez kapcsolja az 1984-es szabályzat. Emiatt azok helyesírására is a 187. szabálypont előírásai érvényesek.

Hasonlítsunk össze egy alapítvány- és egy köznévi elemekből álló intézménynevet! Gyűjtsük össze az azonos tulajdonságokat! Pl.: *Magyar Állami Népi Együttes; A Szép Magyar Nyelvért Alapítvány*.

Végezetül adjunk olyan feladatokat, melyek a többelemű intézménynevek mozaikszói változatát közlik, és a teljes nevet kell „kitalálni” (*ENSZ = Egyesült Nemzetek Szervezete*).

Gondolkodtató az olyan típusú produktív gyakorlat, melyben többelemű neveket kell rövidíteniük. A mozaikszó-alkotás fő szempontjaira előtte érdemes felhívunk a figyelmet, hogy elfogadható rövidítések szülessenek meg.

Bemutatott példáinkkal, gyakorlatainkkal, módszertani megoldásainkkal ötleteket szeretünk volna adni a tulajdonnévírás nehézségének tűnő feldolgozásához minden iskolatípusban tevékenykedő magyar szakos kollégának és a pályára most készülő hallgatóknak. Jól tudjuk, megszámlálhatatlan út, eljárás, módszer, példaanyag létezik, hogy céljainkat elérjük.

Szeretnénk, ha diákjaink névtani ismerete minél gazdagabb lenne; ha nemcsak a mi kultúránkhoz tartozó legfontosabb neveket használnák (ejtenék és írnák) helyesen; ha elfogadnák azt a tényt, hogy nevek nélkül nehezen képzelhető el az életünk; ha megtanulnák, hogy a sokféle névnek mint nyelvi jelnek önálló helye van a tudományok között.

Irodalom

A magyar helyesírás szabályai. 2000. Tizenegyedik kiadás, 12. lenyomat, Akadémiai Kiadó, Budapest.

Fábián Pál – Földi Ervin – Hónyi Ede 1998. A földrajzi nevek helyesírása. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Gyurgyák János 2005. Rövidítésszótár. Osiris Kiadó, Budapest.

Hajdú Mihály 1994. Magyar tulajdonnevek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Hajdú Mihály 2003. Általános és magyar névtan. Osiris Kiadó, Budapest.

Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. Helyesírás. Osiris Kiadó, Budapest.

HELYESÍRÁSI HIBÁK MINŐSÍTÉSE

(Javaslat, megjegyzésekkel)

1. Gyorsíróversenyeken csak az egyik szempont az, hogy ki tud nagyobb sebességet elérni; legelőször is az számít, hogy a versenyző lehetőleg hibátlanul vagy minél kevesebb hibával tudja elolvasni és közönséges írásba áttenni, amit leírt. A versenydolgozatok értékelésekor a bírálók a szövegtől való eltéréseket (de bizonyos fókig a helyesírási hibákat is) úgy számolják, hogy figyelembe veszik a szöveg értelmének kisebb vagy nagyobb megváltoztatását: különbséget tesznek kis, a közepes és a nagy hiba között.

Azt javaslom, hogy akár iskolai dolgozatokban, akár helyesírási versenyeken is jelentőségüknek megfelelően szerepeljen a minősítésben a kis, közepes és nagy hibák megkülönböztetése, mert a hibák nem egyenlő súlyúak. Kis hibáért legfeljebb 1 pont levonás, közepesért 3 pont, nagy hibáért 6 pont.

Nem tudom, erre a különbségtételre oktatják-e a pedagógusokat. Kíváncsún tartom, hogy ne ismétlődjenek olyan helyzetek, mint amilyenről néhány évtizede értesültem, hogy egy kezdő magyartanár ráment az 1984-ben bevezetett változtatásokra, és aki nem aszerint írta le a kérdéses szót, máris rosszabb osztályzatot kapott. Pedig a változtatás esetén is be kellene tartani a fokozatosság elvét.

2. A pontrendszer szerinti minősítésben a magyar helyesírás alapelveiből indulnánk ki, melyek közül hármat világosan megfogalmaz az AkH. 10., de kissé elkenve és bővítve mutat be a 11. kiadása.

A négy alapelv (kiejtés, szóelemzés, hagyomány, egyszerűsítés) már önmagában is ellentmondásokat tartalmaz, de sokszor egymással is ütközik, és ilyenkor egyik sem tartható szigorúan kötelező erejűnek.

Hogy a magyar helyesírás alapja a kiejtés volna, azt már Brassai Sámuel is kétségbe vonta. Jól látta, hogy a XIX. századi helyesírás a korábbi évszázadok írásgyakorlata nyomán hagyományozódott az ő korára. (Havi Szemle. 1880. január V. 63–71.)

Ezt a történeti alakulást mutatja be Fábíán Pál előadása (Fábíán Pál 2007. A magyar helyesírás sorsfordulói. In: Hagyomány és újítás a helyesírásban. Eger, 11–22.). Természetes, hogy viták útján csökkenteni lehetett az ellentmondásokat, de még jócskán maradt belőlük.

3. A helyesírási szabályok időről időre itt-ott változnak. Az idősebb nemzedéktől nem kérhetjük számon a legújabb módosítások ismeretét. Az AkH. nem olyan, mint a KRESZ, melynek pontos aktuális ismerete szükséges a zavartalan közlekedéshez, megsértése pedig súlyos balesetekhez vezethet, és jogos büntetést vonhat maga után. Ezt a körülményt, a négy alapelvet és az értelemtükrözést is figyelembe véve nagy hibának minősülhet:

a) olyan egyértelmű szabály megsértése, mely legalább száz éve változatlanul érvényes, és nincs ellentmondásban a négy elv egyikével sem (ilyen pl. az, hogy a tárgy ragját mindig egy *t*-vel írjuk);

b) az újabb szabályok és szabályozott írásmódok megsértése akkor, ha a hibás írás három elvvel is szemben áll. Súlyosan hibázik, aki *j* helyett *ly*-t ír, mert megsérti a régi hagyományt, de a kiejtést is (hiszen az *ly* régen más hangot jelölt, mint a *j*). Ilyen hiba pl.: *papagály*, *Toldi estélye*; az utóbbi sérti az értelemtükrözést és a szóelemzést is, hiszen az *estéje* és az *estélye* más szóelemekből áll (csak tömorfémájuk azonos). A kétjegyű betű hibás alkalmazása szemben áll az egyszerűsítés elvével is.

Csak közepes hibának számít az egyik elv megsértése egy másik elv alkalmazása esetén. Ezért minősíteném közepes hibának az *ly* helyett a *j* betűt, mert az legalább a kiejtési gyakorlatnak megfelel. A kiejtéshez közelítő írást általában sem tekinteném súlyos hibának. Jó, ha valakinek füle van a helyes írásmód meghallására.

Csak kis hibának számítana a nyelvjárási formák írásbeli használata, pl. az *ú*, *ű*, *í* hangok rövid *u*, *ü*, *i* betűkkel való írása, de ez is csak akkor, ha száz év óta kötelező a hosszú változat, vagy ha értelemmegkülönböztető szerepe van.

A nyomda számára eligazító ajánlást adjon a szabályzat, mely – egy gyorsírói címadás alapján – iránytű, de nem szentírás! Az egység kedvéért vannak olyan ajánlott alakok, amelyekről eltérve pontnyi hibát sem követünk el. Az *ú*, *ű*, *í* rövid írása az amúgy is ingadozó formájú szavakban ne okozzon egy pontnyi leminősítést se! A tanár javítsa ki a dolgozatban az ilyet, de ne számítsa be rossz pontnak az értékelésben! Az *árboc* rövid *o* hangja etimologikus ugyan (a latin *arbos* magánhangzója nyomán), de az értelmiségiek kiejtésében ez már rég megnyúlt *árbóc*-cá. (Petőfi Föltámadott a tenger... című versének megzenésítői egytől egyig *árbóc*-nak írták a költő *árboc* szavát: Szabó Ferenc, Járdányi Pál, Huszka Jenő, Kósa György, Kadosa Pál, Székely Endre). A kiejtés szerinti írást ilyenekben sem minősíteném hibának, mert a hagyományt túlhaladta a szokás. Viszont a *bura* helyett elterjedt *búra* alakot inkább kis hibának látom (mert a *borít*, *borul* igék rövid tőhangjával való rokonságát érzem), bár dunántúli beszédben is megjelent már (pedig más szó: a *bú* ragos alakja).

Ugyancsak a nyomdászok kívánságára kellett szabályozni a többszörösen összetett szavak kötőjelezését. Ez a könnyebb olvashatóságot és az értelem-tükrözést szolgálja, amennyiben az összetétel elő- és utótagját választja el. Hogy pontosan hat szótag az a minimális szóhosszúság, amelynél még nem ajánlatos kötőjelezni, ez csak egy gyakorlati tanács lehet. Az olvashatóság nemcsak a szó hosszúságától függ, hanem az összetett szó gyakoriságától is. Az AkH. 10. kiadásában pl. a *gyász-istentisztelet* kötőjele azért volt ajánlatos, hogy világosan lássuk: *istentisztelet* van benne, de *gyászisten* nincs. (Pedig pogány világokban lehetne.) Később mégis érvényesítették a „hat szótagig egybeírás” szabályát, ezért ma már egybeírjuk, nem értjük félre. Ha valaki mégis értelem szerint akarja kötőjellel tagolni, nem követ el hibát. Az *igazságügy-miniszter* pedig kötőjeles, mert több hat szótagnál. Aki mégis egybeírja, követi a *belügyminiszter*, *külgügyminiszter*, *pénzügyminiszter* analógiáját, hiszen az *igazságügy* is majdnem olyan gyakori összetétel, mint a másik három *-miniszter* utótagú összetétel összetett előtaggal. Ennél hosszabb előtagok helyett úgyis melléknévi alakot használunk: *közlekedésügyi miniszter* (de ilyen a rövidebb *iparügyi miniszter* is). Az efféle összetételek írásának pontosítása összefügg ugyan az értelemtükrözéssel, de nem a nyelv fejlődésének következménye (vö. Fábíán 2007: 23), csupán írás- és olvasástechnikai szempontú szabályozás. Akár kötőjellel, akár anélkül írjuk, nyelvi-
leg mindenképpen összetett szó.

4. Kissé más a helyzet a különírás és egybeírás közti különbség esetén, mert elv szerint szókapcsolat és összetett szó különbségét tükrözi. A *szabadidő* egybeírása Fábíán (i. h.) szerint azt jelzi, hogy új szó keletkezett. De ezt az állítást a részletes nyelvi elemzés nem mutatja egyértelműen bizonyítottnak. Attól, hogy egy szókapcsolatot sajátos értelemben kezdünk használni, még nem válik összetett szóvá. A *szabadidő* többféle analógiás sorba állítható be. Ha a *kötött idő*-vel vetjük össze, szókapcsolatnak mutatkozik; ha a *munkaidő*-vel, egyetlen szónak tekinthető. A *szabadidő-ruha* (kötőjellel vagy akár egybeírva) még nem bizonyítja a *szabadidő* összetett voltát, hiszen mozgószabály értelmében írjuk itt egybe, ahol a jelző főnév egy hosszabb összetett szó előtagjává válik. A képzős *szabadidős* melléknév már sokkal inkább utal alapszavának összetett szó voltára. Tény tehát, hogy van *szabadidő* szókapcsolat és van *szabadidő* szó. A kérdés az, hogy ezek írásbeli megkülönböztetése kötelező-e. Iskolafajtát jelent az *általános iskola*, mégsem írjuk egybe, melléknévi származékát sem: *általános iskolai*. (Nem írjuk egybe ezt sem: *általános iskolás*). A *szabadidő*, *szabadidős* egybeírását eszerint viszonylagos rövideje is támogatja.

Az efféle különbségek elhanyagolása szerintem csak kis hibának számít.

A nyelvtudomány fejlődéséről szólva említi Fábíán a *csigalépcső*, a *holófekete* egybeírását, melyeket 1954-ben minőségjelzős összetételeknek te-

kintettek. Valóban van párhuzam az ilyen összetett szavak és a minőségjelzős főnevek közt, mert összetételük előtagjára is kérdezhetünk így: *milyen lépcső? milyen fekete?* A valódi minőségjelzőkre mégis az jellemző, hogy állítmánnyá alakíthatók, ill. állítmányra vezethetők vissza, pl. a *magas lépcső* erre: *A lépcső magas.* A *csigalépcső*-t nem szedhetjük szét ilyen egyszerűen alanyra és állítmányra. A *hollófekete* típusban kérdés, hogy a melléknév 'színű' jelentésének ilyen körülírása valóban jelzővel történik-e. A *milyen fekete?* kérdés mellett megállja a helyét ez is: *mennyire fekete?* És akkor nem minőségjelzővel, hanem mennyiségi értékű határozóval van dolgunk. A *fekete* mint melléknév nem lehet ilyen értelemben alany, ezért itt predikatív viszonyra alakítással sem boldogulunk. A *holló színéhez hasonlóan fekete* körülírás a megszorításnak határozói értékére mutat, melynek megfelelő szófaj a határozó, a *hollóéhoz hasonló fekete* pedig minőségjelzői, melléknévi értékű körülírás. (Az összetett főnevek jelentéselemzéséhez l. Károly Sándor 1969. A szóösszetételek és a velük kapcsolatos lexikológiai egységek. Általános Nyelvészeti Tanulmányok VI., és különösen ennek egy újra közölt részletét: Keszler Borbála [szerk.] 1991. A mai magyar nyelv. 80–83.)

5. Ezek a nyelvtani körülírások nem érintik a *csigalépcső*, a *hollófekete* egybeírását. Más a helyzet a nem ennyire komplex jelentésviszonyú, a tisztán metaforikus és az anyagnévi jelzőkkel. Ezek sokkal inkább valóságos jelzők, hiszen állítmányként is megállják a helyüket: *alabástrom nyak* (~ *nyaka alabástrom*), *ezüst óralánc* (~ *óralánca ezüst*). Ezek írásmódjának finom szabályozása szolgálja ugyan a helyesírás egységét, de ilyen szabályok megsértése legfeljebb kis hiba. A szabályozás ugyanis arra vonatkozik, hogy az elő- vagy az utótag összetett volta a különírás felé tendál, de figyelembe veendő ezek szótagszáma is. Sőt az ilyenek különírása talán nem is hiba, hiszen a mai nyelvtudomány már túlhaladta azt a nézetet, hogy az *ezüst* típusú anyagnév jelzőként is főnév. Persze visszavezethető az elsődleges szófajára: főnév (*ezüsből* való), de melléknévi értékét állítmányi használata is erősíti: *Ez a hamutálca ezüst.* Helyesírásunk szabályozói részben figyelembe vették ezt, és összetett jelző vagy összetett utótag esetén nem a valódi összetett szavak kötőjeles tagolását ajánlják, hanem a teljes különírást. De felvetődhet a kérdés: az *ezüst tálca* nem ugyanolyan jelzős főnév, mint az *ezüst hamutálca*?

A szabályozás a Helyesírási Bizottság dolga, tehát az érvényes szabályok szerinti írásmód a leghelyesebb. Aki azonban kellő okkal – akár tudományos alapon, akár gyakorlati okkal, a félreértés elkerülése végett – eltér az ilyen szabálytól, nem követ el helyesírási hibát, vagy ha nagyon szigorú mércével mérünk, az eltérést kis hibának számítjuk.

6. A *dz*, *dzs* kettőzését és elválasztását a 11. kiadás 1984-ben újra szabályozta. Elfogadható e szabályok megokolása, de mivel a harminc évnél idő-

sebb nemzedék nagy része ezt nem ismeri, továbbá tudományosan sem igazolható a *dz* fonéma volta (s a *dzs*-é sem teljes értékű), ezek eltévesztése is csak kis hiba.

7. A helyesírásnak kilátásba helyezett újabb szabályozására nézve megismételhetem, amit néhány éve Grétsy László mondott: „Ne siessenek a 12. kiadással!” A viszonylagos állandóság még mindig jobb, mint a teljes összevisszaság. (Pedig a nem ellenőrzött hirdetőújságokban, reklámokban ez kezd eluralkodni.) Csak jól megalapozott, nyelvileg megokolt esetekben érdemes módosítani, az eddigiektől eltérő rendet bevezetni.

8. Az érvényben levő szabályoknak nem mindegyike erős szabály. A többször változtatott, a nyelv rendszere szempontjából nem igazolható szabályok gyengén kötelező erejűek. Az ilyenek elleni vétségek közepes vagy kis hibák, aszerint, hogy hány helyesírási elvet sértenek meg.

9. Egy vagy több jó nyelvérzékű kolléga végigmehetne a szabályzat szójegyzékén, és rubrikázhatná, melyik alapelv szerint írjuk így. Volt efféle hivatkozás a 10. kiadás szójegyzékéhez, de ez csak egy-egy szabálypontra vonatkozott. Pedig viszonyítani kellene mindegyik elvhez. Ha megfelel a hagyomány, a kiejtés, a szóelemzés, az egyszerűsítés és az értelemtükrözés (világos megkülönböztetés) elvének, akkor írásmódja erősen kötelező erejű. Ha szemben áll valamelyik elvvel, akkor a közepesen kötelező írásmódok közé tartozik. (Pl. a *mindjárt* szónak *mingyárt* írásmódja jobban megfelel a kiejtés elvének, ezért csak közepes hibának minősülhet.)

Nem értek egyet azzal, hogy a szaktudományi szempontok felülírják a nyelveket. A kémiában fontos lehet, hogy a *szén-dioxid* két tagja közt kötőjel legyen, mert e vegyület két gyökből áll. Nyelvileg azonban ez is csak négytagú szó, mely három morfémből áll. Aki tehát nem szakszövegben a köznyelvi szabályok szerinti egybeírást alkalmazza, nem hibázik. Ilyen a *feketerigó* állatrendszertani nevének (és sok más állat- és növénynévnek) egybe- vagy különírása. Szakkönyvben jól meg kell különböztetni, köznyelvi írásban elhanyagolható hiba. A zenében majdnem nemzetközi szokás a dúr hangnemek nagybetűs, a moll hangnemek kisbetűs írása. Nagybetűk persze – mint a tulajdonnevek is – írhatók bármikor mondat belsejében is, de a kisbetűs kezdést a moll hangnemeknél nem látom abszolút érvényűnek. Címben írhatjuk kis kezdőbetűvel: *c-moll zongoraverseny*, de szövegben pont után, mondat elején ezt is nagybetűvel kezdeném. Ezek eltévesztése a mindennapi köznyelvben csak kis hiba.

Nemzetközi szabvány írja elő a Celsius-fok °C jelét. A 20 °C írásmód mégis csak közepes hiba, mert egyrészt nem érthető félre, másrészt követi a magyar szórendet. Ellenben a négyzetméter *nm* jelölése (m² helyett) súlyos hiba, mert a méterrendszer egységei közt mást jelent: 'nanométert, a milliméternek ezermilliomod részét'.

10. A címek írásmódja átvezet egy másik tárgykörhöz: a tulajdonnevek mivoltához és írásához. Ebből a témakörből csupán egy példát említek. Igen helyeslem, hogy helyesírási és értelmező szótárainkban is külön címszó az *üdvöz* melléknév. Az *Üdvöz légy* kezdetű imádságban tehát nem kell e két szót egybeírni. Tartsuk ébren a magyarul beszélők tudatában az elavulóban levő szavakat! (Amilyen az *ál* melléknév is, melyet a szabályzat igyekezett kiiktatni a magyar szavak közül, egybeírást vagy kötőjelezést erőltetve ott is, ahol világos e szónak melléknévi értéke. Csak A magyar nyelv nagyszótárában van újra önálló címszava, irodalmi – és nem is nagyon ritka – előfordulásai alapján.) Az ima megnevezése *Üdvözlégy*. Ez olyanféle szervetlen összetétel, mint a *Hiszekegy*, melyet a keresztény hitvallás kezdő szavaiként senki sem merne egybeírni. Az *Üdvöz légy* szókapcsolat mégis szerveesebb: egyetlen szintagma; a *hiszek egy Istenben* mondatkezdő többszavas szó szerkezet első két szava azonban nem alkot értelmi, csupán ritmikai, mondatfonetikai egységet. Ezért a Mária-ima kezdetének szövegbeli egybeírását csak közepes, nem nagy hibának minősíteném.

További fejtegetések már nem férnének bele jelen áttekintő eszmefuttatásomba.

AZ ÍRÁSJEL MINT AZ ÉRTELEMTÜKRÖZÉS ESZKÖZE

Napi gyakorlatomban éppen helyesírási kérdések foglalkoztatnak erősen. Ezt a gyakorlatot nálunk egy következetesen kimunkált rendszer határozza meg. A tavaszi félévben első éven a tulajdonnevek, másodéven az írásjelek állnak a középpontban. Az írásjelek egyben az utolsó és olyan helyesírási téma is, amely a szövegtanhoz kapcsolódva a szövegértő olvasás, a szöveg-elemzés és a szövegalkotás szempontjából egyaránt fontos, mert a szöveg helyes tagolásának az eszköze.

Számomra mindig is a magyar helyesírás egyik meghatározó jellemvonása az egyre kimunkáltabbá váló írásjelhasználata. Hogy ezt mennyire lehet megvalósítani a napi írásgyakorlatban, azt hallgatóim írásjelhasználatán tudom lemérni, mivel nekik készülniük kell rá, meg kell tanulniuk az ide vonatkozó szabályokat. Azért is voltak tanulságosak ebből a szempontból legutóbbi dolgozataik, mert csak három dolgozatban találtam másfajta súlyos hibákat, a csoportot tehát igazán az írásjelhasználat minősége tagolta.

Felmérésre Harsányi Zoltán kitűnő Stílselemzések munkájának felfedezése óta az abban talált szépprózai és esszészövegeket használok. Vadász- tam azonban a hasonló jellegű, megragadó, egyben tagolás szempontjából is tanulságos szövegeket. Legutóbb Márai Sándor Füves könyvének több darabját soroltam közéjük. Közös elemzésük sok fogódzót adott hallgatóimnak.

A következőkben bemutatok belőlük néhány szöveget és érdekes írásjel- pozícióikat, amelyekből sokat tanulhattak.

Babits Mihály Keresztül-kasul az életemen kötetéből való az első rész- let.

*Anyám aznap, amelynek estéjén megszülettem, mustostököt evett, ezt na-
gyon megkívánta, s utána hosszú levelet írt egy barátnőjének. Meg kell itt
vallanom, hogy este születtem, nem pedig hajnalra, mint ahogy egy fiatalkori
versemben írtam lelkiismeretlenül, tisztán a rím és a mérték kedvéért. A köl-
tők hazudnak, legalább régen azt tartották róluk, s én azokban a boldog
fiatal időkben voltam annyira költő, hogy egy jó rímért vagy szép lejtésű
sorért nyugodtan föl tudtam áldozni a kicsinyes igazságot. Ezt a képessége-
met azóta elvesztettem, gyáván és tehetetlenül ragaszkodom minden jelenték-*

telenséghez, ami véletlenül igaz. A mustostök és a barátnőhöz írt levél is szóról szóra igaz. A levél olyan gyönyörű lett, hogy anyám azonnal föl is olvasta apámnak, s később szentül meg volt győződve, hogy költői pályámat ennek a levélnek kell tulajdonítani.

Ha valaki az írás keltét, 1939-et is megkeresi, akkor érti meg igazán részletünknek azt a mondatát, hogy „ragaszkodom minden jelentéktelenséghez, ami véletlenül igaz”. Hisz akkor is sokféle hazugság árasztotta el a világot.

De vegyük szemügyre most már, hogy a szöveg mondatfűzését hogyan teszik világossá számunkra az írásjelek. Mindjárt kínálja a próbát az első mondat négy tagmondatával, mert a második tagmondat (*amelynek estéjén megszülettem*) beékelődik az elsőbe (*Anyám aznap mustostököt evett*), és evvel azt két részre bontja. A harmadik és a negyedik tagmondat már könnyű, logikusan kapcsolódó, mellérendelő összetett mondat. A következő mondat tagolását is jól ki lehet tapintani (*Meg kell itt vallanom...*). Elárulja a szöveg azt is, hogy ismerik-e az *és*, a *s*, a *meg* és a *vagy* kötőszavak melletti helyes vesszőhasználatot (*a rím és a mérték kedvéért* a második mondatban, majd lejjebb *egy jó rímért vagy szép lejtésű sorért, gyáván és tehetetlenül; a mustostök és a barátnőhöz írt levél*).

Németh László Égető Eszter című regényéből kétszer idézett Harsányi stíluselemzéseiben. Mindkét részlet kitűnően példázza az írásjelek használatát.

Ha nagymamuka jelet nem ad, tán ezek a furcsa szavak is megmaradnak zsongásnak az Eszti ke hallásában, de nagymama odaintett nagytatának. Eszti ke nem látta ezt az intést vagy hunyorítást, de annyi volt, mintha látta volna. Ahogy elhallgattak, a beállt szünet, nagytata bosszús, lázongó mormolása mind arra vallott, hogy azt a jól ismert jelet adták le, amellyel a felnőttek az ő jelenlétére figyelmeztetik egymást. Szürke szemét egy pillanatra fölemelte..., s figyelmesen végigjárta őket a tekintetével. A szem is csak azt mondta, amit a fül. Nagytata arcán még ott volt a belefojtott szó, nagymamuskáén pedig a kétféle ijedelem, hogy nagytata olyat mond, amit ő ott-hon visszamondhat, s nagytata rossz néven veszi, amiért leckézteti. Ez alatt a szemfordulás alatt füléből is följöttek esze világosságába az utolsó szavak: a tarhonya meg a százezer kerék, de legfőképpen, aminél nagytatát elnémitották, hogy apuska egy hegyet akar ide letutajozni.

Az első két háromtagú mondat mintaszerűen tagolt. Az igazi próba a harmadik mondat (az *Ahogy elhallgattak...* kezdetű). Ebben a második tagmondat a főmondat. Ez könnyen felismerhető, mert a másik három tagmon-

dat elején ott a mellékmondati kötőszó, de jelzős szerkezetei miatt könnyű hibázni a belső tagolásában. Ugyanis a mondatot át nem látó elemző hajlamos a *mormolása* szó után vesszőt tenni, és ezzel belevágni a mondat szerkezetébe. Az utolsó két mondat szintén nagyszerű alkalmat ad az írásjelek szerepének a megvizsgálására (*Nagy tata arcán...; Ez alatt a szemfordulás alatt...*).

A másik **Németh László-részlet** hasonlóképpen a még kicsi Eszti ke szemszögéből nézi a világot.

Eszti ke nagyon szeretett így kettesben ülni nagy tatával; ugyanis a néha-néha megcsördülő papír a feje fölött, a meleg, ismerős test fönn a széken barátságosabbá tette a lemerülést a maga világába. Nagy tatának nem volt az a szokása, mint nagymamuskának, hogy orvul megfigyelte őt. Az ember egyszer csak azt látja, hogy nézik, s nevetnie kell és elpirulnia. Nagy tata csak ott volt, és olvasott, vagy az öreg, hosszú könyvben számolt, s ha eszébe jutott, hogy vele is foglalkozzék, akkor nagy papírcsörgés, széknye kergés, nyögés figyelmeztette, hogy nagy tata le fog hajolni, s kövér arca őt fogja keresni a szék- és asztallábakon át. De most nagymamuska a szokott árnyék módján bejött, az újság nagy tata térdére konyult, s arról, amit olvasott, halk beszél getésbe kezdtek. Nagyon prüszkölt – hallotta a nagy tata hangját. Már megint ellene beszéltek? – kérdezte nagymamuska. A tarhonyát és a százezer kereket hozták föl.

Kitűnő példáját találjuk a szövegben rögtön a jelzők értelmezésének (*a meleg, ismerős test...; az öreg, hosszú könyvben...*).

Élvezetes megfigyelni a mondanivaló kibontását a következő mondatokban is. A *Nagy tata csak ott volt...* kezdetű mondat nyolc tagmondatának az elhatárolásán kívül vesszőt kell használni a mondat felsorolásos szerkezeteiben is, mint a már említett *öreg, hosszú könyv meg a papírcsörgés, széknye kergés, nyögés*. A *De most nagymamuska...* kezdetű mondatban pedig az utolsó tagmondatba beékelődik egy neki alárendelt mellékmondat: *amit olvasott*.

Kedvenc próbaszövegem **Gelléri Andor Endrének**, a fiatalon meghalt novellistának egy szövegrészlete is. Minden mondata elemzésre méltó!

Mikor a Botond befutott, elcsöndesedett a kikötő. Aztán kövér, okos sirályok szedték a beteg halakat, lassan, kényelmesen. Az ég esténként kigyuladt, vöröslött, s másnap jött a szél. Mi, mintha levelek lettünk volna, zizegtünk, zsongtunk, vacogtunk az üresedő tárházak között. Még egy hónap,

s mindannyian elröpülünk innen. Csak a darusok maradnak fönt, a vaságak fölött, tisztogatva a fogaskerekeket, s olykor megmozgatják a darut előre-hátra. Ropog a síneken a fagy s a jég, aztán rávilágít az egészre a Hold. A darusokon kívül mindig ott marad a bolgár Csobánov is. Leül valahol, nézi a telet, aztán fát hasít, fűrészelt reszel, majd bejárja a fagyott kikötőt, és nem törődik vele, hogy a darusok nem nagyon szívelik.

Ebben a szövegben is megtaláljuk azokat a pontokat, amelyek bemutatják az írásjelek szerepét a szövegértésben. A második mondatban a mellérendelő viszonyban levő jelzőket és a hátravetett határozókat. A negyedik mondatban egy felsorolással kombinált beékelődést: a *Mi zizegtünk, zsongtunk, vacogtunk...* főmondatba ékelődik a *mintha levelek lettünk volna* mellékmondat. A *Csak a darusok maradnak...* kezdetű mondat elsősorban a mondatrészek tagolására, az utolsó mondat öt mellérendelő tagmondat elválasztására használja a mondat belseji írásjeleket.

Márai Sándor Füves könyvéből való új szövegeimnek az egyikével foglalkoznék még. Címe: Az alkalmazkodásról.

Munkánkban, napi életrendünkben, a módban, ahogyan a világ jelenségeire értelmünk, ízlésünk felel, mindebben van egyfajta belső törvény, melyet önkényesen megkerülni büntetlenül nem tudunk.

Ne akarj másképpen dolgozni, mint ahogy ezt jellemed, képességed és a munka természete előírja! Ne akarj másképpen boldog lenni, pihenni, vállalkozni, mint ahogy ezt jellemed és idegeid parancsolják! Alkalmazkodj a törvényhez, mely kérlelhetetlenül megszabja helyed, munkád és az élettel szemben való magatartásod! Mindent sorjában kell végbevenni és elfogadni: az örömet, a bánatot, a hivatást, a feladatot, a bukást és a halált is.

Alkalmazkodj magadhoz, életed érthetetlen és kemény törvényéhez, mely pontosan előírja cselekedeteid sorrendjét, értelmét és érzéseid hőfokát is! Ne akarj ügyesebb, értelmesebb, boldogabb, tehetségesebb, boldogtalanabb vagy reménytelenebb lenni, mint amilyen vagy!

A törvény lángbetűkkel ég életed épületének homlokzatán. Olvasd ezt a törvényt minden nap, minden pillanatban!

A szöveg érdekességét a hangsúlyos felsorolásai adják, amelyeket éppúgy vessző választ el, mint azokat a tagmondatokat is, amelyekbe beleszövődnek. A mondat belseji írásjeleknek ez a kétszintű használata teszi a szöveget olyan finom szövésűvé, jól értelmezhetővé.

Azt hiszem, a kiválasztott szövegek meggyőzően mutatták be az írásjelek szerepét az értelemtükrözésben. Az írásjelek kérdésével azonban nemcsak a leíró nyelvtanhoz kapcsolódó helyesírási tanulmányok során találkozhatunk, hanem a nyelvtörténetben is, amely igazolja a magyar nyelvi és helyesírási rendszer szerves fejlődését ezen a területen is.

A harmadéves magyaros csoportban a **Halotti beszéd és könyörgés** szövegével foglalkoztunk. A szöveg előkészítése után az első dolog volt tagolásának a megállapítása.

A vizsgálatból az derült ki, hogy közel 90%-ban, 52 esetben megegyezik a mai helyesírással a szöveg írásjelezése. Ez természetesen az írásjelpozíciók jelölését jelenti, nem az írásjelfajtákét, mert a vessző helyett is pontot használt, a kettőspontot és a felkiáltójelet sem különböztette meg a scriptor (az író), de az adott helyen van az írásjel, megfelelően tagolva a szöveget. Mindössze öt esetben felesleges és egy esetben hiányzik az írásjel. Mégpedig négyszer a mondatrészeket összekötő és kötőszó esetében is van vesszőpozíciót jelölő pont. Pl.: [*Szen akszin mariat, es bodug michael archangelt*]. Felesleges még a [*jakob kebelében*] szerkezet szétvágása vesszővel. Viszont nincs vessző a szöveg harmadik sorában található értelmezős szerkezetben [*isemüküt adamut*].

A nyelvemlék szövegének ez a kitűnő tagoltsága nagyon megkönnyítette az értelmezését és az olvasását.

Egyben megerősített bennünket abban, hogy a Halotti beszéd virágzó írásbeliségből és kiforrott nyelvhasználatból fakadt. Ezért nem véletlen, hogy a XX. század nagy íróit, Reményik Sándort, Kosztolányi Dezsőt és Márai Sándort is megihlette.

De messze vezetne, ha belemerülnék az irodalom s az írásjel sokféle viszonyába. Nem akartam többet, mint érdekes és jó szövegeken bemutatni azt, hogyha használjuk – jól használjuk – őket, akkor sokat tudnak segíteni a szöveg világos megírásában és megragadásában egyaránt.

AZ ÍRÁSJELEK FONTOSSÁGA A SZÖVEGÉRTÉSBEN

Bár ad abszurdum az *ó* egy hangból álló szómondatként akár önálló szöveg is lehet, a jellegzetes szöveg ennél terjedelmesebb, sok esetben ennél jóval terjedelmesebb szokott lenni. Megértéséhez sokféle ismeretre van szükség, a legelső a szerkezetének a megragadása, tagoltságának a felismerése. Ebben az írásjelek segítenek. Hogy a magyar helyesírás jellegében mennyire értelemtükröző, azt írásjelhasználata is mutatja. A jelenlegi helyesírási szabályzat egyik legfőbb újítása az írásjelek szabályainak az átszerkesztése volt a szövegértés elősegítése érdekében. Míg az azt megelőző, 1954-es szabályzat írásjelenként tárgyalta a kérdést, az 1984-es a szövegbeli helyzetek szerint, tehát funkcionálisan mutatja be őket. A mondatokat záró írásjelek után (240–242. §) a tagmondatok közötti írásjelek (243–246. §) következnek, majd a mondatrészek közötti írásjelek (247–249. §), utánuk a szövegbe ékelődést, idézést jelölők (250–259. §) jönnek, s végül a szavak és a szórészek közöttiek (260–264. §) kerülnek sorra. Kifinomult szabályozásuk megadja a lehetőséget gondolataink legpontosabb kifejezésére ugyanúgy, mint mások gondolatainak a megértésére. A mondat szerkezet nyelvtani szabályai összekapcsolódnak az írásjelhasználattal, s együttesen formálják a jó szöveget olyanná, amelynek a megértése nem okoz gondot annak, aki kezébe veszi. Amikor ez nem érvényesül, akkor születnek nehézkes, zavaros, érthetetlen szövegek. Mivel a tan-, illetve a szakkönyvekben rendszerint sok az összetett mondat, azok között is a bonyolult szerkezetű, sokféleképpen tagolódó összetett mondat, az teszi nehezzé a szöveg megtanulását, nem pedig a szöveg tartalma. Mint a következő mondatét is: „*Minden élőlénynek jellegzetes sajátossága a környezetével fennálló állandó kapcsolat és kölcsönhatás, melynek során a szervezet különböző anyagokat vesz fel a külvilágból, ezeknek nagyobb részét önmaga számára felhasználásra alkalmassá teszi, a felesleges bomlástermékeket pedig kiválasztja, és visszajuttatja a környezetébe.*” (Tizennégy éves gyerekeknek írt élelmiszerismeret tankönyvből.)

Mindenesetre gyakorlatot kell szerezni az összetett mondatok tartalmának a megértésében, s ezt rendkívüli módon elősegíti a helyes írásjelhasználat, amit hangsúlyosan kell tanítani.

Budapesten a tanítóképző főiskolai karon rendszeres helyesírás-oktatás folyik, s az írásjelekre a III. és a IV. félévben kerül sor. De már a kezdettől nagy figyelmet szentelnek nemcsak a mondatzáró írásjeleknek, hanem a tag-

mondatok közöttieknek is. Nem hagyom szó nélkül, ha valaki a legismertebb alárendelő kötőszók (pl. *hogy, ha, aki, amely, ami*) elé nem tesz vesszőt, vagy két igei állítmányt tartalmazó összetett mondatot nem választ el vesszővel. Külön ki szoktam térni az olyan esetekre, amikor valaki indokolatlanul tesz ki vesszőt, vagyis mintegy „belevág” a szövegbe értelmetlenül.

Az igazi kép azonban a III. és a IV. félévben bontakozik ki, amikor ez a helyesírási anyag. Mivel az írásjelek tévesztése a középiskolában nem számít súlyos hibának, alaposan kell foglalkozni a kérdéssel. Három írásbeli dolgozattal ellenőrizzük, hogyan sikerült rendbe hozni írásjelhasználatukat. Az első kettő esszészövegnek a tollbamondása, a harmadikban a megadott szövegben a hallgatóknak kell kitenniük az írásjeleket.

Tipikus pozíciók szerint mutatom be, hogy hol, hogyan és miért szoktak feltűnően hibázni.

A tagmondatok határainak írásjelezése különösen fontos, hiszen a mellérendelő összetett mondatok tagmondatai ugyanolyan értékű szövegmondatok (szabad mondatok), mint az egyszerű mondatok és az alárendelő összetett mondatok. Az őket rendszerint elválasztó vessző teljesen egyenértékű a mellérendelő mondatot a végén lezáró írásjellel meg az egyszerű mondatokat, az alárendelő összetett mondatokat záró írásjellel, általában a ponttal. Tehát a mellérendelő összetett mondatokat elválasztó vessző ugyanolyan rangú szövegtagoló eszköz, mint a mondatzáró írásjelek. Pl.: *Anikó jött ki a boltból, és nagy iparkodással szaporázta a lépteit, majd befordult a sarkon.* A három tagmondatból álló kapcsolatos mellérendelő összetett mondat mindegyik eleme önállóan építi a szöveget, a két vessző ugyanolyan záró eleme az első két tagmondatnak, mint a harmadiknak a pont. Helyettesíthetnénk is őket ponttal, de az úgy létrejövő három egyszerű bővített mondat nem tartalmazná a történet mozzanatainak egymásból következő összetartozását. A tévesztés tehát nem tekinthető kis hibának! A vessző ki nem tétele vagy rossz helyre „belevágása” veszélyezteti a szöveg megértését. A szövegnyelvészet kialakulása az elmúlt harminc-negyven évben tehát nagyban hozzájárult a mondattagolásnak nem pusztán a rendszermondat szempontjából való vizsgálatához, hanem a szövegben megnyilatkozásként szereplő mondatokban játszott fontos szerepének a felismeréséhez is. Szintén a szövegten felől nézve, az alárendelő összetett mondatokban más a belső tagoló elemek szerepe, mert nem a szöveg önálló mikroegységeit, a szövegmondatot (szabadmondatot) választják el, hanem csak a mellékmondatban részletezett egyik vagy másik főmondati mondatrészt különítik el. Pl.: *Öcsém úgy osont ki a házból, hogy senki se látta.* A főmondat három mondatrésze – az állítmány, az alany és a helyhatározó – ki van fejtve, a negyediket, a módhatározót csak megjelöli az *úgy* határozószó, jelentését a módhatározói alárendelő mellékmondat fejt ki. Ez tehát más minőségű tagolás, mint a melléren-

delő összetett mondatoké. A két tagmondat együtt alkot egy szövegmondatot, mert a mellékmondat nem egy újabb mozzanattal viszi tovább a szöveget, hanem a főmondatot teszi teljessé, egészíti ki.

A mondanivalónk kifejtésében sokszor egy-egy mondatrészhez a mondatot megszakítva fűzünk egy-egy mellékmondatot, annak rögtöni értelmezésére, és csak azután folytatjuk mondatunkat. Így állnak elő az ún. beékelődések, melyek átlátása nélkül érthetlenné is válhat számunkra a szöveg.

A beékelődéses mondat szerkezetek pontos jelölése a szövegtagolás és szövegértés egyik alapfeltétele. Pl.: *A rendelőben, míg a kartonomat kereste, a nővér csodálkozott azon, hogy a nálam levő virágot, amelyet pedig most vehettem, állandóan tépdesem.* A négytagú összetett mondatban két tagmondat is beékelődött. Az első, a főmondatba egy időhatározói mellékmondat, a „*míg a kartonomat kereste*”, a harmadik tagmondatba pedig, amelyik az első mondatnak állandó határozói mellékmondata, a negyedik tagmondat, az „*amelyet pedig most vehettem*”, ékelődött be. Ez pedig jelzői mellékmondata a harmadik tagmondatnak. Vesszők nélkül nem lehet helyesen tagolni a mondatot. S nem is nehéz megtalálni a vesszők helyét. Természetes, hogy a három kötőszó, a *míg*, a *hogy* és az *amelyet* előtt vesszőt kell tenni. Vessző kell még oda is, ahol a megszakított mondat folytatódik, egyben a beleékelődött mellékmondat lezárul. Vagyis a *nővér* és az *állandóan* szavak elé, ugyanis „*A rendelőben a nővér csodálkozott*” az első tagmondat, és a „*hogy a nálam levő virágot állandóan tépdesem*” pedig a harmadik.

A szöveg át nem látásáról tanúskodik az is, amikor valaki egyre-másra vesszőt tesz oda is, ahová nem kell. Az ilyen „belevágások” sokat ártnak a szövegnek.

A fölösleges vesszők, a szövegbe „belevágások” tehát nagyon zavaróak. Pl.: *Valami különös gúnnyal, kétkedéssel, ironikus melegséggel tükrözi a regény az öregedő férfi szerelmét.* A mondat állítmányához („*tükrözi*”) szorosan, vonzatként kapcsolódik a mondat tárgya („*a szerelmét*”), tehát nem szabad őket vesszővel elválasztani mint szorosan összetartozó tárgyas szó szerkezetet. Ez hiba, s volt, aki megtette!

A tagolás kényes területe az azonosító értelmező jelző is, amelyet az őt határoló vesszők miatt a nyelvtanban járatlanok tagmondat rangjára emelnek, pedig csak szerkezetes mondatrész. Pl.: *Bácsalmási Pál, a tantestület új tagja, fiatalabb volt, mint a többi tanár.* A mondatban tehát nincs beékelődés, az első tagmondat, amelybe az értelmezős szerkezet („*a tantestület új tagja*”) is beletartozik, megelőzi a hiányos szerkezetű hasonlító mellékmondatot. A három vessző közül csak az utolsó jelöl mondatthatárt, az előző kettő az értelmezős szerkezet hangsúlyos kiemelésére szolgál a mondaton belül a 248. b) szabály értelmében. Evvel elérkeztünk az azonos mondatrészek elvá-

lasztásának a területére is, ahol a helyes tagolás szintén a szövegértelmezés fontos tényezője.

A mondatrészek tagolásának egyszerűbb esete a szószerkezetsort alkotó azonos mondatrészek felsorolása. Pl.: *A regényeket, novellákat és verseket egyaránt szerette.* A jelzős szerkezetek esetében azonban két vagy több jelző alá- vagy mellérendelő viszonya értelmezési kérdés. Pl.: *Nagy tata csak ott volt, és olvasott, vagy az öreg, hosszú könyvben számolt* (Németh László). A harmadik tagmondatban a „könyv” szó két jelzője egyaránt hangsúlyos, és vesszővel tagolódik, mert egymással mellérendelő viszonyban vannak, mindkettő ugyanarra a szóra vonatkozik. Az „öreg” szó semmiképpen sem lehet a „hosszú” szó jelzője, mert úgy értelmetlen a szerkezet.

Sajátos csoportja a mondatrészek kapcsolásának a *s*, az *és*, a *meg* és a *vagy* kötőszóval való kapcsolás, mert ilyenkor nem kell vesszőt is tenni. Minden más esetben azonban igen. Jól szemlélteti ezt a következő két mondat. Pl.: *A tekintély kialakítása a kutyában a hangszín és a hangneme, valamint a fizikai fölény segítségével történik. Az állat feletti teljes uralkodás elméletben jól ismert, de a gyakorlatban nagyon ritkán alkalmazott eszköze a tarkórázás.*

Az évek során mintegy harminc szöveggel végeztem az egymást követő második évfolyamokban az írásjelhasználat értékelését. Megnyugtató volt, hogy idén is a 173 tollbamondásban már kevés kezdetleges helyesírási hiba akadt, négy szóban a *j* hang jelölése volt illúzióromboló néhány esetben. A többi ilyen hiba főleg a magánhangzók időtartamának a jelöléséből fakadt, amelyet a közoktatásban – eléggé el nem ítéhető módon – elintéznek ékezethibaként. A tévesztés mégis szörványos volt, csak egyetlen kirívó eset adódott. Az egyik csoport 30 hallgatójából 17-en elhibázták az *áhitat* szó *i* hangjának az időtartamát.

A hibák öthatodát az írásjelhibák tették ki. A hallgatók egyharmada ért el jó vagy jeles eredményt. Ez a két adat jól jelzi, hogy a másodéven is meglevő, sok tanulmányi probléma gyökerei mélyek, alapvető szövegértési, szövegértelmezési gondjaik vannak. Valóban nagyobb hangsúlyt kellene fektetni a közoktatásban az értő olvasásra, s felül kellene vizsgálni az összes tankönyv szövegét érthetőség és tanulhatóság szempontjából.

Lássuk, a cikk első részében felsorolt írásjel-használati problémák hogyan jelentkeztek a tollbamondásokban.

A tagmondatok határainak a jelölésére tipikus hibákat keresve feltűnő, hogy mennyire szerepet játszhat a nyelvtani tudatlanság. Az *Előírja, hogyan kell érezniük, szeretniük* – mondatban az „előírja” szó után többeknél nyilvánvalóan azért nem volt vessző, mert a „kell” szót nem tartották ígének. A Németh László Égető Eszteréből való mondatban a szöveget nem ítélték meg helyesen. *Ez alatt a szemfordulás alatt füléből is följöttek az esze vilá-*

gosságába az utolsó szavak: *a tarhonya meg a százezer kerék, de legfőképpen, aminél nagytatát elnémitották, hogy apuska egy hegyet akar ide letutajozni.* Ez volt a mondat. Nem tettek vesszőt egy páran a „legfőképpen” szó után, nem érezve a „*de legfőképpen*” hiányos, de mégis önálló mellékmondati voltát. Még furcsább a vessző hiánya a következő mondat elején: *Amikor visszafordultak, látták, hogy a hajába mélyesztette ujjait, s eléggé lesújtva állt az ajtóban.* Kétszeresen hibázott, aki a „*látták*” elé nem tett vesszőt. Formálisan a két ige egymásutánisága is követeli a vesszőt, de itt nem felsorolásról, hanem két tagmondatról van szó, amelyeket el kell határolni, még ha az egyik egyetlen szóból áll is: *Amikor visszafordultak, (akkor) látták, hogy...* Tipikus a Márai Sándor Füves könyvéből való mondatban is a rövidnek tűnő mondatelemek el nem határolása: *Az emberek titokban tudják, hogy minden, ami igaz és emberi, tehát valóságos, vérben, verejtékben és szenvedélyben fogan, de szívesebben pusmogják lesütött szemmel, hogy a gyermekeket a gólya hozza.* A nagyon jól tagolt mondatban a „*minden*” szó utáni vesszőt nem tették ki az utána álló kötőszói szerepű vonatkozó névmás ellérére.

A beékelődés figyelmen kívül hagyása még kuszáltabbá teheti egy összetett mondat szerkezetét, s evvel megértését. Babits Mihály Keresztül-kasul az életemen kötetének a kezdetéről való részletben feltűnően sokan, a 46 hallgatóból 18-an nem zárták le a beékelődő mondatot vesszővel a „*megszülettem*” szó után: *Anyám aznap, amelynek estéjén megszülettem, mustostököt evett, ezt megkívánta, s utána hosszú levelet írt egy barátnőjének.* Egy másik nagyon jó példa Gelléri Andor Endrétől: *Mi, mintha levelek lettünk volna, zizegtünk, zsongtunk, vacogtunk az üresedő tárházak között.* Itt nyilvánvalóan a „*mi*” egy szó volta és rövidege miatt zárták ki mechanikusan azt, hogy vesszőt kellene tenniük. Nyelvtani bizonytalanság akadályozhatta egy Joyce-tanulmány következő mondatának a helyes leírását, a „*semmi*” névmás utáni, a közbeékelődést lezáró vessző kitételét: *Elmondani, hogy ezen a napon nem történt semmi, csupán egy mondat.*

A szövegbe feleslegesen belevágott vessző bajt hozó szerepére megint az Égető Eszterből idézek: *Ahogy elhallgattak, a beállt szünet, nagy tata bosszús, lázongó mormolása mind arra vallott, hogy azt a jól ismert jelet adták le, amellyel a felnőttek az ő jelenlétére figyelmeztetik egymást.* A „*mormolása*” szó utáni vesszővel a második tagmondatban elválasztották egymástól a mondat alapszerkezetét alkotó alanyt és állítmányt. Még furcsább egy Márai Sándor-mondat utolsó tagmondatának a felhasítása: *melyet önkényesen megkerülni büntetlenül nem tudunk* – így szól a mellékmondat, s itt volt, aki a „*megkerülni*” szó után vesszőt tett.

Beékelődést és értelmezőt határoló, tehát más minőségű vesszők kitételére kellett ügyelni több helyen. Pl.: *Az alapvető mondanivalót, amelyen maga*

a regény felépül, a konzul, az ifjabb Johann Buddenbrook mondja ki az új ház megvásárlása alkalmából rendezett ünnepi ebéden... – A törvény alacsony beosztású őrei, hivatalnokai és bírái, akik Joseph K.-val érintkeznek, nem ismerik a törvényt, csak közvetlen feletteseiket ismerik...

A mellérendelő jelzők és értelmező jelzők vesszővel való elválasztása is a szövegértés tükré. „Kövér, okos sirályok” ezt csak így, vesszővel lehet leírni, mert mindkét jelző a sirályokra vonatkozik. Hasonlóan a „meleg, ismerős test” vagy Kosztolányinál „egy szőke, diplomataféle ficsúr”. Ugyanebben a novellájában, az egyik Esti Kornél-novellában, az Omlette à Woburn címűben van egy még érdekesebb, kombinált szerkezet: „egy nagyobb, 8-10 tagból álló társaság, hölgyek és urak, mind estélyi öltözetben”. Egy tiszta értelmezős példa egy másik szövegből: „az ír fővárosban, Dublinban”. Végig gondolva őket, rá kell döbbernünk, hogy mennyire lényeges a jó tagolás.

Nagyon disszonáns az és, a s, a meg, a vagy önálló, vessző nélküli mondatrészek kapcsoló szerepéről való elfeledkezés, mert ez annyira egyértelmű, jól követhető helyesírási szabály. Számos jó példája került elő a kiválasztott szövegekben, s számtalanszor bizonyultak csapdának a tollbamondások során, pedig egyenesen szembántó az ilyen és, s, meg, vagy elé vesszőt tenni. Nézzük néhány előfordulásukat!

...voltam annyira költő, hogy egy jó rímért vagy szép lejtésű sorért nyugodtan föl tudtam áldozni a kicsinyes igazságot. – A mustostök és a barátmőhöz írt levél is szóról szóra igaz (Babits Mihály).

A falat kitapasztotta, be is meszelte, még az alját is elhúzta késsel meg sárgával, az ő hazájában nyilván ez a divat. – Azt se lehet tudni, hogy hol vette Szpiritutó a nádat meg a léceket meg a drótot (Móra Ferenc).

Ropog a síneken a fagy s a jég, aztán rávilágít az egészre a Hold (Gelléri Andor Endre).

A tarhonyát meg a százezer kereket hozták föl (Németh László).

A hibázások közül a legfurcsább a második Babits-mondatban az és elé tett vessző. Magyarázata az lehet, hogy a befejezett melléknévi igenévvel kapcsolt határozóragos volta mechanikusan nézve „eltakarta” az egyeztetést a mustostök és a levél között, mert az illetők nem értelmezték igazán a mondatot.

A néhány gyakori hibatípus áttekintése után egész szövegeket is bemutatok annak érzékeltetésére, hogy mennyire jelenlevő mindez a szövegekben, hiszen többek között a megfelelő tagolásuk is biztosítja azt, hogy a közleményt, üzenetet az olvasó lehetőleg úgy értse, ahogy azt a szöveg írója szeretné.

Az egyik szöveg Babits Mihálynak a Keresztül-kasul az életemen című kötete (a Nyugat kiadása, Bp. 1939.) Curriculum vitae [önéletrajz] című írásának a kezdetéről való a harmadik mondatról. Már többször is idéztem

azokat a helyeit, ahol többen nem jól tagolták a szövegét, de a szöveg egészének a tükrében jobban meg lehet majd ítélni, hogy a hibázás valójában milyen fokú.

Anyám aznap, amelynek estjén megszülettem, mustostököt evett, ezt nagyon megkívánta, s utána hosszú levelet írt egy barátnőjének. Meg kell itt vallanom, hogy este születtem, nem pedig hajnalra, mint ahogy egy fiatalkori versemben írtam, lelkiismeretlenül, tisztán a rím és a mérték kedvéért. A költők hazudnak, legalább régen azt tartották róluk, s én azokban a boldog fiatal időkben voltam annyira költő, hogy egy jó rímért vagy szép lejtésű sorért nyugodtan föl tudtam áldozni a kicsinyes igazságot. Ezt a képességet azóta elvesztettem, gyáván és tehetetlenül ragaszkodom minden jelentéktelenséghez, ami véletlenül igaz. A mustostök és a barátnőhöz írt levél is szóról szóra igaz. A levél olyan gyönyörű lett, hogy anyám azonnal föl is olvasta apámnak, s később szentül meg volt győződve, hogy költői pályámat ennek a levélnek kell tulajdonítani.

Gyönyörű a szöveg, tagolása ritmust ad neki, ezért az ebben való hibázás bizony súlyos. A Halász Előd Thomas Mann-tanulmányából való részletet a IV. félévben úgy kapták meg, hogy csak a mondatzáró írásjelek voltak benne, a többi nekik kellett kitenni.

Thomas – mint újdonsült cégfőnök – ragyogó kereskedői és közéleti képességekről tesz tanúságot. Lendületes, nagyvonalú, energikus egyénisége nyomán új, friss szellem költözik az üzletbe, a város is sokat köszönhet széles látókörű elgondolásainak, fáradságot nem ismerő aktivitásának. Szenátorrá választása jelenti a család történetében a csúcspontot, s ugyanakkor a régi városi polgárság utolsó győzelmét a Hagenströmök, az újjgazdagok, a feltörő újbурzsoázia fölött. Thomas valóban más, mint elődei voltak. Nagyapjánál a lendület és a friss energia veleszületett, természetes adottság volt, Thomasnál azonban teljesítmény, amelyet nap nap után keserves erőfeszítéssel küzd ki magából. Pihenést nem tűrő aktivitása feszítő nyugtalanság eredménye, ugyanazé az ideges nyugtalanságé, amely Christiant Hamburgból Londonba, Londonból Valparaíósóba hajtja – csak hogy amíg Christian ellenállás nélkül válik az egyéniségét bomlasztó erők akarattalan bábává, addig Thomas tiszteletre méltó önfegyelemmel hajlítja ezeket a destruktív erőket egy szigorúan megkomponált magatartásba, amelybe görcsösen kapaszkodik, hiszen napról napra látja önmaga szánalmas karikatúráját a megvetett testvér szemében. Azért lettem olyanná, amilyen vagyok, mert nem akartam olyan lenni, mint te. Ha belsőleg kerültelek, ez azért történt, mert óvnom kell magam tőled, mert léted és lényed veszélyt jelent számomra – vallja be maga is Christiannal folytatott párbeszédében. Vagyis az igazság az, hogy Buddenbrook szenátor, a sikeres üzletember, a fáradhatatlan városatyja, a lebilincselően kedves és szellemes, elegáns férfi alapjában véve

gyenge ember, aki végső fokon nem hisz saját foglalkozásában sem, amely pedig az életének tartalmát, formáját és célját jelenti, vagyis az életet magát.

A szöveg több mint 30 írásjel-pozíciója felsorolást, értelmezést, tagmondat-elválasztást egyaránt tartalmaz, egyedül beékelődő tagmondat nem fordul elő benne. A hosszú összetett mondatok alapos próbát jelentenek, hogy a különböző minőségű vesszőket jól rakjuk ki. Például vizsgáljuk meg az utolsó mondat írásjeleit, s meggyőződünk erről.

Remélem, sikerült képet adni az írásjelek szerepéről a szövegek tagolásában, amely nélkülözhetetlen eleme megértésüknek. Nem is törekedtem többre, noha az évek során megíratott sok írásbelinek a hibakatasztereit összegyűjtöttem, így statisztikai adatokkal tudnám igazolni, hogy különösen hol, milyen esetben kellene bizonyos szövegelemeket jobban megfigyeltetni és megvilágítani.

A MAGYAR NYELVTANÍRÁS ÉS NAGY. J. BÉLA

Sokat töprengtem azon, hogyan tegyek eleget a felkérésnek, miről is írjak a kötetbe. Aztán véletlenül rápillantottam a könyvespolcon a tankönyvgyűjteményemre, és már tudtam, hogy mit írjak. Nem ez volt az első eset, hogy könyvtáram inspirálta, megalapozta vagy kiegészítette témáimat. Írtam is már erről (*Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* 2006. 7. szám 54–58. p.). Ezúttal fölpillantva arra jöttem rá, hogy ötödik osztályban én még Nagy J. Béla nyelvtanából tanultam, és meg is őriztem egykori tankönyvemet. Most jó hatvan év után, miközben magam is írtam nyelvtant, érdekes volt ismét kézbe venni egykori tankönyvemet; elemezni, összevetni, elhelyezni a magyar tankönyvírásban.

Nagy J. Béla még ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelynek kiválóságai mindvégig középiskolai tanárként tanítva is megbecsült, elismert tagjai voltak a tudományos életnek. 1906-ban induló pályája a két háború között teljesedett ki. Már az 1920-as években tankönyvekkel jelentkezett, és húsz éven át szerkesztője volt a rangos *Magyar Pedagógia* folyóiratnak, majd a harmincas években egy ideig a *Magyarosan* című nyelvművelő folyóiratnak is. Fordította Herbartot, a pedagógia nagy klasszikusát, és másokkal együtt sajtó alá rendezte a magyar pedagógia nagy alakjának, Fináczy Ernőnek a *Didaktikáját*. S a harmincas-negyvenes évek fordulóján újabb tankönyvsorozattal jelentkezett. Legfontosabb megbízása azonban *A magyar helyesírás szabályainak*, az akadémiai helyesírásnak a gondozása, szerkesztése és egy helyesírási szótár elkészítése volt.

A húszas években a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda tankönyvsorozatának nyelvtankönyveit írta, majd az 1938. évi új tanterv alapján Gonda Feliáciánnal és Magasi Artúrral magyartankönyv-sorozatot szerkesztett, s annak a nyelvtanait írta meg a Franklin Társulatnak. Azonkívül Péterffy Lászlóval kiadott egy Toldi-magyarázatot a harmadikos-negyedikes gimnazisták számára. Az 1941-ben befejezett sorozata öt tankönyvből állott: *Magyar nyelvtan* az első, *Magyar nyelvtan* a második, *Magyar nyelvtan* a harmadik és negyedik gimnázium és leánygimnázium számára, majd *Magyar nyelvi olvasókönyv* az ötödik és a hatodik osztálynak, végül *Magyar nyelvkönyv* a hetedik és nyolcadik osztálynak. Közülük az első gimnáziumiból tanultam az 1945–1946-os iskolaévben, de már mint az akkor bevezetett általános iskola ötödik osztályos tanulója. A puha, narancsszínű borítójú tankönyv Nagy J.

Béla *Magyar nyelvtan a gimnáziumok és leánygimnáziumok I. osztályának* (Bp. 1938. 58 oldal) címet viselte.

Hogy elhelyezni, értékelni tudjuk, hogy a korabeli nyelvtan- és helyesírás-tanítás szintjét megállapítsuk, ahhoz össze kell vetni Nagy J. Béla munkáit elődeivel, kortársaival és folytatóival – mégpedig a három párhuzamos iskolatípusban: a népiskola 5–8. osztályában, a polgári iskola 1–4. osztályában és a gimnáziumban. Teljes elemzésre ebben a keretben természetesen nem vállalkozom, csak felvillantok néhányat, hogy bemutassam, milyenek is voltak a korszak tankönyvei. Középpontba a nyolcosztályos gimnáziumot állítom, hisz ez volt akkor a magyar közoktatás legjobb intézménye. Ennek megfelelően nem kisebb személyiségek írtak már a kiegyezés után nyelvtan-tankönyvet, mint Simonyi Zsigmond a magyar nyelvleírás újjáformálója és Szinnyi József, akinek a tankönyve 1926-ban már a 19. kiadásnál tartott. A következő évben engedélyezte a vallás- és közoktatásügyi minisztérium Nagy J. Bélának a Királyi Magyar Egyetemi Nyomdában megjelent első gimnáziumi tankönyvét, melyet 1928-ban és 1929-ben követett a második és a harmadik kötet. Majd tíz évvel később a Franklin Társulat adta ki Nagy J. Béla újabb, már említett magyar nyelvtanait. A legfontosabb párhuzamosan tanított nyelvtanok a Szent István Társulat gimnáziumi tankönyvei voltak a katolikus iskolák számára Alszegehy Zsolt, Sík Sándor, Techert József tollából. A protestáns gimnáziumok számára Nagy J. Béla is írt nyelvtant. A líceumoknak Medgyesi Marida dolgozta át a gimnáziumi tankönyveit.

Alszegehy Zsolt és Sík Sándor a katolikus polgári iskolák számára is írt nyelvtant *Alapismeretek* alcímmel. A polgári iskolákban még a Sághegy Lajos által átdolgozott Glósz–Reöthy-tankönyvet (Lampel kiadása) és dr. Gyulai Ágostnak, a polgári iskolai tanárképző főigazgatójának és Gyurjács Andrásnak a Királyi Magyar Egyetemi Nyomdában megjelent *Magyar nyelvtan szemléltető mondattani alapon* című, ábrákra épülő tankönyvét használták többek között. Figyelemre méltó a Glósz–Reöthy-könyv előszavában Sághegy Lajosnak az a megállapítása: „Igyekeztem a II. osztályban a helyesírást a tanítás központjává tenni.” Viszont az Alszegehy–Sík-könyv a legfőbb helyesírási tudnivalókat egy oldalon tíz pontban tárgyalta, amelyhez azonban több mint 600 szóból álló helyesírási szójegyzéket csatoltak. Érdekes, hogy a két fő alapelv mellett a nevek írására, az írásjelekre és a rövidítésekre fordítottak figyelmet.

Nézzük most már Nagy J. Béla munkáit, hogy szerzőjük mennyiben követte elődei útját, hogy mennyire haladt együtt kortársaival, vagy mennyiben választott más utat az anyag feltárásában.

A leglényegesebb kérdésben ő is folytatta még azt a maitól gyökeresen eltérő tanítási gyakorlatot, amely együtt tárgyalta a szavak szófajtságát a mondatba mondatrészként vagy viszonszóként való beilleszkedésükkel, és

az alaktant sem különítette el, hiszen mondatrészszeropüket a szavak jellegzetes jelekkel vagy ragokkal látják el.

Az első könyvben, amit én is tanultam, nem tartotta fontosnak, hogy a könyv legelején a tanulókat körülvevő élőnyelvi közegről, a beszédről, a nyelvjárásokról általánosságban szót ejtsen. Úgy gondolhatta, hogy tízéves gyerekek számára egy ilyen keretnek nincs nagy jelentősége. Viszont szövegeket szőtt bele mindkét, 1928-as és 1938-as első tankönyvébe, s ezekre építette feldolgozásait. A kilenc olvasmányt a népköltésből, a mese- és a mondavilágból, valamint az anekdotakincséből merítette.

A *Csali* mesével a nyelv elemeit, elsősorban a hangokat, a *Bolond* mesével a hangrendet, *A halál és a vénasszony* a mondatfajtákat, az *Ez már nem igaz* a mondatrészeket, a *Kutya szeretne lenni* mesével az állítmányfajtát, *A csóri csukával* az alanyt, a *Furcsa kívánsággal* a jelzőt, az *Egyszer volt Budán kutyavásárral* a határozót, *Az okos lány* a tárgyat mutatta be.

Szintén a korosztályra lehetett tekintettel, hogy egyik könyvében sem volt a fejezeteknek számozással való rendszerezése, ami pedig a tankönyvekben általános volt. Az 1928-as első tankönyvében az alcímek beljebb szedésével még van valamiféle tagolás, az 1938-as tankönyvében azonban a tartalomjegyzékben a fejezetek címei minden tagolás vagy számozás nélkül követték egymást. Tehát nem törekedett arra, hogy a stúdiumok rendszerét felvázolja, hanem megelégedett a nyelvi tények bemutatásával. A jelentéstani és helyesírási vonatkozásokat pedig hozzákapcsolta az egyes témákhoz.

Tárgyalási módját az jellemezte, hogy közel akarta hozni az egyes kategóriákat a könyvét forgató kisfiúkhoz, kislányokhoz. Például a főnév és a melléknév fogalmát így mutatta be a 23. oldalon:

„*Fiú, király, tehén, csorda, taliga, makk, ország, fogadás, hír* – ... embernek, állatnak vagy más dolognak a neve mindegyik. Az effajta szó a **főnév**.

Szegény, egész, nagy, kis, legkisebbik, jó, sűrű, tréfás, szép – ...szavakkal azt mondjuk meg, hogy milyen valaki vagy valami. A szavaknak ez a fajtája a **melléknév**.

Miért **főnév** az egyik, **melléknév** a másik? Azért, mert ha például különböző színű tehenekről beszélünk, s az egyik fehér, a másik fekete, a harmadik meg tarka, a földolog mégis csak az, hogy mindegyik *tehén*, ez tehát a **főnév**; e mellé azután odatehetünk egy-egy másfajta szót, s azzal megmondjuk, hogy milyen az az állat: *fehér* tehén, *fekete* tehén, *tarka* tehén. Az ilyen szó, amely oda van vetve a **főnév** mellé, a főnévhez van **mellékelve**: **melléknév**.”

Bemutatásukat szokásosan az igéé előzte meg. Ehhez a következő jelentésértelmezést fűzte: „Ha nem nyelvtanról beszélünk, akkor az **ige** nemcsak ilyen fajta szót jelent, hanem általában mindenféle szót. Isten **igéje** azt jelenti, hogy Isten szavai. Szent **igék** annyi, mint szent szavak.”

Még érdekesebb a mondatrészek fejezetében, a 20. oldalon a tárgy értelmezése:

„A *tárgy* szónak több jelentése van: 1. Asztalra, székre, órára, késre és más élettelen dologra azt szoktuk mondani, hogy tárgy. 2. Olvasmány, dolgozatnak, levélnek is van tárgya; az, amiről az olvasmány, a dolgozat, a levél szól. 3. A nyelvtanban a mondatnak egyik részét jelenti a *tárgy* szó (*mondattárgy*).”

Felhívja a figyelmet latin és német nyelvtani vonatkozásokra is. A helyesírás egy-két mondatos megállapításokkal szerepel. A betűrend, a szótagolás, a hosszú magán- és mássalhangzók, a hangtörvények, az írásjelek, a tárgy ragja, a megszólítás, a középfok, a keltezés kerül elő az adott helyeken.

Nézzük azonban, hogy hogyan használta fel Nagy J. Béla az olvasmányokat a nyelvi kategóriák feldolgozására!

A mondatfajtaikat *A halál és a vénasszony* mesével mutatta be. A meséből kiemelt mondatokat elemezte:

1. *Volt a világban egy igen-igen vénasszony.*
2. *Jaj de hamar elmúlnak az évek!*
3. *Készülj hamar!*
4. *Bárcsak élélhetnék még egy pár esztendeig!*
5. *Hova bújjak?*

Aztán tagadó és tiltó változataikkal tette teljessé az áttekintést.

De ez a mese szolgált anyagul a hangsúly és a hanglejtés megfigyeltetésére is.

Nagyon gondosan járt el a szerző a szófajok bemutatásakor a 23. oldalon:

„Eddig a mondatot boncolgattuk, s azt kerestük, milyen részei vannak a mondatnak. Most ne a mondatot nézzük, ne azt, hogy valamely szó milyen része a mondatnak, hanem a szavakat magukban véve, külön-külön, a mondatból kiemelve vizsgáljuk meg, hogy lássuk, milyen különböző fajta szavak vannak.” Majd a 26. oldalon így folytatta: „A szófajokat jól meg kell különböztetni a mondatrészeketől. Ha mindig úgy tesszük fel a kérdést, hogy ez vagy az a szó milyen fajta szó és milyen része a mondatnak, akkor a szófajokat és mondatrészeket nem fogjuk olyan könnyen összekeverni.

*Mindegyik gyermekük **fiú**.*
*A **fiú** felkerekedett.*
*A **fiú** sorsa jóra fordult.*
*A **fiúval** nagy dolog történt.*
*A **fiút** nagy szerencse érte.*

E mondatok közül mindegyikben előfordul a **fiú** szó. Milyen fajta szó ez? A neve valakinek, tehát főnév. Ez a főnév milyen mondatrésze az első mondatnak? Állítmánya. Hát a másíknak? Alanya. A harmadiknak? Jelzője. A negyediknek? Határozója. Az ötödiknek? Tárgya. A **fiú** szó mindvégig főnév, de mind az öt mondatnak más-más része. Ebből azt látjuk, hogy ugyanaz a szó különféle része lehet a mondatnak, különféle szerepet játszhatik a mondatban, mint a színész a színdarabokban. És mint a színészek más-más ruhába öltözve játsszák különféle szerepeiket, a szavak alakjai is sokféleképp változhatnak a mondatokban. Már egyszer megfigyeltük, hogy a mondatbeli szavak különféle végződésekkel vannak megtoldva. A mondatokat most már kétféleképp tudjuk elemezni...”

Az idézett részletek kellőképpen bizonyítják, hogy Nagy J. Béla rendelkezett tankönyvírói vénával, maga elé tudta képzelni, hogy kiknek ír, s annak megfelelően tudott írni. A tankönyvet még találós kérdések és feladatok egészítik ki.

Az 1939-ben megjelent második magyar nyelvtanában már strukturálja a tartalomjegyzéket, mivel az összetett mondat és a szóalaktan a témái. Viszont abban is támaszkodik olvasmányok feldolgozására. A kezdő fejezetet, a *Hangsúly, mondatszakasz, szórend* címűt a *Mátyás király és Király Mátyás* anekdotán mutatja be. A mellérendelt mondatok feldolgozására nagyon ügyesen használta a *Nem lehet mindenkinek kedvére tenni* mesét, az alárendeltkére *A fűrj és fiait*. Nincs ilyen átfogó szerepe, csak feladatszöveg a másik két történelmi, illetve irodalmi anekdota. A másik eltérése Nagy J. Bélának első tankönyve szerkesztésétől, hogy a másodikban a helyesírás többször önálló alfejezetekben jelenik meg (9., 29., 30., 31. oldal). Ilyen az igekötőké, a mondat végi írásjeleké és az idézeteké.

A harmadikos-negyedikes kötet a teljes nyelvtani anyag rendszerezése. Ennek a kötetnek már van bevezetése, amely az anyanyelv fogalmán kívül nagy súlyt helyezett a népnyelvre, különösen az *ë* hangra. A Helyesírási tudnivalók mint összegezés minden témánál megjelenik. Feltűnő, milyen részletesen foglalkozik a szótövekkel.

Az ötödikes-hatodikos kötet *Magyar nyelvi olvasókönyv* címmel jelent meg 15-15 olvasmánnyal, melyekkel a magyar nyelv mélyebb megismerését, a helyes nyelvhasználatot, a történeti változások iránti érzéket akarta a szerző fejleszteni. Vörösmarty, Petőfi, Arany, Jókai nyelve is helyet kapott a könyvben. Az olvasmányok szerzői között nyelvészek és irodalomtudósok mellett ott találjuk Kosztolányi Dezsőt és Reményik Sándort is.

A hetedikes-nyolcadikosok számára *Magyar nyelvkönyv* címmel jelent meg 1941-ben a tankönyve, amely mintegy tanulmányköetként mutatta be a nyelv tagozódását, életét és akkori jelen állapotát.

A tankönyvsorozat áttekintése után mindenképpen azt szűrhetjük le, hogy tankönyvei ugyan folytatták a nyelvtan bemutatásának az addigi gyakorlatát, de abba új szint vittek, mert Nagy J. Bélában eredendően mélységes érdeklődés élt a nyelv iránt. Már diákkorában rendszeresen olvasta a *Magyar Nyelvőrt*, egyetemistaként pedig már írásaival is jelentkezett. Majd tanárként gyakorlatot szerezve, a pedagógiával külön is foglalkozva fordult a nyelvművelés, a helyes kiejtés és a helyesírás tanítása felé. A problémákat átlátta és meg tudta ragadni. 1932-ben a *Magyarosan* folyóirat első számába írt *A nyelvművelés elvei* tanulmányában így fogalmazott: „Amikor minden változik a világon, lehetetlen, hogy éppen a nyelv változatlan maradjon. A nyelvnek szükségképpen változnia kell, mert nemzedékről nemzedékre más-más emberek beszélnek és írnak más-más körülmények között. Csak a holt nyelv maradhat változatlan, a változás hozzátartozik minden élő nyelv természetéhez. Nyilvánvaló ebből, hogy a nyelv változásának nem lehet gátat vetni... Ha ezt az elvet valljuk, s a nyelv természetével ellenkező merevség helyett a nyelvszokás változásához alkalmazkodó *hajlékonyság* [kiemelés tőlem. H. Z.] lesz a jelszavunk, el fogjuk kerülni... a szélsőséget.”

Már idősen, vidéken élve a *Pais-émlékkönyvben* (Bp. 1956) megragadóan láttatja a helyesírás helyét az életben: „Ne bálványozzuk, mert... tökéletlen mű, hisz emberi alkotás. Azon kívül vannak kétségtelenül sokkal fontosabb dolgok is a világon: a felebaráti szeretet, a kölcsönös jóakarát és az igazságosság uralma a földön, a népek és nemzetek testvériségének megvalósulása, a béke kérdése, közjólét növekedésén munkálkodás stb. De azért ne beszéljünk megvetőleg a helyesírásról se... A rendetlenség, az összevisszaság, a zűrzavar semmiben sem jó, a helyesírásban sem... Egy-egy korban a helyesírás állandósága... társadalmi szükségesség.”

A tankönyveire épülő tanítási gyakorlat azonban hamarosan megszakadt. Egészen mások lettek a nyelvtanok. A Nagy J. Bélát követő időszak tankönyveit ugyanis elsősorban a szovjet megszállással bekövetkezett történelmi változás határozta meg. 1945 után az előző korszak elutasítása és az iskolarendszer teljes megváltoztatása – a nyolcosztályos általános iskola bevezetése a népiskolák, a polgári iskolák és a gimnáziumok alsó osztályai helyére – új helyzetet teremtett. 1946-ban, 1947-ben ezért vagy újra engedélyezett vagy új tankönyvek jelentek meg. Ezek ugyan még sokféle szemléletet tükröztek, mint a korábbi tankönyvek, így a katolikus és más felekezeti általános iskoláknak is megjelentek új tankönyvei. Nagy J. Béla tankönyvei is részben megkapták az új engedélyt, részben pedig átdolgozta őket. Ez a három év azonban csak rövid átmenet volt. Az 1949-re kiépült monolitikus kommunista diktatúra egységes, agyonideologizált, marxista szellemű állami tankönyveket vezetett be az addigiak helyett.

A magyar nyelvтанban a változást a Nagy J. Bélánál egy nemzedékkel fiatalabb tankönyvszerzők megjelenése és a mindenben eluralkodó mennyiségi szemléletből adódó, a tanulókat túlterhelő anyaghalmozás hozott. Nem is szólva a latin szinte teljes kiszorításáról a gimnáziumból. Hiszen jelentős mértékben éppen a latin végezte el a nyelvi műveltség grammatikai alapozását. De nemcsak ennyi történt.

Öt tankönyvem van meg az időszakból, és mind szakmai, mind politikai szempontból tükrözik az óriási változást.

Az új tankönyvek felölelik az iskolatípus teljes nyelvtani anyagát, tehát négy évre szólóak, sőt kiegészítő tankönyvként az általános iskolai magyar nyelvtanhoz külön *Helyesírási tankönyv* jelent meg.

Felépítésükben is teljesen szakítottak az addigi magyar nyelvtanokkal, új fejezetet nyitva a nyelvtanítás történetében. Megszűnt a mondatrészek és a szófajok együttes tárgyalása, az új tankönyvek mereven elválasztották egymástól a hangtant, a szótant és a mondattant. A kommunikáció és a szöveg-tan belépése a hetvenes évektől ezen oldott valamit, de érdemes volna mérlegre tenni, hogy a tanulók mint nyelvhasználók elé nem azt a komplex képet kellene-e ma is tárni, mint korábban.

A tankönyvíróknak a rendszerhez való viszonyulása főleg a tankönyvek példaanyagában érhető tetten. Csak a kötelező minimum mértékéig „aktuálisak”, hogy ne legyen „baj”, a tankönyv megjelenhessen, vagy lelkesen, vagy talán nem is lelkesen, de „túlteljesítenek.”

Az általános iskolák V–VIII. osztálya számára 1950-ben megjelent *Magyar nyelvtan* Szabó Árpád munkája volt. Ez a 171 oldalas tankönyv a legmeglepőbb, mert csak itt-ott jelent meg benne az idősakra jellemző hangütés. A 4. oldal szövegközi példáiban feltűnik az *Éljen a Párt! Termelj többet!* – mondat. Utána csak a jelző fejezetében, a 42. oldalon találjuk *Az öt-éves terv a népi demokrácia útja a jómódú, erős, művelt, szocialista Magyarországhoz* mondatot. Hasonló következett a 48.-on. Aztán a 99. oldalig, a tulajdonnévig nem került elő efféle utalás. Majd a könyv végén a rokon népeknél beszél életük megváltozásáról a Szovjetunióban, az utolsó négy oldalon pedig a nyelvtörténeti áttekintésbe került bele egy olyan eszmefuttatás, hogy a reakció műve volt az, hogy a vidék nyelvhasználatát tartották romlatlannak azért, mert a forradalmi osztály, a munkásság a városokban élt. S a befejezés: *Mit jelent a felszabadulás nyelvünk történetében?* – Ennyi és nem több található a tankönyvben.

A már említett általános iskolai *Helyesírási tankönyv* Benkő Loránd, Rácz Endre és Takács Etel munkája és a Kálmán Béla–Benkő Loránd-féle gimnáziumi nyelvten bizony hemzsegett a rendszert dicsőítő megállapításoktól, a Sztálin- és a Rákosi-idézetektől, Illés Bélának és a többi lepaktált írónak az émelyítő és elképesztő szövegeitől, olyasféléktől, mint a Sztálin

hangja és más bárgyú történetkéktől. A *Helyesírási tankönyv* 29. oldalán ez volt a gyakorlat szövege: „*Iskolánknak kertje is van, amelynek földjét maguk a tanulók ássák fel tavasszal. A fák alatt padokat helyeztünk el. Itt rendezzük majd jó időben az ünnepélyeket. Az új tornateremért, a szertári felszerelésért az úttörők szeretett édesatyjának, Rákosi pajtásnak tartozunk hálával. Az ő gondoskodását tapasztaltuk akkor is, midőn a faluba bevezették a villanyt, és egyszer csak meghallottuk az iskola telefonjának csengését.*”

Hasonlóképpen hihetetlenül irritáló a 37. oldali gyakorlat is: „*Egy hatodik osztályos leány azt kérdezte ötödikes pajtásától: Tudtok-e már írni és olvasni oroszul? – Persze, hogy tudunk! – felelte öntudatosan a kislány. – Nem találtátok-e nehéznek az orosz nyelvet? – folytatta tovább a beszélgetést a nagyobbik. – Nem éppen könnyű – válaszolt az ötödikes pajtás –, de mi szívesen tanuljuk, és így legyőzzük a nehézségeket. Kíváncsi voltam, hogy megértik-e ezek a kislányok az orosz nyelv tanulásának a jelentőségét, és ezért bekapcsolódtam a beszélgetésbe. Megkérdeztem, hogy miért tanulják szívesen az orosz nyelvet. – Oroszul beszélnek a mi felszabadítóink, a szovjet katonák – felelte a nagyobbik. A kisebbik hozzátette: Legfőbb célom, hogy egyszer megláthassam a pionírok hazáját, a nagy Szovjetuniót, és beszélhesek is a szovjet pajtásokkal.*”

Abból a szempontból sem mellőzhető ezeknek a szövegeknek a felidézése, mert a tananyagban közvetített kategóriákat és igazságokat is alámosta a világnak ez a mérhetetlenül hazug beállítása. Nem is szólva arról, hogy a gimnáziumi tankönyv a nyelv fontosságát is a társadalom életében Lenin- és Sztálin-idézetekkel mutatta be.

Rendkívül érdekes, hogy a gimnáziumi tankönyv tizenegyedik kiadására, 1959-re alig maradt valamicske a tankönyvben ebből a direkt átpolitizálásból, a szerzők megtisztogathatták már! Majd 1961-ben fel is váltotta az új tankönyv, a Szemere–Szende-féle *Magyar nyelvtan*. Ebben a 190. oldalig alig fordult elő „aktualitás”: a *KISZ*, a *szocialista brigád*, a *téesz*, *állami áruház a Vörös téren...* Aztán a könyv utolsó ötven oldalán se sok, de mégis több ilyesféle példa volt a szövegben, mint addig. Úgy látszik, ajánlatos volt legalább még annyit beledolgozni a tankönyv szövegébe.

Tehát nem volt valódi folyamatossága a magyar nyelvtanírásnak sem. A kommunista rendszer, mint az élet minden területén, abban is törést okozott. Először ki kellett heverni az 1949 utáni időszak nemcsak ideológiai terrorját. Nem mintha később is nem lett volna sok, sőt növekvő kötöttség, de a hetvenes évekre legalább a teljes bezárkózottság oldódott, megjelenhettek változatok, ami nem nagy, de némi mozgásteret engedett.

Így próbáltam Nagy J. Béla tankönyveiből kiindulva kellő perspektívába helyezni a XX. század közepének a nyelvtanírását. Annál is inkább tanulmányozást érdemel a téma, mert több minden *máig sem tisztázódott* kezdve a

nevelés szellemétől a tananyag kiválasztásán és bemutatásán át a tankönyvek mire valóságáig. Így sürgetően időszerű volna kellő ismeretek birtokában nekilátni egy kiegyensúlyozott és valóban színvonalas iskolázás megteremtésének, amelyben a magyar nyelv tudatos megismerése és művelése is nagyobb szerepet kapna.

„ADJ ESÉLYT!” EGY HELYESÍRÁSI VERSENY TÉNYEI, ADATAI ÉS FELADATSORAI

(Néhány megjegyzéssel kísérvé)

1. Címértelmezés

A mondandóm főcímében közölt imperatívusz: „Adj esélyt!”, a kommunikációs helyzettől függően több szereplő kívánságát fejezheti ki.

Mondhatja bármelyik diák: „Adj esélyt!” – a képességei általános területeinek (például a tanulásra való beállítódásának, az együttműködési szándékának, a tettvágyának stb., és a szaktárgyi tudásának, így a szövegértésének, a nyelvtani tájékozódásának, a helyesírásának) vonatkozásában.

A címbeli felszólítás: „Adj esélyt!”, a növendékek eltökéltségét, sőt vágyódását is tolmácsolhatja a tanáruk segítségére a jobb eredményért, mondván: „Adj esélyt!”

Ugyanakkor tőlünk, magyartanároktól szintén elhangozhat: „Adj esélyt!”, hiszen buzdíthatjuk ekképpen is tanítványainkat önmaguk eredményességére és a kölcsönös szakmai-pedagógiai együttműködésünkre, kapcsolatunkra nézvést is.

2. Bevezetés

A 2005–2006-os tanév előkészítésekor vállaltam, hogy megszervezem a Bókay János Humán Kéttannyelvű Szakközépiskola, Szakiskola és Gimnázium (1086 Budapest, Csobánc utca 1.) igazgatójának, továbbá magyar szaktárgyi munkaközösségének a jóváhagyásával az intézmény valamennyi diákjára kiterjedő hagyományos helyesírási versenyt, a diákok helyesírással kapcsolatos tudásának a megmérettetését. Értelemszerűen bekapcsoltuk az úgynevezett előkészítő (= 9.) évfolyamosok mellé a 13. évfolyam tanulóit is.

Ebben a VIII. kerületi, több képzési területtel, sajátossággal rendelkező intézményben az adott évfolyam szakmai-pedagógiai programjának (= idegen nyelv, magyar nyelv és irodalom, biológia, informatika, egészségügyi ismeretek) megfelelően – többek mellett a magyar nyelv és irodalom tantárgy oktatására is – általában kisebb-nagyobb létszámú tanulócsoporthoz

bontják az osztályokat. Ezt láthatjuk a táblázatokban, amikor az osztályt jelölő betű mellett 1-es vagy 2-es indexszámot találunk (pl.: 10. D₁, 10. D₂ stb.). Az úgynevezett B) osztályok diákjai kivétel nélkül egészségügyi szakképzésben vesznek részt.

Figyelembe véve az első félév eseménydús időszakát, közmegegyezéssel november–december fordulójára tűztük ki az első forduló feladatlapjának és tollbamondásának megíratását.

3. Köszönet

Köszönettel tartozom **Harsányi Ildikó** magyar–francia szakos tanárnak, doktorandusznak, mert az intézményi helyesírási verseny fordulójának az előkészítésében, lebonyolításában, majd a 2–3. forduló feladatlapjainak a tüzetes javításában és értékelésében mindvégig aktív segítőm volt.

Nagyrabecsüléssel köszönöm **Schüller Attila** informatikus-rendszergazda sokoldalú és önzetlen munkáját, amit az első forduló adatainak a gondos, számítógépes rendszerezésekor végzett.

Hálás vagyok **Moharos Viktorné** igazgató asszonynak és **dr. Takács Szilvia** PhD-munkaközösség-vezetőnek mind az irántam tanúsított bizalmukért, mind a helyesírási verseny egyes fordulójának a feladatlapjaival és diktátumaival összefüggő értékes véleménynyilvánításukért, jobbító javaslataikért. Annál is inkább köszönöm az intézmény vezetőjének a segítségnyújtást, mert megteremtette a méréssel összefüggő kiegyensúlyozott feltételeket. Szintén jóleső érzéssel gondolok a munkaközösség tagjaira és vezetőjére, mivel napjainkban az iskolák és pedagógusaik ódzkodnak attól, hogy külső szemlélők, kutatók – úgymond: feleslegesen – tájékozódjanak a belviláguk és az oktató-nevelő műhelyeik mindennapjairól, a munkájuk nyomán feltárható eredményeikről. Itt azonban megtapasztalhattam: ebben a gazdag kínálatú budapesti középiskolában a kerületi, a fővárosi és az országos versenyeken elért legszerényebb helyezésekért is őszintén együtt örvidenek a diákok, a testület tanárai és a vezetőik. Kiemelt hangsúllyal van jelen az intézményben a magas színvonalú szakmai tehetséggondozás mellett a hátránykompenzáló pedagógia is.

Mindezekért teszem közkincsé a helyesírásgondozás terén a „Bókay”-ban feltárt eredményeket, hasznosítható tudást – mások javára is.

4. A feladat

A helyesírási verseny 1. fordulójának feladatainak összeállításakor az úgynevezett *továbbhaladáshoz szükséges minimum* követelményre voltam tekintettel. Ezt tükrözi az alábbi versenylap és a tollbamondás szövege.

HELYESÍRÁSI VERSENY – 1. forduló

Név: _____ – évfolyam, osztály: _____

1. Húzza alá a hibásan írott szóalakokat! (10 pont) – A kiejtés elvének az érvényesítése volt a szempontom.

kötöde – kötőde

biliárd – billiárd

mammut – mamut

zsűri – zsüri

csehhe – csehvel

szalag – szallag

ésszerű – észszerű

becsüs – becsűs

szelid – szelíd

bakkancs – bakancs

2. Pótolja a hiányzó j hang megfelelő jelét! (10 pont) – A *j* és az *ly* alkalmazása került előtérbe.

biva __, *laká* __ *os* (= *otthonos*), *bor* __ *ú*, *zsiva* __, *kara* __,
zsá __ *a*, *tava* __, *ga* __, *to* __ *ás*, *pa* __ *zsika*

3. Válaszoljon a *kivel?*, *mivel?* kérdésekre! (10 pont) – A *-val*, *-vel* ragok helyes használatát ellenőriztem.

Alapszó	Kivel?	Mivel?
<i>Babits</i>		
<i>méh</i>		
<i>Ft</i>		
<i>Rác</i>		
<i>Szell</i>		
<i>%</i>		
<i>potroh</i>		
<i>pap</i>		
<i>9.</i>		
<i>Balogh</i>		

4. Válassza el minden lehetséges helyen ezeket a szavakat! (10 pont) – Az elválasztás tudását kértem számon.

asszonnyal: _____

tűzoltó: _____

sarokig: _____

pókerarcú: _____

arcizom: _____

kétalakú: _____

filoxéra: _____
vasútállomás: _____

könyvért: _____
többet: _____

5. Alkosson mellékneveket! (5 pont) – A melléknévképzésben való jártasságot ellenőriztem.

Bartók utca: _____
Gellért-hegy: _____
Fekete-tenger: _____

Margitsziget: _____
Mohácsi-sziget: _____

6. Szerkesszen értelmes összetett szavakat! (5 pont) – Az összetett szavak alkotásának tudását kívántam mérni.

autó, busz, állomás _____
cipő, felső, rész, készítő _____
teher, gép, kocs _____
fali, újság, felelős _____
tűzi, játék, rendező _____

7. Tollbamondás (50 pont) – A *j*, a magánhangzó-időtartam, az összetett szavak és a szóelemzés kérdése kapott hangsúlyt.

A haj

Az ember fejbőrén növő, fonál alakú képződmény, mely nem sokban különbözik az emlősállatok testén kifejlődő szőrzettől.

A fejbőrben lévő hajhagyma sejteiből keletkezik a haj. Állandóan növekszik és cserélődik. Az egész fejen átlagosan kb. 100 000 hajszál van. A haj színe, sűrűsége és minősége egyénenként különböző. Lehet vékony vagy vastag szálú, sima, hullámos vagy göndör, szőke, barna, fekete vagy ősz.

Tisztán tartása és ápolása a testápolás fontos része, hajsamponokkal, balzsamokkal történik.

A tollbamondás szövegének leírásával kezdődött a verseny.

A diktátumot a feladatlap hátuljára rendezett, áttekinthető formában írták le a tanulók. A magyartanárok felhívták a diákok figyelmét, hogy a szöveg rögzítéséhez rendelkezésükre álló A/4-es oldal minden szélén hagyjanak 2-2 cm-es margót, az új bekezdéseket a balról számított 2 cm-es margótól még 1 cm-rel beljebb kezdjék.

A pedagógusok kitértek biztatásul, tanácsul a következőkre is:

- a) alkalmazzák az elválasztást, amennyiben szükséges;
- b) egyenletes szóközökkel írjanak;
- c) az írásuk tiszta, rendes, olvasható legyen!

A magyartanárok először felolvasták a teljes korpuszt, majd megkérdezték a diákoktól, hogy érthető-e, világos-e számukra a leírandó közlemény.

A rövid, tisztázó megbeszélést követően

- a) felolvasták az első mondatot;
- b) ezután diktálták a szorosan összetartozó szerkezettagokat (pl.: „Az ember fejbőrén növe...”, „... fonal alakú képződmény, ...” stb.);
- c) miután diktálták az első mondatot, újra felolvasták;
- d) ezeknek megfelelően jártak el a továbbiakban is.

A szövegegész leírása után ismét felolvasták a diktátumot.

A tollbamondások javításakor nem súlyoztattam az előforduló vétségeket. Minden hibát egy-egy vonallal húztam alá, majd a tollbamondásra adandó 50 pontból vonattam le a hibák számát; így kaptuk meg a leírt szövegért járó úgynevezett teljesítménypontot, azaz $50 - n = x$.

A feladatSORÉRT és a tollbamondásÉRT kapott pontokat összeadták, ezután végezték el a rangsorolást a tanárok. A javítás és a rangsorolás elvégzését követően emeltük ki csoportonként a tíz (= 10) legeredményesebb diák munkáját, majd ezután a munkaközösség döntötte el, hány tanuló vegyen részt a második fordulóban.

5. Szembenézés

A versenyfeladatokat ugyanazon a tanítási napon írták meg a tanulók egy-egy magyaróra keretében. A verseny első fordulójában 292 diák vett részt.

Miután megkapták a magyartanárok a javítási és a tollbamondási útmutatót, elsősorban saját maguk végezték el a dolgozatok ellenőrzését, értékelését, de megtörtént, hogy a diákok maguk – vélhetően a magyartanáruk jelenlétében – javították a versenylapokat. Ezt az eljárást – a versenyre való tekintettel – vitathatónak nevezem.

Az első fordulót megelőző munkaközösségi tanácskozás alkalmával került szóba, hogy nem lenne elfecsérelt energia, ha a kezünkbe kerülő diák-munkák adatai, tényei felhasználásával térképet rajzolnánk a tanítványok helyesírási kondicionáltságáról, s ne hallgassuk el, felvillanna: *miképpen is zajlik az iskola egyes magyartanárainak a műhelyében a nyelvművelés, az*

alkalmazott nyelvészeti diszciplínák közül az ortográfia (= helyesírás) pallérozása?

Az úgynevezett helyesírási tesztek megoldásával összefüggő adatok gyűjtését követően, mátrix készítésével, az adatok táblázatokba rendszerezésekor, majd az értékek kiszámításából, továbbá grafikonokon történő ábrázolásukkor nyilvánvalóvá vált:

- a) az iskolai mérésben részt vevő diákok (= 292 fő) átlagteljesítménye: **61,64%**;
- b) csoportonként az egyes tanulók egyes feladatmegoldásainak értéke;
- c) az egyes feladattípusokban elért átlagteljesítmény;
- d) az egyes feladatokon belüli eredményszínvonal;
- e) továbbá az adatokat nagyság szerint sorba rendezve a középső adat (= a medián) és az átlagtól való eltérés mértéke (= a szórás).

Az 1. táblán a feladatok összesített eredménye látható, vagyis minden tanuló munkája minden tesztfeladat vonatkozásában.

- a) A felmérésben részt vevő diákok száma: 292 fő.
- b) A tanulók *egyenként* maximálisan 50 pontot gyűjthettek a feladatok elkészítésekor.
- c) A versenyzők 8999 pontot szereztek az elérhető (292 x 50 =) 14 600 pontból, ami 61,64%-os eredmény.

A 2. tábla az egyes feladattípusok helyes válaszainak arányát tárja elénk.

A felmérésben hat feladattípus szerepelt. Az eredményesség tekintetében a következő sorrend alakult:

1. 77,26% = „2. Pótolja a hiányzó *j* hang megfelelő jelét!”
 2. 67,05% = „1. Húzza alá a hibásan írott szóalakokat!”
 3. 67,02% = „4. Válassza el minden lehetséges helyen ezeket a szavakat!”
 4. 59,86% = „5. Alkosson mellékneveket!”
 5. 49,55% = „3. Válaszoljon a *kivel?*, *mivel?* kérdésekre!”
 6. 34,73% = „6. Szerkesszen értelmes összetett szavakat!”
- a) Az elért eredmények átlaga¹: 59,25%. b) Medián²: 63,44%. c) Szórás³: 13,79%.

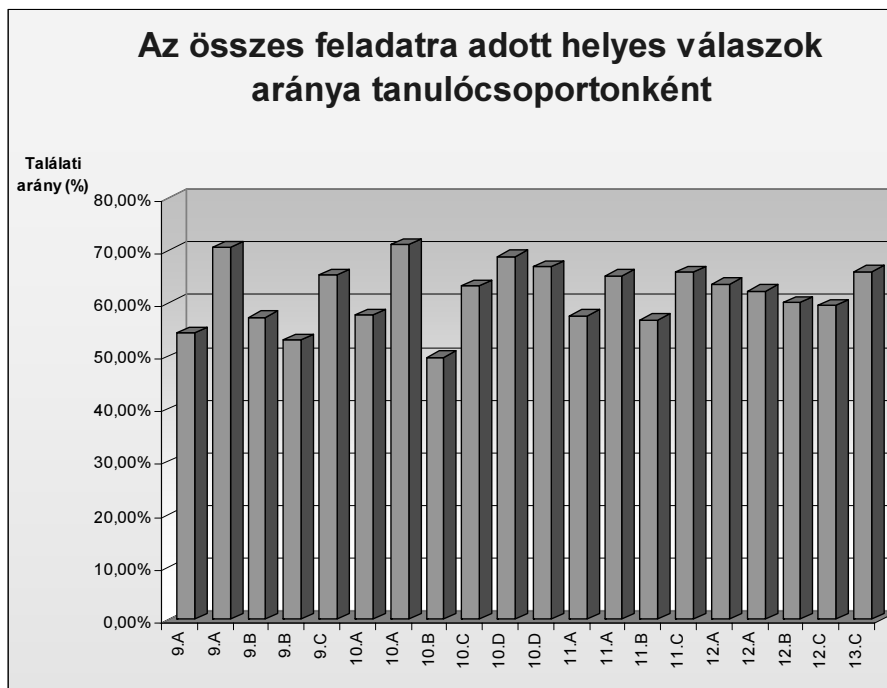
¹ *Átlag*: jelen esetben a fenti hat feladatban elért százalékos eredmények összegét 6-tal osztva 59,25%-ot kapunk.

² *Medián*: az adatokat nagyság szerint sorba rendezve a középső adat. Páratlan adat esetén a középső, páros adat esetén a két középső adat átlaga. A 2. tábla adatai közül a 3. és 4. feladatokban elért százalékos eredmények átlaga $[(67,02\% + 59,86\%) : 2 = 63,44\%]$.

³ *Szórás*: a minta elemeinek szóródását jellemezhetjük az átlagtól való eltérések átlagával. Esetünkben a következőképpen számítottuk: $[(77,26 - 59,25)^2 + (67,05 - 59,25)^2 + (67,02$

Az iskola egészére kiterjedő feladatlap megoldásakor láthatóvá vált, hogy a 20 tanulócsoporthól 11 elérte s meg is haladta az intézményi átlagteljesítményt (= 61,64%). Kiderült ebből a mérésből, hogy az intézmény egyetlen B) osztálya sem került az átlagos mezőbe, valamennyi annak alatta helyezkedett el.

A 3. tábla az összes feladatra adott helyes válaszok arányát tanulócsoportonként mutatja.

$- 59,25)^2 + (59,86 - 59,25)^2 + (49,55 - 59,25)^2 + (34,73 - 59,25)^2] : 6 = 190,1641$. Végül ennek az értéknek vettük a négyzetgyökét.

Megjegyzés: az átlag és a szórás számításakor mindig annyival osztunk, ahány elem előfordul.

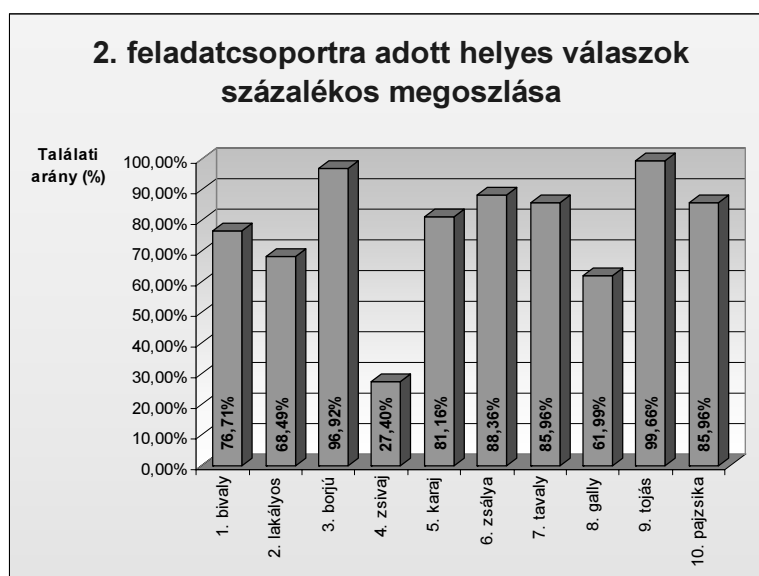
Eredményességi sorrend:

1. 71,20% = 10. A ₂	11. 62,50% = 12. A ₂
2. 70,78% = 9. A ₂	12. 60,30% = 12. B
3. 69,00% = 10. D ₁	13. 59,69% = 12. C
4. 67,09% = 10. D ₂	14. 57,88% = 10. A ₁
5. 66,17% = 13. C	15. 57,73% = 11. A ₁
6. 66,00% = 11. C	16. 57,47% = 9. B ₁
7. 65,48% = 9. C	17. 57,00% = 11. B
8. 65,38% = 11. A ₂	18. 54,40% = 9. A ₁
9. 63,82% = 12. A ₁	19. 53,07% = 9. B ₂
10. 63,33% = 10. C	20. 49,88% = 10. B

Megtudtuk, hogy a legjobb eredményt a 10. A₂ érte el (= 71,20%). Jelen adatok tanúsága szerint a 10. B zárja a sort (= 49,87%).

A 4. tábla a 2. feladatcsoportra adott helyes válaszok százalékos megoszlását közli.

A hagyomány elvének *j* és *ly* betűs szavakban történő érvényesítésekor tűnt a legsikeresebbnek (= 77,26%) a népesség (= 292 fő).

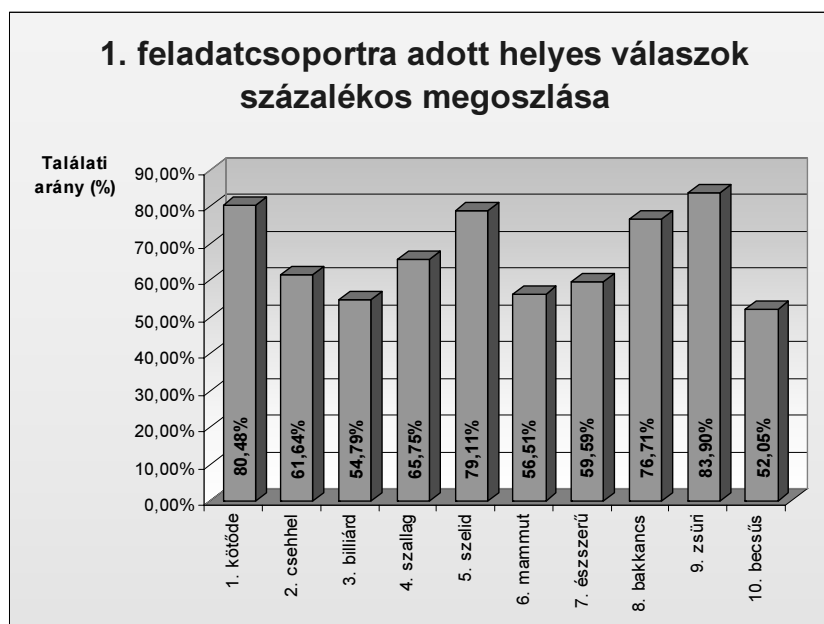
Eredményességi sorrend:

1. 99,66% = <i>tojás</i>	6. 81,16% = <i>karaj</i>
2. 96,92% = <i>borjú</i>	7. 76,71% = <i>bivaly</i>
3. 88,36% = <i>zsálya</i>	8. 68,49% = <i>lakályos</i> (= otthonos)
4. 85,96% = <i>tavaly</i>	9. 61,99% = <i>gally</i>
5. 85,96% = <i>pajzsika</i>	10. 27,40% = <i>zsivaj</i>

a) Az elért eredmények átlaga: 77,26%. b) Medián: 83,56%. c) Szórás: 19,94%.

Az 5. tábla az 1. feladatcsoportra adott helyes válaszok százalékos megoszlását adja.

A *kiejtés elvének* alkalmazását azzal nehezítettem, hogy **a hibás szóalakokat kellett** aláhúzással **jelölniük** a diákoknak. A teljesítményük elfogadhatónak minősíthető (= 67,05%).

Eredményességi sorrend:

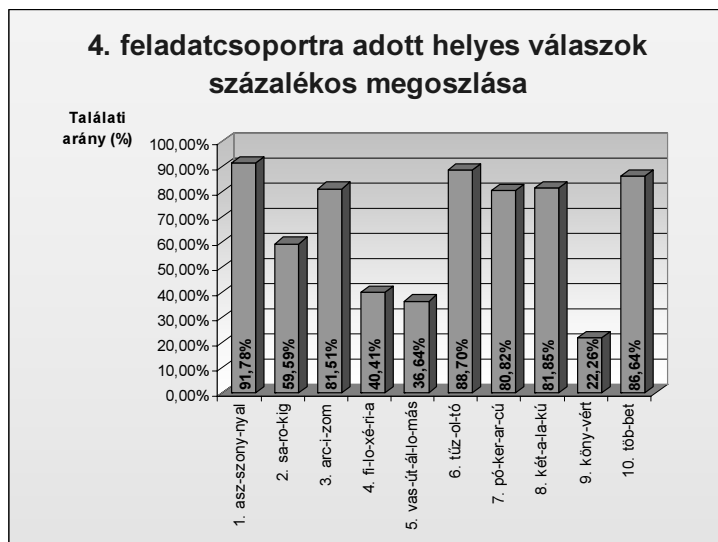
1. 83,90% = <i>zsüri</i>	6. 61,64% = <i>cseh</i>
2. 80,48% = <i>kötőde</i>	7. 59,59% = <i>észszerű</i>
3. 79,11% = <i>szelid</i>	8. 56,51% = <i>mamut</i>
4. 76,71% = <i>bakkancs</i>	9. 54,79% = <i>billiárd</i>
5. 65,75% = <i>szallag</i>	10. 52,05% = <i>becsűs</i>

a) Az elért eredmények átlaga: 67,05%. b) Medián: 63,70%. c) Szórás: 11,30%.

Az elválasztás, illetőleg a szótagolás szabályainak érvényesítése a fonetika ismérvek mellett a *szóelemzés elvének* alkalmazását is feltételezi.

A növendékek eredménye összességében nem nyugtalanító (= 67,02%), de nagyobb tanári figyelmet kíván ez a terület, különös tekintettel a drótlevelezés (vagyis az ímélezés) és az esemesezés (másképpen telefonlevelezés) erősen egyénieskedő megoldásaira, helyesírás-változataira, köbűki nyelvű világára. Az adatok tüzetes szemrevételezésekor felmerült a *vasútállomás* összetett szavunkkal kapcsolatban az a vélemény, miszerint a mai diákoknál nézetváltás következhetett be az előtag (= *vasút*) vonatkozásában szemantikai és morfológiai területeken.

A 6. táblán a 4. feladatcsoportra adott helyes válaszok százalékos megoszlását tanulmányozhatjuk.

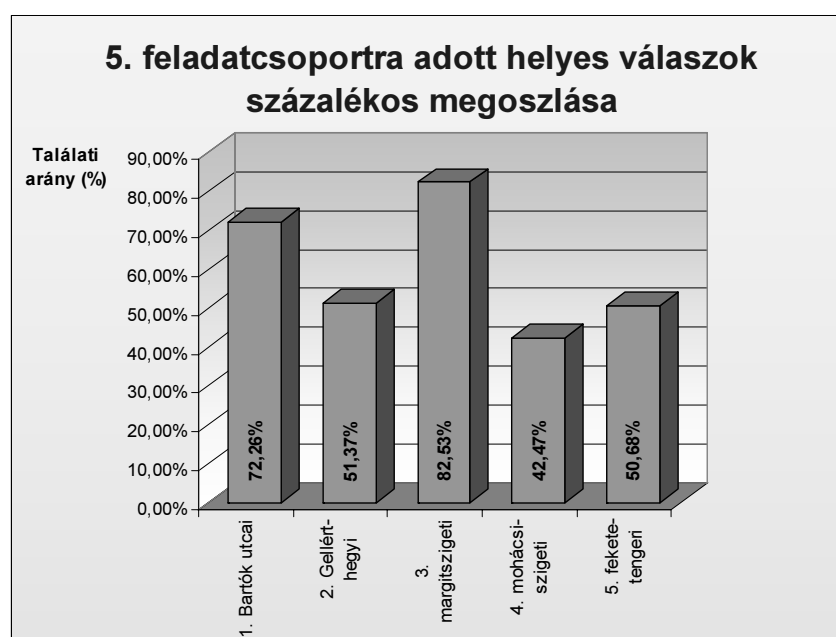
Eredményességi sorrend:

1. 91,78% = <i>asz-szony-nyal</i>	6. 80,82% = <i>pó-ker-ar-cú</i>
2. 88,70% = <i>tűz-ol-tó</i>	7. 59,59% = <i>sa-ro-kig</i>
3. 86,64% = <i>töb-bet</i>	8. 40,41% = <i>fi-lo-xé-ra</i>
4. 81,85% = <i>két-a-la-kú</i>	9. 36,64% = <i>vas-út-ál-lo-más</i>
5. 81,51% = <i>arc-i-zom</i>	10. 22,26% = <i>köny-vért</i>

a) Az elért eredmények átlaga: 67,02%. b) Medián: 81,16%. c) Szórás: 24,04%.

A 7. tábla az 5. feladatcsoportra adott helyes válaszok százalékos megoszlását tartalmazza.

A tulajdonnevekből történő hibátlan melléknévképzés megbízható *szófaj- és szabályismeret*et vár el a *begyakorlottság* mellett. Az első fordulóban kapott eredmény (= 59,86%) erősen felhívja a figyelmet a rendszeres és sokoldalú gyakoroltatásra. Kétségtelen, hogy megbízható nyelvtani ismeretek szükségesek nemcsak e példáknak a hibátlan lejegyzésekor, hanem általában is, amikor egy- vagy többelemű tulajdonnevekből képezünk melléknéveket.

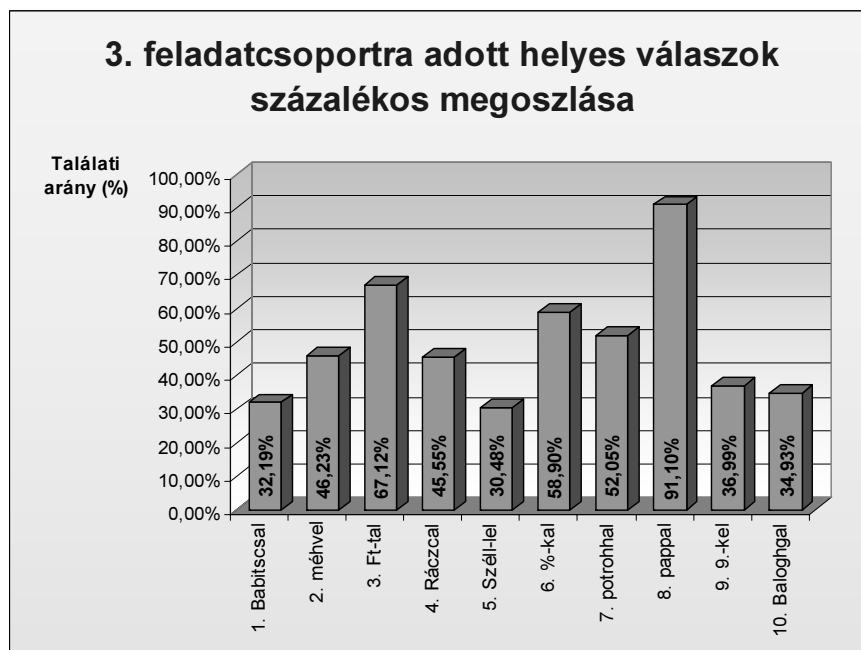
Eredményességi sorrend:

1. 82,53% = *margitszigeti*
2. 72,26% = *Bartók utcai*
3. 51,37% = *Gellért-hegyi*
4. 50,68% = *fekete-tengeri*
5. 42,47% = *mohácsi-szigeti*

a) Az elért eredmények átlaga: 59,86%. b) Medián: 51,37%. c) Szórás: 15,01%.

A 8. tábla a 3. feladatcsoportra adott helyes válaszok százalékos megoszlásáról tudósít.

Köztudott, hogy a palatális-veláris illeszkedést tükröző többfunkciós *-val*, *-vel* ragok szótagkezdő konzonánsa zömmel hasonul. Ebben az esetben, vagyis a hasonulás realizálásakor nyilvánvaló, hogy a szóelemzés elvével élünk. A tanítványok – a mérés eredményének tükrében (= 49,55%) – nem igazán ismerik ennek a hasonulásfajtának a gyakoribb és az esetleg kevésbé, de mindenképpen használt típusait.

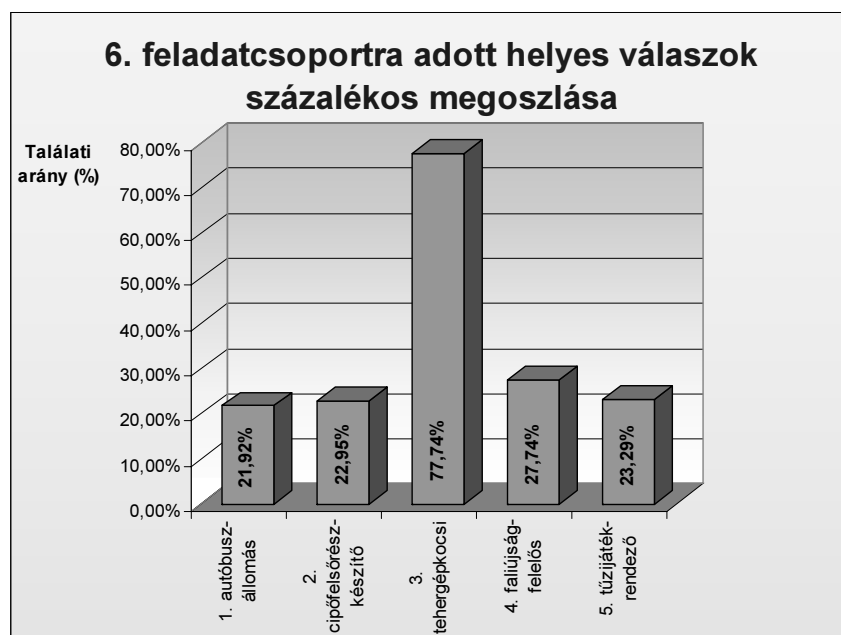

Eredményességi sorrend:

1. 91,10% = *pappal*
2. 67,12% = *Ft-tal*
3. 58,90% = *%-kal*
4. 52,05% = *potrohhal*
5. 46,23% = *méhvel*
6. 45,55% = *Ráczcal*
7. 36,99% = *9.-kel*
8. 34,93% = *Baloghgal*
9. 32,19% = *Babitscsal*
10. 30,48% = *Széll-lel*

a) Az elért eredmények átlaga: 49,55%. b) Medián: 45,89%. c) Szórás: 17,87%.

A 9. táblán a 6. feladatcsoportra adott helyes válaszok százalékos megoszlását szemlélhetjük.

Eredményességi sorrend:

1. 77,74% = *tehergépkocsi*
2. 27,74% = *faliújság-felelős*
3. 23,29% = *tűzijáték-rendező*
4. 22,95% = *cipőfelsőrész-készítő*
5. 21,92% = *autóbusz-állomás*

a) Az elért eredmények átlaga: 34,73%. b) Medián: 23,29%. c) Szórás: 21,60%.

Az összetett szavak szerkesztésében feltárt eredmény a legvitathatóbb (= 34,73%). Van létjogosultsága annak az észrevételnek, miszerint nem volt egyértelmű a feladat utasító része (= „Szerkesszen értelmes összetett szavakat!”), ugyanakkor megfogalmazódhat az a feltételezés, hogy a kikerülés stratégiáját alkalmazták a diákok a számukra gondot jelentő összetett, illetőleg többszörösen összetett szavak leírásakor. Ennek a feltevésnek a létjogosultságát támasztja alá az, hogy a tanulók a megoldáskor elsősorban a csak és csakis egyértelműen biztos, jó eredménnyel járó szabálykövetést tükröző többszörösen összetett szót (= *tehergépkocsi*) írták le, hiszen ezt nem kellett tagolniuk sehol sem kötőjellel. Törekedtek egyéb összetett szavak (pl.: *autóbusz*, *buszállomás*, *cipőkészítő*, *cipőfelsőrész*, **tehergép*, *gépkocsi*, *faliújság*, *újságfelelős*, *tűzijáték*, *játékrendező* stb.) megszerkesztésére, azonban a növekedések zöme feltűnően került a többszörös összetételek lejegyzését. Ha vállalkoztak (csak a kisebbség) ezek megalkotására és leírására, akkor a jó megoldások száma tűnt gyakoribbnak.

Úgy is állást foglalhatunk – erre már utaltam fentebb –, hogy nem volt egyértelmű a tanulók tennivalója. Emellett annak a nézetnek is lehet érvényessége, miszerint korszerűtlen, a mai fiatalok számára kevésbé motivált, vagy már motiválatlan szavakat kellett volna alkotniuk a versenyzőknek. Az *autóbusz-állomás* helyett napjainkban a *buszpályaudvar* a gyakoribb. A *cipőfelsőrész-készítő* foglalkozásjelölő főnév ugyancsak nem tartozik a diákok ismertebb kifejezései körébe. A *faliújság-felelős* – többnyire mozgalmi feladatot jelölő – szavunk sem gyakori ma már. Ellenben a *tűzijáték-rendező* összetett főnevünk hiába nevez meg divatosabb foglalkozást, még várat magára, hogy általánosan elterjedt szavunk legyen.

Az eredmények munkaközösségi elemzésekor megfogalmazódott az *autóbusz-állomás* rendszeres szabályvétő írásával összefüggésben az a hipotézis, hogy az ennek a többszörösen összetett szónak az élén álló magánhangzó-kapcsolatot (= *au*) monoftongusként foghatták fel a tanulók, s ezért hagyták el a szükséges kötőjelezést.

Véleményem szerint eltévedünk, ha az előző magyarázkodásokkal tűzdelt utakon indulunk el! Nézzünk szembe azzal, hogy az összetételek, főképpen a többszörös összetételek normakövető lejegyzése egyaránt megköveteli a szemantikai, az etimológiai és az ortográfiai tudást! Legyen helyesírás-fejlesztő munkánk homlokterében ez a komplex feladat!

Tájékoztatásul rögzítendő, hogy az első fordulóból ($N = 292$ fő) 53 tanuló jutott a középdöntőbe ($= 18,15\%$), ahol megemelt színvonalú követelményeket vettem figyelembe mind a versenylap példaanyagát, mind a tollbamondás témáját és szerkesztettségét illetően. A középdöntő után 23 sikeres versenyző ($= 43,40\%$) nézhetett szembe a helyesírási verseny döntőjének – igen magas helyesírási felkészültséget elváró – feladatlapjával.

6. Biztatás

A tényfeltáró részadatok sok-sok fogódzót biztosítanak a magyar nyelv tanításának újabb időszakra szóló megtervezésekor, kiváltképpen az elvek megvalósításakor a mindennapi – főképpen a helyesírás-fejlesztő – munkában.

Nem kerülhető meg az a javaslat sem, amelynek a lényege: a tanítványok helyesen írása érdekében közmegegyezésen nyugvó stratégiát kell kidolgoznia a munkaközösségnek éppúgy, ahogyan a szövegértő olvasástudás fejlesztése terén már megtörtént.

A tiszteletre méltó terv mellett mindenképpen helyénvaló lenne szeptemberben – a tanév eleji ismétléseket követően – helyesírási erőnlétet feltáró dolgozatot íratni, amit (szintemelés után) február elején meg kellene ismételni. Ezáltal mind az első, mind a második félévre munkaközösségi erejű, összehangolt taktikát alkalmazhatnának a magyartanárok növendékeik biztonságosabb, tudatosabb helyesírása érdekében.

7. Utóhang

A fentiekben vázolt intézményi helyesírási versenyről egyértelműen kiderült: ez a verseny egy jó szándékú, értékes pedagógiai és szakmai program mentén működő budapesti középiskola diákközösségének a körében megvalósított tudásvizsgálat volt, amely a helyesen írás problémáinak csupán bizonyos szegmenseit tette nagyító alá, ezzel talán másoknak is biztatást adván, fogódzókat nyújtván. Hangsúlyozom: egyáltalán nem az úgynevezett elit világába tartozó tanulók alkották a kutatásom népszerűségét.

Hónapokkal az iskola egészét átfogó feladatlap megíratása után is azt gondolom, hogy a feltárt eredmények rendkívül beszédesek:

- a) nyelvészeti, legfőképpen alkalmazott nyelvészeti szempontból;
- b) nyelvpedagógiai aspektusból;
- c) szociológiai vonatkozásainak oldaláról is.

Amiről még feltétlenül szólnom szükséges, az a magyarországi, úgynevezett intézményi (= iskolai) helyesírás-fejlesztésnek a jövője.

Na, ez a jövő ugyancsak homályos, hadd ne emlegessem a sokat mondó „balladai homály” metaforát! Gondoljuk meg!

Lehet-e távlata Magyarországon a pallérozott, tudományos szempontból megfelelő helyesírás gondozásának, amikor a vajúdva, iszonyatos kínok közepette megszülető új érettségi keretében sokadrangúvá züllik a nyelvhelyesség, a helyesen írás szempontja?

Milyen alapon történhet meg nyelvtanulásra buzdító korunkban a *magyar nyelv* résztantárgyként való szerepeltetése bizonyos funkcionális szempontokra való hivatkozással? Miért nem döntjük le ennek az álságos magyarázkodásnak a kártyafalait?

Hogyan hagyhatjuk, hogy éppen az érettségien, amikor a jelölteknek az addigi tanulmányaik tisztességes, minél magasabb színvonalú szintézisére kellene törekedniük, akkor a *magyar nyelv* diszciplína az *irodalom* tantárgy szolgálóleányává válják?

Aki ezeket, a fenti a meglátásaimat szakmai sovinizmusnak, szűkkeblűségnek, tudománytalan sikoltozásnak nevezi, az egyéb rosszindulatra is képes ember – szerény meglátásom és kifejezésem szerint.

Lássuk be, enyhén szólva is felháborító, hogy bármilyen rossz helyesírás mellett lehet jelest (= 5-ös osztályzatot) kapni a mai érettségi vizsgákon akár 100-nál több hibapont elkövetése után is, mivel a helyesírási vétségek miatt maximálisan 15 pont vonható le. Mi ez, ha nem hazugság, a nehéz feladat megoldása előli szándékos és felelőtlen kibúvás, az emberminőség megbotcsáthatatlan rontása – intézményesült formában!

Ki törődik a tévécsatornák feliratainak, szalagcímeinek, hírkiemelő szerkezeteinek a nyelvhelyességével, azok értelmes megfogalmazásával, majd hibátlan leírásával? Szemérmetlenül sértik a nézők nyelvi felkészültségét, nyelvi ízlését, helyesírástudását a naponta rájuk zúduló hibás szerkezetek, rosszul írt szavak, kifejezések. Kit érdekelnek az egyes tévéstúdiókban ezek a nyelvi pontosságot típró megnyilvánulások? Ugyanígy elképesztők az oktatásért felelős intézmények (például: a saját minisztériumunk vagy az OKÉV s mások) hivatalos honlapjainak gyakori nyelvhelyességi vétségei.

Mindezeket túl látnunk kell azt is, hogy a megbízható helyesírástudás szinte fékezhetetlen zsugorodásához jelentékenyen hozzájárul az alig olvasás ténye, illetőleg a nyelvileg lektorálatlan írott információk olvasása. Korunk

meghatározó tényezői, amelyek a kíméletlen, erőszakolt, felpörgetett külső vizualitással bombázzák az embereket, mindenre képesek, kivéve az eltűnődésre, a gondolkodásra, az elemzésre szoktatásra, holott az, amiről szólok – vagyis a helyesen írás –, az jelentékenyen a soktényezős, nyugodt vizsgálódást kívánja a tudatos szabálykövetés mellett.

Ne nyugodjunk bele a kialakult helyzetbe, ne fogadjuk el rezignáltan a diákok eme kijelentését: „Ugyan, a rossz helyesírás ma már nem ciki, tanárom, trendi a dolog, ilyen a világ!”. A világ formálásában, diákjaink gondolkodásra nevelésében nekünk, nyelvtanároknak elmulaszthatatlan kötelességeink vannak, mert „Vétkesek közt cinkos, aki néma” –, hogy Babits Mihály örökérvényű intelmével biztassam jövőt mentő cselekvésre valamennyiünket.

HELYESÍRÁSI VERSENY – 1. forduló

Név: _____ – évfolyam, osztály: _____

* * * * *

1. Húzza alá a hibásan írott szóalakokat!

kötőde – kötőde

biliárd – billiárd

mammut – mamut

zsűri – zsüri

csehhe – csehvel

szalag – szallag

ésszerű – észszerű

becsüs – becsűs

szelid – szelíd

bakkancs – bakancs

2. Pótolja a hiányzó j hang megfelelő jelét!

biva __, laká __ os (= otthonos), bor __ ú, zsiva __, kara __,
zsá __ a, tava __, ga __, to __ ás, pa __ zsika

3. Válaszoljon a kérdésekre!

Alapszó	Kivel?	Mivel?
<i>Babits</i>		
<i>méh</i>		
<i>Ft</i>		
<i>Rác</i>		
<i>Szell</i>		
<i>%</i>		
<i>potroh</i>		
<i>pap</i>		
<i>9.</i>		
<i>Balogh</i>		

4. Válassza el minden lehetséges helyen ezeket a szavakat!

asszonnyal: _____

tűzoltó: _____

sarokig: _____

pókerarcú: _____

arcizom: _____

kétalakú: _____

filoxéra: _____

könyvért: _____

vasútállomás: _____

többet: _____

5. Alkosson mellékneveket!

Bartók utca: _____ *Margitsziget:* _____
Gellért-hegy: _____ *Mohácsi-sziget:* _____
Fekete-tenger: _____

6. Szerkesszen értelmes összetett szavakat!

autó, busz, állomás: _____
cipő, felső, rész, készítő: _____
teher, gép, kocs: _____
fali, újság, felelős: _____
tűzi, játék, rendező: _____

7. Tollbamondás (50 pont)

A haj

Az ember fejbőrén növő, fonál alakú képződmény, mely nem sokban különbözik az emlősállatok testén kifejlődő szőrzettől.

A fejbőrben lévő hajhagyma sejtjeiből keletkezik a haj. Állandóan növekszik és cserélődik. Az egész fejen átlagosan kb. 100 000 hajszál van. A haj színe, sűrűsége és minősége egyénenként különböző. Lehet vékony vagy vastag szálú, sima, hullámos vagy göndör, szőke, barna, fekete vagy ősz.

Tisztán tartása és ápolása a testápolás fontos része, hajsamponokkal, balzsamokkal történik.

* * * * *

Összesen:

a) teszt:	50 pont
b) tollbamondás:	50 pont
c) együtt:	100 pont

HELYESÍRÁSI VERSENY – 2. forduló

Név: _____ Évfolyam, osztály: _____

1. Pótolja a *j* hangot a megfelelő betűvel (= *j*, *ly*), illetőleg betűkapcsolattal (= *lj*)!

sompo____og, sa____og, póto____ad, bo____hos, ha____nal, va____on,
megi____ed, fo____ton, he____egy, hüve____ku____

2. Húzza át a hibásan írt szavakat! (Előfordulhat, hogy hibátlan helyesírású szó/szópár is található ebben a gyűjteményben.)

<i>foglya – fogja</i>	<i>semmijen – semilyen</i>
<i>kiljebb – kijjebb</i>	<i>Duna–Tisza köze – Duna–Tisza-köze</i>
<i>menyasszony – mennyasszony</i>	<i>balettáncos – balett-táncos</i>
<i>játsszunk! – játszunk</i>	<i>partalan – parttalan</i>

3. Egészítse ki az odaillő betűvel a következőket!

____rónia, ____rd____ng____s, meta____f____ra, h____nár, gy____rk____zik,
a____igátor, c____v____dik, cse____-____önyv, e____éle, ére____ségi,
talpala____nyi, hanya____lik, t____nékeny

4. Szótagolja valamennyi lehetséges helyen az alábbi példákat!

*mindnyájunknak, nyelvünk, öregedő, legízesebb, újítsuk, átadás,
megismertet, össze, szívesen, Csongrád, kilogramm, Pálffy, húszas,
játsszák, vizesárok*

5. Mi a különbség a *folyt* és a *fojt* szavak között? Alkosson velük egy-egy mondatot!

6. Szerkesszen mindegyik példából egy-egy felszólító módú igét úgy, hogy a számot és a személyt önállóan válassza meg!

fegyelmez, olvas, fogódzik, legelész, úszik, hallatszik, jegyez, hibázik, hoz, mos

7. Lássá el *-val*, *-vel* raggal az alábbi szavakat, rövidítéseket!

Arany, 9, kéz, cm, Tarr, az, mp, 7., toll, Róth, f, %, gally

8. Írja le helyesen ezeket a kifejezéseket!

girbe görbén, csetlő botló, csete paté, csecse becse, zegét zugát, télennyáron (határozószó), fűrfarag, idresbodros, icikepicike, erdőbemezőbe

9. Alkosson tulajdonnevet, majd lássa el ezeket az -i képzővel!

Példa	Tulajdonnév	Melléknév
<i>MOSONI, DUNA</i>		
<i>INDIAI, ÓCEÁN</i>		
<i>KÁROLYI, KERT</i>		
<i>KÁRPÁT, MEDENCE</i>		
<i>KAFFKA, REGÉNY</i>		

10. Hogyan fogja írni ezeket a szavakat és szerkezeteket: egybe, külön vagy kötőjellel?

<i>ágról szakadt</i>	
<i>magán hangzó illeszkedés</i>	
<i>apró mintás</i>	
<i>gyalog ösvény</i>	
<i>bajusz szálak</i>	
<i>lélek szakadva</i>	
<i>véget ér</i>	
<i>egyik másik</i>	
<i>csiga biga</i>	
<i>ki be járkal</i>	

11. Tollbamondás (50 pont) (Megjegyzés: Ezt a szöveget a 9–10. évfolyamos diákok írták.)

Egy tavaszi népszokásról

A kiszehajtás mint népszokás a virágvasárnaphoz, a húsvét előtti vasárnaphoz kapcsolódik.

De mi is a kiske? Például savanyú gyümölcsből vagy a gabona őrölt héjából készült jellegzetes ízű leves. Nevezték korpalevesnek is, amit egész nagybőjtön át fogyasztva bizony nagyon meguntak az emberek, és meg akartak szabadulni tőle.

A kiske szalmabábu is lehet. A kiskebábu úgy is készülhet, hogy két rudat egymásra erősítenek keresztben, erre szalmát tekernek, amit a leányok virágvasárnapon felöltöztetnek, majd végigvisznek a falun. Ezt a bábut házról házra járva hordozzák végig a falun, és mindenkitől kérnek rá egy-egy ruhadarabot. A felöltöztetett kiskebábut kiviszik a faluból. A határban vízbe dobják, ahol folyóvíz nincs, ott elégetik.

Manga János kiváló néprajztudós többek között így írt erről a hagyományról: „A meghordozott szalmabábu a téltemetésnek is megszemélyesítője.” Ez azt jelképezi, hogy megszabadultak az emberek a téli hidegektől, a bajoktól, az ínségtől és a betegségektől.

Pest, Nógrád és Heves megye egyes községeiben miután levetkőztették a szalmabábut, széjjelszedték, s mindegyik leány markolt belőle egy-egy csomót, majd bedobta a vízbe. Ezután erősen figyelték, hogy kinek-kinek merre úszik a szalmacsomója. Úgy tartották, akié messze elúszott, még abban az esztendőben férjhez megy.

* * * * *

11. Tollbamondás (50 pont) (Megjegyzés: Ezt a szöveget a 11–13. évfolyamos diákok írták.)

Hanuka

A zsidó nép ókori szabadságharcának emlékét őrző egyik ünnep, a fény és a szabadság ünnepe. A legutóbbi ünnep 2005. december 25-én estétől 2006. január 2-áig tartott.

Ennek az ünnepnek a nyolc napján át minden este újabb gyertyát gyújtanak az úgynevezett hanuka-gyertyatartón, amely kilencágú, nem hét, mint a menóra. A leghosszabb a szolgagyertya, másképpen nevezve a samesz. Min-

den este azért gyújtanak eggyel több gyertyát, mert szent dolgokban mindig csak növekedni szabad.

A történelmi esemény elbeszélésében szereplő csodás olajlegenda szerint amikor felszabadították Jeruzsálemet, s a megtisztított szentélyben meg akarták gyújtani az öröklámpást, a menórát, csak egyetlen napra való olajat leltek. Az új, immár megszentelt olaj elkészítéséhez nyolc nap kellett volna. De a kis korsó olaja nyolc napon át égett. Erre emlékezve szokás ilyenkor, a fény és a szabadság ünnepén, olajban sütött ételeket, különösképpen fánkot kínálni porcukorral, lekvárral.

Esténként, a családi körben elfogyasztott vacsora után kezdődik a játék. A gyerekek megforgatják a trendellit, vagyis a pörgettyűt, amelyen négy ősi héber betű látható. Ezt a játékot igen-igen kedvelik a kicsik. Aszerint lehet nyerni vagy veszíteni, hogy kinél áll meg ez a pörgettyűhöz hasonló játék, a trendelli. Hogy mi a nyeremény? Elsősorban mogyoró, dió, cukorka, de lehet csokoládé is. Legalább addig szokták játszani, amíg égnek a gyertyák.

(Forrásul felhasználtuk Radványi Dorottya „Ezerszínű ünnep” című ismeretterjesztő szövegét.)

Összesen:

a) teszt:	100 pont
b) tollbamondás:	50 pont
c) együtt:	150 pont

HELYESÍRÁSI VERSENY – 3. forduló

Név: _____ Évfolyam, osztály: _____

1. Végezze el a szavaknak a *j* hang megfelelő jelével való kiegészítését!

veszé____es tá____ék, ro____tos szegé____, hé____a vi____og, szállingózó
hópe____hek, kopár ga____ak, szeszé____es idő____árás

2. Melyik írásmód helyes? Válaszoljon mondatba foglalással!

a) szurok – szúrok b) egyel – eggyel c) lapu – lapú

3. Írja le minden lehetséges helyen szótagolva a megadottakat!

katasztrófa, Polüphémosz, rendőrség, kardiográf, Kalinyingrád,
messzeség, hadseregért, Karinthy

4. Hogyan írjuk az itt olvasható igék felszólító módú, E/2. személyű, rövidebb alakjait? Foglalja őket mondatba!

nyugszik: _____
alszik: _____
lesz: _____
fekszik: _____
megy: _____

5. Kapcsoljon -val, -vel ragot ezekhez a szavakhoz, rövidítésekhez, illetőleg jelhez!

Móricz, több, Nikolett, sah, dkg, kHz, 3., Kiss, +, könny

6. Tanulmányozza ezeket a szavakat!

- a) Javítsa ki az alábbi hibásan írt alakokat!
b) Foglalja mondatba a példagyűjteményben talált, eredetileg hibátlanul írottakat!

nap-sütötte, hadi terv, két-nyelvű, autó mentő, ökölvívás, tagba-szakadt, szúette, vízi-növény, tízperc, világ látott, ágrólszakadt

Helyesen: _____

7. Hogyan írja ezeket a szavakat és szerkezeteket: egybe, külön vagy kötőjellel? (Legyen körültekintő, ugyanis tíz szót, illetőleg szerkezetet „rejtettünk el” az alábbi gyűjteményben.)

szó össze tétel, többé kevésbé, rajtam kívül, ki be járkal, szívvel lélekkel, ki van nyitva, fél kezével, addig addig, mende monda, gép kocsí vezető tanfolyam

8. Alkosson jelentéstömörítő (jelentéssűrítő) összetételeket!

a)		b)	
<i>tűz</i>	<i>könyv</i>	<i>jég</i>	<i>kék</i>
<i>emlék</i>	<i>ősz</i>	<i>király</i>	<i>tiszta</i>
<i>galamb</i>	<i>piros</i>	<i>méreg</i>	<i>gyors</i>
<i>holt</i>	<i>tej</i>	<i>patyolat</i>	<i>drága</i>
<i>aludt</i>	<i>pont</i>	<i>villám</i>	<i>hideg</i>

Összetételek: _____

9. Keresse meg az alábbi definíciókhoz a szinonimaként használatos összetett szavakat!

<i>egyet, helyt, semmit, ágról, semmire, tevő, szép, múlt, kellő, ért, napra, barát, vásár, falu, szakadt, áll, fia, füle, forgó, idejét</i>
--

ósdi: _____
lusta: _____
haszontalan: _____
tésztaféle: _____
aki udvarol: _____
derekasán viselkedik: _____
szegény: _____
szotyola, rica, törőke: _____
ajándék: _____
azonos véleményen van: _____

10. Írja le a tulajdonneveket, azután szerkesszen velük -i képzős mellékeveket!

kisbalaton: _____
kőszegihegység: _____
keletifőcsatorna: _____
mosonidumaág: _____
fertőtő: _____
madáchszínház: _____
győrváros: _____
adytériáltalánosiskola: _____
széchenyiútilakótelep: _____
lenti: _____

11. Tollbamondás (100 pont)

Földrészünkről, Európáról

Európa egy része északon, a sarkkör mentén fekszik. Észak-Európa főleg hegyvidék, míg Nyugat-, Közép- és Kelet-Európára a Pireneusoktól az Alpokon át a Kárpátokig terjedő hátságok a jellemzők. Ezekről nyugatra és északra széles, termékeny, alacsonyan fekvő mezőgazdasági terület nyúlik el félkör alakban, a Kelet-európai-síkság. Tőle keletre az Urál hegység választja el Oroszország európai részének szelíden hullámszó síkságát a Szibériai-alföldtől. Hatalmas, túlevelű erdők borítják Észak-Európa és Oroszország területeit. Ezek – dél felé haladva – lombos erdőnek adják át helyüket.

Európa határai nem mindenütt egyformán élesek. Északon a Jeges-tenger, nyugaton az Atlanti-óceán, délen a Földközi-tenger, keleten az Urál hegység és a Kaszpi-tenger határolja. Délkeleten a Boszporusz és a Dardanellák Ázsiától, délnyugaton pedig a Gibraltári-szoros meredek, hullámveréses

partjai Afrikától választják el. Kontinensünk legnagyobb félszigete Skandinávia. Magyarország területénél sokszorta nagyobb a Pireneusi-félsziget és az Appennini-félsziget is. Dél-Európában fiatal, gyűrt lánchegységrendszert találunk. Ennek tagjai közül legtömegesebb és legmagasabb az Alpok, ennek keleti kiágazása a Kárpátok.

Összesen:

a) teszt:	100 pont
b) tollbamondás:	100 pont
c) együtt:	200 pont

III. HELYESÍRÁSI FELADATSOROK ÉS TOLLBAMONDÁSSZÖVEGEK

TOLLBAMONDÁSOK ÉS FELADATSOROK

A feladatokat 2005 óta Kardos Tamás, az MTA Nyelvtudományi Intézetének tudományos munkatársa készíti. Az alábbiakban ezeket szeretnénk bemutatni.

Tollbamondás

A Balaton tó nyugati medencéjének látnivalókban bővelkedő, patinás fővárosa Keszthely, amelynek mindmáig első számú nevezetessége a Festeticsek pompás kastélya, benne a nevezetes Helikon Könyvtárral. II. Festetics Pál 1712-ben vásárolta meg a keszthelyi birtokot, de csak fia, Kristóf kezdett ott építeni 1745-ben egy művészi franciakert övezte, barokk főúri lakot. A százötven éves folyamatos építkezés György – Kristóf unokája – idejében vett nagy lendületet. A bécsi Theresianumban tanult fiatal gróf a birodalmi udvari kamaránál kezdte pályáját, de harmincesztendősen katonának állt, és alezredeként harcolt az Oszmán Birodalom ellen. A felvilágosult ifjú már diákévei alatt tagja lett egy szabadkőműves-páholynak. Bírószág elé állították, mert sikraszállt a magyar nemzeti önrendelkezésért és az általános anyanyelvhasználatért. A hadseregből kilépve visszavonult keszthelyi domíniumára, hogy haláláig folytassa áldásos patrióta tevékenységét. 1797-ben Tessedik Sámuellel létrehozta a nagy hírű Georgikont, az Európa-szerte első gazdatisztképző főiskolát. 1804-ben indította el irodalmi Helikon-ünnepségeit, amelyeken sorrendre Csokonai-, Berzsenyi- és Kisfaludy-művek hangzottak fel a mecénás jelenlétében. A művelt arisztokrata nemcsak szenvedélyes könyvgyűjtő volt, de az évről évre gyarapodó tudományosmű-, tiszteletpéldány- és ritkaságállománynak méltó hajlékot is szerzett a fényes Festetics-kastélyban. A Helikon Könyvtár valóságos kis empire (ejtsd: ampír) ékszerdoboz, amely kifogástalan ízlésről tanúskodik, és a korabeli kézművesmesterségnek is egyik gyöngyszeme. A faragott tölgyfa bútortárat egy helyi asztalosmester készítette, akit a gróf akkoriban kisebb vagyonnak számító summával jutalmazott.

A II. világháború végén a Keszthelyt megszálló szovjet hadsereg jóérzésű parancsnoka meglepő gondossággal őrizte meg a világégést átvészelő gyűjteményt. Egyesek szerint elfalaztatta a bejáratot, hogy a zabrálok – akik a kastélyberendezést jórészt széthordták – ne férhessenek hozzá a több mint hatvanezer kötetes könyvtár kincseihez, például a hatezer darabos mezőgazdaságtudományi gyűjteményhez. A kastélyban egy ideig katonai kórház is működött.

dött, és szerencsére a fertőzőbeteg-osztályok sem igen vonzzák a csellengő fosztogatókat, így megmenekült a páratlan kultúrtörténeti érték. Ma az Országos Széchényi Könyvtár műemlék könyvtáráként működő intézménybe lépve egyszersem betekinthetünk a magyar történelem egyik kivételes fejezetébe is.

Tollbamondás

2004. karácsony másnapján, hawaii idő szerint 14 óra 59 perckor a Richter-skála szerint 9-es fokozatú földrengés ráta meg az Indiai-óceán fenekét az észak-szumátrai partoktól alig több mint öt kilométerre. A mély-tengeri földrengés által kiváltott szökőár – közismert japán nevén cunami – elsősorban a Bengál-öbölben okozott szinte példa nélküli pusztítást. Mintegy 300 000 ember halt meg vagy tűnt el Thaiföldön, Indonéziában, Srí Lankán és Indiában. A katasztrófát nagymértékben súlyosbította, hogy az indiai-óceáni térségben nincsen cunami-előrejelző rendszer. Cunami jelenség eddig túlnyomórészt a Csendes-óceánon fordult elő, ezért az Egyesült Államok Nemzeti Óceáni és Légköri Hivatala kiépíttetett ott egy széles körű riasztó-szolgálatot, amely küldött is veszélyjelzést a Srí Lanka-i kormánynak, bár az interneten akkor már egyre-másra érkeztek a katasztrófa-híradások.

A nemritkán 600-800 km/óra sebességű, a tengerfenék-domborzattól függően változó amplitúdójú, de akár pár száz kilométer hullámhosszú cunamik a nyílt tengeren teljesen veszélytelenek a vízi járművekre. Ám amikor az óriáshullám a sekélyebb vizű part menti sávba ér, a torlódó víztömeg magassága elérheti a harminc métert, sőt vizsgálatok tanúsítják, hogy az ár helyenként több mint százméteres magasságba csap.

Minden idők egyik legtöbb – százezer – halálesetet okozó szeizmikus árhulláma 1703 nyarán érte az Okinava-szigetet, de az atlanti-óceáni térség sem számít szökőár-, helyesebben cunamimentes övezetnek. (A szökőár a Nap és a Hold vonzásának egybeesésekor kialakuló, különlegesen erős dagály.) 1755. november 1-jén reggel nagy erejű földrengés ráta meg az Óvilág egyik leggazdagabb kereskedővárosát, Lisszabont. Sokan kerestek menedéket a tengerparton és a folyótorkolatban, ám kb. fél órával a rengés után hatalmas vízáradat söpört végig a partvidéken, s a kataklizma 60 000 áldozatot követelt.

A következő indiai-óceáni példa jó száz éve szerepel minden földrajz- és történelemtankönyvben. Egy tenger alatti vulkánkitörés 1883 augusztusában a levegőbe röpítette Krakatau szigetét. A robbanás által kilövellt vulkáni anyag, valamint szikla- és hamutömeg a mi Balaton-felvidéki Badacsony hegyünk térfogatának harminchatszorosával volt egyenlő. A légnyomáshullám az egész Földet megkerülte, és a keletkező cunami nyomán Szumátra

partjaira 22—35 méteres vízfal zúdult. A Krakatau kitörése 36 000 embert ölt meg, és 300 falut törölt el a föld felszínéről. A hullám az európai partokig is eljutott. Útját végig nyomon követték, áthaladásának idejét feljegyezték Karacsi előtt, az Ádeni-öbölnél és a dél-amerikai Horn-foknál.

Tollbamondás

A Gyöngyösi csárda a meleg vizű taváról Európa-szerte híres Hévíz környékének kedvelt kirándulóhelye, egyszersmind a népi építészet egyik legszebb Balaton-felvidéki emléke. A hévízi-tavi látványosságokat és az egykori Árpád-kori Egregy falucska fehér falú temetőkápolnáját észak felé elhagyva, közvetlenül a sümegi út mellett – a Gyöngyös-patakkal átellenben – találjuk a nevezetes csárdát. A magas kőkerítés védte uradalmi kocsmát egy 1792-es keltezésű irat szerint a keszthelyi Festeticsek építtették, hírhedtté azonban a jobbágyterhektől és a nemegyszer 15 évi katonaidő elől menekülő 19. század eleji szegénylegények tették. A Közép-Dunántúl leghíresebb betyárjai voltak: Sobri Jóska, Milfajt Ferkó, Nád Jancsi, a Patkó testvérek, Csali Pista és a többiek, kiknek sorát Savanyú Jóska, az utolsó betyár zárta. Ezek a ló-, marha- és disznótolvajok, útonállók és rablók nemcsak a Gyöngyösi, de a Sümeg közeli Billege, az alsópáhoki Becsali és a zalavári Lebujszárdát is gyakran látogatták.

A hatóság tehetetlen volt velük szemben, mert ha jó embereik hírt adtak pandúrok közeledtéről, fogták a betyárbútort, és odébbálltak. A helyi legendárium szerint a kis-balatoni Berki Betérőben ilyenkor csak átültek a tölgyfa asztal másik oldalára, vagy az óvatosabbja átbágyagott az út túloldalára, ugyanis a több száz éves vámház és kocsmá – amely ma is állhatatosan szolgálja a Balatont körbeparkoló biciklistatársadalmat fröccsnek való karcos rizlingjével vagy cserszegi fűszeresével – pontosan a régi vármegyehatáron áll, és a pandúr az idő tájt idegen vármegyébe nem tehetette be a lábát.

A korai betyárromantika nemes lelkű rablója után a Bach-korszakban a betyár a nép szemében már az egész elnyomott nemzet hőse, aki szembeáll az idegen katonasággal.

A Gyöngyösi csárdának saját betyárjai is vannak: bizonyos Kőkes Pista és Vak Illés. Illés persze csak fél szemére volt vak, egyébként nemigen vihette volna olyan sokra a betyármesterségben, hogy kéttucatnyi pandúr folyton-folyvást a nyomában járjon. 1862. december közepén a csárda fölötti rezi szőlőhegyen, a Lamperter-pincében mulattak a jómadarak. Egyik orgazdájuk azonban feljelentette őket, így tizenkét pandúrnak sikerült nagy hirtelen körülvennie a házat. Mivel a két akasztófára való nem adta meg magát, rájuk gyújtották a pincét. Vadul lövöldözve és tetőtől talpig égve rohantak ki, de a pandúrgolyók rövid úton végeztek velük. Vak Illést és Kőkes Pistát

közvetlenül a csárda mellett temették el. Emléküket a közös sírjuk felett zöldellő szomorúfűz, két nyárfa kereszt és a nevükkel faragott terméskő tábla őrzi.

A feladatlap

1. Az alábbi szavakból hiányzik egy-egy rövid vagy hosszú magánhangzó, illetve mássalhangzó. Írja be a megfelelőket!

reg....s	bölcs....de	b....nh....dik	árb....c	fe....séges
f....ldoklik	önt....de	bri....iáns	a....reditál	t....rista
....zület	voda	s....gdos	sz....v....de	reste....kedik
e....éppen	lámpab....ra	ku....ens	ny....rbál	bale....áncos

2. Húzza alá a helyes írásmódú nevet!

Apollinaire	Egressy Béni	Széchenyi Ferenc
Appolinaire	Egresy Béni	Széchényi Ferenc
Baktai Ervin	Heltai Gáspár	Szinyei Merse Pál
Baktay Ervin	Heltay Gáspár	Szinyey Merse Pál
Bocaccio	Kányádi Sándor	Was Albert
Boccaccio	Kányády Sándor	Wass Albert
Deseöffy Arisztid	Rafaello Santi	Weselényi Miklós
Dessewffy Arisztid	Raffaello Santi	Wesselényi Miklós

3. Milyen betűt kell írni a hiányzó helyekre: j-t vagy ly-t?

cirbo....a	roba....	hé....a	karva....	sza....kó
mu....a	sa....ka	tá....og	méte....	gere....
kócerá....	uszá....	muszá....	zsá....a	cseve....
mordá....	naspo....a	szerá....	ö....v	gomo....a

4. Válassza el az alábbi szavakat – függőleges vonalakkal – valamennyi lehetséges helyen!

B e e t h o v e n	H o r v á t h é k	m a d z a g	h o g y i s n e
a l a g u t a k	v á r o s é r t	E ö r d ö g h	s z e m ö l c s ö s

5. Tegye ki a hiányzó kötőjeleket!

Zichy Mihály grafika	Szent Ferenc templom	Szamos híd	EU tagállam
Mátra hegység	Szentendrei sziget	minorita rendi	Sony kamera
Irak ellenes koalíció	Farkasréti temető	Petőfi híd	nőttön nő
Távol Kelet	Rudas fürdő	Toldi mozi	sírva sírt
Antall József szobor	Sosztakovics kompozíció	Soroksári Duna	hétről hétre
Marne menti csata	Greenpeace aktivista	Déli pályaudvar	Tisza tó
Trefort Ágoston díj	Malév járat	Ciklámen expressz	telis tele

6. Tippeljen! Melyik oszlopban található a helyes írásmódú alak? A ki-pontozott helyre az oszlop számát írja!

1.	2.	3.	
halvány-citromsárga	halvány citromsárga	halványcitromsárga	
Árpádházi királyok	Árpád házi királyok	Árpád-házi királyok	
Strauss-szal	Strausszal	Straussal	
Chagall-os	chagall-os	chagallos	
Szent István Bazilika	Szent István-bazilika	Szent István bazilika	
Csontos Szigfrid alapítvány	Csontos Szigfrid-alapítvány	Csontos Szigfrid Alapítvány	
James Watt-tal	James Wattal	James Watt-al	
Le Havre-i	Le havre-i	le havre-i	
kelet-középeurópai	keletközép-európai	kelet-közép-európai	
Holland Királyság-i	Holland királysági	holland királysági	
bankjegykiadó-automata	bankjegy-kiadóautomata	bankjegykiadó automata	
helyijárat	helyi járat	helyi-járat	
hatvanesztendei	hatvan esztendei	60-esztendei	

B feladatlap

1. a) Javítsa ki a szokásos jelekkel (↑ ↓) az alábbi kifejezések közül azokat, amelyeket hibásnak tart!

fekete himlő	bevásárló-központok	orvos feleség
portörlőrongy	törzsvásárló kártya	samott téglá
tengeri szállítás	nyugdíjas kedvezmények	üvegtégla-szaküzlet
veszélyes hulladék tároló	növény védőszer	alumínium burkolatú
zuhanó bombázó	papír zsebkendő	kétszázöles telek
Seat szervíz	kosárlabda bajnokság	ponty halászlé
székelykapufaragó	kék szemű	kőművesmesterség
mozgássérült parkoló	hegedű-zongoraszonáta	kézi munka

b) Írja ide külön azokat, amelyeket más jelentéssel a fenti alaktól eltérő módon kell írni!

.....

.....

.....

.....

2. Az alábbi szavakból alkosson összetételeket! Húzza alá közülük azokat, amelyek az ún. mozgószabályok (139. pont) szerint írandók!

matematika munka füzet.....

műszaki rajzoló képzés.....

mellék oltár átépítés.....

növény védő szer maradék.....

háló szoba felújítás.....

artézi kút fúrás.....

arc ideg bénulásos.....

mosó szárító gép.....

orosz nyelv tan folyam szervezés.....

szőlő oltvány szaporítás.....
 mobil telefon értékesítés.....
 napközi otthon vezető.....
 munka nélküli segély.....
 tenger alatt járó katasztrófa.....
 barna sör fogyasztás.....

3. a) Javítsa ki a szokásos jelekkel (↑ ↓) az alábbi kifejezések közül azokat, amelyeket hibásnak tart!

b) Húzza alá azokat az összetételeket, amelyeket a szótagszámlálás szabálya (138. pont) szerint kell kötőjellel írni!

klónozott kukorica termelő	költségelszámolásunk	rabszolga kereskedelem
elektromos áram díj	időjárás-jelentés	aranyékszer vásár
magánnyugdíjpénztári	szűrő-vágófegyver	biztosítási díj befizetés
áfavisszaigénylés	kompromisszumkeresés	központi zár beszerelés
utánfutó eladás	ügyféltájékoztató	első kerék meghajtás

4. Az alábbi mondatokban javítsa ki a felismert helyesírási hibákat!

Írdd és mond: harminc esztendő a barátságunk.

Meg van a megoldás, meg vagy vele elégedve?

A riasztó készülék bekapcsolt állapotát a műszerfalán kontrollámpa jelzi.

Kérsz sertés sültet paprika salátával?

Áruházunkban nőcipők és férfi zakók 30%-al olcsóbban kaphatók.

Mégcsak most játsszák az első fél időt?

.....

Csukd be az ajtót, hogy ne hallatszanak át a hangok!

.....

Ti is ellehettek rá készülve, hogy rá kezd a sírásra.

.....

Ne lódd le mindig a poént!

.....

A feladatlap

- 1. Vágja szét az „összetapadt” földrajzi neveket, majd írja le őket helyesen! A második oszlopba -i képzős származékukat írja!**

Kisszundaszigetekwörthitódunamajnacsatornanagysóstóetiópmagasföld
nagyhideghegydélkínaitengerkrímfélszigetberegitiszahátkeletközépeurópa

.....	
.....	
.....	
.....	
.....	
.....	
.....	
.....	
.....	
.....	

- 2. Az alábbi mondatokban javítsa ki a felismert helyesírási hibákat!**

Ne higyjétek, hogy majd ezt is szónélkül hagyja!

.....

Hagyd csak, had játszanak a gyerekek a csúzdán!

.....

Ki volt 1998. nyarán a főpolgármester jelölt?

.....

Csekéj angol tudásoddal itt nemigen boldogúlsz.

.....

A legkevésbé sem akarom kisebbíteni az effajta érdemeket.

.....

Osszd a pizzát három egygyelő részre!

.....

Meghozta a postás a kézpénz-fizetési számlát?

.....

Már elmúlt hat éves, de úgy el van itt az ovodában mint a befőtt.

.....

Nagyon szégyenli, hogy Tóth Zsanettől kellett kölcsön kérnie egy huszast.

.....

Attól tartok megtalálják majd sértődni.

.....

3. Állítsa szabályos betűrendbe a következő névsort!

Aranyossy, Arányi, Árvai, Aranyosy, Árpás, Arnóczki, Atzél, Áts, Ács,
Aranyodi

1.	6.
2.	7.
3.	8.
4.	9.
5.	10.

4. Húzza alá a helyes írásmódú nevet!

Áprily Lajos	Friedrich Nietzsche	Kőrösy Csoma Sándor
Áprili Lajos	Friedrich Nietsche	Kőrösi Csoma Sándor
Báthori István	Gombócz Zoltán	Montesqieu
Báthory István	Gombocz Zoltán	Montesquieu
Cholnoky Viktor	Klebelsberg Kunó gróf	Pollack Mihály
Csolnoky Viktor	gróf Klébersberg Kúnó	Polák Mihály
Egressy Béni	Konkoly-Thege Miklós	Tököly Imre
Egresy Béni	Konkoj-Tege Miklós	Thököly Imre

5. Válassza el az alábbi szavakat – függőleges vonalakkal – valamennyi lehetséges helyen!

Baloghék	Baudelaire	é h í n s é g
faxolunk,	halandzsa	j o b b á g y s á g é r t
koordinál	lajstrom	M a s c a g n i
megállás	mikroszkóp	s z e m ö l d ö k ö k

6. Az alábbi szavakból hiányzik egy-egy rövid vagy hosszú magánhangzó, illetve mássalhangzó. Írja be a megfelelőket!

f...vészker	te....et (<i>t</i>)	fe....költ	venti....átor	m....landóság
sarka....	k....rözt	flane....	szó....ön	sz....n....ltig
sz...tok	a....arátus	hírhed....é	szol....d	csi....upac
szér....	ár....	v....hely	ir...gy	tál

Ha van köztük olyan szó, amelyiknek rövid és hosszú magán-, illetve mássalhangzós alakja is szabályos lehet, írja ide a szópárokat!

.....

B feladatlap

1. Ahová szükséges, tegye ki a hiányzó kis- és nagykötójelet! Az utóbbit karikázza be!

Szent Korona tan	Szentháromság templom	Corvin mozi	Bajkál tó
Kinizsi vár (<i>Nagyvázsony</i>)	Lágymányosi híd	Benedek rendi	EU szankció
Budaörsi repülőtér	U szelvény	Boeing 747	kézen közön
Peugeot kerékpár	D vitamin	Bourbon ház	PR igazgató
Rimszkij Korsakov szvit	Avogadro szám	Szahara sivatag	kézről kézre
Tisza menti gátrendszer	Boyle Mariotte törvény	Gellért fürdő	Corvin köz
Balt Orient expressz	latin német szótár	Jászai Mari díj	nőttön nő

2. a) Az alábbi szavakból alkosson összetételeket, és írja be őket az első oszlopba!

b) Ha olyan szerkezet is létrehozható, amelynek más írásmóddal eltérő a jelentése, azt írja a második oszlopba!

c) Húzza alá azokat az összetételeket, amelyekre a szótagszámlálás szabályát (138. pont) kell alkalmazni!

oktatás francia nyelv		
csap beszerelés telep		
vászték egri bor		
üzemeltetés hajó szárnyas		
vízi biztosítás jármű		
madár vízi védelem		
légi irányítás forgalom		
film rövid fesztivál		
állás mellék keresés		
szoknya együttes blézer		
lopás biztosítás betöréses		
dugó parafa hiány		

vezér helyettes igazgató		
pénz régi gyűjtemény		
szennyezés fém nehéz		

**3. Tippeljen, hogy melyik oszlopban található a helyesen írt szó!
A kipontozott helyre írja be az oszlop számát!**

1.	2.	3.	
ÁFA-mentes	áfamentes	áfa-mentes	
ezeresztendő	ezer esztendő	1000-esztendő	
foszforműtrágya	foszfor műtrágya	foszfor-műtrágya	
Gold ZRt.	Gold zRt.	Gold Zrt.	
H. G. Wells-szel	H. G. Wellssel	H. G. Wellsszel	
hobby fotós	hobbi fotós	hobbifotós	
Le Mans-i	Le mans-i	le mans-i	
magyar Nemzeti Bank-i	Magyar Nemzeti Bank-i	magyar nemzeti banki	
márvány-burkolóanyag	márvány burkolóanyag	márványburkoló anyag	
orvos látogató	orvos-látogató	orvoslátogató	
Pf 191. (<i>postafiók</i>)	Pf: 191.	Pf. 191	
PVC fólia	PVC-fólia	pévécé fólia	
széndioxid-kibocsátás	szén-dioxid-kibocsátás	széndioxid kibocsátás	
Szépkenyerűszentmárton	Szépkenyerű-szentmárton	Szépkenyerű–Szentmárton....	
tűzoltózenekar	tűzoltó-zenekar	tűzoltó zenekar	

Ha egy sorban több megoldást is helyesnek ítél, indokolja meg!

.....

.....

.....

.....

.....

.....

4. Milyen betűt kell írni a hiányzó helyekre: *j*-t vagy *ly*-t?

se....pít	kaca....	su....kol	topo....a	muszá....	fertá....
borzadá....	szamurá....	hodá....	szerá....	zsámo....	sa....ka
karabé....	bó....a	papagá....	naspo....a	tu....a	déva....

A feladatlap

1. Az alábbi szavakból hiányzik egy-egy rövid vagy hosszú magánhangzó, illetve mássalhangzó. Írja be a megfelelőket!

h....gít	szerv....z	reste....kedik	frisse....ég	d....csér
furcsá....	ocs....	elsá....ad	vály....	gy....rközik
sz....rcsöl	ba....on	baci....us	di....erencia	te....legesség
í....ász	szí....az	elhe....eget	ny....lánk	be....szülött

2. Töltse ki a táblázatot a felső sor mintájára, vagyis írja be az üres helyekre az első oszlop igéinek felszólító módú, jelen idejű, egyes szám második személyű, alanyi és tárgyas ragozású alakjait!

vet	vess	vesd	vessed
hagy			
ró			
játszik			
vonz			
tesz			
hisz			
szalaszt			

3. Milyen betűt kell írni a hiányzó helyekre: *j*-t vagy *ly*-t?

papagá...	karabé...	hé...a	karva...	roba...
sordé...	seregé...	ö...v	laká...	mu...a
déva...	forté...	muszá...	szamurá...	cseve...
se...pít	naspo...a	szerá...	sa...ka	viszá...

4. Húzza alá a helyes írásmódú neveket!

Mussorgsky: Egy kiállítás képei	Apáczay Csere János	Pais Dezső
Muszorgszkij: Egy kiállítás képei	Apáczai Csere János	Paizs Dezső
Leiningen-Westerburg Károly	Besenyey György	Eliaas Lönrot

Leiningner-Westenburg Károly	Bessenyei György	Elias Lönnrot
Déri Múzeum (Debrecen)	Prokrusztész	Csontvári Koszta Tivadar
Déry Múzeum (Debrecen)	Prokusztész	Csontváry Kosztka Tivadar
Lorántffy Zsuzsanna	Geley Katona István	Munkácsy Bernát
Lórántffy Zsuzsanna	Geleji Katona István	Munkácsi Bernát

5. Vágja szét az „összetapadt” földrajzi neveket, majd írja le őket helyesen! A második oszlopba -i képzős származékukat írja!

belsőjánosdűlőhárshegynyugatalbertvillefehérhajóutcasanmarinoköztársaságnémetlengyelalföldvérteshegységdélisandwichárokholtsebeskörös

Alapalak:	-i képzős származék:
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____

6. Húzza alá az alábbi nevek helyes kiejtését!

Batthyány:	battyány – battyányi – battyán
Cházár:	házár – cázár – császár
Czuczor:	cukor – csucsor – cucor
Dessewffy:	deseffi – desőfi – dezsőfi
Jósika:	jósika – józsika – józika
Kuny:	kunyi – kuny – kuni
Reguly:	reguj – reguli – reguji
Szebeny:	szebeny – szebeni – szebényi

Szokoly: szokoji – szokoli – szokoj
 Thaly: táli – taji – tali
 Thewrewk: törek – terek – török
 Thököly: tököji – tököj – tököli
 Vay: vaj – váji – vaji
 Zichy: zihi – zicsi – zici

7. Válassza el az alábbi szavakat – függőleges vonalakkal – valamennyi lehetséges helyen!

B r e t a g n e	V i s e g r á d
e l l e n ő r z i	v e z é r e l v e
e l n ö k ö l ő	V i k t o r é r t
v a s ú t i	b r i d z s e z i k

B feladatlap

1. Melyik oszlopban található a helyes írásmódú alak! Húzza alá!

Duna-menti Erőmű Rt.- beli	Duna menti erőmű rt.-beli	Duna Menti Erőmű Rt.- beli
Hadnagy úti-lakótelep	Hadnagy úti lakótelep	Hadnagy úti Lakótelep
Sherlock Holmes-szal	Sherlock Holmesszal	Sherlock Holmes-al
Nagyboldogasszony- templom	Nagy-Boldogasszony templom	Nagyboldogasszony Templom
Márai Sándor alapítvány	Márai Sándor-alapítvány	Márai Sándor Alapítvány
Ágoston rendi	Ágoston-rendi	ágostonrendi
európai uniós	Európai uniós	Európai Unió-s
Duna-híd-rekonstrukció	Duna-híd rekonstrukció	Dunahíd-rekonstrukció

2. Az alábbi szavakból alkosson helyesen írt összetételeket vagy szó- szerkezeteket!

Húzza alá közülük azokat, amelyek a mozgószabályok szerint
írandók!

labda vízi bajnokság _____

vitamin A tartalom _____

gyártás zsebkendő papír _____

ápoló padló szer _____

mesterség kőműves _____

far csirke hát _____

kiértékelés felvétel légi _____

magán nyugdíj pénztári _____

borsó leves zöld _____

arany ékszer vásár _____

mérgezés szén monoxid _____

kínalat élelmiszer _____

mérnök intézet továbbképző _____

hónapos nyolc _____

3. Illesszen -val/-vel ragot az alábbi tulajdonnevekhez!

Anett _____	Flaubert _____	Kacsóh _____
Kovách _____	Nádass _____	Van Gogh _____
Tallinn _____	Félix _____	Tolvay _____
Guth _____	Strauss _____	Bordeaux _____
Deseő _____	Kodály _____	Jacqueline _____
Oslo _____	Mariann _____	Bachman _____
Balzac _____	Fáy _____	La Fontaine _____

4. Karikázza be az alábbi rövidítések közül a helytelenül írtakat!

bt.	e Ft	mfszt	ÁFA	Tudosz	kőfa
DK	P. H.	Szt.	uo.	tel.	Gulag
db.	C°	gyed.	bp.-i	hl.	Ptk
MABISZ	zRt.	BÉT	okl.	gimn.	BUÉK

5. Az alábbi mondatokban javítsa ki a felismert helyesírási hibákat!

Légy szives váltsd be a tizeseket és a huszasokat! _____

A Párizs-marseille-i express húsz perces késéssel érkezett. _____

Kőfaragó mester síremlék készítést és felújítást vállal. _____

Tavaly Karácsonyra kaptam egy Magyar-Francia Nagyszótárt és egy Beethoven Cd-t. _____

A Magyar Labdarúgó Szövetség megtartotta évi rendes Közgyűlését. ____

A hazai biztosító társaságok között nagy a konkurrenciaharc a gépjárműbiztosítási piacon _____

Ne tévezd össze Ovídiust Horatiussal! _____

A kisgyermek gyorsan elnyúvik ruháját. _____

Az Atlaszban a Rák-térítő mentén kell keresnünk a Hawaii szigeteket. _____

KÉSZSÉGFEJLESZTÉS ÉS HELYESÍRÁS

Válogatás a Papp István anyanyelvi napok főiskolai helyesírási versenyének feladataiból

Az Eszterházy Károly Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke szép hagyományt ápol azzal, hogy minden évben – immár több évtizede – megrendezi a főiskolai helyesírási versenyt, melyen nem csak magyar szakos hallgatók vehetnek részt. Ez az intézményi szintű szakmai program valójában a pedagógusjelöltek Nagy J. Béla országos helyesírási versenyének házi versenye, melyen a teljesítmény alapján eldől, ki képviseli főiskolánkat az országos döntőben.

A helyesírási készség fejlesztése minden iskolatípusban (általános és középiskolai osztályokban, sőt a felsőoktatásban is) vagy kötelezően előírt tantervi feladat, vagy erősen ajánlott önállóan végezendő tevékenység annak érdekében, hogy diákjaink az adott szinten előírt elvárásoknak minél jobban megfeleljenek. Ennek érdekében a magyartanárok többféle gyakorlattípust alkalmaznak az új anyagot feldolgozó vagy épp a gyakorlóórákon, sőt az ellenőrző dolgozatokban is. Valamennyiről általában véve elmondhatjuk, hogy csak az esetben eredményesek, ha a tanulók anyanyelvi kompetenciáit látványosan fejlesztik. Nagy szükség van tehát a módszertani megújulásra, a tananyag eddigiektől eltérő motiválására, átadására, hogy az iskolában megszerzett anyanyelvi ismeretek, képességek ténylegesen segítsék majd őket a nehéz pedagógiai és egyéb helyzetekben történő eligazodásra, megoldásra.

Az alábbiakban bemutatott feladatlapok kérdései a gyakorlatokon sokszor elemzett, fontos, bonyolult helyesírási témakörökkel foglalkoznak. A megoldások ellenőrzéséhez ajánljuk az akadémiai helyesírási szabályzat 11. kiadás 12. lenyomatát, az akadémiai helyesírási szótárt, valamint az Osiris Kiadó által megjelentetett Helyesírás című szakkönyvet.

A feladatok megszerkesztésekor arra törekedtünk, hogy a mindennapokban gyakran előforduló és gondot okozó példák, írásmódok (új keletű szóösszetételek, tulajdonnévi alakulatok, megismerendő új mozaikszók, idegen szavak stb.) kerüljenek elő.

I. feladatlap

1. Egészítse ki az alábbi szavakat a megfelelő magánhangzóval:

a) *sn__dling* *kl__matikus* *kond__cionál*
korrepet__tor *v__zigótok* *eur__övezet*
m__zli *preszt__zs* *lokomot__v*
valk__r *diszcipl__na* *__rmag*
ill__r *et__d* *genit__vus*
fakszim__le *gya__r* *szerv__z*

b) *Am__r* *Waterl__* *Alsó__rs*
Ur__l *El Grec__* *Toled__*

2. Írja be a hiányzó mássalhangzókat a következő szavakba:

kora__gyöngy *fi__nesz* *ko__andó*
si__abusz *we__ness* *kande__áber*
paszte__ *talpala__nyi* *bi__iárd*
be__fentes *mi__enniumi* *ha__ucinál*
Gu__enberg *Beetho__en* *Batth__ány*

3. Alkosson szó szerkezeteket vagy szóösszetételeket az alábbi szavakból:

szépség, királynő, választás: _____
ízelt, lábú, állatok: _____
labda, rúgó, világ, bajnokság: _____
száz, évenként: _____
prédikátor, költő: _____

szerszám, lakatos, inas: _____
 lakossági, folyó, számla, vezetés: _____
 web, oldal: _____
 madár, influenza, vírus: _____
 Fidesz, közvélemény, kutatás: _____
 több, funkciós, kis, bicska: _____
 jobb, közép, koalíció: _____
 plazma, tévé, gyártó, sor: _____

4. Vizsgálja meg a szóösszetételeket! Mit írna külön? Húzza alá azokat!

*modernkor, felnőttkor, fiatalok, csecsemőkor, gyermekkor, utókor,
 öregkor, diákkor, Anjou-kor, hőskor, iskoláskor, asszonykor, férfikor,
 időskor, ifjúkor, kamaszok, kisgyerekkor, kőkor, barokkkor, középkor,
 lovagkor, nyugdíjaskor, újszülöttkor, kuruckor, ómagyarkor, aggkor*

5. Lássá el -val, -vel toldalékkal a felsorolt példákat:

<i>mátrix</i>	<i>boy</i>	<i>PR</i>	<i>SMS</i>
<i>FBI</i>	<i>BASIC</i>	<i>Engels</i>	<i>Strauss</i>
<i>Vámbéry</i>	<i>Van Gogh</i>	<i>Karlovy Vary</i>	<i>Smith</i>
<i>Toscana</i>	<i>Scott</i>	<i>Lucullus</i>	<i>Versailles</i>

6. Válassza el minden lehetséges helyen a felsorolt szavakat!

a) *fixírsó, filmográfia, explicit, folklorizmus, gardrób, disszonáns, asztro-
nauta, hidrosztatikus, impresszionizmus, korinthuszi, improduktivitás,
hierarchikus, lutheranizmus, elektrokémia, wertheimzár, barkochba*

b) *Andrássy, Auschwitz, Arkhimédész, Benyovszky, Broadway, Cooper,
Podjebrád, Rotschild, Rousseau, Spielberg, Wittgenstein*

7. Totózzon! A helyesnek tartott alak betűjelét írja a tipposzlopba!

A	B	Tipp
<i>Lőcsei krónikabeli</i>	<i>Lőcsei krónika-beli</i>	_____
<i>Komáromi Jókai Színház</i>	<i>komáromi Jókai Színház</i>	_____
<i>Élet és Tudományszerű</i>	<i>Élet és Tudomány-szerű</i>	_____
<i>Orsolya rend</i>	<i>Orsolya-rend</i>	_____
<i>Szabad Európa rádió</i>	<i>Szabad Európa Rádió</i>	_____
<i>Nagy Medve (csillagkép)</i>	<i>Nagymedve</i>	_____
<i>Forma—1-es szezon</i>	<i>Forma-1-es szezon</i>	_____
<i>Eszterházy főiskola</i>	<i>Eszterházy-főiskola</i>	_____
<i>Mars-expedíció</i>	<i>Mars expedíció</i>	_____
<i>a győzelem napja</i>	<i>A Győzelem Napja</i>	_____

8. Melyek a hibás kezdőbetűk? Javítsa őket!

Apostoli szentszék, Szabad sajtó út, váci utcai Általános Iskola, Salzburgi Ünnepi Játékok, Fővárosi Szabó Ervin könyvtár, szegedi Nemzeti színház, gyulai várszínház, Margitszigeti Szabadtéri Színpad, Szent Imre kórház-rendelőintézet, Nagy J. Béla Országos helyesírási verseny, Gépjármű-kereskedők Országos szövetsége, Ómagyar Mária Siralom, Fideszes, télapó, József Attila kör, Magyar mozgókép közalapítvány

9. Példáinkban tegye ki a hiányzó kis és a nagyköthőjeleket!

Ízisz templom, Budapest Férihegyi repülőtér, Nagy Budapest, Déli-Alpok, CD lejátészó, CD lemez, C D melléklet, CD újraíró, CD ROM sorozat, Lajta-hegység, Gárdonyi bérlet, PIN kód, Bartók intercity, Léko Péter Vlagyimir Kramnyik sakkvilágbajnoki döntő, Kinizsi vár, Ecseri lakodalmás, Mária Terézia korabeli, Kossuth kalap

II. feladatlap

1. Döntsön a szavak kezdőbetűjéről! Ahol szükséges, javítson!

Aquinói Szent Tamás, Londoni Filharmonikusok, Heltai Gáspár Könyvtári alapítványi, Szeged–Csanádi megyés püspök, Duna–Dráva–Száva Eurorégió, Vatikáni Szent Péter-bazilika, Petőfi Rádió, Hágai Nemzetközi Bíróság, Győri balett, Bel-Buda, andráskereszt, cannes-i filmfesztivál, badacsonyi szürkebarát, Bálám Szamara, Gergely Naptár, Gül Baba Türbéje, Kóbor macska Fogadó, Derkovits Gyula terem, az Országház vadászterme, kőbányai világos sör, Balt-orient expressz

Javítás: _____

2. Válogassa ki, a bemutatott példák közül melyek a szóösszetételek, és melyek a szószerkezetek!

a) *fehér bárány, fehér kőris, fehér asztal, fehér akác, fehér csokoládé, fehér hús, fehér ibolya, fehér liliom, fehér vérsejt, fehér arany, fehér cseléd, fehér gólya, fehér farkas, fehér holló, fehér ember, fehér egér, fehér karácsony*

Szószerkezetek: _____

Szóösszetételek: _____

b) *fekete fenyő, fekete foglalkoztatás, fekete fuvar, fekete kenyér, fekete humor, fekete hétvége, fekete inges, fekete üzlet, fekete leves, fekete gazdaság, fekete doboz, fekete hattyú, fekete föld, fekete lelkű, fekete bors, fekete cseresznye, fekete tea, fekete sereg*

Szószerkezetek: _____

Szóösszetételek: _____

c) *sárga barack, sárga borsó, sárga láz, sárga moszat, sárga folt, sárga kender, sárga liliom, sárga rigó, sárga test, sárga viola, sárga színű, sárga angyal, sárga bőrű, sárga irigység, sárga muskotály, sárga rózsza, sárga virágú, sárga szemű*

Szószerkezetek: _____

Szóösszetételek: _____

3. Milyen földrajzi nevek hulltak szét elemeikre? Szerkessze meg a szabályos és a képzős (-i, -beli) alakot!

ádeni, öböl: _____

alsó, szászország: _____

costa, rica: _____

karib, tenger: _____

keleti, kordillera: _____

kongó, medence: _____

madagaszkár sziget: _____

nagy, viktória, sivatag: _____

nevada, állam: _____

4. Lásd el -beli képzővel a felsorolt tulajdonneveket!

Hét, Aranybika Szálloda, Bécsi kódex, Brassó vármegye, Diótörő-szvit, Egy kis éji zene, Svéd Királyság, Bartók rádió, FÁK, ENSZ, Fogarasi-havasok, Ki kicsoda?, Legyen Ön is milliomos!, Amerikai Egyesült Államok, Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Rt., Korán, Malév, Magyar Nyelvőr, Vörös-tenger, Himalája, Kuala Lumpur

5. Az alábbi személy- és a köznevekből hozzon létre szóösszetételeket, és írja le őket!

<i>Személynevek</i>	<i>Köznevek</i>
<i>Spinoza</i>	<i>szimfónia</i>
<i>Renoir</i>	<i>program</i>
<i>Debussy</i>	<i>elmélet</i>
<i>Darwin</i>	<i>regény</i>
<i>Esterházy</i>	<i>festmény</i>
<i>Schumann</i>	<i>etika</i>
<i>Szókratész</i>	<i>dal</i>

6. Hol hibáztunk? Javítson!

*Bécs-budapesti vasútvonal, bagdadi kalifátus, Balzaccal, Atlantis Űr-
repülőgép, Abaligeti barlang, Brassói-havasok, Bajkál—Amúr-
vasútvonal, Bermuda háromszög, Árpád házi Szent Margit-i, Magyar
Ritmikussportgimnasztika-szövetség, Kresz-oktatás, mássalhangzó-
rendszer, olasz rizling, Bika—Ikrek-kölcsönhatás, Plutó-Neptunus tá-
volság, Görgey-szobor-avatás, Gobbi Hilda—művészeti díjas, Mikulás-
virág, Krisztustövis, mátyás madár, Babszem Jankó gyermekszínház ,
máriaarcú, pasztőr-oltás, Hadak Útja*

Javítás: _____

7. Ellenőrizze a szótagolásunkat! Hol javítana?

*An-jou, A-u-lich-hoz, Bat-thy-á-ny, Ben- czúr, Boc-cac-cio, Budd-ha,
Dic-kens, Go-ya, Goe-the, Hay-na-u, Hab-sburg, Ko-ssuth-tal, Eöt-
vös, Di-de-rot, Fitz-ge -rald, Kam-bo-dzsa, Mar-seilles, Salin-ger*

8. Az alábbi rövidítéseknek mi a teljes alakjuk? Megoldását ellenőrizze Gyurgyák János Rövidítésszótár című könyvével!

ADSL: _____

BTK: _____

Btk.: _____

CT: _____

Interpol: _____

EUR: _____

INRI: _____

PhD: _____

A PEDAGÓGUSJELÖLTEK NAGY J. BÉLA ORSZÁGOS HELYESÍRÁSI VERSENYÉHEZ KAPCSOLÓDÓ EDDIG MEGJELENT KÖTETEK

1. Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa (szerk.) 1996. Helyesírásunk elvi és gyakorlati kérdéseiből. Tanulmányok, cikkek, feladatok. Eger, Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola.
2. O. Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa – Zimányi Árpád (szerk.) 1996. Helyesírási kultúránk fejlesztéséért. Tízéves a pedagógusjelöltek Nagy J. Béla országos helyesírási versenye. Eger, Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola.
3. O. Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa – Zimányi Árpád (szerk.) 1998. Helyesírásunkról, helyesírásunkért. A Nagy J. Béla országos helyesírási versenyek előadásai, egyéb tanulmányok, feladatsorok. Eger, Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola.
4. Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa (szerk.) 2000. Helyesírás és tanárképzés. A Nagy J. Béla országos helyesírási versenyek előadásai, egyéb tanulmányok, feladatsorok. Eger, Eszterházy Károly Főiskola.
5. Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa (szerk.) 2001–2002. Helyesírásunk időszzerű kérdései a 21. század kezdetén. Eger, Eszterházy Károly Főiskola.
6. Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa (szerk.) 2003–2004. Korjelző változások, megoldandó írásmódok. A Nagy J. Béla országos helyesírási verseny előadásai és egyéb tanulmányok. Eger, Eszterházy Károly Főiskola.
7. Bozsik Gabriella – Eöry Vilma – V. Raisz Rózsa (szerk.) 2007. Válogatás a Nagy J. Béla országos helyesírási verseny kötetének anyagaiból. Eger, Eszterházy Károly Főiskola.

A VERSENY ÉS A KÖTET MEGJELENÉSÉNEK TÁMOGATÓI

Argumentum Kiadó

Auktor Kiadó

Dinasztia Tankönyvkiadó

Eger Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala

Eszterházy Károly Főiskola

Korona Kiadó

Krónika Nova Kiadó

Líceum Kiadó

Lyceum pro Scientiis Alapítvány (Eszterházy Károly Főiskola)

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Tankönyvkiadó

Oktatási Minisztérium

Osiris Kiadó

Pedellus Kiadó

Tinta Kiadó

Trezor Kiadó

